NARODNA STARINA

URedio Dr JOSIP MATASOVIĆ

10

Za uvez VIII. knjige „Narodne Starine":

Upozorenje!

Pogrješkom knjigovežnice metnut je trobojni tisak Sv. Kümmernisse u 19. sv. među strane 96. i 97. a treba stajati u članku dr. Kusa Nikolajeva među str. 88. i 89.

Uprava „Narodne Starine".

„NARODNA STARINA“

je nepovremeni ilustrovani časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Knjižarska je i kupovna cijena ovomu svesku 40 Din (za inozemstvo 50 Din); oglasi prema pogodbi. — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se na adresu: **dr. Jos. Matasović, Zagreb 6. Poštanski pretinac 14,** novac na račun u pošt. čekovnom uredu u Zagrebu br. 34.420 i kod bosansko-hercegovačkog ureda pošt. štedionice u Sarajevu 8391/3. Adresa uprave: Zagreb 6, poštanski pretinac 14. Uprava razašilje čekovne uplatnice besplatno. Cijena ovomu svesku za stalne predbrojnike kod povjerenika 32 Din. — Novac se šalje samo čekom!

SADRŽAJ 10. SVESKA:

Dr. FRANJO FANCEV: LITURGIJSKO-OBREDNE IGRE U ZAGREBAČKOJ STOLNOJ CRKVI (sa 4 slike) . 1
Dr. LJUDEVIT IVANČAN: IZ POVIJESTI ZAGREBAČKIH KANONIKA 17
GJ. SZABO: ZAGREBAČKE GRAĐEVINE XVII. STOLJEĆA (sa 18 slika) 27
Dr. JOSIP MATASOVIĆ: ZAGREBAČKI KUĆNI NAMJEŠTAJ POLOVINOM XVIII. STOLJEĆA (sa 35 slike) 46
E. LASZOWSKI: CRTICE IZ KAZALIŠNE PROŠLOSTI GRADA ZAGREBA (1784.—1816.) 79
Dr. VELIMIR DEŽELIĆ: BISKUPSKA A ZATIM NOVOSELSKA TISKARA U ZAGREBU 1794.-1825. (sa 11 slika) 96
Dr. BOŽIDAR ŠIROLA: STARA HRVATSKA MUZIČKA NASTOJANJA 127
VLADIMIR TKALČIĆ: SELJAČKE NOŠNJE U PODRUČJU ZAGREBAČKE GORE (sa 29 slika) 133
Dr. Josip Matasović: Kulturno-historijska izložba grada Zagreba g. 1925. (sa 21 slikom) 165
Vladoje Dukat: Uprava kaptolskih dobara 182
Vladoje Dukat: Sličice iz zagrebačkog high life u XVIII. stoljeću (sa 2 slike) 183
E. Laszowski: Prilog historiji srpanj. žrtava 1845 (sa 1 slikom) 185
Dr. Velimir Deželić st.: Posljednja banska instalacija u Zagrebu (sa 2 slike) 187
Dr. Ljudevit Ivančan: Metropolitanska knjižnica u Zagrebu 191
Publikacije (sa 1 slikom) 194
Bilješke 199
Privatni promicatelji Etnografskoga Muzeja u Zagrebu . 204

Dr. FRANJO FANCEV: LITURGIJSKO-OBREDNE IGRE U ZAGREBAČKOJ STOLNOJ CRKVI

(PRILOG ISTORIJI KULTURE U POSAVSKOJ HRVATSKOJ XII. STOLJEĆA)

U historiji hrvatskoga naroda Posavska je Hrvatska počela dobivati na važnosti tek od časa, kad je kralj Ladislav g. 1093./4. osnovao na njezinoj teritoriji zagrebačku biskupiju. U kakim se prilikama sve to uistinu odvijalo, zastrto je gustom tamom, koju će jedva kada biti moguće sasvim rasvijetliti, kad je najveći dio najstarijih historijskih spomenika Posavske Hrvatske i zagrebačke biskupije prema svjedočanstvu goričkoga arhiđakona Ivana propao već za mongolske invazije g. 1241.—1242. Prema najstarijoj sačuvanoj ispravi ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana od g. 1134. Ladislav je osnovao zagrebačku biskupiju navodno zbog toga, da se biskupovim staranjem privedu na put istine oni, koje je »error idolatriae« otuđio štovanju Boga. Što upravo znače riječi isprave »error idolatriae« nije jasno, no držim, da ih se s nepravom uzima u doslovnom značenju, t. j. da se time mislilo upravo na zanemareno stanje posavsko-hrvatske kršćanske crkve uopće. O samom poganstvu razumije se ne može tu biti govora, jer kršćanska Posavska Hrvatska od 8. stoljeća do potkraj 11. stoljeća uopće nije davala prilike rimskoj crkvi, da se napose zabavi crkvenim prilikama u njezinom stranama, a to bi se bez sumnje bilo dogodilo, da je ona bilo u kojem pogledu stajala vjerski van okvira ili zapadne ili istočne crkve. I tako će se u riječima »error idolatriae« kriti valjada »heretičnost« slovenske narodne crkve, kojom je ona bila označena odmah iza smrti moravsko-panonskoga nadbiskupa Metoda (g. 885.) u Moravskoj od latinsko-njemačke stranke i pape Stjepana V., a u Dalmatinskoj Hrvatskoj od splitskih sinoda od god. 925., 1059.—1060., i od rimskih papa Ivana X. (925.), Nikole II. (1060.) i Aleksandra II. (1061.). U to doba padaju i osvade dalmatinskog latinskog svećenstva na hrvatsku narodnu slovensku crkvu, u kojima se ona označivala kao istovetna s gotskom arijanskom crkvom. Te osvade i bit će upravo potakle papu Grgura VII. (1073.—1085.), da je g. 1075. protiv Hrvata, koje izrijekom naziva »viles et ignavi haeretici«, preduzimao prave »križarske« vojne (isp. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, str. 540.—553.).

I ugarski kralj Ladislav, koji je bez sumnje bio dobro obaviješten o neprijateljskom stavu rimske crkvene hijerarhije prema hrvatskoj glagolskoj crkvi uopće, osnovao je za teritoriju Posavske Hrvatske latinsku biskupiju sa sjelom u Zagrebu, da tako u latinskoj crkvenoj hijerarhiji dobije u Hrvatskoj potporu za svoje političke ciljeve. Da su crkveni razlozi

doista imali da posluže Ladislavu za njegove političke ciljeve, može se potkrijepiti ispravom kralja Andrije II. od god. 1217. i to stavom »... qui (t. j. Ladislav) terram Sclavoniae sive banatum ab errore ydolatrie ad christianitatem convertens corone Hungariae subiungavit«. — U vezi s tim tobožnjim obraćanjem na kršćanstvo Hrvata Posavske Hrvatske kao i s poistovetovanjem slovenske narodne crkve s gotskom arijanskom crkvom stajali su po svoj prilici sinodalni propisi drevnoga obrednika zagrebačke stolne crkve, pisanoga potkraj 11. ili početkom 12. stoljeća, a prema inventarima zagrebačke stolne crkve 14. i 15. stoljeća nazivanoga »Missale antiquissimum«. Naime najveći dio tih sinodalnih propisa bavi se baš ispitivanjem pravovjernosti s obzirom na arijanske hereze.

I kad su se tada, t. j. nakon osnutka zagrebačke biskupije, našle na teritoriji Posavske Hrvatske dvije crkve, nova latinska i starija narodna slovenska, latinska je protiv narodno-slovenske upotrebljavala vjerojatno sve — osim sile, da taj cilj postigne. Ako su ispravna legendarna pričanja iz početaka nekih crkava, ne najmanja važnost pri kolebanju između zapadne ili istočne crkve davala se obrednom sjaju. Obredni sjaj, držim, bio je jedno od sredstava, kojim se i zagrebačka latinska biskupija od prvih svojih početaka služila, da potisne u Posavskoj Hrvatskoj svoju suparnicu, slovensku narodnu crkvu. Tako valjada nije slučaj, da se među najstarijim liturgijskim kodeksima zagrebačke stolne crkve sačuvao gore spomenuti obrednik, koji sadrži detaljne propise za vršenje najvećih svečanosti crkvene godine. Propisi tog sačuvanog obrednika ne će biti prost prijepis, preuzet u cijelosti iz bilo kojega vanjskog obrednika, već upravo eklektičko primanje i prilagođivanje rimskoga obreda latinskog bogoslužja i istočnog obreda slovenskog bogoslužja u jedan jedinstveni novi obred. A da se tim novim obredom postigne što jači efekat kod vjernika, redaktori su njegovi posegnuli čak i za obrednim igrama. Igrama najstarijeg zagrebačkog obreda bavit će se ovaj prilog.

Poznato je, koje važno mjesto u razvitku novovjeke drame zauzima crkvena drama uopće. U crkvenoj je drami upravo vraćena lagano u život dramatska umjetnost, kroz crkvenu dramu spojena je novovjeka drama sa starom klasičnom dramom. Doduše kršćanska se crkvena drama kao i klasična drama razvila iz liturgije, ali u kršćanskoj je crkvenoj drami bilo to bez svakog direktnog prislanjanja na klasičnu dramu. Kao ovdje tako je i tamo klica dramatizacije ležala u samoj liturgiji, t. j. u naizmjeničnom (»ad invicem«) pjevanju svećenika, kora i vjernika. I zato su se i zameci kršćanske crkvene drame pojavili najprije u obredu onih svetkovina, gdje je bilo najviše dijaloških elemenata. Kako se dijaloškim oblikom nad sve svetkovine izdiže obred velike nedjelje s mukom i uskrsnućem Isukrstovim, to su prve liturgijske dramatizacije potvrđene baš iz uskrsne slave.

U svojim prvim zamecima crkvena je drama bila najprije liturgijska slava, t. j. liturgijski dijalozi povađeni iz teksta jevanđelja i složeni u trope i antifone podijelili bi se na više lica, koja su ih u najtješnjoj vezi sa samim bogoslužjem naizmjence govorila ili pjevala. Kad se ta najednostavnija liturgijska slava po vremenu proširila i novim licima i dijalozima, kojih sama liturgija nije zahtijevala, ona se, jer je prerasla liturgiju, od nje odriješila, a prikazivala se doduše još uvijek u vezi sa slavom dana ali van samoga bogoslužja. Time se od čiste liturgijske slave razvila obredna igra, od ove dalje crkvena drama uopće.

Hrvatska crkvena drama, koje najstariji sačuvani hrvatskoglagolski spomenici idu u drugu polovinu 15. stoljeća, već je potpuna drama, nezavisna ne samo od bogoslužja već i od obreda, i do danas ni iz jednog našeg kraja nije potvrđeno postojanje liturgijskih slava ili obrednih igara, koje bi na teritoriji slovenskog liturgijskog jezika morale biti pisane glagolsko-slovenskim jezikom, na teritoriji latinskog liturgijskog jezika latinskim jezikom. Prema tome naša crkvena drama sačuvana ili potvrđena gotovo iz svih znatnijih kulturnih centara Dalmatinske Hrvatske od Istre do Dubrovnika ni na teritoriji hrvatske glagolske crkve, ni van njezine teritorije nije produkat organičkoga razvijanja kroz stepene, koje je crkvena drama od prvih svojih zametaka do literarne punosti prošla u drugih naroda. I zato je naša narodna crkvena drama samo odraz uticaja već gotove talijansko-latinske crkvene drame. Međuto što nemamo potvrđeno iz onih naših strana, u kojima se pod uticajem hrvatske narodne crkve, više obrazovanosti a i jačega dodirivanja s naprednijim zapadom narodni duh počeo i prije i jače literarno javljati, potvrđuje se iz Posavske Hrvatske, i to već za doba, kad je kralj Ladislav na njezinoj teritoriji osnovao zagrebačku biskupiju »ad instruendam hujus plebis ignoranciam«. Naime najstarije obredne igre potvrđuju se već u obredniku zagrebačke biskupije, koji je vjerojatno pisan oko god. 1100., t. j. ili nešto prije ili nešto kasnije od te godine. Kako je jedna obredna igra toga obrednika povezana sa slavom uskrsnuća Isukrstova, druga sa slavom Bogojavljenja, prikazat ćemo svaku zasebno.

1. Obredna igra Isukrstova uskrsnuća.

Počeci liturgijske uskrsne igre općeno idu u 10. stoljeće. Iz 10. su naime stoljeća potvrđeni i to već iz samoga početka sanktgalenski tropi, od kojih je liturgijska slava Isukrstova Uskrsnuća u svom najprimitivnijem obliku izgrađena, a iz druge polovine istoga stoljeća potvrđena je u jednom ceremonijalu iz Engleske i njihova najstarija dramatizacija, gdje uskrsna obredna igra čini upravo završni čin obreda polaganja križa na veliki petak na mjesto kraj oltara, koje predstavlja grob Isusov, i njegova odnošenja sa toga mjesta u noći od velike subote na uskrsnu nedjelju (isp. Creizenach, Gesch. d. neuer. Dramas, 2. izd., I. str. 44.—45.). Gotovo na istom stepenu, a sasvim u istoj vezi kao u tom engleskom ceremonijalu, nalazi se i uskrsna obredna igra u obredniku zagrebačke stolne crkve. Naime i ovđe se ona kao i tamo najtješnje prislanja na iste obrede, kako se to vidi iz svih propisa pomenutoga obrednika:

Ordo in die parasceven. In parasce hora sexta conveniant omnes eclestiastici in ecclesiam nec non preparent ut mos est salutiferam (l 74b) crucem. Et preparent se presbiteri et ceteri, quantum sit opus ad ministrandum domino pontifici ad missam cum cantoribus et reliquis ministris vestibus induti, mittaturque parvum linteum super altare nudum de sub evangelio. Ante evangelium vero non portentur candele vel incensum. Et ut venerit presbiter vel pontifex ante altare dicat: Oremus. Deus a quo et Judas reatus sui poenam et confessionis sue latro primum sumpsit. Tunc legitur lectio In tribulacione. Sequitur tractus Domine audivi cum quinque versibus, item alia oratio diacono pronuntiante: Flectamus genua, postea levate. Deus qui peccati veteris hereditariam mortem inque posteritatis genus omne successerat. Post ea legatur leccio:

Dixit dominus ad Moysen et Aaron. Mensis iste principium mensium vobis. Sequitur tractus: Eripe me domine ab homine malo. Deinde legatur evangelium ubi non dicitur dominus vobiscum sed tantum passio domini nostri Ihesu Christi: In illo tempore Egressus Ihesus trans torrentem Cedron. Nec incensum ibi portetur, evangelium dum legitur et pervenitur usque »diviserunt sibi vestimenta mea« tollatur linteum de altari. Evangelio finito vadat pontifex aut presbiter et diaconus cum eo et det orationes sicut in libro sacramentorum continentur. Oremus, dilectissimi nobis, pro ecclesia sancta dei. Post has orationes sternantur tapaecia ad adorandam crucem. Deinde preparetur crux ad portandum ante altare qui incipiant ab oriente hos versus canentes duo presbiteri veniant: Populе meus quod feci tibi . . . Duo clerici: Agyos o theos, agyos hys chiros, agyos athanatos, eleyson imas. Chorus: Sanctus deus, sanctus, fortis, sanctus inmortalis miserere nobis . . . . Deinde pontifex accipiens casulam incipiat alta voce: Ecce lignum crucis . . . Salutata autem cruce tam a sacerdote seu antistite quam et a ceteris veniat sacerdos sive episcopus festivis indutus ornamentis ante sanctum altare et expectet ibi quousque corpus domini ab archidiacono deferatur sibi. Archidiaconus autem et cum eo duo vel tres clerici vadant ad locum ubi pridie corpus domini servabant. Et inde sublatum cum magna reverentia tollant sacerdotique ad altare deferant cantantes hos versus: Laudes omnipotens ferimus tibi . . . Versibus finitis extendat archidiaconus corporale super nudum altare procedensque episcopus ante altare fatiat communem confessionem. Et osculato altari corpus (l 78a) domini et calicem sine sacrato vino et aqua mixto de manu archidiaconi accipiens canente ipso communiter: Hoc corpus quod pro nobis tradetur . . . Et hoc dicto super altare sacerdos ponens calicem ordinansque oblatas humillime diceat hanc orationem: Suscipe sacra trinitas hanc oblationem . . . Hac finita dicat lenta voce: Oremus. Preceptis salutaribus moniti... Ita per ordinem usque per omnia secula seculorum. Et respondeant omnes: Amen. Et nec pax domini neque agnus dei dicatur neque osculum detur, sed communicantes singuli in sua redeant loca. Vesperaque cantetur privatim hoc modo. Confitebor Domine . . . Et sub silentio: Pater noster. Or. Respice quaesumus domine . . . Deinde hostiis ecclesie diligenter seratis omnibus laicis et feminis exclusis presbiteri, diaconi, subdiaconi et accoliti cum candelis et (l 78b) incenso pergant illuc, ubi post salutationem crucem reposuerunt, et inde levantes eam portent ante altare sancte crucis, ubi antea adoraverunt eam. Ibique super scamnum ponatur, turificetur et diligenter linteamine et desuper pallio cooperiatur. Sed interim dum crucem levant et de loco ad locum portant ista responsoria silenter decantentur. R. Ecce vidimus eum R. Hierusalem luce R. Plange quasi virgo R. Recessit pastor noster R. Ecce quomodo moritur iustus. Novissime corpus domini in unam valde mundam buxidem mittatur sigilloque vel clave ecclesie sigilletur atque subtus linteam et pallium ad pectus sancti crucis collocetur et hec antiphona decantur: Sepulto domini signatum est monumentum . . . His ita peractis et custodibus ordinatis qui hoc sacratissimum corpus dominicum custodiant in psalmis et ceteris corationibus.

Ipse clerus ante quam redeat flexis genibus hanc orationem dicat: Adoramus te, Christe, benedicimus tibi quia per crucem tuam redemisti mundum. Y.: Omnis terra adoret te deus Or. Respice quaesumus domine super hanc familiam tuam.

Nakon toga ostaje križ u grobu do u noć od velike subote na uskrsnu nedjelju. U ranu zoru nedjelje dolaze najprije crkvene starješine i odnose križ iz groba, a na to se odmah nastavlja uskrsna igra. Sve to sadržano je u ovim propisima: (l. 100b). Eadem vero nocte primo diluculo ante quam matulinale (l. 101a) tangatur signum, a primoribus ecclesie tollenda est crux, que in sexta posita est in sepulchro, cum antiphona leniter cantatur: Ego dormivi et somnum cepi et exurexi quoniam dominus suscepit me aevia, aevia. Decantantes vero tertium responsorium cum crucibus et cereis turribulis et timiamarus omnis simul perveniant ad sepulchrum. Diacones autem cohibidem habitu sedentes istum imponant versiculum:

(2) Quem queritis in sepulchro, o christicole. Illi vero qui turribula:

(3) Ihesum nazarenum crucifixum, o celicole.

(4) Non est hic, surrexit sicut predixerat; (5) ite, nunciate, quia surrexit a mortuis (6) Venite et locum ubi positus erat dominus, aevia aevia.

Illi autem tollentes posita linteamina revertantur ad chorum istam cantando antiphonam:

(7) Surrexit domine de sepulchro, qui pro nobis pependit in ligno aevia. (8) Surrexit eniam sicut dixit dominus et procedet vos in galileam, aevia, aevia, aevia.

Deinde incipiatur cantus: Te deum laudamus. Finitis ergo matutine laudis cum antiphonis, psalmis capitulum neque ymnum dicatur sed tantum: Hec dies quam fecit dominus. Incipiatur versus: Confitemini domino. Aevia. Pascha nostrum immolatus est Christus. Ad benedictus. A. Et valde mane. i. Benedictus. Surgens. Or. Deus qui hodierna. Surgens Ihesus mane prima sabbati. Psalmi: Deus in nomine tuo. Beati inmaculati: Retribue servo tuo. Confitemini domino. Aevia. Pascha nostrum. Epulemur. Deus qui habitat.

Iznijevši ovdje cijeli tekst obreda, koliko je u vezi s uskrsnom igrom, reći ću, kako ta naša igra stoji prema igrama drugih izvora, da time objasnim i put, kojim je ona vjerojatno došla k nama.

Kako su ovake uskrsne igre već od 11. stoljeća bile rašírene gotovo po svim zemljama zapadne Evrope, to mi je prilično teško odrediti odnos naše uskrsne igre prema igrama drugih zemalja, pogotovu jer mi u tu svrhu stoje na raspolaganje samo tekstovi 28 uskrsnih igara, o kojima raspravlja Gustav Milchsack u monografiji »Die Oster- und Passionsspiele (Wolfenbuettel, 1880, Heft 1. »Die lateinischen Osterfeiern«). Ipak i prema tome ograničenju materijala za poređenje jedno je van svake sumnje, da prema Milchsack-ovoj klasifikaciji naša igra općeno ide u grupu uskrsnih igara

najstarijega tipa, a u detaljima pokazuje više srodnosti s igrama toga tipa francuske provenijencije nego s igrama njemačke provenijencije.

Naša igra, kako se iz priopćenoga teksta vidi, nema na početku pitanja »Quis revolvet nobis lapidem de ostio monumenti«, kojim se scena uskrsne igre inače redovno počinje. Ipak taj nedostatak nije samo osobina našega teksta, već se on potvrđuje i u nekim drugim tekstovima. Tako ga od 28 tekstova Milchsack-ove kolekcije tema 7 tekstova (isp. o. c. sr. 28.), a od pet tekstova najstarijega tipa dolazi samo u jednom tekstu njemačke provenijencije iz 14. stoljeća, a od četiri teksta, koji ga nemaju, tri su francuske provenijencije iz 10. i 11. stoljeća (isp. o. c. str. 38). Osim u tome naša se igra poklapa više s igrama francuske provenijencije nego s njemačkima i u dijalozima, označenima s brojevima 2—6. Dialog br. 7 našega teksta osim u njemačkom tekstu manastira St. Blasius (Schwarzwald) 14. stoljeća potvrđuje se već u nastarijem tekstu te igre engleskoga ceremonijala »Liber consuetudinum« iz 10. stoljeća (isp. Milchsack, o. c. str. 39.), a kako je i taj ceremonijal prema napomeni njegova autora Duranda također rađen naročito po predlošku francuskog benediktinskog manastira Fleury (isp. Migne Patrologia, ser. lat., t. 137., str. 475.), to je naš tekst mogao biti prepisan samo iz predloška, koji je direktno vukao svoju lozu iz francuskih redakcija uskrsne igre. Tome se po svoj prilici ne će protiviti ni to, što dijalog br. 8 naše igre ne dolazi ni u jednoj od igara najstarijega tipa već samo u dvije igre II. grupe austrijske provenijencije, koje su obje (jedna iz štajerskog St. Lambrecht-a, druga iz Klosterneuburg-a) iz 12. stoljeća. Osim u toj antifoni te se dvije austrijske igre slažu s našom još samo u šestoj antifoni, dok se u drugim sasvim razilaze.

U obrednik »Missale antiquissimum« zagrebačke stolne crkve ušla je ta igra vjerojatno preko monaha benediktinskoga reda, koji potkraj 11. stoljeća u Posavskoj Hrvatskoj valjada još nije imao svojih osobitih manastira, ali kojemu će biti pripadali i prvi zagrebački biskup Čeh Duh kao i svećenici, što ih je kralj Ladislav osnivajući zagrebačku biskupiju dodijelio biskupu Duhu za pomoćnike iz zaladske i šomođske županije, ili upravo iz benedikinskih manastira tih dviju županija. Kako je francuske provenijencije i igra Triju Kralja, to ću u idućoj glavi kazati, kako zamišljam ja sebi put, kojim su te obje igre donesene iz Francuske u naše sredinu.

I dok se uskrsna igra u drugih naroda ne samo provlačila kroz nekoliko vijekova, i u njima malo po malo dalje razvijala i proširivala novim scenama, a na kraju krajeva služila i za osnovu narodne crkvene drame, u zagrebačkoj je biskupiji ostala sve vrijeme, dok je bio u punoj kreposti obred zastupljen u pomenutom obredniku, na istom stepenu. U sačuvanim misalima i brevijarima zagrebačke stolne crkve 14. i 15. stoljeća nema joj više ni traga. Ako je istina, kako predaja zagrebačke stolne crkve uči, da je biskup Augustin Kazotić za svoga biskupovanja (g. 1303. do 1322.) reformirao obred zagrebačke biskupije, to je tom prilikom i ta uskrsna igra bila izbačena iz uskrsnoga obreda.

2. Obredna igra Triju Kralja.

Ne samo kronološki već i idejno božićna se igra razvila tek iza uskrsne igre. Dokazi za to izvode se iz osnovnih dialoga jedne i druge igre. Dok su naime dijalozi najstarijeg tipa uskrsne igre »Quem quaeritis ...« itd. uz neznatne izmjene i dodatke preuzeti od najveće česti iz teksta jevanđelja,

slični dijalozi božićne igre »Quem quaeritis in praesepe, pastores, dicite ...« itd. rađeni su prema uskrsnima, jer u tekstu samoga jevanđelja za Božić za njih nema potvrde. A kaošto se osnovna uskrsna igra proširivala malo po malo novim scenama, koje su obuhvatile i događaje, koji su se zbili prije i poslije Uskrsnuća, tako se i osnovna božićna igra proširivala najprije na događaje, koji su se zbili iza rođenja Isukrstova (dolazak triju kralja, pomor djece itd.), a tek kasnije i na događaje, koji su naviještali dolazak Isukrstov na zemlju i njegovo rođenje.

Za čudo prema obredniku zagrebačke stolne crkve božićni je obred bio vrlo jednostavan. Svi detalji, kojima su redaktori taj obred opisali, iznose jedva dvije strane obrednika. No zato se sa to većim sjajem slavilo Bogojavljenje. I vjerojatno u tom kontrastu između slavljenja Božića i Bogojavljenja, koji je vrlo karakterističan za područje Posavske Hrvatske, jer su se ovdje ukrštavali uticaji zapadnog i istočnog obreda još iza osnutka zagrebačke biskupije, i bit će jedino objašnjenje, zašto redaktori zagrebačkoga obrednika nijesu iz svojih predložaka primili u zagrebački obred i božićnu igru, već samo igru Triju Kralja.

Zagrebačka igra Triju Kralja može se kazati ide među najznatnije priloge za historiju te igre uopće. Kako se ona prema navodima Creizenacha (isp. Geschichte des neueren Dramas, sv. I. str. 55.) sačuvala samo u 15 potpunih i 4 defektna teksta, a od tih samo ih je pet iz 11. stoljeća, dok su ostali iz 12., 13. i 14. stoljeća, to i po tome dobiva naš tekst na važnosti, jer ga bez sumnje valja pribrojiti k onih pet tekstova iz 11. stoljeća. Njegova je osobita važnost još i u ovome. Iz dosad poznatih tekstova igre Triju Kralja samo se iz neverskog teksta iz 11.—12. stoljeća i rouen-skoga teksta iz 14. stoljeća znade, da se igra Triju Kralja prikazivala u najtješnjoj vezi s obredom Bogojavljenja (isp. Creizenach, o. c. str. 59.). Naš je tekst u tome još potpuniji, jer sasvim tačno označuje mjesto igre u matutinu Bogojavljenja.

Zbog lakšega razumijevanja onoga, što ću dalje kazati o razvitku i provenijenciji te naše igre, donosim tekst obreda za Bogojavljenje u izvacima, a samu igru doslovno.

(l. 21a) »In vigilia epiphanie ieiunium celebretur. Ad missam all. dicatur. In nocte epiphanie in romana (l. 21b) ecclesia invitatorium non canitur. Finito nono responso legatur evangelium: Factum est. Quo finito incipiatur: Te deum laudamus. Et sic finiatur matutinum. Missa vero agatur ordine suo. In vigilia epiphanie benedicatur aqua, ut mos est grecorum ante vesperas sive in octavis. (Dalje do l. 28b dolazi sam obred svećenja vode.)

(l. 28b) Ad matuninum post nonum responsorium fiat tractus stelle in hunc modum, ita ut magi sint parati

(1) uno stane ante altare sancte Marie et incipiente alta voce: Stella fulgore nimio rutilat.

Et alio in dextro altari repetenti: Stella fulgore nimio.

Tercioque in sinistro prosequente in ipsum: Stella fulgore nimio rutilat.

(2) Et simul cantantes veniant simul ante altare sancte Marie: Que regem regum (l. 29a) natum monstrat quem venturum olim prophete signaverant.

(3) De altari autem accipiant vascula mistica munera continentia. Aurum Caspar, Thus Melciar, Mirram Balthasar. Et sic cantantes descen-

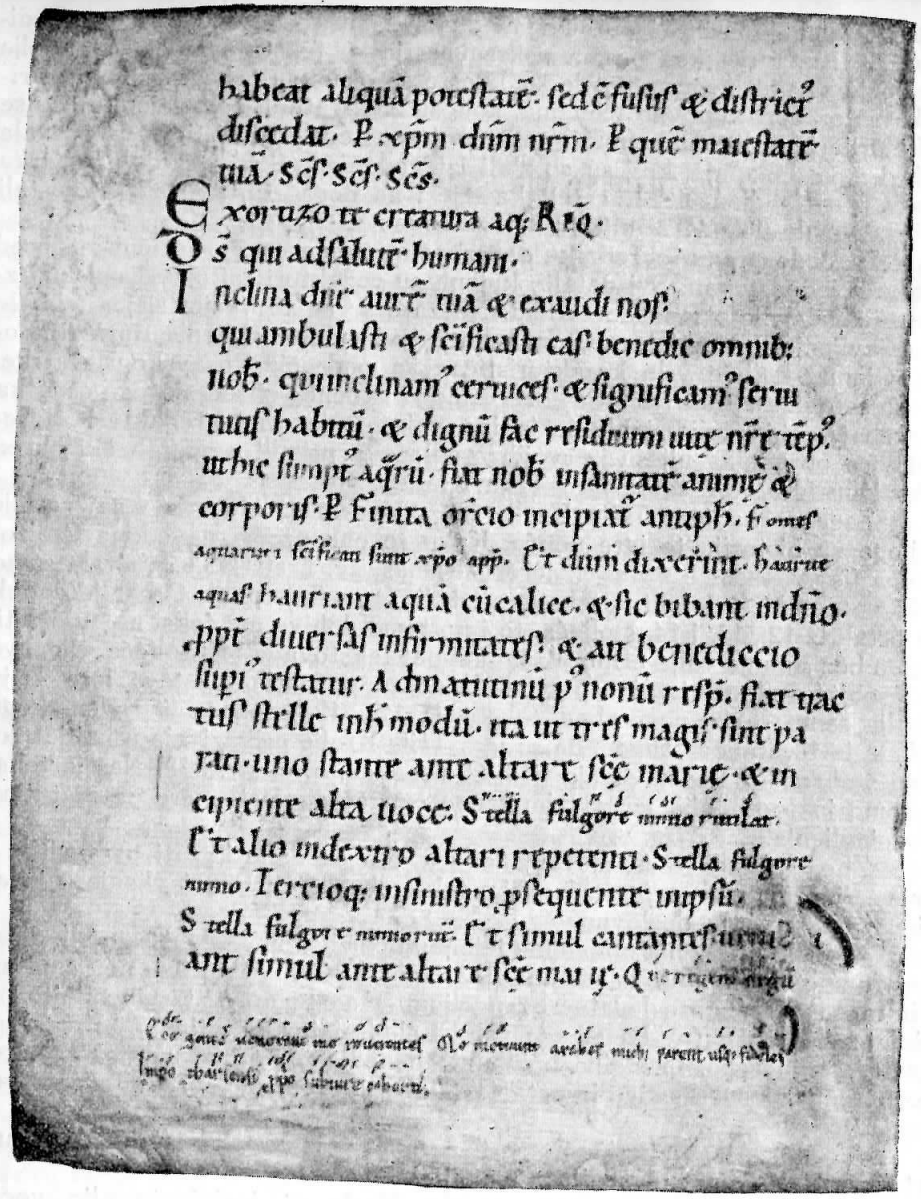

2. „Tractus stellae" iz obrednika „Missale antiquissimum", list 28 b. Rukopis XI./XII. st. knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola.

dant ad Herodem. Eamus ergo et inquiramus eum et offeramus ei munera aurum, thus et mirram.

(4) Herodes autem residens in solio suo in media ecclesia coronatus inquirat magos hoc modo: Regem quem queritis natum esse quo signo didicistis.

(5) At contra magi: Ipsum natum esse didicimus in oriente stella monstrante.

(6) Et Herodes: Si illum regnare creditis, dicite nobis.

(7) Et magi: Hunc regnare fatentes cum misticis muneribus de terra longinqua adorare venimus.

(8) Scribe vero sub tilibus induti et mitras habentes in capitibus sedeant circa Herodem librosque teneant in manibus sciscitante eos hoc modo: O vos scribe interrogati dicite, si quid de hoc puero scriptum videretis in libris.

(9) Respondant scribe: Vidim(us) domine in prophetarum lineis nasci Christum in Betleem civitate David propheta sic vaticinante.

(10) Et sic imponat testimonium chorus: Bethleem non es minima.

(11) Tunc Herodes dimittens magos a se dicat: Ite et de puero diligenter investigate et invento redeuntes mihi renunciate.

(12) Redeuntes vero magi ab Herode et inspicientes (l. 29b) stellam digitoque monstrantes dicat unus: Ecce stella.

Et alter: Ecce stella.

Terciusque: Ecce stella.

(13) Et sic simul incedentes diffiniant: In oriente praevisa iterum praecedit nos lucida.

(14) Et duo clerici appis induti stantesque iuxta imaginem sancte Marie tenentis dominum parvulum in manibus imponant hunc versum: Qui sunt hi quos stella ducit nos ad exitos inaudita ferentes.

(15) Respondeant magi: Nos sumus quos cernitis reges Tharsis et Arabum et Sabba dona ferentes Christo regi domino nato quem stella ducente venimus adorare.

(16) Juxta stantes imaginemque domini digito monstrantes dicant ad magos: Ecce puer adest, quem queritis, iam properate et orate quia ipse est redemptio nostra.

(17) Tunc salutantes tres magi dominum dicant. Salve princeps populorum.

Auriger dans munus dicat: Suscipe rex aurum.

Similiter et turriger: Tolle thus, tu vere Deus.

Mirriferque: Mirram signum sepulture.

(18) Angelicus puer indutus dalmatica stans superius dicat: Impleta sunt omnia que prophetice dicta sunt. Ite viam remeantes aliam.

(19) Tunc magi redeuntes per aliam viam angelicoque responso ovantes et imponant antiphonam usque ad chorum cantando venientes: O regem celi cui talia famulamur obsequia stabulo ponitus, (l. 30a) qui continet mundum iacet in presepio et in nubibus venit.

Finita autem incipiat cantor alta voce: Te deum laudamus. Et sic peragatur matutinum ordine suo«.

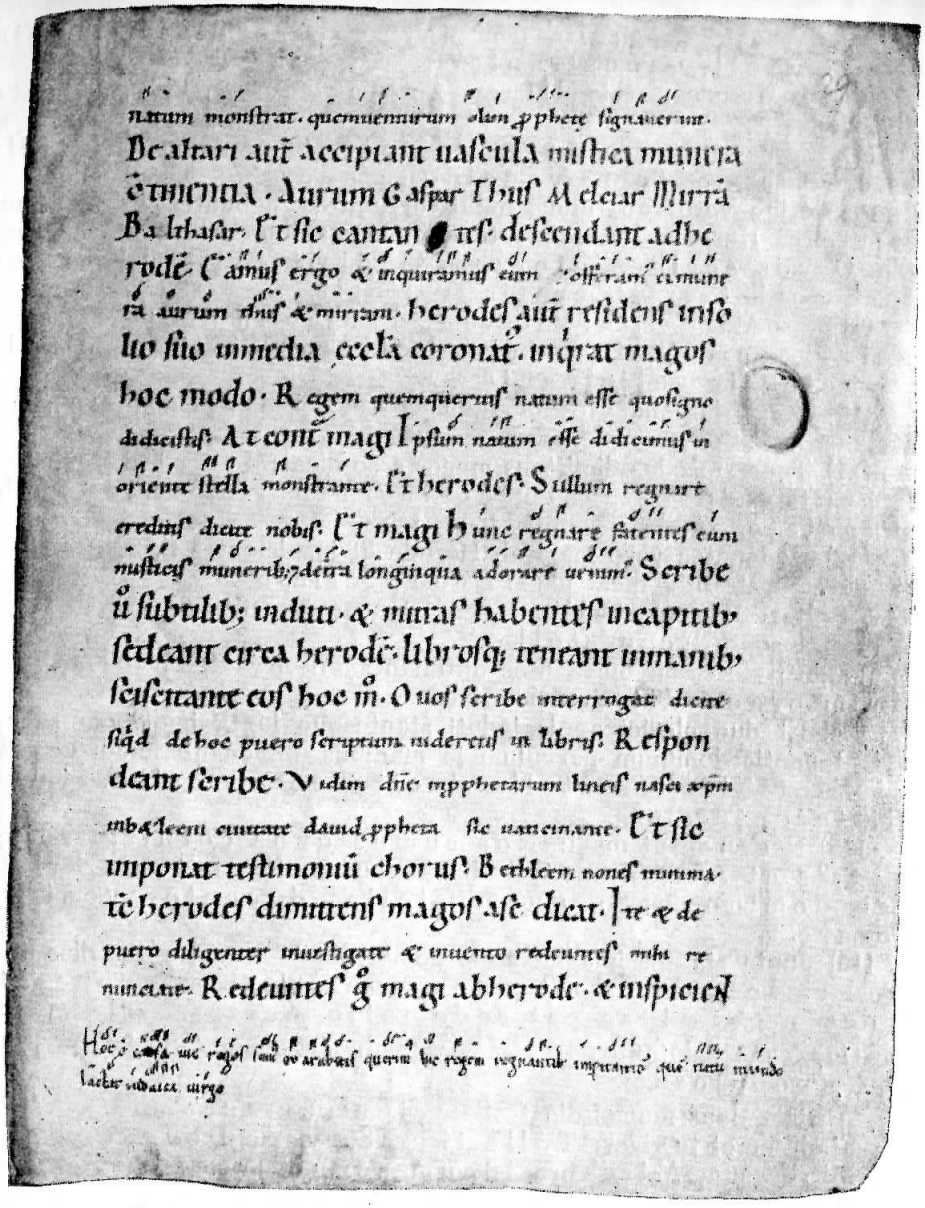

3. „Tractus stellae" iz obrednika „Missale antiquissimum", list 29 a. Rukopis XI./XII. st. knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola.

Literarna historija analizujući sačuvane tekstove igre Triju Kralja razlikuje u njezinu razvoju dvije grupe odnosno četiri tipa. Samo u dvije grupe podijelio ih je Creizenach (up. o. c. str. 55.), a četiri razvojna tipa postavio je Heinrich Anz u monografiji »Die lateinischen Magierspiele. Untersuchungen und Texte zur Vorgeschichte des deutschen Weihnachtsspiels« (Leipzig, 1905.). Prema Creizenachovoj podjeli u prvu grupu idu

tekstovi, koji sadrže samo scenu dolaska Triju Kralja, njihov poklon i darivanje Isukrsta; u njoj govore u svemu tri lica: tri kralja (magi), primalje (»obstetrices«) i anđeo (angelus). Bitnu osobinu druge grupe prema prvoj čini javljanje Iruda, pored kojega se kao nužna posljedica dijaloga a i zbog jačeg zbližanja s tekstom jevanđelja javljaju kasnije književnici (»scribae«) i sluge (nuntius, symnistae, milites). U Anz-ovoj podjeli na četiri tipa prvi se tip poklapa s prvom grupom Creizenacha, drugu Creizenachovu grupu raščlanio je Anz na tri dalja tipa, pri čemu se igra u II. tipu proširuje samo Irudom, u III. tipu književnicima i korom ili slugama, a u IV. tipu zahvata i druge događaje, pa se tu javljaju još i pastiri i nevina dječica. Među igre I. tipa idu tekstovi iz Rouen-a (XIV.—XV. stoljeće), i pariški iz biblioteke Mazarine (XI. stoljeće), među igre II. tipa kraći tekst iz Nevers-a (XI. stoljeće), a kasnjim dodacima prošireni tekst (XII. stoljeće) iz Nevers-a čini prijelaz k III. tipu; suponirani III. tip inače u osobitom tekstu nije potvrđen. Svi ostali tekstovi ili čine prijelaz od III. tipa k četvrtom, ovamo idu tekstovi Compiègne (11. stoljeće), pariški fragmenat (11. stoljeće), Laon (13. stoljeće), ili idu i sasvim u IV. tip, kao tekstovi iz Strassbourg-a (ca 1200.), Freisinga (11. stoljeće), Einsiedeln-a (11.—12. stoljeće) i Orleans-a (12. stoljeće) i t. d.

Dosadanje neimanje pratipa III. stepena ispunja redakcija naše igre; u njoj pored tri kralja (magi), primalja (clerici), i anđela nastupaju još samo Irud, književnici i kor. Odredivši time samo općeno odnos naše igre prema igrama ostalih izvora treba da kažem nešto i o detaljima dijaloga. Od dijaloga naše igre već su se u I. tipu nalazili dijalozi br. 1, 2, 3, 12, 13, 14, 15, 16, 17 i 18; proširenje I. tipa na II. tip čine dijalozi br. 4, 5, 6, 7 i 11; prema tome u III. razvojni tip idu samo dijalozi br. 8, 9 i 10.

Od dijaloga, koji se već od I. tipa provlači gotovo kroz sve tekstove, naša igra kao i kraća neverska nema antifone »En magi veniunt et regem regum natum stella duce requirunt«, ali naša nema ni njezine zamjene u kraćoj Neverskoj igri: »Vidimus stellam eius in oriente et agnovimus regem regum esse natum«. Naša igra nema ni dijaloga suponiranih za III. tip: »Rex. Huc symmistae mei, disertos pagina scribas prophetica ad me vocate. Nuntius: Vos legis periti a rege vocati cum prophetarum libris properando venite«. Za našu igru taj nedostatak nije važan, a sasvim je i razumljiv, jer se pored Iruda već nalaze na pozornici i književnici, pa za to nije bilo od potrebe, da ih Irud po glasnicima, slugama tek doziva. Od suponiranih dijaloga III. tipa ne dolazi u našoj igri ni antifona »Delusus es, domine, magi viam redierunt aliam«, koje nemaju ni prošireni tekst neverski, koji čini prijelaz od II. tipa k trećem, a ni orleanski i La manski tekst, koji idu već u proširene tekstove III. tipa. Inače je ta antifona upravo uvod u scenu pomora nevine djece. Antifona »O regem celi . . .« (v. br. 19) naše igre imadu još samo freisinški (11. stoljeće), einsiedelski (11.—12. stoljeće) i orleanski (12. stoljeće) tekst. Kako se sva tu nabrojena odstupanja dijaloga naše igre od dijaloga suponiranih Anzovih tipova povrđuju i varijantama drugih tekstova, prema tome i postanje naše igre valja izvoditi iz istoga praizvora, iz kojega su se razvili i ostali tekstovi.

I Anz i Creizenach stavljaju postanje igre Triju Kralja u Francusku, i to ne toliko zbog toga što se najviše tekstova sačuvalo iz Francuske, već više što je samo odanle potvrđen i liturgijski praizvor te igre kao i prva dva njezina razvojna stepena (tipa). Naime samo u francuskim tekstovima Limo-

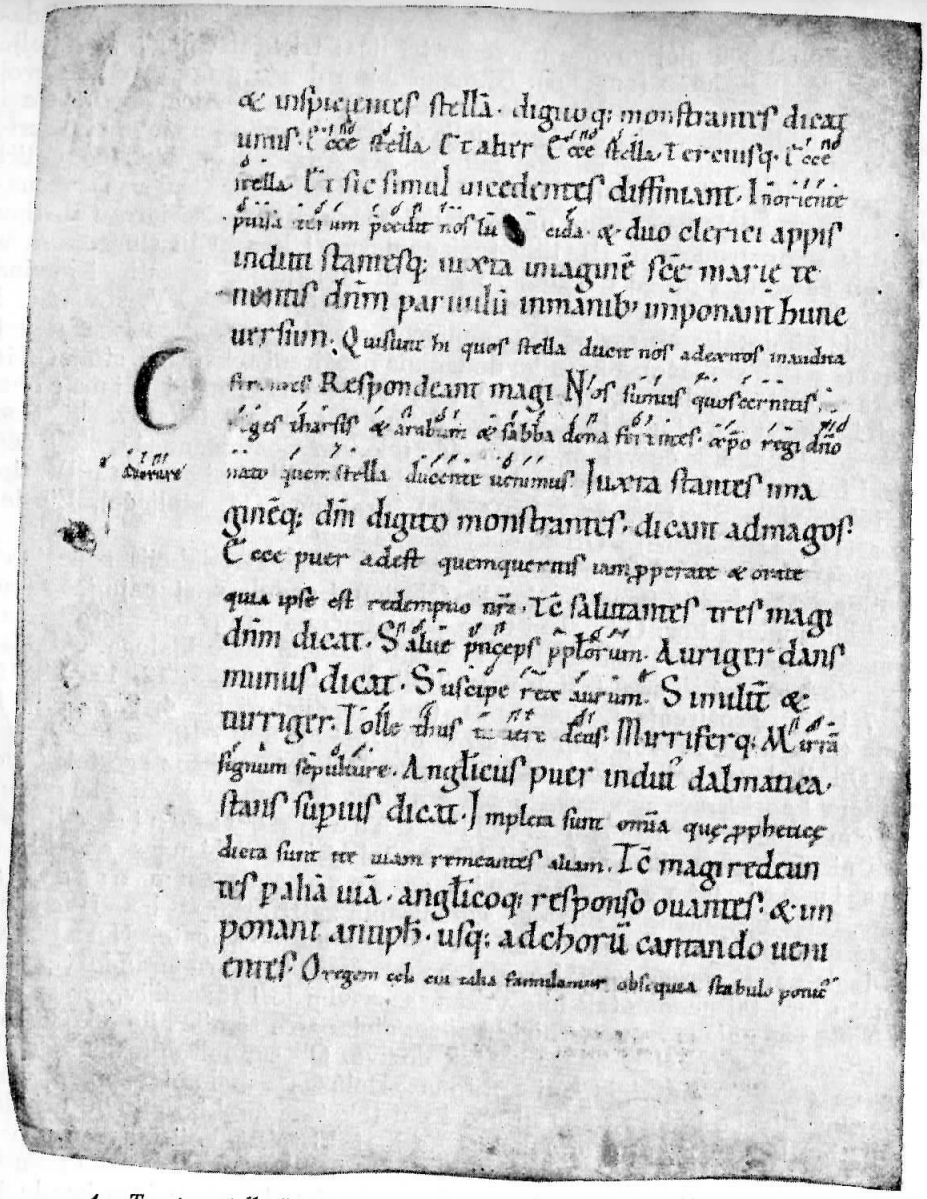

4. „Tractus stellae" iz obrednika „Missale antiquissimum", list 29 b. Rukopis XI./XII. st. knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola.

ges i Besançon sačuvan je prethodni, liturgijski stepen igre Triju Kralja, u kojem je ona bila još dio bogoslužja na Bogojavljenje, i iz kojega su se u daljem tijeku razvila prva dva pomenuta tipa u tekstovima Rouen i Nevers te igre, koja su se prerastavši okvir bogoslužja već prikazivala van bogoslužja. Doduše rouenski tekst ide u 14. stoljeće, ali da je ta igra bila u Rouen-u poznata već u 11. stoljeću, posvjedočava rouenski biskup Johannes Avrincensis († 1079.) u djelu »Liber de officiis ecclesiasticis«, gdje kaže: »Finito nono responsorio sacerdos dalmaticatus et casulatus procedat et evangelium Genealogiae Christi secundum Lucam solemniter legat... Deinde stellae officium incipiat« (up Migne Cursus patrologiae, ser. lat. t. 147. str. 43.). Neverski kraći tekst pisan oko god. 1060. i prošireni tekst iz 12. stoljeća prikazivali su se upravo iza trećega nokturna jutarnje na Bogojavljenje. Rouenska se igra zvala »S t e l l a o f i c i u m«, neverska »V e r s u s a d s t e l l a m f a c i e n d a m«.

Srodnost naše igre s tim najstarijim francuskim igrama potvrđuje se ne samo tekstualno već i prigodom, u kojoj se prikazivala, a i nazivom. Naime i prema našem se tekstu zvala ona »T r a c t u s s t e l l a e«, a prikazivala se baš kao i u Rouen-u u 11. stoljeću na jutarnjoj »post nonum responsorium«. Tekstualne su razlike, kako sam već kazao, sasvim neznatne. Prema tome i naš tekst mora da je ne samo francuske provenijencije, već i izravno bez posredovanja njemačkih redakcija donesen iz Francuske. Doduše, kako sam spomenuo, dijalog br. 19. »O r e g e m c e l i . . .« našega teksta osim u orleanskom tekstu dolazi još samo u dva njemačka teksta Freising i Einsiedeln, ali se ta dva teksta ne mogu nikako postaviti kao veza između redakcije našega teksta i redakcije francuskih tekstova, jer se u svim drugim dijalozima sasvim razlikuju od našega teksta. Ipak to, što se isključuje njemačko posredovanje, ne znači, da je upravo naš tekst donesen k nama izravno iz Francuske, jer za takve veze za kraj 11. ili početak 12. stoljeća nemamo nikakvih potvrda. No ako naša zagrebačka sredina u ono doba i nije stajala ni u kakvoj izravnoj vezi s Francuskom, stajala je Ugarska, odakle je ne samo osnovana zagrebačka biskupija, već odakle su bili i prvi njezini organizatori, biskup Čeh Duh i njegovi pomoćnici iz šomođske i zaladske županije. A baš u šomođskoj županiji bio je g. 1091. osnovan u Šomođvaru nastojanjem francuskoga benediktinca Odilona benediktinski manastir sv. Egidija, koji je do god. 1204. stajao u najtješnjim vezama s francuskim benediktinskim manastirom sv. Egidija (St. Gilles), biskupije Nimes (isp. D. Fuxhofer, Monasteriologia regni Hungariae, t. I. str. 143.). Vjerojatno preko tih veza došla je provenijencijom francuska igra Triju Kralja »O f f i c i u m s t e l l a e« najprije u Ugarsku, a tek iz Ugarske ili upravo i iz Šomođvara u Zagreb. Naime obično se drži, da je samo prvi zagrebački biskup Duh bio benediktinac, a ja držim, da su vjerojatno i njegovi pomoćnici, koji se u ispravi od g. 1134. općeno nazivaju samo »officinarii«, također bili upravo monasi benediktinskih manastira zaladske i šomođske županije. Kako su u samoj Ugarskoj u ono doba benediktinci držali u svojim rukama gotovo svu crkvenu hijerarhiju, to su po tom svom položaju uticali i na redakciju obreda. I biskup Duh i njegovi pomoćnici redigujući kao organizatori zagrebačke biskupije zagrebački obred svakako su uz znatna obaziranja na obredne tradicije posavsko-hrvatskih crkava unosili u nj i osobine obreda ugarske crkvene hijerarhije, a i osobine obreda svojih benediktinskih manastira, koliko se one nijesu kosile s potrebama svjetovne crkve. Na takav način zamišljam ja sebi objašnjenje puta, kojim su obje obredne igre t. j. uskrsna igra i igra Triju Kralja, jer obje nose znakove francuske provenijencije, mogle iz Francuske već krajem 11. ili početkom 12. stoljeća doći k nama i ući u najstariji obrednik zagrebačke stolne crkve.

Prije nego što odgovorim na pitanje, da li uopće imade kakva potvrda za to, da su se uskrsna igra i igra Triju Kralja ušavši iz obrednih

predložaka u naš obrednik doista prikazivale u zagrebačkoj stolnoj crkvi, ili su ostale u obredniku mrtvo slovo, valja kazati ovo. U obredniku, kakav se sačuvao do danas, imade nesumnjivih kasnijih izmjena i pripisa, učinjenih nakon postanja kodeksa u tijeku njegove upotrebe. I bez obzira na glose i manje ispravke u samom tekstu najznatnije što je kasnije, sudeći po razlikama boje mastila, bilo uneseno u tekst, su n e u m e, kojima su naznačeni napjevi nekih obrednih tekstova iz jevanđelja, i onda pjesama. Ta potreba, da se napjevi teksta naknadno označe neumama, držim, svakako je dokaz, da se obrednik doista upotrebljavao. Time ipak ne ću kazati, da je samo to dokaz njegove upotrebe, jer se ona ne bi mogla poreći ni onda, da u njemu uopće nema neumiranih tekstova.

Od pomenutih dviju igara u tekstu uskrsne igre nema nikakvih kasnijih izmjena; dijalozi nijesu označeni neumama. U tekstu igre Triju Kralja označeni su neumama samo dijalozi br. 1, 2, 3, 5, 6, 12, 13, 15 i 17, dok su ostali bez neuma. To neumiranje bar nekih dijaloga jedne igre našega obrednika v i d a n je dokaz samo za to, da se vodilo računa i o napjevima dijaloga, a prema tome i potkrepa za to, da su se obje igre na pomenute svetkovine doista i prikazivale.

Bez naznake veze prema igri Triju Kralja pripisani su kasnije ispod teksta još ovi stihovi: »Ec(c)e gentes venerant me reverentes. Me metuunt Arabes, michi parent usque fideles. Impero Tharsensis subiure cohortis« (l. 28b) i »Hec est causa vie, reges sumus ex Arabitis; querimus hic regem regnantibus imperitantem, quem natum mundo lactat iudacia virgo« (l. 29a).

Taj kasniji pripis važan je u dvojakom smjeru. Ponajprije on nam potvrđuje, da prvim preuzećem naše igre »Tractus stellae« iz nepoznatoga izvora njezina historija u našoj sredini nije bila završena, već da je od njezinih kasnijih proširivanja također doprlo nešto i do nas. Naime oba ta pripisa, ako baš i ne doslovno, stoje ipak prilično blizu dvjema različnim proširenjima igre Triju Kralja u više tekstova francuske i njemačke redakcije. Pripise na l. 29a našega obrednika broji pomenuti Anz među proširenja dijaloga između Iruda i kralja-maga, od kojih je od III. tipa same igre nastajao njezin IV. tip. Prema stilizaciji koja stoji najbliže tekstu našega pripisa to proširenje glasi:

»Rex: Quae est causa viae, qui vos vel unde venite, (dicite nobis)«.

Magi: Rex est causa viae, reges sumus ex Arabitis. Quaerimus hic regem regnantibus imperitantem. Quem natum mundo lactat iudaica virgo«.

U tom obliku potvrđeno je to proširenje samo u tekstovima Mans i Orléans, dok tekstovi Strassbourg, Freising i Bilsen riječi »Quaerimus hic . . .« dalje nemaju (isp. Anz, o. c. str. 135.). Naš pripis nema Irudova pitanja.

Pripise, koji dolaze u našem obredniku na l. 28b, broji Anz među proširenja IV. tipa igre Triju Kralja. I to se proširenje odnosi na dijalog između Iruda i kralja-maga, a u cijelosti glasi:

Rex: Tu mihi responde stans primus in ordine, fare!

I: Tharsensis regio me rege nite Zoroastro.

Rex: Tu, ai, unde es?

II: Me metuunt Arabes, mihi parent usque fideles.

Rex: Tu, tertius, unde es?

III. Impero Chaldeis, dominans rex omnibus illis. To se proširenje potvrđuje samo iz tekstova Freising i Bilsen (isp. Anz, o. c., str. 139.—140.).

Doduše je van svake sumnje, da naš pripis l. 28b odgovara općeno tom proširenju, iako se osim u odgovoru II. kralja-maga inače sasvim razlikuju među sobom. Ni taj pripis našega obrednika ne sadrži Irudova pitanja.

Premaređanju dijaloga u freizinškoj igri Triju Kralja (isp. Anz, o. c. str. 155. i 157.) mjesto pripisa u našoj igri bilo bi između 3. i 4. dijaloga i između 11. i 12. dijaloga. Iako su ta proširenja unesena u naš obrednik vrlo manjkavo, ipak ona će biti, držim, najočitiji dokaz, da se igra Triju Kralja i kod nas doista prikazivala.

Uskrsna se igra prikazivala u jednoj sceni t. j. oko mjesta, koje je u crkvi predstavljalo Isukrstov grob. Nasuprot u igri Triju Kralja postojale su dvije scene ili dva prizora: jedan kraj oltara Marijina, gdje je slika Marije s Isusom na rukama označivala scenu kolijevke, drugi u sredini crkve, gdje je Irud okružen književnicima sjedio na prijestolu (scena kod Iruda). Sva su lica igre bez sumnje bila odjevena prema ulogama, koje su igrala. U didaskalijama opisuje se samo oprema Iruda (»residens in solio suo in media ecclesia coronatus«), književnika (»sub tilibus induti et mitras habentes in capitibus«), klerika (»appis induti«) i anđela (»indutus dalmatica«).

U svom pregledu »kulturno-literarnoga rada u Zagrebu za prvih pet vijekova njegove historije« ja sam s obzirom na neke kodekse knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola istakao kao karakteristično interes, kojim je mlada zagrebačka biskupija ne samo pratila nove pojave u katoličkoj teološkoj literaturi već i kojom je brzinom pribavljala sebi njihove pripise (isp. Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba, str. 20.). U ne manjoj mjeri važi to i za ove naše obredne igre, i to osobito za igru Triju Kralja. Stroga paleografska analiza možda će naći, da je obrednik »Missale antiquissimum« za koji decenij mlađi, nego što ga ja datiram, koji ga stavljam potkraj 11. odnosno u sam početak 12. stoljeća, ali će i u tom slučaju igre našega obrednika još uvijek ići među najstarije tekstove, što ih je historija crkvene drame konstatovala dosad u ovim krajnjim strananama zapadne Evrope. Time doduše ne ću da kažem, da u ono doba, kad je pisan naš tekst, takih igara uopće ne bi bilo na pr. u Ugarskoj, Austriji i Češkoj. Bez sumnje ih je bilo i tamo, šta više preko tih pokrajina one će i biti bile donesene k nama, ali važno je to, da se one u svome širenju sa zapada prema istoku nisu zaustavljale na našim granicama.

Sve to, što sam ovdje iznio, znači, da je zagrebačka biskupija, bez obzira na zadatak, koji joj je bio namijenio njezin osnivač, ugarski kralj Ladislav, bila od prvih svojih početaka za Posavsku Hrvasku lučonoša kulturnih nastojanja zapadne Evrope. A ako je ona i bila latinska organizacija, zavisna od ugarske crkvene hijerarhije, ipak nije bila savim anacijonalna. Već u vrlo ranim vijekovima svojega postojanja ona je slaveći na pr. češke narodne svece sv. Vaclava i sv. Vojtjeha, prvoga nazivala u svojim liturgijskim knjigama »patronus Slavorum«, a za drugoga isticala da je bio »ex germine Slavonum«. U takim pojavama, kad se one jednom prikupe, naći ćemo može biti i objašnjenje, zašto je baš Posavska Hrvatska, prije osnutka zagrebačke biskupije gotovo još sasvim nepoznata, iza osnutka zagrebačke biskupije počela naglo dobivati na važnosti i u historiji hrvatskoga naroda preuzimati vodeći položaj, koji je za vladanja narodnih vladara imala Dalmatinska Hrvatska.

Resumé. — Comme introduction à son article sur »les jeux liturgiques dans l'église métropolitaine de Zagreb«, l'auteur M. Fancev, énumère d'abord et nous explique les motifs qui ont guidé le roi Ladislas dans la fondation de l'évêché de Zagreb en 1093/4. A l époque où Ladislas prétendait à la couronne croate, étant frère de la veuve du feu roi croate Zvonimir († 1089), il existait en Croatie, outre son parti à lui, le parti national reuni probablement dans l'église nationale slave qui était d'un côté dans les rapports d'inimitié avec l'église latine des villes dalmates, et, d'autre côté, elle repoussait toute immixtion étrangère dans les affaires croates. Le clergé latin en cherchant l'appui dans sa lutte contre l'église nationale, l'accusait d'hérésie, particulièrement de l'arianisme gothique. C'est de cette rivalité que se servait Ladislas, et, en vue d'affermir son pouvoir dans la Croatie de la Save (»Posavska Hrvatska«) qu'il s'est assujettie la première au cours de l'année 1091, il a fondé sur ce territoire contre l'église nationale un évêché latin avec la résidence à Zagreb. Pour gagner les faveurs de l'hiérarchie latine il a motivé la fondation de l'évêché de Zagreb par des raisons de soi-disante hérésie des habitants de la Croatie de la Save, »l'error idolatriae« dans les actes posterieurs de 1184 et de 1217.

Mais, comme à vrai dire, il n'y avait pas de conflits entre les deux églises (ou du moin de conflits confirmés dans les actes), l'église latine se servait, pour affaiblir l'église nationale slave dans la Croatie de la Save, le plus probablement, de splendeurs du culte qui, de même que dans les cas d'hésitation entre les église rivales de l'Occident et le l'Orient, décidaient tantôt pour l'une tantôt pour l' autre. Ces splendeurs qui s'étalaient surtout à l'occasion de deux plus grandes fêtes l'église (Epiphanie, Pâques) devaient être surhaussées, comme nous l'apprenons du plus vieux rituel de l'église metropolitaine de Zagreb écrit aux environs de 1100, par deux jeux liturgiques dont les textes se sont conservés jusqu'à nos jours.

Dans le chapitre Ier M. Fancev nous apporte le texte du jeu de Pâques, et dans le chapitre II, celui du jeu des trois mages. L'auteur nous donne aussi des preuves que les deux jeux se fondent sur les rédactions françaises de ces mêmes jeux En même temps il souligne que le texte du jeu des mages représente la »troisième phase« évolutive jusqu'ici seulement supposée. Le chemin que ces drames ont suivi pour arriver en Croatie — étant donné qu'en ce temps la Croatie de la Save ne pouvait être en relations directes avec la France, a passé par les monastères bénédictins de la Hongrie dont celui de St. Gilles à Somogyvar avait été fondé justement grâce aux efforts du bénédictin français Odilon. C'est qui est d'autant plus vraisamblable que même le premier évéque de Zagreb le Tchèque Duh (lisez: Douch) et ses aides des joupanies ou plutôt des monastères de Zala et de Somogy étaient tous des bénédictins.

A la fin de l'article l'auteur attire l'attetion du lecteur sur la notation en neumes des mélodies du texte du jeu des mages, et de même, sur les notes qui prouvent qu'on tenait compte des représentations. Ces jeux étaient donc représentés réellement.

Dr. LJUDEVIT IVANČAN: IZ POVIJESTI ZAGREBAČKIH KANONIKA

I.

Imenovanja kanonika u zagrebačkoj biskupiji. Ne ima dvojbe, da je prigodom utemeljenja zagrebačke biskupije g. 1093. ujedno utemeljen i zagrebački kaptol. U povelji g. 1134. gdje se spominje utemeljenje zagrebačke biskupije, veli se, da je kralj Ladislav imenovao prvim biskupom nekoga Čeha imenom Duha, a kraljevski kapelan Fancika dodijelio mu je crkvene službenike, »ecclesie officinarios de semigiensi et zalensi comitatu«. Ovi crkveni službenici, bili su valjada biskupu dodijeljeni kaptol. Prema ovoj vijesti čini se, da je prve svećenike, koje bi se moglo smatrati kanonicima, imenovao i namjestio u kraljevo ime njegov punomoćnik, kapelan Fancika.

Najstariji dokaz o opstanku zagrebačkog kaptola imade povelja od g. 1181. (Tkalčić, Mon. Ep. Zagr. I.4.) u kojoj se veli, da je ban Aleksij, koji je banovao od g. 1111. do 1116. (Mon. Civ. Zagr. Uvod 110) darovao zagrebačkoj crkvi posjed Toplissa, kao zadužbinu, za svoga sina, kojemu se ime ne spominje. Posjed Toplissa, današnje Varaždinske Toplice bio je prema tomu altarija, pa su kanonici, kao i danas, taj posjed uživali u zajednici, te sv. mise za Aleksijevoga sina služili. Nu susjedni vlastelini su ih u posjedu smetali, pak se u povelji veli: »zagrabienses canonici de sua inopia et iniuriis sibi illatis conquesti sunt. Ego vero, (Bela III.) ecclesiam dei sublevare desiderans, non adterere, lacrimosam eorum querimoniam in presentia quam plurium regni mei principum auscultavi et causam discussi«. (Tkalčić, Mon. Ep. Zagr. I. 4.).

Od utemeljenja zagrebačke biskupije g. 1093. do banovanja Aleksija (1111. do 1116.) prošlo je 18 odnosno 23 godine, pak pošto su kanonici već u to doba altariju Toplissa uživali, to je jasno, da je utemeljenjem biskupije utemeljen i kaptol. Nu tko je u prvo doba kanonike imenovao, o tome ne ima podataka.

Tkalčić tvrdi, da kanonike postavljaju isprva samo zagrebački biskupi, (Mon. Civ. Zagr. I. Uvod str. 114.), ali za tu tvrdnju ne navodi nikakav dokaz, a dalje veli, da počevši od druge polovine XIII. stoljeća počima rimska stolica malo po malo podijeljivati ispražnjenje kanonikate, dapače premještati kanonike s jednoga kapitula u drugi, te namijenjivati pojedinim osobama kanonikate, kada se budu ispraznili. G. 1264. je papa Urban VI. podijelio prenestinskomu biskupu Stjepanu pravo podijeljivanja vakantnih beneficija u zagrebačkoj biskupiji (Ivančan, Podaci, rukopis str. 35.), a od toga vremena imade mnogo dokaza, da su pape imenovali kanonike. Uz to ima i mnogo slučajeva, da su pape podijeljivali ekspektative svećenicima za kanonikate i dostojanstva u zagrebačkom kaptolu. U to je doba u zagrebačkom kaptolu bilo veoma mnogo Talijana, koji niti nisu u

Zagrebu rezidirali. Krčelić piše, da je biskup Ivan I. po savjetu nekoga kanonika Gutfreda učene kanonike lišavao kanonikata, a mnogo stranaca, ponajviše Talijana, Mlečana imenovao kanonicima, koji su slabo naobraženi bili, jer da će biti biskupu poslušniji. Ivan je biskupovao od 1288. do 1295. (Hist. Eccl. Zagr. I. 95.).

Početkom XV. stoljeća, kada su u katoličkoj crkvi bila tri protupape, te su se po odredbi koncila sva trojica morala odreći papinstva, a papom bje izabran u Konstancu Martin V. imade mnogo molba u vatikanskom arkivu, kojima mole zagrebački kanonici, da ih papa u njihovim častima potvrdi, jer i ako su polučili iste autoritate ordinaria, valjada imenovanjem biskupa i kralja, to ipak dvoje o tome, da li legalno uživaju prihode svojih beneficija. (Vatikanski arhiv.)

Kada su za kralja Sigismunda imali veliku moć Celjski grofovi, (jer je kralj oženio Barbaru Celjsku), tada se nalazi više kanonika iz štajerskih krajeva u zagrebačkom kaptolu.

Kralj Matija Korvin ishodio je sebi veliki utjecaj na imenovanje biskupa i kanonika, jer on je bio najmoćniji kralj onoga vremena u pobijanju turske najezde u zapadne krajeve, a osim toga bio je nasljednik ugarskih apostolskih kraljeva, te napokon znao je energički postupati proti sv. stolici, kako to neko pismo, što se nalazi u kaptolskom arkivu dokazuje. On je predao pravo imenovanja zagrebačkih kanonika varadinskomu biskupu Ivanu Vitezu de Zredna. (Starine Jugosl. akademije XI. 32.). Poslije toga su ugarski kraljevi bud sami kanonike imenovali, bud su pravo imenovanja predavali zagrebačkim biskupima. Za vrijeme borbe o prestolje između Ferdinanda i Zapolje, imenovao je kanonike samovlasno biskup Šimun Erdödy i kralj Ferdinand.

U prvoj polovini XVIII. stoljeća iz više se podataka razabire, da je biskup imenovao kanonike na predlog kaptola,[1] pak se prema tomu čini, da je tada bilo mjerodavno kanonsko pravo, u kom se veli, da biskup imenuje kanonike audito capitulo, ali je svakako biskup dobivao pravo imenovanja od apostolskoga ugarskoga kralja. (Vidi Podatke str. 856). G. 1771. je kraljica Marija Terezija imenovanje zagr. kanonika i kolumna pridržala sebi i svojim u kraljevstvu nasljednicima, samo je biskupu Ivanu Paksiju ad personam ostavila pravo imenovanja kanonika ali ne kolumna. (Podaci str. 823.). Slijedeći biskupi počevši od Galjufa i dalje već nisu kanonike imenovali, već samo trojne predloge kralju podastirali, ali su kadkada kanonici imenovani mimo biskupske kandidacije i proti biskupskoj volji, kako to češće biskup Vrhovac bilježi u Memorijalu.

Nakon sklopljenoga konkordata u sredini XIX. stoljeća, sva su imenovanja kanonika, arhidjakona i kolumna slijedila na trojni predlog biskupa po kralju, ali je uvijeke biskup prije nego li je trojni predlog kralju odaslan, pregovarao sa dotičnom vladom o osobama, koje je kanio predložiti, tako da je svakdanja vlada imala znatnu ingerenciju na osobe kandidature, pak su uslijed toga obično bili predlagani kompromisni kandidati.

II.

Izbor i potvrda zagrebačkih biskupâ. Prema povelji g. 1134. (Tkalčić, M. E. Z. I. 1.) imenovao je kralj Ladislav, utemeljitelj zagrebačke biskupije prvoga zagrebačkog biskupa »Ad instruendam

[1] Vidi moje Podatke str. 731. i 739.

ergo huius plebis ignorantiam, quendam boemicum, venerabilis vite virum nomine Duch idoneum, repperit, quem eidem ecclesie pastorem per suum ca(pel)anum Fancikam delegavit«. Ne ima podataka, tko je prvoga biskupa Duha potvrdio. Tkalčić misli, da su i poslije kralja Ladislava, kraljevi kao patroni imenovali biskupe, koje su kaločki nadbiskupi potvrđivali. (l. c. Uvod 112.).

Čini se, da je svećenstvo u najstarije doba uz utjecaj vijernika izabiralo biskupe, to barem dokazuje opis izbora biskupa u djelu »Historia Salonitana« Tome arcidjakona. U zagrebačkoj je biskupiji u XIII. stoljeću kaptol izabirao biskupa. To dokazuje istražna poslanica pape Inocenta IV. upravljena 1. X. 1248. čanadskom biskupu Baziliju, srijemskom biskupu Inocentu, te ciscercitskom opatu Pelisu u vesprimskoj dijecezi. Poslije smrti zagrebačkog biskupa Stjepana II. g. 1247. izabrao je zagrebački kaptol zagrebačkim biskupom kraljičinoga kancelara Filipa, koji još nije imao za biskupa kanonski propisano doba. Prije izbora je zagrebački arhidjakon Albertus upozorio kaptol, da su neki kanonici »maioris excommunicationis sententia innodati« te da zbog toga ne imadu pravo glasa za izbor biskupa, nu kaptol nije taj prosvjed uvažio, te povelja veli, da su kanonici možda raznim obećanjima bili podkupljeni, »non sine labe simoniacae pravitatis«, te arcidjakona Alberta iz svoje sredine izbacili. Albert se je pritužio kaločkomu nadbiskupu Benediktu, koji ne samo da nije uvažio njegovu pritužbu, već je naprotiv potvrdio Filipov izbor, te ga i posvetio. Pomenuti crkveni dostojanstvenici imali su istražiti, da li su navodi Albertovi istiniti te papu obavijestiti o stanju stvari. (Smičiklas, Cod. dipl. IV. 364.) Ne ima podataka o daljnjem toku te istrage, nu stalno je, da je Filip bio zagrebački biskup od g. 1247. do 1262. kada je postao ostrogonski nadbiskup. Ova povelja pokazuje, da je g. 1247. zagrebački kaptol izabrao zagrebačkog biskupa, a kaločki nadbiskup izbor potvrdio, te Filipa posvetio. Čini se u ostalom, da je to bio posljednji slučaj, da je zagrebački kaptol biskupa izabrao, jer je Filipovog nasljednika Timoteja imenovao papa, i to proti kraljevoj volji. Poslije odlaska Filipova u ostrogonsku biskupiju, vršio je zagrebački kaptol u pogledu imenovanja zagrebačkog biskupa tek postulaciju. (Vidi: Podaci str. 31.).

G. 1263. zagrebački je kaptol jednoglasno zaključio postulirati od pape Urbana IV. da imenuje zagrebačkim biskupom požunskoga prepozita Stjepana, nećaka prenestinskoga biskupa Stjepana, kojemu je papa predao pravo imenovanja crkvenih dostojanstvenika u zagrebačkoj biskupiji. Na predstavku kaptola izdao je papa 22. IX. 1263. bullu, iz koje se razabire, da postulirani po zagrebačkom kaptolu biskupski kandidat Stjepan još nije imao kanonima pripisano biskupsko doba, što je i sam prenestinski biskup uvidio, pak da mu se ne predbaci nepotizam, predložio je papi na imenovanje zagrebačkim biskupom, Timoteja, koji je već otprije bio član zagrebačkog kaptola, premda nije rezidirao u Zagrebu. Kralj Bela III. (IV.) je zagrebačkim biskupom imenovao albenskoga prepozita Farkazija, nu doznavši za papinsko imenovanje Timoteja zagrebačkim biskupom, opozvao je svoje imenovanje, te je s vremenom priznao Timoteja zagrebačkim biskupom.

U potonje su doba bile dugotrajne borbe između sv. stolice i ugarskih kraljeva zbog imenovanja zagrebačkih biskupa, te je svaka stranka nastojala onoga imenovati, koji će štititi njezine interese. Tako vidimo na zagrebačkoj biskupskoj stolici početkom XIV. stoljeća Augustina Cazzo-

tija, koji je bez dvojbe bio od pape imenovan, a poslije ga je papa na želju Karla Roberta premjestio na nadbiskupsku stolicu u Lučeriju. Zatim je papa zagrebačkim biskupom imenovao Jakopa de Corvo. (Vidi: Podatke str. 63.), koji u opće nije u Zagrebu rezidirao, te papa Ivan XXII. piše kralju, da se po Hrvatskoj šire glasovi o smrti Jakopa, i da je kralj pozvao zagrebački kaptol, da izabere drugoga biskupa. Nije vjerovatno, da je kaptol g. 1325. imao pravo izbora biskupa, već je možda kralj pozvao zagrebački kaptol, da postulira novoga biskupa poradi glasina o smrti biskupa Jakopa. Kaptol je vršio pravo postulacije biskupa sve do g. 1748. kada je kancelar kraljice Marije Terezije izaslansvu zagrebačkog kaptola, koje je gornje godine postulaciju za zagrebačkog biskupa donijelo u Beč, izjavio, da zagrebački kaptol ne ima prava biskupa postulirati. (Kercselich, Annuae 2.).

U sve vrijeme su vlastodršci nastojali zagrebačkim biskupima imenovati svoje pouzdanike. Prema koncu XIV. stoljeća bio je zagrebačkim biskupom pouzdanik Karla Dračkoga Pavao Horvat, a poslije umorstva Karlova, kralj je Sigismund skinuo s časti Pavla, te su njegovi pouzdanici Albeni u Zagrebu biskupovali. Iza toga je opet bila dugotrajna borba između sv. stolice i kralja zbog biskupa Benedikta de Zolio i Demetrija Čupora. Poslije je bio svemoguć ostrogonski nadbiskup Tomo Bakač, koji je više godina bio gubernator zagrebačke biskupije, dok su mu rođaci dorasli, da ih namjesti zagrebačkim biskupima. Za kralja Ferdinanda i njegovih nasljednika opet su njihovi pouzdanici u Zagrebu biskupovali, premda su se više bavili državničkim nego li biskupskim poslovima; nu sve to vrijeme onamo od kralja Matije Korvina, koji je veoma energički istupio proti sv. stolici u pogledu biskupskih imenovanja, ugarski su kraljevi kao apostolski kraljevi, koji su stojali na braniku proti turskoj najezdi, imenovali biskupe, a sv. stolica ih je potvrđivala.

Josip II. imenovao je slobodoumnoga, ali ipak u katoličkom duhu odličnoga biskupa Vrhovca, a poslije njega bio je Alagović pouzdanik mađarski, a Haulik bečki, Mihalović opet mađarski.

Posilović nadbiskup secundum cor Dei, nije se politički isticao, bio je dobar Hrvat, ali mu politika nije bila svrha.

III.

S t a n o v i z a g r e b a č k i h k a n o n i k a. Ne ima pouzdanih podataka, po kojima bi se dalo ustanoviti, gdje su kanonici u najstarije doba od utemeljenja zagrebačke biskupije stanovali. Čini se, da su u najstarije doba svi zajednički stanovali u jednoj zgradi. U najstarijim se poveljama zagrebačka katedralna crkva obično naziva monasterium s. Stephani. Značenje riječi monasterium opisuje Du Cange u »Glossariumu mediae et infimae latinitatis«, tom. V. članak Monasterium: Monasterium saepe sumitur pro Ecclesia Cathedrali, quod plerisque in Ecclesiis Cathedralibus Monachi, non ut hodie Canonici, olim sacra munia obirent, unde usu servato etiam nunc in Germania Cathedrales Ecclesiae dicuntur Münster. Probabilius forte quis existimaverit, Ecclesias Cathedrales ob id potissimum monasterii nomine designatas fuisse, quod Canonici in iis sacra munia obirent, sub Episcopo suo vitam a monastica non multo diversam agerent, quare eorum habitatio Monasterium dicebatur, unde ad Ecclesias, quibus addicti erant, quemadmodum a Monachis, ad aedes sacras Mona-

sterium, Monasterii nomen fluxit. Nec dubium certe, quin vox Monasterium pro Canonicorum domo interdum usurpata fuerit. Isti autor na drugom mjestu veli: Canonici saeculares perinde ac regulares, in eodem claustro manebant, in eodem dormitorio dormiebant, in eodem refectorio reficiebantur et Episcopus eorum regebat vitam, sicut Abba Monachorum. Unde Monasteria Canonicorum appellabantur illorum aedes et habitationes. Prema tomu bi u onom slučaju, kada se je katedrala zvala monasterium, to značilo, da su uz nju bili svećenici, koji su zajednički život vodili. U rukopisu kanonika Kovačevića je pisano: Johannes Tomko, qui in vita s. Augustini Cazzoti de hujus Ecclesiae ruina per Tartaros causata, sic loquitur, Unde et Zagrabiensis Ecclesia, opus sancti Regis Ladislai, cum adjacenti Canonicorum Monasterio iacuit, apside maiori excepta eversa. (Cathalogus Preesulum Zagrabiensium, u arkivu jugosl. akademije, (II. d. 132.). Tomkovo svjedočanstvo historički baš ne znači mnogo, nu on je možda u kakovom starijem izvoru štogod našao, što je u svoj opis uvrstio.

U prvoj polovini XII. stoljeća nisu zagrebački kanonici imali u blizini katedralne crkve stanove, jer povelja od god. 1227. (Tkal. Mon. Eppatus. Zagr. I. 58.) veli: quod canonici non habuerint habitacula communia. Zato im biskup Stjepan daruje »curiam nostram et omnes domos in eadem existentes eisdem perpetuo contulimus inhabitandas, ut amplius distancia locorum voluntanti ipsorum occasionem impedimenti nequeat ministrare, sed in unum convenientes valeant salubriter cottidianum officium domino decantare«. Za ovu povelju veli Tkalčić u glavi, da ju je izdao biskup Stjepan II., ja pako mislim, da je to povelja Stjepana I., i to stoga, što se u njoj veli, da biskup daruje kaptolu 200 svinja, a isto toliko kablića vina iz zagrebačke biskupske pivnice. Kanonici su tada (g. 1227.) bili tako siromašni, da su stare, valjada odrpane kabanice (cappe) imali prigodom pjevanja psalama u crkvi, te biskup u prije citiranoj povelji govoreći o kanoničkom siromaštvu veli: Considerantes eciam insufficienciam et defectum cottidianorum victuum eorum, ne propter mendicata suffragia cogerentur aliquid de divinis omittere; daje im svakojake darove, i kuriju za stanovanje.

G. 1237. biskup Stjepan također dariva zagrebački kaptol te u povelji (l. c. 76.) veli, da je njegov predšasnik biskup Stjepan darovao zagrebačkom kaptolu 200 svinja i 200 kabala vina, a ovaj drugi biskup Stjepan, koji izdaje povelju g. 1237. je darovanje svoga predšasnika povećao, te kanonicima daje još 300 kabala vina, tako da će u buduće dobivati svake godine 500 kabala vina, jer još uvijek nisu imali zajednički stan i hranu, (a valjada nisu dobili onu kuriju na sjevernoj strani katedrale, koju im je biskup Stjepan g. 1227. darovao, stoga veli biskup Stjepan II. g. 1237. Quamobrem (curiam) vicinam ecclesie ex parte septentrionis cum piscina iuxta eandem ezistente, dedimus communitati eorum, cum eciam prius eorum fuerit a fundacione ecclesie. (1. c. 77.) Upozorujem na riječi povelje, da biskup predaje kuriju zajednici kanonika, (communitati eorum) a kao razlog navodi, da je ta kurija njihova bila a fundacione ecclesie, ali valjada su biskupi kanonike iz posjeda kurije bili istisnuli.

Ova okolnost upućuje na mišljenje, da se u vrijeme utemeljenja biskupije na sjevernoj strani crkve, dakle po prilici ondje, gdje se sada nalazi sjemenište, u prastaro doba nalazila zgrada, u kojoj je biskup zajedno živio sa kanonicima, a s vremenom su, kako je već napred rečeno, biskupi kanonike iz zgrade izgurali, pa su tada kanonici kojekuda stanovali. Tako

su onda i razumljive riječi povelje od g. 1227., ut amplius distancia locorum volutanti ipsorum occasionem impedimenti nequeat ministare, sed in unum convenientes valeant salubriter cottidianum officium domino decantare. (1. c. 58.).

Tkalčić misli, da je povelje od g. 1227. i 1237. izdao isti biskup Stjepan II., a ovoj pogrješki je nasjeo i sastavljač zagrebačkog šematizma, (ako nije možda to i sam Tkalčić bio,) gdje je upisano, da je Stjepan I. biskupovao od g. 1215. do 1225., a Stjepan II. od 1225. do 1247. što međutim ne stoji. Istina je, da imade nekih povelja, koje zaključuju formulom »Datum per manus Stephani electi zagrabiensis episcopi«, ali odatle ne slijedi, da je bio po papi potvrđeni zagrebački biskup, te je mogao još i Stjepan I. živjeti i u Zagrebu biskupovati. U ostalom ovo će se pitanje s vremenom raščistiti, kada bude kritično ustanovljen redoslijed zagrebačkih biskupa. Povelja g. 1237. jasno veli »antecessor bone memorie Stephanus donaverat eisdem ducentos porcos«, što dokazuje, da nije biskup Stjepan II. mogao izdati povelju od g. 1227.

Prigodom provale Tatara u Hrvatsku, vidjelo se je, kako je propasti izvrgnuto čovječanstvo i sav mu posjed, kada divlji čopori barbara provaljuju u krajeve, gdje ne ima tvrđavnih zaštita. Kada su Tatari provalili u Ugarsku, a poslije i u Hrvatsku, sva su mjesta bez zapreke osvojili i razorili, osim utvrđenoga Kalnika, pak su poslije odlaska Tatara stanovnici Grecha izmolili od kralja Bele IV. dozvolu, da mogu svoj grad utvrditi. Godine 1242. 16. XI. izdao je kralj tu dozvolu Grečanima. (Tkalčić, Mon. Civ. Zagr. I. 15.) Godine 1247. 2. IX. daruje kralj Bela na molbu zagrebačkog prepozita Fileta i više drugih kanonika zagrebačkom kaptolu zemljište na brdu Grechu, na kom sebi može kaptol sagraditi utvrdu, gdje će moći za slučaj neprijateljske provale sahraniti crkvene dragocjenosti, a i sami se kanonici skloniti. U povelji se veli, da daje kaptolu »dictum montem cum terra circumadiacente, sufficiente usui et commoditati unius magne vile . . . hoc expresso, quod in eodem monte dictum capitulum assumat pro se, hoc est pro communitate decentem portionem, que muniatur optime per expensas tocius capituli cuius munitionis septa tempore discriminis venture, quod absit illis pateant, illosque suscipiant, qui sibi per se specialiter hedificare noluerint, vel fuerint impotentes. Persone vero supradicte vel alie de eodem capitulo, que potentes fuerint hedificare sibi turres speciales, assumant ex voluntaria et speciali collacione capituli loca arearum, in quibus hedificent turres et muros pro suis specialibus familiis atque rebus, secundum quod uniuscuiusque porcionem contingit . . .« (Tkal. Mon. Eppatus. Zagr. I. 89.) Čini se u ostalom, da kanonici nisu veliki dio darovanoga zemljišta kao tvrđavu ogradili, niti više kula i kuća posagradili, jer se u potonjim vremenima govori u spisima tek o jednoj kaptolskoj kuli. Stalno je međutim, da su mnogi kanonici u drugoj polovini XIV. stoljeća, do početka XVI. stoljeća posjedovali u gornjem gradu kuće, (Vid. »Podatke«). Mnoge kanonike gradski spisi nazivaju »concivis noster«, a ima i konkretni slučaj, da se kurija kanonika i vaškanskoga arhidjakona in civitate podijeljuje kanoniku Antunu iz Kutine, početkom XVI. stoljeća, i da je tako zvanu taxam domalem za tu kuriju biskup snizio na 32 forinta, kako to dokazuju crkveni računi. (Tkal. M. C. Z. XI. 293.) Ovaj slučaj dokazuje, ne samo da su kanonici stanovali u gornjem gradu, već da se je kanoničke kurije u gornjem gradu smatralo kao

crkvene zgrade, od kojih su se morale plaćati pristojbe crkvenoj blagajni pod imenom »taxa domalis«.

Godine 1510. kori zagrebački biskup Luka kanonike, pa se čudi, kako su zlobni, te priječe stanovati Ivanu varaždinskomu arhidjakonu koji je sebi dozvolom kaptola sagradio na kaptolu na nekom altaristićkom zemljištu kuću. Svoje oštro pismo zaključuje, »cupientes forte illum quoque sedibus incertis, ut ceteros, vagare«. (Tkalčić, M. C. Z. III. 83.) Po toj se vijesti vidi, da su još početkom XVI. stoljeća stanovali neki kanonici izvan Kaptola. Moguće je, da su u to doba neki kanonici stanovali na svojim predijima i altarijskim zgradama u vinogradima, te novoveškim marofima, pak stoga još i danas tradicija priča, da u 8 sati u jutro i u 2 sata po podne zato cinkuš zvoni četvrt sata, da su se kanonici, koji su stanovali dalje od katedrale, mogli ravnati, kada treba poći u crkvu.

Za vrijeme borbe o prijestolje između kraljeva Ferdinanda i Zapolje, najveći je dio na kaptolu postojećih kanoničkih kurija uništen, po svoj prilici ponajviše požarom, jer su valjada većinom bile drvene ili drvenim daščicama pokrivene. Kralj Ferdinand piše 1. V. 1553.: Cum Canonicorum Domus, funditus combustae essent, iique incertis Sedibus vagarentur, Turrim Capituli cum Domo et horto in Civitate superiori sitam custodiant. (Kercs. H. E. Z. I. 221.) Ova vijest dokazuje, da je još u XVI. vijeku u gornjem gradu uz kulu bila zgrada, gdje su kanonici, koji su u doba građanskoga rata pobjegli u gornji grad, mogli stanovati.

Biskup Osvald, (1466.—1499.) nastojao je, da se točno obdržava stara ustanova »taxae domalis«, kako to crkveni računi njegove dobe dokazuju, a i poslije njega za biskupa Luke, (1500.—1510.) takse su se domalne točno ubirale. Nu u doba borba između Ferdinanda i Zapolje, kada su zbog građanskoga rata uništavane kurije, nisu iste u opće opstojale. Stoga je nakon svršenih gornjih borba biskup Šimun Erdödy izdao konstituciju »Quicumque in Area Capitulari, sive in ipso etiam Castro Episcopali, Domum jam exstruxit, vel exstrueret, cum medietate precii Domus per 4 Canonicos aestimandae disponat, medietate alia, iuxta veterem consuetudinem pro Ecclesiae fabrica remanente«. (Kercs. H. E. Z. I. 221.) U starije doba je sva procjena ili vrijednost kurije pripadala crkvenoj blagajni. Tom je ustanovom htio biskup Erdödy skloniti kanonike, da prionu graditi nove kurije, a čini se, da su gradilišta na kaptolu badava dobivali, jer je Area Capitularis bila vlasnost biskupa, tako je barem još biskup Vinković, (1637.—1642.) tvrdio.

Međutim je mnogo vremena prošlo, dok je sam teritorij današnjega kaptola ispunjen samim kanoničkim kurijama. Kako je već prije rečeno, još je biskup Vinković tvrdio, da je kaptol biskupski teritorij, dočim su kanonici svoje stanove imali u gornjem gradu, te da se u gornjem gradu zvala jedna ulica »Popovszka Vullicza«. (Kercs. H. E. Z. I. 41.) Da li je taj navod istinit, to dakako još nije ustanovljeno.

Prema kaptolskim statutima XIV. stoljeća bilo je već u ono doba kanoničkih kurija kod katedralne crkve. O tome vele statuti. Curias canonicales, que sunt in vico canonicorum apud ecclesiam maiorem, habet confere dominus prelatus noster, episcopus zagrabiensis cum vacant, canonicis zagrabiensis ecclesie tantum, nec sunt certis canonicatibus vel dignitatibus alique ex eisdem annexe, preter curias prepositi et lectoris zagrabiensis, quia ille due curie ipsis dignitatibus inveniuntur annexe ab antiquo. U statutima XIV. stoljeća se žalibože ne spominje, koliko je tada

bilo kanoničkih kurija na kaptolu. G. 1794. odnosno 1800. kad su drugi statuti publicirani, spominje se, da imade 26 kurija. (Statuta Capituli pag. 103.) od kojih je prepuštija, lektorija, kantorija, kustošija vezana na iste službe, dočim se ostale podjeljuju među kanonike bez obzira na službe ili časti. Kurije br. 1, 2, 3, 4, podijeljivao je kaptol, a ostalih 18 podijeljivao je biskup. Nisam našao podataka, da se protumači, kako je došlo do toga, da je već prema statutima XIV. stoljeća biskup kurije podijeljivao, nu napadno je, da statuti g. 1794. vele: sunt quatuor in Area Capitulari existentes, ... quae Collationis sunt Capitularis. (Statuta Capituli, 103.). Možda se je u prijašnje doba razlikovala Area Capitularis od biskupske, pak je biskup imao prava podijeljivati kurije stoga jer su na njegovom teritoriju bile sagrađene. Pošto je pak Area Capitularis, kako to ime dokazuje, bila kaptolsko vlasništvo), to je kurije br. 1, 2, 3, 4 podijeljivao kaptol, kako to još danas čini izuzevši kuće Kaptol br. 2, koja je prodana. Interesantno je, da je u konstituciji biskupa Šimuna Erdödya, istaknuta neka razlika, među posjedima na kaptolu, jer se tamo veli: Quicumque in Area Capitulari, sive in ipso Castro Episcopali, Domum jam extruxit vel extrueret, etc. pak se po toj stilizaciji čini, kao da je bila razlika između kaptolskoga trga i biskupskoga posjeda. Prostori, na kojima danas stoje kurije br. 1 i 2 bili su nekada kućišta svjetovnjaka. A glede kućišta današnje kurije br. 1 našao sam slijedeći podatak među Marčelevićevim regestima na strani 414.: »Ob merita Vinkovich Praeposiiti, ... illi fundum in Area existen. quem ultimo Stephano Altaback, et Hel. Grangya cum Domo tunc in eo existente possedisset, ad Capitulum per defectum Seminis devolutum cum medietate Domus in eo existen. nunc donat Capitulum, (1629.) et introducit medio Petr. Kupresz Dubicen. Mart. Busanich Kemlek et primum donatarium, aut Legatarium ipsius; modo consanguineus, aut Affinis ejus fuit, a Jurisdictione Judicis Areae eximimus, Sab. ante S. Marg. (749.) Prema tomu je regestu to kućitše sa kućom do g. 1629. bilo u uživanju svjetovnjaka Altabaka.

God. 1645. 29. III. nastao je u gornjem gradu požar, koji je uništio i južni dio kaptola, te među ostalim zgradama uništio i kaptolsku vijećnicu. Iste godine 1. IV. sastao se je kaptol, da vijeća, kako će se požarne štete popraviti. Pošto je bilo mnogo prešnijih potreba, nije se moglo misliti na popravljanje vijećnice, pak stoga je kaptol ugovorio sa kustosom Dianeševićem, da on svojim troškom vijećnicu popravi. Zato mu je bilo dozvoljeno, da on u vijećnici stanuje dok bude živio, a poslije njegove smrti pripada zgrada kaptolu bez kakove odštete ostavini. Stanarina razi zemlje iznajmljenih dućana pripada Dianeševiću dok živi, ako li on ne bi živio 20 godina, da stan uživa i ubire plod svojih izdataka, tada se kaptol obvezuje za svaku godinu, do ispunjenja 20 godina, platiti ostavini 12 ugarskih forinti. Međaši tadanje vijećnice bili su: sa istoka kaptolski trg, s južne strane javni put, sa sjeverne strane kuća zagrebačkog župana i podbana Gašpara Orehocija, o zapadnom međašu u toj ispravi ne ima govora. Sadržaj ove isprave, koja se nalazi u svom izvorniku u kaptolskom arkivu, stoga sam priopćio, da dokažem, kako se je još godine 1645. na kaptolu nalazila kuća svjetovnjaka Gašpara Orehocija. Valjda je i ova kuća s vremenom kao altarija pripala kaptolu, pak je tada porušena. (Vidi str. 699. Podataka.) Podataka.) (Isporedi sliku vijećnice ondje na str. 30.!)

Prijašnja kanonička kurija, danas kuća Arka, Kaptol br. 2, koju je kaptol žalibože poslije potresa g. 1880. prodao, da sa tim utrškom sagradi

kuriju br. 21, koja je do tada bila drvena, pripadala je do god. 1648. altariji sv. Barbare, te je u njoj stanovao prebendar Gorjanski. Budući da u to doba još neki kanonici nisu imali svojih kurija na Kaptolu, a ova je kurija još jedina bila, koju su prebendari uživali na Kaptolu, to je Kaptol 15. IX. 1648. ovu kuriju zamijenio sa prebendarima, predavši im u zamjenu kuriju u Novoj Vesi izvan kaptolske utvrde, koju je kuću kaptolu ostavio Matija Vukičević, uz obvezu, da kanonik, koji tamo stanuje, služi za njega i njegovu obitelj sv. mise. Prvi kanonik, koji je tamo stanovao, bio je Ivan Jagatić. Kada je g. 1648. prebendar Gorjanski umro, tada je kaptol kuriju sv. Barbare podijelio Ivanu Škrlcu. (A. C. a. f. 104. n. 5.)

God. 1726. je Stjepan Škrlec, koji je kanonikovao od g. 1714. do 1737. na tom kučištu sagradio kuću, koja se još danas tamo nalazi.

God. 1674. opet je pogorilo 12 kurija, te kako su se često požari događali, to su kanonici počeli po malo graditi kurije iz kamena i cigle, te ih crijepom pokrivali. God. 1689. je kustos Znika sagradio kuriju na današnjem broju 28 te odredio, da u njoj svi kustosi stanuju. Tu je ustanovu g. 1711. 20. XII. biskup Brajković potvrdio .G. 1710. dovršio je Tomo Kovačević gradnju kurije br. 8, te ustanovio, da u njoj stanuju kantori, prema tomu su početkom XVIII. vijeka bile četiri kolumnatske kurije, u koje su se kaptolske kolumne sa rijetkim iznimkama useljivali sve do g. 1884. (Vidi str. 297. kapt. statuta.)

U XIX. stoljeću za mojega pamćenja bile su kanoničke kurije na ovim brojevima:

1. od br. 1. do uključivo 8. dakle osam kurija.
2. Br. 9. je franjevački samostan.
3. od broja 10. do uključivo 15., dakle šest brojeva.
4. broj 16. bila je prebendarska kurija, koja je oko god. 1874. prodana gradu, te je tamo sagrađena kaptolska škola.
5. broj 17. bilo je kaptolsko zemljište, ali je prodano nekomu slugi kanonika Guglera.
6. od broja 18. do uključivo 28. dakle jedanaest kanoničkih kurija.
7. broj 29. nadbiskupsko sjemenište.
8. broj 30. bila je kanonička kurija sve do potresa g. 1880., a tada je potresom oštećena zgrada darovana zajedno sa gradilištem i pripadajućim vrtom sjemeništu, samo je sebi kaptol pridržao dio dvorišta, ako bi ga trebao za gradnju zgrade između obijuh kula.
9. Po imenovanju posljednji kanonik, koji je obično bio župnik sv. Marije na Kaptolu, stanovao je u zgradi na Dolcu, koja je bila podjedno kanonička kurija. Ta je zgrada oko god. 1910. po gradu izvlašćena, a 1924. srušena u svrhu proširenja tržišta na Dolcu.

Prema tomu računu bilo je sredinom XIX. stoljeća ukupno 26 zgrada, u kojima su stanovali zagrebački kanonici.

Resumé. — Dans l'article ci-dessus intitulé »Notes sur l'histoire des chanoines de Zagreb«, l'auteur essaie de nous donner un tableau synthétique des circonstances dans lesquelles s'est déroulée la vie des chanoines de Zagreb, du XIIe au XXe siècle. On décrit la façon de procéder pour la nommination des chanoines de l'evêché de Zagreb. Au moyen-âge il étaient nommés par le pape, souvent même par des personnes qui ne résidaient pas à Zagreb mais qui jouissaient de grands revenus que l'auteur énumère. Puis, l'auteur nous décrit la façon de procéder pour les élections et les confirmations des évêques de Zagreb. Il semble bien que, à une epoque très reculée de la nôtre, c. à d. aux XIIe et XIIIe siècle environ, l'élection de l'évêque de Zagreb s'éffectuait non sans une certaine influence des fideles eux-mêmes.

Après vient l'époque où la nommination des évêques de Zagreb donne lieu à des grandes luttes entre les papes et les rois hongrois-croates. Plus tard, et jusqu'au XIXe siècle, on prenait en considération le côté politique.

Les chanoines ne demeuraient pas dans la proximité de l'église, ils n'avaient même pas de dortoir commun. C'etaient des pauvres déguenillés. Leur état s'est empiré sous les invasions des Tatares, en 1242. Avec le temps, les évêques leurs ont assuré des meilleurs revenus. Pour 1237, deux cents porcs et 500 seaux de vin, une maison, comme ils l'avaient possedée autrefois et d'où les évêques de Zagreb les ont fait partir. Dès le XIVe siècle, d'autres maisons de logement »c u r i a e« pour les chanoines ont été bâties, qui existent encore de nos jours.

GJ. SZABO: ZAGREBAČKE GRAĐEVINE XVII. STOLJEĆA

I.

Gotovo je tisuću ljeta prošlo otkako se je Zagreb pojavio u istoriji, ali po svojim građevinama spada on u red veoma mladih gradova. Iz prošlih je dana veoma malo sačuvao, daleko manje no što su sačuvali drugi kud i kamo neznatniji gradovi; gradovi, koji su daleko više stradali i od ratova i od požara i od potresa. Ne ću da uprem pogled na Pariz, najmoderniji od gradova kontinenta, koji je sebi spasio čitav niz dapače privatnih građevina iz gotičkoga doba, zdanja, što ih se još i danas upotrebljava. Ja ću samo zbog isporedbe podsjetiti na brojne njemačke, češke i magjarske gradove i gradiće, koji imaju cijele ulice, u kojima se već tri i četiri stoljeća stanuje, a kuće ni izdaleka nijesu trošne.

Čini se, da je kod nas već nekako djelovala blizina Orijenta. Orijentalac rado stvara, a vrlo nerado uzdržava, a pogotovo slabo mari za privatne građevine: dok ide ide, kad ne ide, nek propadne, pa stvaraj novo, Tu se u neku ruku pokazuje još donekle ostatak orijetnalnoga nomadstva.

Tako je nekako i u nas: mi nemamo ni jednoga jedinoga ostatka gotičke kakove profane građevine u Zagrebu, osim možda onih stupova, što ih se našlo kod rušenja stare županijske zgrade a sad su smješteni pod Kamenitim Vratima. Već sam jednom prilikom spomenuo, kako je čudnovato, da mi nismo tradicijom zapamtili ni ono mjesto, gdje su stajali kraljevski dvori. U nas je pokušavano prema pisanim spomenicima odrediti mjesto, gdje je stajao taj palatium regis, no tamo ga jamačno nije nikad bilo. A evo, u najnovije doba, jedan primjer zapuštanja: Na Dolcu je stajala kurija protonotara Plemića, tipična plemićska građevina XVII. stoljeća. Kroz stoljeća postala je nevjerovatno trošna i zapuštena, da bi njezin opravak, istina, značio posvemašnju novogradnju, ali bi je bila zaslužila. Kod nas je posvemašnje nerazumijevanje vrijednosti i ljepote drevnih spomenika, naročito u drugoj polovini XIX. stoljeća, dovelo do toga, da su nestale mnoge i mnoge vrednote, za uvijek, a nije ih se znalo baš ničim nadomjestiti, kao što se to, nažalost, i dalje samo produžuje.

Kakove građevinske istorije grada Zagreba nemamo do danas, a valjada je ne ćemo nikad ni imati. Nestalo je sijaset objekata u novije vrijeme, o kojima danas nitko više ne zna, jer se uspomena na njih gubi vrlo brzo sa predodžbom objekta. To se najbolje vidi, kad se prispodobi slike kojega pregrađenoga kraja ili objekti sami. Oni, koji su kod pregradnje sudjelovali često nemaju više ni pojma o prijašnjem stanju. Nešto se, doduše, pokušalo istraživati o važnijim spomenicima, naročito o crkvama, ali i tu se ispoljile često nevjerovatne zablude.

Tako se dakle zbilo, da mi o pojedinim fazama razvitka grada Zagreba u prošlosti nemamo zapravo nikakove jasne predodžbe. Sve što nam je znano, to restauriramo tek po literarnim dokumentima, jer su drugi posve manjkavi i nedostatni. A to vrijedi ponajjače za gotičko doba.

Teško bi bilo predočiti sebi gotički Zagreb sve da je i više nacrta i da je ostalo još i više vijesti nego što jest. Ovako možemo samo zamisliti gradić biskupski — Kaptol s Vlaškom ulicom — kao jednu skupinu, a grad na Gričkim Goricama kao drugu. Tako je ostalo sve do g. 1850. Ono ostalo nije značilo mnogo; to su bila »suburbia«, gdje se došljaci naseljavali. Poslije tatarske provale opasan je Grič zidom, tragovi postoje i danas, jer je većina kuća u Visokoj i Demetrovoj ulici sazidana na starim zidovima. Ostalo je nekoliko naskroz preinačenih kula: Pongracova kuća, pa kula do Jelačićeve palače takovi su ostaci. Gradskih je vrata s njihovim tornje-

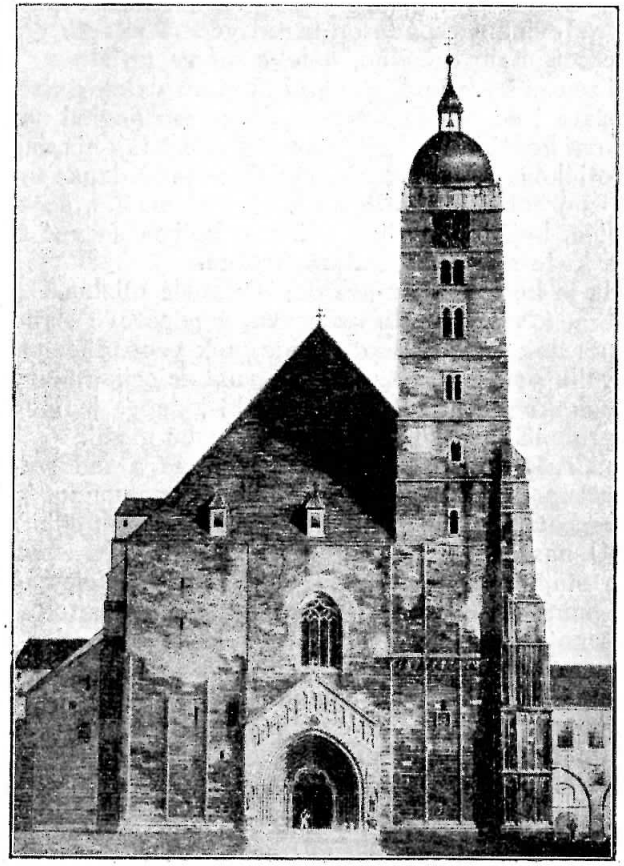

5. Fasada stare zagrebačke stolne crkve.

vima nestalo gotovo sasvim: Mesnička vrata, koja poznajemo sa slika iz g. 1792. i 1822.-27. porušena su u vrijeme od g. 1848.-1850. »Dverce« je porušeno g. 1813., kad se je počelo stvarati današnje Štrosmajerovu promenadu, pa je samo toranj do tih vrata ostao do danas. Kamenita su vrata preinačena koncem XVI. ili početkom XVII. st. ostala do sada sačuvana, ma da su još 1875. tražili vrlo ugledni ljudi da se ta vrata poruše. Na istočnoj su strani bila vrata »Sirove dverce«, negdje kod vladine zgrade odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj ulici, ali njima danas nema

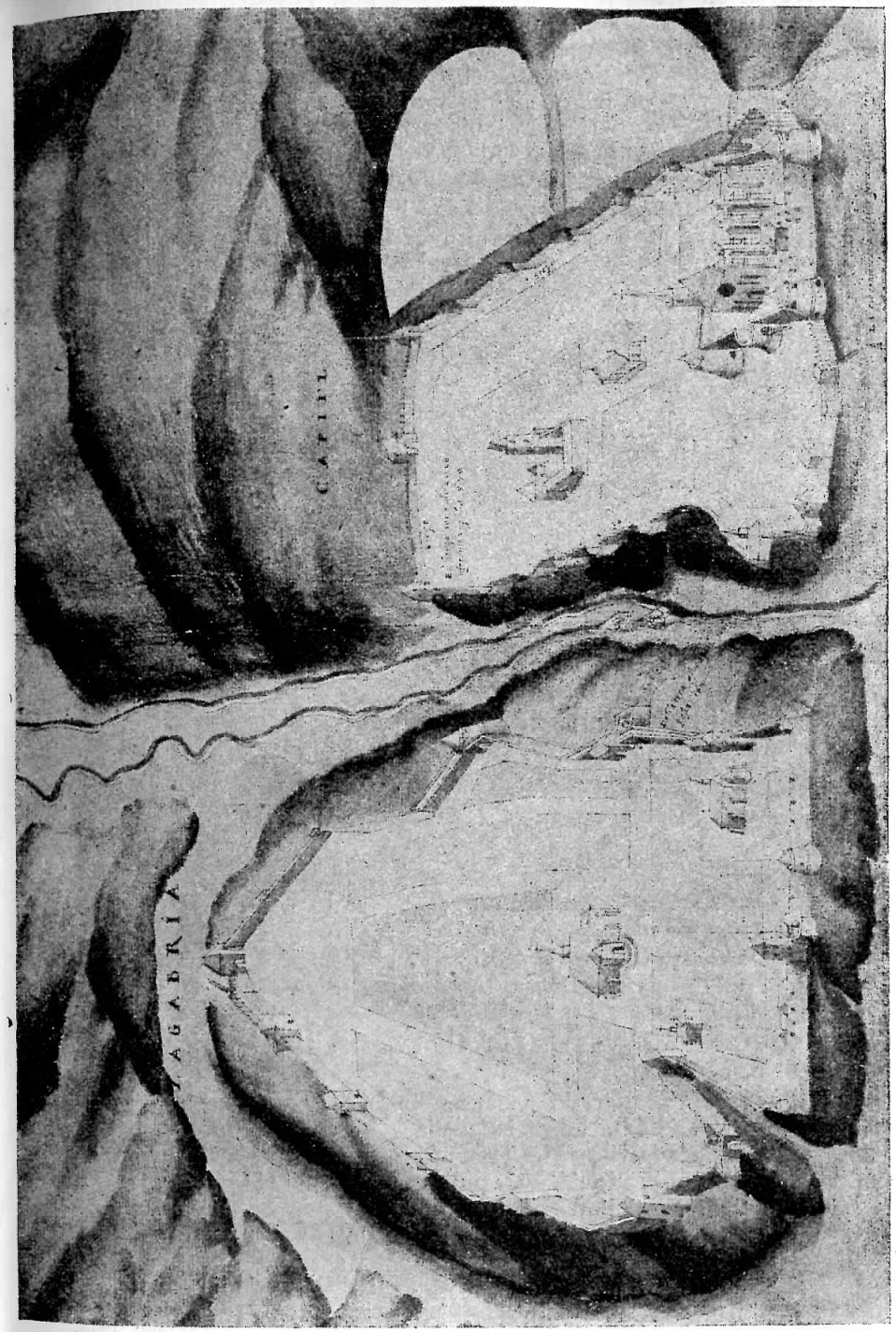

6. Nacrt grada Zagreba iz početka XVI. stoljeća (1527.—1529.) (Iz „Mappae geographicae regni Hungariae... adiectis ichonographiis" u bečkoj National-Bibliothek, cod. 8609.)

traga. Sjeverna su vrata (Frauentor) stajala kod Vrazova šetališta, a porušena su g. 1838.

U tom prostoru, što ga je opasavao zid od Mesničke ulice do Vrazovoga šetališta, pa uz Opatičku ulicu i sadašnju Štrosmajerovu promenadu do Kapucinskoga trga pa k Mesničkim vratima bilo je devet skupina kuća (insula) a njihovi su stanari morali čuvati ključeve vrata: prva skupina čuvala je Kamenita vrata, druga: Sirove dverce, treća: Nova vrata (sjeverna), četvrta, peta i šesta, Mesnička vrata, a sedma, osma i deveta: Dverce. Tako nam se pokazuje grad Zagreb na najstarijem nacrtu (valjada iz god. 1528.), što je sačuvan u bivšoj dvorskoj knjižnici u Beču br. 8.069, a kopije se našlo u Dresdenu i Karlsruhe.[1] Samo je tamo narisano tek sedam skupina kuća. Na tom nacrtu sve je osim utvrđenja narisano še-

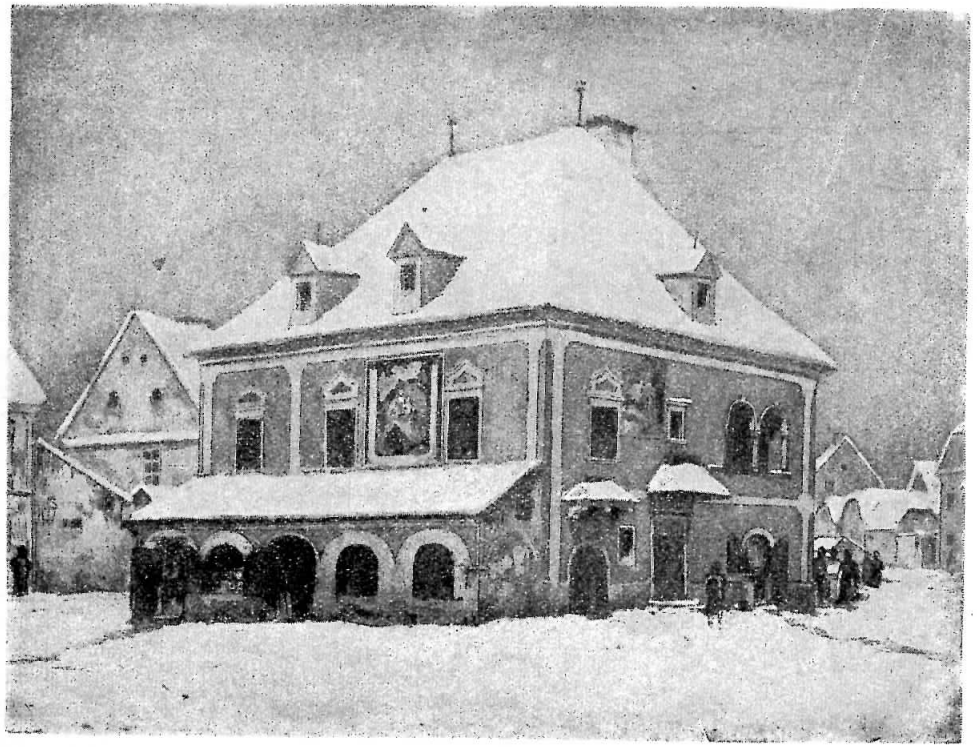

7. Stara kaptolska vijećnica.

matski, tek su tri crkve u gradu urisane u nekoj perspektivi. Te su tri crkve bez sumnje Markova, Katarinska i kasnija Kapucinska crkva.

Najznatnija je svakako Markova crkva: centar varoši, do danas još u mnogom zagonetna građevina. Nemamo pisanih svjedočanstava ni o njenom postajanju, ni o njenim graditeljima; samo labava tradicija hoće, da su je gradili venecijanski majstori, koji su Mletačkoj ulici do danas ime ostavili. Česte preudezbe izmijenile su mnogo toga, tako da ni sama građevina ne odaje jasno svoje povijesti. Brod je njezin trodijelan, a četiri masivna pilova služe za potporu rebara gotičkoga svoda. U svemu se pokazuje karakter vrlo rane gotike, koja nije daleko romanskom dobu, a isti karakter pokazuju i dvot-vrata s južne strane. Svetište i obje pokrajne apside djela su mnogo kasnijega vremena. Tu je sve laganije, vitkije, a i znatna nepravilnost upućuje na kasniju izgradnju. Sakristija je stariji dio, a g. 1499. prigradilo se valjada kapelu sv. Fabijana i Sebastijana, koja je g. 1876. odstranjena, pa je tada skinut i jedini kameni zagrebački grb sa spomenutom godinom i pohranjen u Hrvatskom Narodnom Muzeju. Potres od g. 1502., pa veliki požari od g. 1645., 1674. te 1707. nemilo su oštetili crkvu, pa je naročito stradao toranj, koji je g. 1645. bio uništen, a novi je toranj u polovini XVIII. stoljeća dobio svoj sadašnji oblik. Ali nisu samo

[1] Isp. slike u »Savremeniku« IX. 1914.: Gj. Szabó, Slike grada Zagreba iz četiri stoljeća; i onda, opet, u knjižici Vj. Klaić, Zagreb 1910.—1913. U Zagrebu 1918.

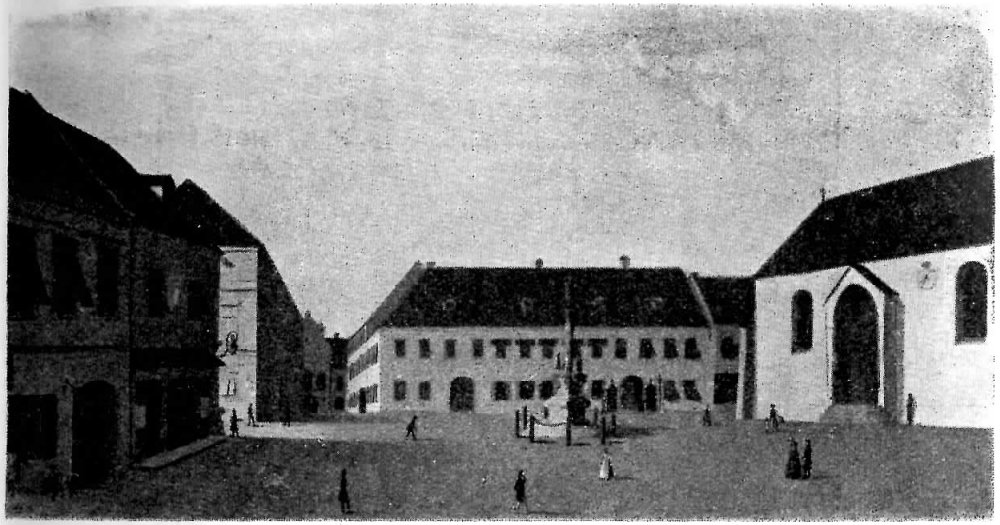

8. Markov trg u Zagrebu po slici iz g. 1846.

te nepogode ugrožavale egzistenciju crkve sv. Marka. G. 1770. odluči biskup Thauzy, da se crkva poruši, a g. 1778. zapriječila je poglavito intervencija cara Josipa II., da do rušenja nije došlo. No g. 1805. pojavi se opet ta zamisao rušenja. Biskup Vrhovac zapriječio je, međutim, taj pothvat, tražeći, da se prije sagradi na Harmici novu crkvu. Ali g. 1848. opet se pomišljalo na rušenje. Konačno je pala i ta crkva u šake restauratoru bar. Schmidtu iz Beča, pa je posljednji broj »Vienca« god. 1875. donio sliku crkve nakon restauracije. Zanimljivi su pogledi onih dana na tu restauraciju. »Vienac« br. 17. g. 1875. piše: »Ta crkva sada nemilo skrpana i načičkana promienit će se iz vana i unutra posve prema pravilama umjetnosti. Šmid popravit će ju slogom rane pogermanske gotike . . . Prozori od šarenog stakla bit će po Šmidu sastavljeni prema ornamentiki naše narodne nošnje i Šmid veli, da kani u obće stvoriti djelo posve izvorno prema značenju našega naroda i zemlje«.

Prispodoba stare Markove crkve prije restauracije[3]) sa sadašnjim stanjem pokazuje svu desperaciju onih zasada po kojima je crkva restau-

[3] Isp. »Narodna Starina« II. 77.

rirana i za koju se još g. 1886. zagrijavalo (»Vijesti društva inženjera i arhitekta« 1886. 44.). Nestalo je ozbiljnog i mirnog izgleda, šarenilo je krova nevjerovatno neukusno, novi prozori samo su fantazija Schmidtova, koji je našao malo podataka za svoju restauraciju, štono je stojala 85.929 for. 26 novč. To je, eto, sudbina najstarijega gotičkoga spomenika »grada na gričkim goricama«.

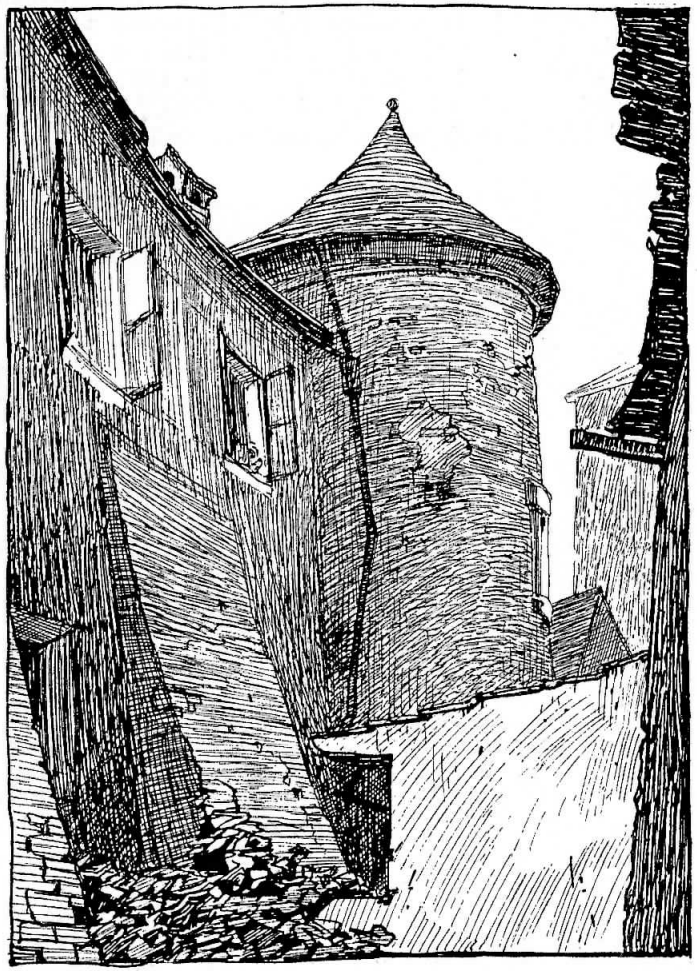

9. Kula nuz Plemićevu kuću na Dolcu. (Nacrt Lj. Babića.) Ostatak drevne utvrde, porušen uoči otvorenja kulturno-istorijske izložbe u Zagrebu g. 1925.

O druga dva gotička spomenika ne možemo ništa da kažemo. Prema nacrtu iz god. 1528. stajala je na mjestu današnje crkve sv. Katarine druga gotička građevina, valjada nekada crkva reda dominikanskoga, koji se ovamo doselio iz kraja oko današnjega orfanatrofija. Pa nacrtu, čini se, da je to bila vrlo stara crkva: otpornjaci pokazuju gotički način radnje, ali je apsida, čini se, polukružna, kako možemo predmnijevati i za Markovu crkvu.

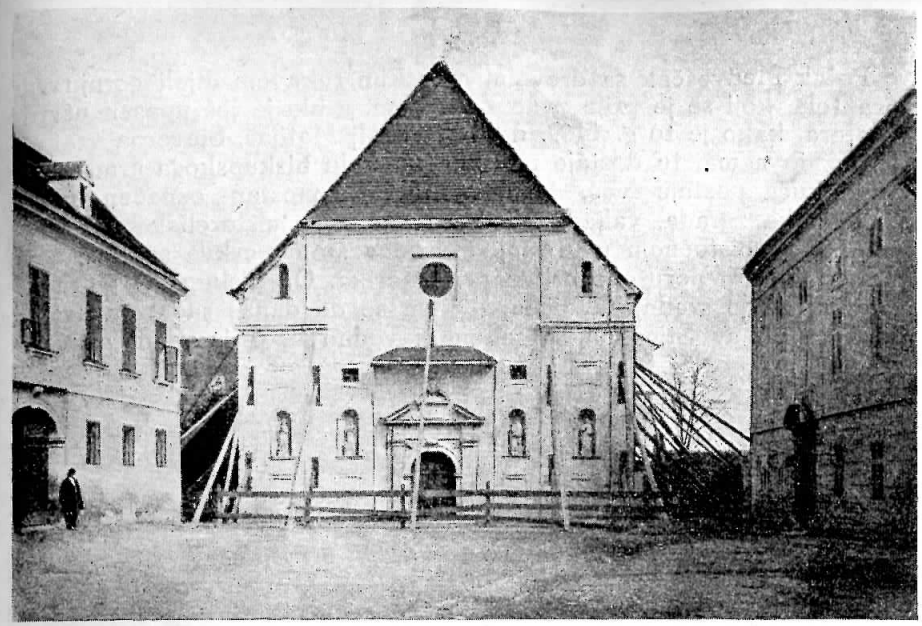

10. Crkva sv. Katarine u Zagrebu prije restauracije (snimljeno za vrijeme potresa g. 1880).

11. Crkva sv. Katarine u Zagrebu nakon restauracije.

Treća je crkva kasnija kapucinska, koja je stojala na tlu današnjega banskoga stola, nekadašnje realke. Komu je redu ta crkva isprva pripadala, ne znamo; možda nekim neznanim duvnama.

II.

Potok Medveščak sa drevnim mlinskim rukavom dijeli gornju varoš od Kaptola, koji se je prije zvao Zagrebom, a bio je još upasan utvrdom od pletera, kako je to g. 1469. dozvolio kralj Matijaš. Sjeverna vrata postoje, južnih nema, tu dostaje palisada uz kulu biskupskoga grada. Četiri skupine kuća postoje već, franjevački je samostan označen napose, jednako neka zgrada, valjada vijećnica, pa stara cistercitska crkva Marijina, a u jugoistočnom uglu stoji utvrđena stolna crkva sa Bakačevom kulom na mjestu porušene crkve sv. Emerika. Od biskupskoga grada se ne vidi ništa do srednjega dijela, u kom se do danas sačuvala prastara gotička kapela sv. Stjepana, sagrađena navodno još prije stolne crkve[3].

2. Samostan Jezuita u Zagrebu, od najveće česti djelo XVII. st. Danas vojno zapovjedništvo

Historija stolne crkve zagrebačke barem je donekle ispitana i priopćena u djelima Kukuljevića, Tkalčića i njemačkoj raspravi: »Karl Weiss, Der Dom zu Agram. Wien 1860«. Upravo do skrajnosti bezdušna restauracija gospode Schmidt-Bolle uništila je svaku historijsku vrijednost toga najvećega spomenika gotike u Hrvatskoj. Ta gospoda se nisu žacala ni grbove na pročelju crkve zamijeniti kopijama, dok se na originalima cijepalo drva . . . Evo najvažnijih data katedralne historije[4]:

G. 1217. dade je kralj Andrija posvetiti, ali za provale Tatara g. 1241. postrada i ona. Timotej biskup (1264.—1287.) dogradi ono svetište s apsi-

[3] Tu je kapelu dao sagraditi biskup Stj. Babonić sredinom XII. stoljeća. Sačuvan je do danas jedan dio, budući da su jedan dio odrezali, da uč ne hodnik u biskupskom gradu. U sačuvanom su dijelu četiri gotička pilova sa kapitelima, koji pokazuju vrlo ranu gotiku. Danas je kapela zasuta, sigurno nekoliko metara.

[4] Tkalčić: Spomenici grada Zagreba II. doc. 55. XI. str. 241. — Kukuljević: Kratak nacrt župne crkve sv. Marka. (Koledar društva čovječnosti 1872.). — »Vienac« 1875. br. 17, str. 280, 1876. str. 351. i 600., 1879. str. 705. — A. S. Pabirci o crkvi sv. Marka. (»Vijesti društva inž. i arh.« Zagreb. 1886. str. 44.). — Barlé: Povijest župa i crkava zagrebačkih. Zagreb. 1896.

dom, a ujedno započe graditi i pročelje Kako su biskupi dalje gradnjom nastavljali nije poznato, tek su braća Eberhard Alben (1397.—1406.), pa (1309.—1420.) i Ivan Alben (1420.—1433.) dogradili lađu katedrale, kako svjedoče njihovi grbovi, koji se u kopijama na otpornjacima nalaze. Ivan je ostavio u oporuci od 14. III. 1433. 1500 for. za dogradnju crkve. Za biskupa Oswalda Thuza bude crkva 1491. pokrivena, svetište dobi nov svod, a valjada je on pregradio svetište od lađe t. z. lettnerom. Njegov nasljednik biskup Luka Baratin nastavi gradnju zvonika (valjada je prema našoj slici bio lijevi najprije ugrađen), poruši crkvu sv. Emerika, gdje je Bakač sagradio kulu, koja je njegov grb i njegovo ime dobila. 1528. poharaše katedralu Thurnovi vojnici, 1624. upali crkvu grom i poruši svod u svetištu, a novi lošiji svod bude g. 1632. dogotovljen. Kad je Franjo Ergeljski, biskup, sklopio s Ivanom Albertalom g. 1633. ugovor zbog gradnje zvonika (dovršen g. 1641.), bila je naša katedrala gotovo onakova, kakova je postojala do t. zv. restauracije. Jedino je biskup Vrhovac »Lettner« u sredini odstranio, i dao napraviti sebi bogomolju, a nasuprot pjevalište, dok je g. 1835. podigao biskup Alagović kod ulaza pjevalište na četiri stupa, koje je sad odstranjeno.

Kakova je bila crkva sv. Marije u to doba, ne znamo ništa više, ali franjevačka crkva bila je već onda dograđena u glavnom onako, kako ju je naša starija generacija još poznavala. O izgledu Vlaške ulice sa izginulom crkvom sv. Antuna i o Podgrađu, kasnijoj Ilici sa crkvom sv. Margarete, koja je koncem XVIII. stoljeća prodana pravoslavnima, pa u XIX. stoljeću pregrađena, nemamo ni pojma, tek se po analogiji može suditi, kakove su izgledale te građevine. Tako je došlo novo doba, došlo XVII. stoljeće. Ostaci građevina toga doba nisu brojni, ali odaju, da je to doba širokog pogleda ne samo na tijesnu sadašnjost već i na budućnost. Mi se danas u arhitekturi trudimo, da se riješimo suvišnog balasta »štukanih fasada«, koje nam je ostavio barok, da se vratimo prvotnoj, nemaskiranoj arhitekturi, koja treba u prvom redu odlične razmjere, a ne treba lažnog, prilijepljenog ukrasa, koji priječi svrsishodnost.

Borba za jednostavnost u arhitekturi tek je otpočela, Amerika prednjači svojim neboderima, a matora majčica Evropa klipše tromo za njom . . .

III.

Sedamnajsto je stoljeće i u nas stvorilo odličnih djela, koje živu do današnjega dana, a još će daleke desetke godina služiti. A nije to bilo samo u arhitekturi: to je stoljeće, stoljeće reformacije i još jače protureformacije stvorilo širokovidne ljude na sve strane, pa i u drugim granama umjetnosti. Potsjećam samo na grandiozni oltar, koji u fragmentu svjedoči o snazi i veličini svoga stoljeća, a nas u umjetnosti potiskuje u deseti red. Iz ovog doba imademo prve slike grada Zagreba. Jedna je nastala oko g. 1636., a nalazi se u zbirci kneza Raimonda Montecucculia u Beču (u Kriegs-Archivu), dok je druga dobro poznata Valvasorova slika iz vremena oko g. 1689. Prva slika pokazuje crkvu kapucina, isusovačku crkvu, a nema još klarisa, ali se vidi nekakav silaz tamo, gdje moramo tražiti »Sirove Dverce«. Vidi se crkvu sv. Margarete i nedovršen toranj katedrale, koji se g. 1633. počeo graditi. Zdepasta i zbijena slika Valvasorova pokazuje u gornjem gradu već crkvu klarisa, a dolje katedralu sa tornjem, koji je već tada bio izgrađen.

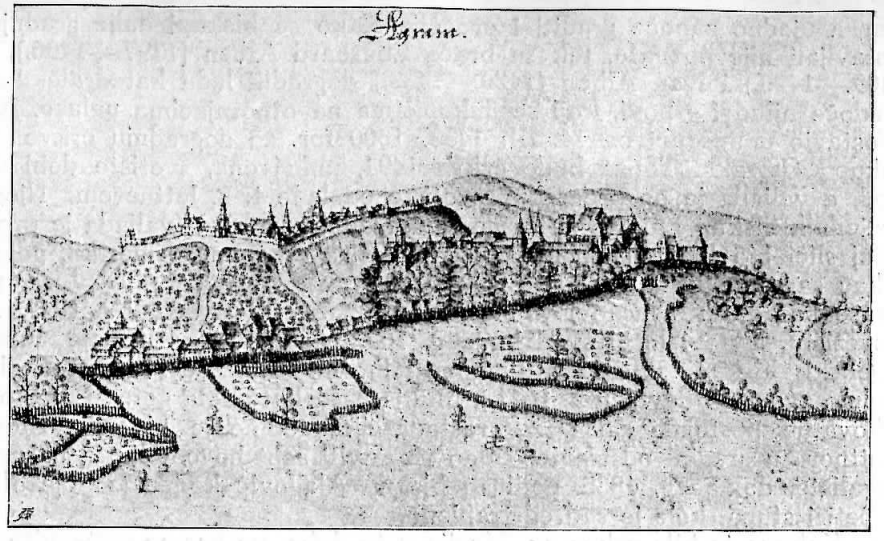

13. Zagreb oko g. 1639. (Kriegs-Archiv u Beču. Iz zbirke „Vierzig zwey saubere Abrisse verschiedener Gränzfestungen, Schlössern und Städte in Hungarn ...")

Ogledajmo redom rad arhitekata XVII. stoljeća. Što se radilo na katedrali, već je spomenuto. Ivan Albertal je dovršio i postavljen je novi svod u svetištu. Ali za odlično umjetničko shvaćanje zagrebačkoga biskupa Vinkovića (1637.—1642.) svjedoči činjenica, da je prolazeći kroz magjarsko mjesto Ják upoznao prekrasni romanski portal tamošnje drevne benediktinske crkve, pa je g. 1640. sklopio ugovor s Kozmom Millerom, klesarom iz Krškoga, da mu načini isto takav portal u Zagrebu prema danom nacrtu. Kozma se Miller dao na posao, ali biskup Vinković nije doživio dokrajčenje svoga nauma. Portal je skoro iza njegove smrti dokrajčen i postavljen: tek se vidjelo, da to nije puka kopija, jer samosvijesno vrijeme baroka nije se moglo naprosto kopirati, već je stvoreno osebujno djelo, koje je frapantnom sličnošću sa portalom zavaravalo istraživače, sve dok nije J. Barlé pokazao istinu.[5] Kanonik Lj. Vukoslavić dovršio je konačno to djelo g. 1673., kad je valjada portal nastradao. Sam restaurator Schmidt htio je taj portal sačuvati, ali bude drukčije odlučeno: on morade u ropotarnicu, ma da mu je vrijednost historička i umjetnička daleko veća od sadašnjega.

Nu nije se samo radilo na opravku i dogradnji crkve već i biskupskog grada. Najstariji naš nacrt prikazuje grad još vrlo neznatan; tek se ističe onaj dio, u kojem je bila kapela sv. Stjepana. Slike XVII. stoljeća pokazuju već grad dobrano izgrađen: grad je na jedan sprat prema jugu izgrađen, ali se još ističe i ona kapela. Kad je biskup Šimun Bratulić (1604.—1611.) dao načiniti hodnik iz dvora do crkve mora da je dvor bio već znatno izgrađen. Petar Domitrović (1611.—1628.) sagradi onaj dio, gdje je kasnije smještena knjižnica za biskupa Aleksandra baruna Mikulića (1693.), koji je tu postavio spomen-ploču, svoj grb. Domitrović je opravio i istočnu stranu grada, pa je uglavnom ostalo sve tako do biskupa

[5] »Vjesnik hrv. arheološkog društva« XII. 307.

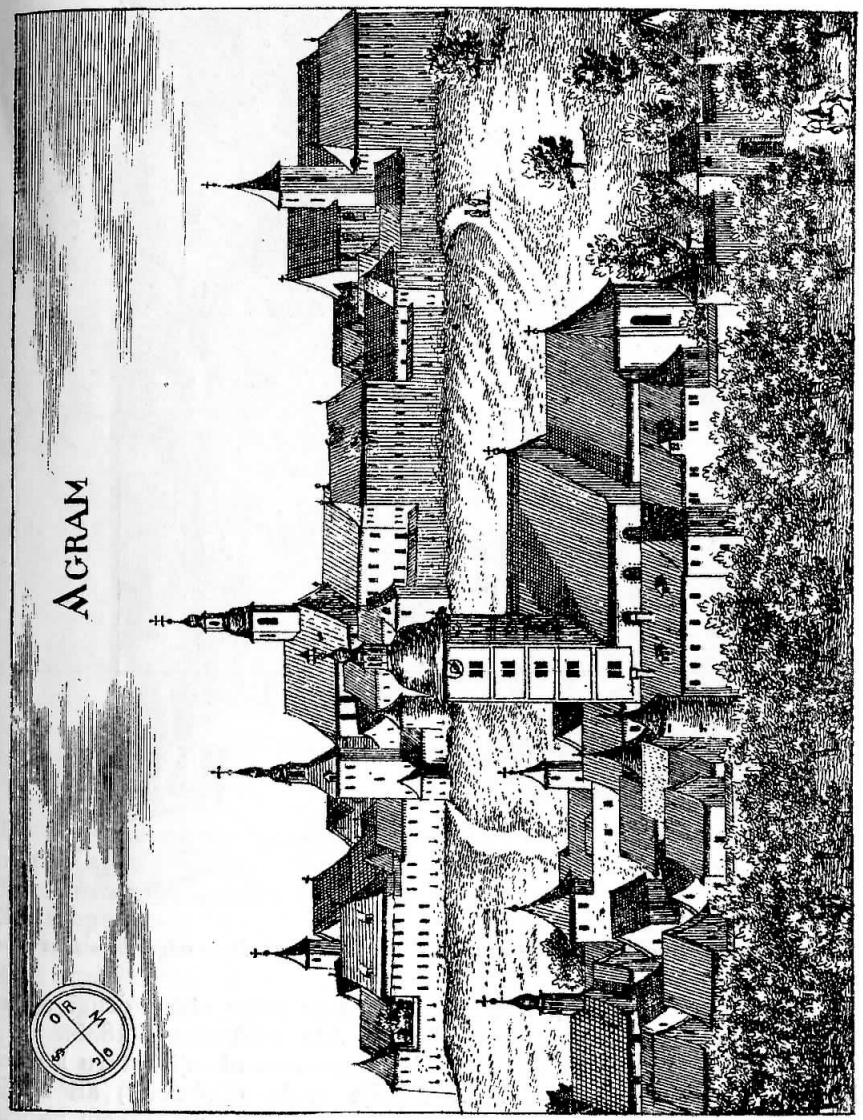

14. Zagreb g. 1689. iz Valvasorova djela „Die Ehre des Herzogthums Krain" (Laibach 1689.)

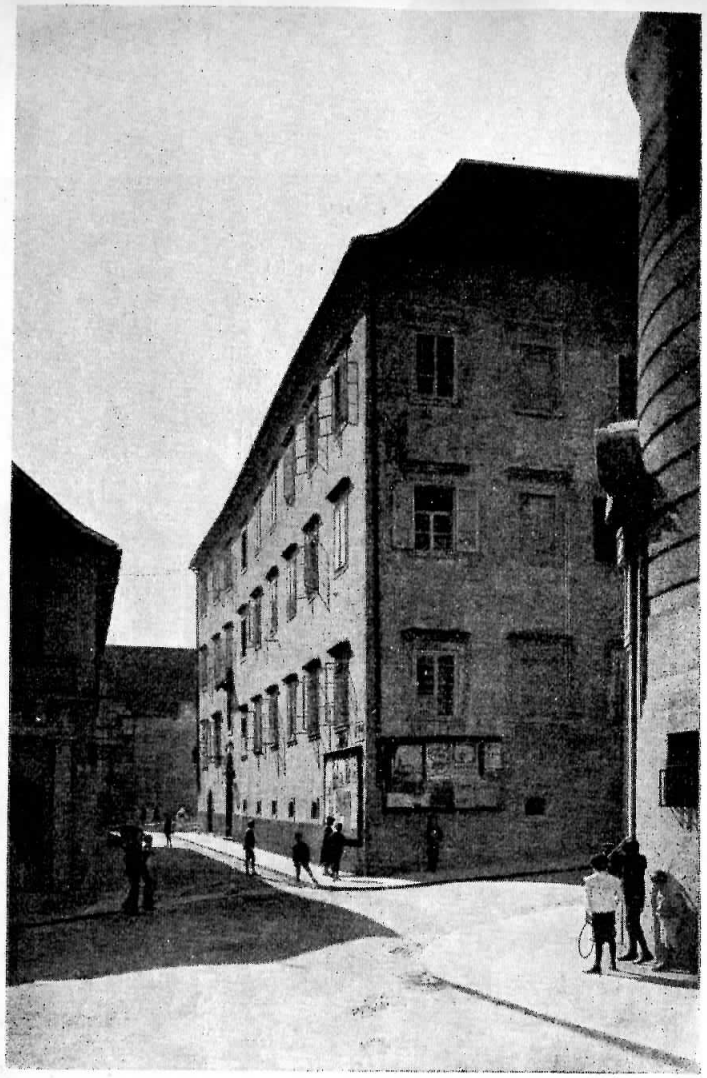

15. Nekadašnji Plemićki konvikt u Zagrebu, građevina XVII. st. Prije odgojilište Isusovaca

Jurja Branjuga (1708.—1722.), koji je na južnom krilu digao drugi sprat, a konačno je dovršio izgradnju dvora biskup Alagović oko g. 1833.

Među najbolje tvorevine XVII. stoljeća moramo ubrojiti staru kaptolsku vijećnicu. Kaptol je morao imati i prije svoju vijećnicu,[6]) ali o njoj ne znamo ništa, tek naslućujemo, da je ona to narisana na starom nacrtu. God. 1674. dobi kaptol od sabora pripomoć za izgradnju vijećnice, koja je g. 1675. već dograđena bila, tako da je podban Gotal morao zamoliti kaptol, da mu dozvoli održanje podbanskoga suda tamo, jer je gradska kuća nastradala za požara g. 1674.[7] Ta je zgrada bila izvrsno postavljena,

[6] Isp. »Narodna Starina« II. 75.
[7] E. Laszowski u »Jut. Listu« 23. XII. 1923.

16. Bivši Plemićki konvikt u Zagrebu nakon restauracije u novije doba

tako da je zatvarala sa sjevera taj trg, koji je tako postao svečanom dvoranom Kaptola. Uslabljena sa svih strana s visokim krovom, trijemom pod južnim pročeljem, raščlanjenom istočnom stranom — podavala je lijepu sliku lijepe građevine XVII. stoljeća. Žalibože nam je tek u slici usčuvana, a gotovo baš na njenom mjestu stoji ribarnica, potpuna karikatura te lijepe zgrade, koja je kasnije u XVIII. stoljeću bila urešena i slikama na vanjskim stijenama. Danas vrlo mnogi shvaćaju ljepotu ove iščezle zgrade, ali u osudno vrijeme g. 1876. mislilo se drugačije. Onda se tražilo da Kaptol onu staru neukusnu svoju vijećnicu poruši, nu Kaptol je žalibože zahtijevao, da grad za tu ništavu zgradu još plati toliko i toliko tisuća forinti.[8] Ipak bude te godine vijećnica porušena, a kotlar Murgić sazida sebi g. 1882. od njenog materijala kuću u Draškovićevoj ulici. Tako je grad Zagreb izgubio najljepši spomenik arhitekture XVII. stoljeća.

Nekako u isto vrijeme kad i vijećnica nastala je i ona kuća, za koju se držalo da je pregrađeni cistercitski samostan, ali je E. Laszowski utvr-

[8] »Vienac« 1876. str. 456.

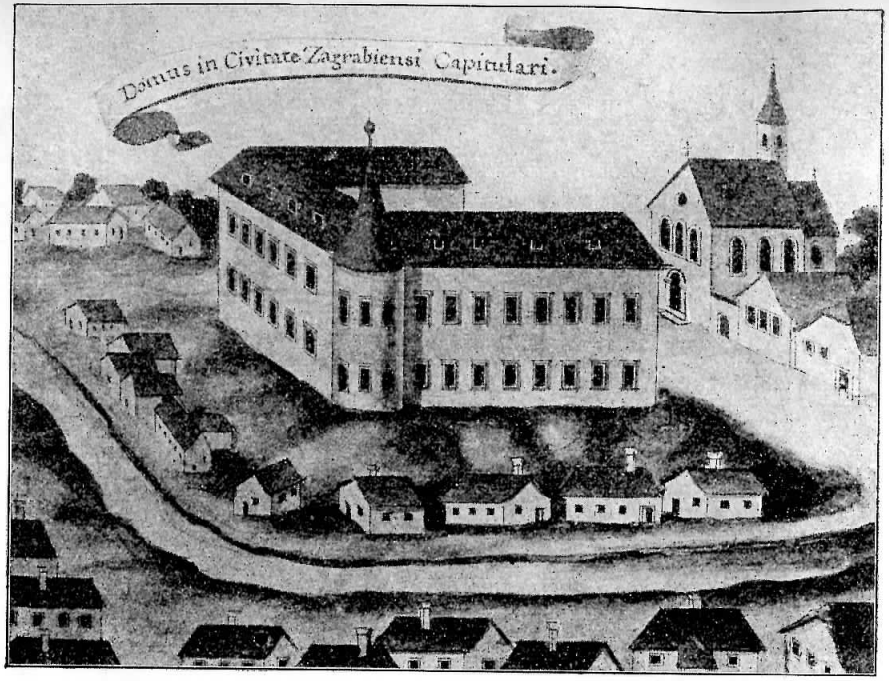

17. Stara Patačićeva (Plemićeva) kuća na Dolcu u Zagrebu. (Iz rukopisnog ilustrovanog zbornika „Status familiae Patachich" u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

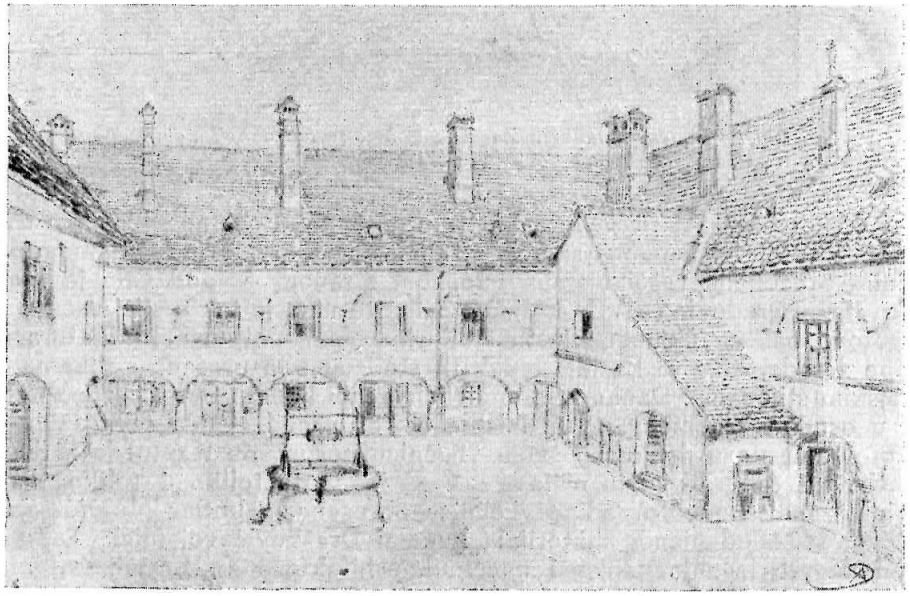

18. Nutrašnjost g. 1925. porušene kuće protonotara Plemića na Dolcu u Zagrebu (tobože cistercitski samostan). Tipično dvorište sa starinskim zdencem, opasano arkadama, koje su dijelom zazidane. Nacrt prof. A. Jirouška.

dio (»Hrv. Zmaj«, 1917. str. 2.), da je to kuća, sagrađena samo na tlu nekadašnjega cistercitskoga posjeda s nova oko g. 1690. i da ju je protonotar Gjuro Plemić sagradio. Sad je porušena, pretrpivši još za rušenja požar, pa se vidjelo, da je to doista naskroz kuća XVII. stoljeća. Prešla je baštinom u ruke familije Patačić, kasnije pripala Kaptolu, a g. 1825. otvorena je privatna škola, koja je g. 1839. postala javnom, te ostala tu do god. 1877., kad je dobila svoju novu zgradu (»Vijesti društva inž. i arh.« 1885.). Ova kuća bila je zamišljena kao veliki četverokut, ali zapravo nije bila nikad dograđena: sjeverno i istočno krilo ostadoše fragmenti. Ulazilo se velikom portom na Dolcu. Jedini je stari ostatak obrambenih zidova bila ona jugozapadno smještena kula. U njoj nije bilo ništa osobito osim lijepih arkada u oba sprata, koje su bile kasnije zazidane: moda onoga vremena. Kasnije je tu smještena bila obrtna škola, konačno je kuća prelazila iz ruke u ruku, dok je napokon nisu porušili radi »regulacije« Dolca.

U gornjem se gradu smjestili od početka XVII. stoljeća novi crkveni redovi, a ponajprije Isusovci, koje je samo plemstvo pozvalo i favoriziralo. Čim su prva dvojica jezuita Ivan Zanić i Petar Vragović, stigla u Zagreb, ogledavali su se, gdje bi sebi stvorili rezidenciju.[9]) Stari je franciskanski samostan u to doba bio pust (»extreme dirutum ac desertum«), no kad su Fratri saznali za namjeru Isusovaca, da se tamo ugnijezde, dohrliše smjesta u Zagreb i okupiraše opet svoj samostan. Ali Zanić je umah našao nešto bolje. Postojala je, naime, omanja zgrada, također ponešto ruševna (po pričanju Isusovaca), sagrađena na zidovima grada, s istoka, u kojoj je smjestio nadvojvoda Ferdinand svoga sina Ivana Karla »armamentarii praefectum«[10]) Tu zgradu i porušeni samostan sv. Katarine, koji je nekad pripadao Dominikancima, dobiše Isusovci odmah, a dok se ne dovrši nova crkva sv. Katarine, sagrađena na mjestu prijašnje crkve, upotrebljavat će crkvu neznanih opatica sv. Marije, koju su naskoro bili dobili kapucini. Tijekom XVII. stoljeća izgrade isusovci ogroman samostan, naslonivši jedan trakt uz stari gradski zid, a po svoj su prilici upotrebili i ugradili i neke zgrade, koje su tamo postojale, napose se to čini vjerovatnim za sjeveroistočnu kulu, koja je ostala dio samostana. Na zapadu su postavili ulaz između dvaju tornjeva. Nad ulazom postojao je do g. 1880. tornjić sa zvonom. Kako je to bila solidna građevina vidjelo se kod potresa, kad je tek neznatan dio bio oštećen. Forme su onoga vremena ovakove: u razmjerima je glavna važnost, ornamenta gotovo i nema, a prostorije većinom su svođene. Uz taj samostan nastade od g. 1620.—1622. crkva sv. Katarine, opet sasvim u duhu svoga vremena izgrađena, kako su na pr. posagrađene varaždinske crkve onoga vremena. Lađa i svetište jedan su prostor, po strani po tri kapele. Unutrašnjost je crkve djelo XVIII. stoljeća, kad se isusovački red domogao najvećega sjaja i upliva. Požari od g. 1645., 1674., 1706. nisu crkvu dakako poštedili, a potres od g. 1880. toliko ju je oštetio, da je morala dobiti novo pročelje, koje se razlikuje od prijašnjega većom raščlanjenošću. Uz crkvu bude rano podignuta i akademija, kasnije gornjogradska gimnazija, nu ta je građevina u XIX. stoljeću dvaput znatno izmijenjena: prvi puta g. 1851., kad je prema

[9] Laszowski: Povijest zagrebačkih Isusovaca od g. 1608.—1618. »Vjes. kr. zem. arh.« XV. 161.

[10] Krčelić: De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares. Zagrabiae 1770. p. 426.

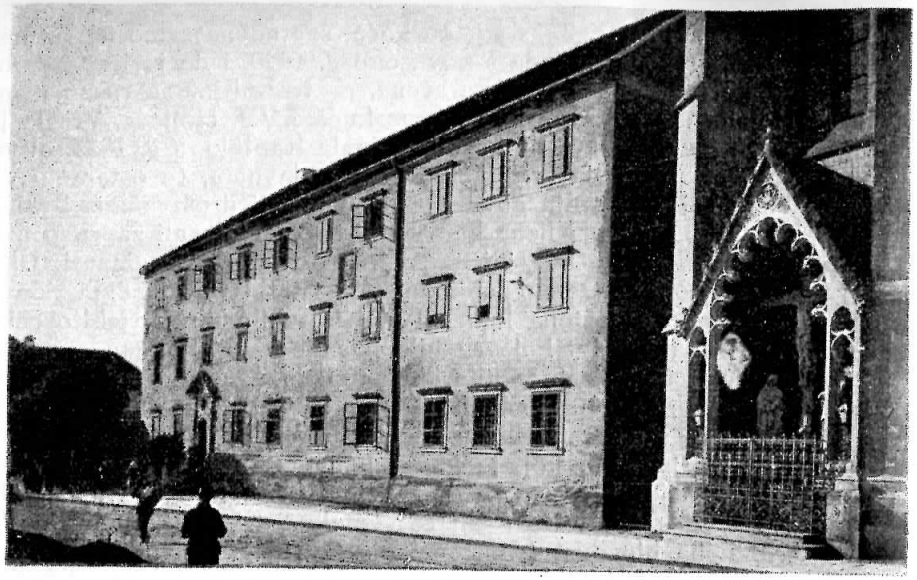

19. Samostan Franjevaca u Zagrebu, najvećim dijelom sagrađen u XVII. st.

20. Kurija kanonika Iv. Znike na Kaptolu u Zagrebu, sagrađena g. 1619.) poslije restaurirana.*

istoku produljena, a drugi puta g. 1872., kad je nadograđen drugi sprat, kamo se je smjestilo sveučilište, koje je tu ostalo do g. 1882. Nakon raspusta

*) Isp. Vj. Klaić, Kanonik Ivan Znika, mecen hrvatske književnosti i umjetnosti (1629.—1706.) »Bogoslovska Smotra« Zagreb 1925. str. 345.—359.

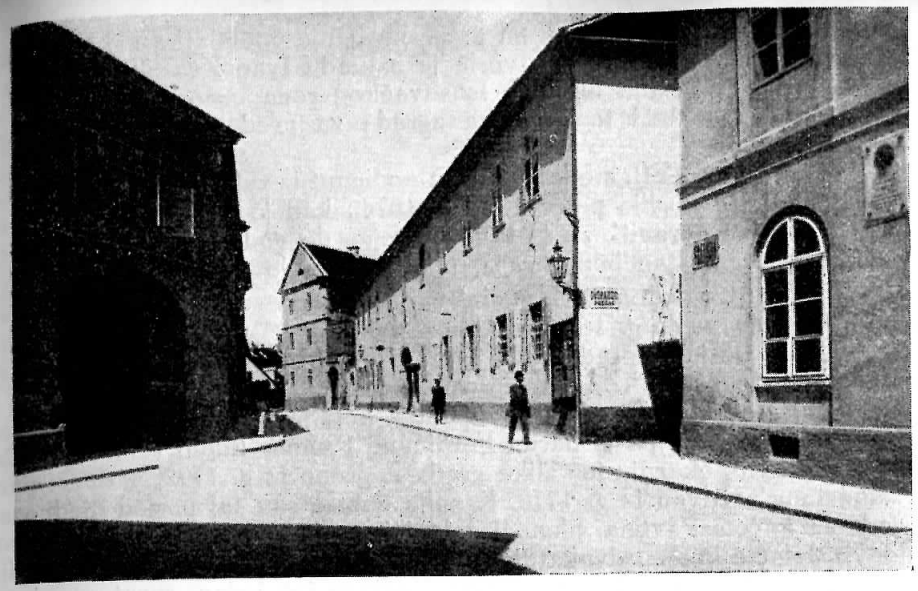

21. Nekadašnji samostan Klarisa u Zagrebu, kasnije pošta, konačno zgrada financijalnoga ravnateljstva u Opatičkoj ulici u gornjemu gradu.

22. Kuća XVII. stoljeća u Kapucinskoj ulici u Zagrebu, navodno kuća Zrinskih.

isusovačkog reda preuze samostan vojnička vlast g. 1783., pa tu budu g. 1787. sva viša vojna zapovjedništva smještena, te je do kraja Austro-Ugarske tu postojala c. i kr. generalkomanda. Kako su Isusovci od prvoga trena svoga dolaska u Zagreb nastojali, da dobiju u svoje ruke odgoju mladeži, a plemstvo je upravo oduševljeno slalo svoje sinove k njima, podigoše jezuiti i veliko odgajalište na tlu, gdje je stajala kuća i vrt baruna Ivana Draškovića, kasnijega bana i palatina, koji im je to g. 1627. poklonio.

Ban Nikola Frankapan ostavio im je za odgajanje podmlatka zakladu god. 1634., a još prije — 1621. — stvorio je zakladu Ivan Krušelj, banov nesretni protivnik. Poslije ukinuća Isusovačkog reda osnovan je Plemićki konvikt, a danas služi ta ogromna zgrada za uredovnice statističkoga ureda.

Jednako je u XVII. stoljeću s nova podignut iz ruševina samostan franjevaca, naročito poslije potresa od g. 1674., kad je kanonik Dojčić dao samostan sasvim opraviti, pa je tako postojao do god. 1880. Opet ovelika zgrada, pravi samostan bez ukrasa, tek je gospodovao svojom masom.

U god. 1618. dođoše i Kapucini u Zagreb, pa se smjestiše uz crkvu sv. Marije, koju su do g. 1650. uredili, a neko su je vrijeme imali zajedno s Isusovcima. Uz južni gradski zid sagradiše sebi i samostan, koji još danas postoji preuređen. Za cara Josipa dokinut je samostan g. 1786. a g. 1805. prodao je za zagrebačku županiju, koja je sebi htjela tamo sagraditi županijsku kuću, pa je barun Ferdinand Kulmer kupio samostan. Kapucinsku crkvu pokazuju još slike grada Zagreba iz g. 1792, a tlocrt nam je samostana sačuvan iz g. 1770. Kasnije dobiše sav taj posjed ujedno sa susjednom kućom Pavlina, plemići Jelačići, pa je god. 1828. sagradio grof Ljudevit Jelačić krasnu dvokatnicu na mjestu stare crkve, gdje je kasnije smještena realka, za koju se g. 1864. podigao još jedan sprat na onom dijelu, koji stoji na sadašnjoj Strosmajerovoj promenadi. Danas je sav taj stari samostan tako trošan, da se ne može ni pomišljati na kakav opravak.

Red klarisa posljednji je došao u XVII. stoljeću u Zagreb, da bude odgojiteljica ženske mladeži. Do Popova turna dobiše gradilište, gdje su sebi do g. 1650. sagradile prostran samostan, a uz njega crkvu sv. Trojstva, koja je g. 1670. bila posvećena, a nalazi se naslikana i na Valvasorovoj slici i na slikama s Meisterbriefa zagrebačkih iz početka XIX. stoljeća. Glavna je samostanska zgrada bila nepravilan četverokut, a dogradnja se primakla do Popovog turna, gdje je istodobno Ivan Zakmardi sagradio zgradu za školu. Red je klarisa raspušten, a zgrada je samostanska ostala nepromijenjena u glavnom do danas, tek je pročelje rašireno i dograđeno. Po planu iz g. 1816. vidimo, da je tamo bila smještena Feldapoteka, uredi Franz Karl Inf. Regimente i stanovi vojnika. Prema odredbi Hofkammer-Verordnunga od 6. aprila 1831. smještena je tamo pošta, pa je ostala do g. 1851. Tada je zgradu kupila Financija, koja ju i danas upotrebljava. Naumilo se podići još jedan sprat, ali su nacrti ostali neizvedeni.

Crkva je sv. Trojstva ostala zapuštena do g. 1837. kad je porušena, a istodobno su porušena 1837. ona sjeverna gradska vrata. Na tom mjestu sagradio je arhitekt Felbinger palaču grofa Draškovića, koji ju je kasnije prodao za »Dvoranu«.

To su, dakle, te velike crkvene građevine XVII. stoljeća. A u isto je doba nastala u Kapucinskoj ulici ona kuća, koja je nekada bila grofova Draškovića, a po tradiciji kuća Zrinskih. I tu su iste osobine: jednostavnost u rasporedu i pomanjkanje svakog suvišnog ornamenta. Ulaz u kuću nešto tijesan, jer je u dvorište kuće vodila posebna kapija postrance. Mnogo se nije sačuvalo više iz XVII. stoljeća. Pripovijesti o starini nekih zagrebačkih drvenih kuća tek su pripovijesti. Zagreb je onda bio malen, zidovi su još priječili razvitak grada. Još nema ni Duge ulice, u Ilici se okupilo tek nekoliko kuća. To će se uskoro promijeniti: osamnajsto, pa dalje devetnajsto stoljeće stvaraju u glavnom današnji Zagreb.

Resumé. — Dans l'article ci-desuus sur les »Monuments d'architecture du XVIIe siècle à Zagreb«, sont décrits les bâtiments du XVIIe siècle conservés jusqu'a nos jours autant qu'on peut les distinguer et les reconnaître au-dessous des éssais de pseudorestauration ultérieure sans trouver d'appui ni dans l'historie écrite ni dans des actes publiés. Beaucoup de caractéristiques des époques artistiques qui se sont déjà survécues dans le reste de l'Europe se retrouvent en Croatie même après. Ainsi, pour ne nommer qu'un exemple, le portail gothique de l'église à Yak en Hongrie est copié à Zagreb au XVIIe siècle, mais, à cette époque, il montra même involontairement des traces du baroque. Parmi les autres monuments du XVIIe siècle à Zagreb il faut nommer ce qui reste des bâtiments qui appartenaient à compagnie de Jésus de Zagreb (monastère, église de Sainte Catherine, l'internat de jeunes gens). Le monastère des pères franciscains montre aussi des traces de l'art architectural d'alors. Le même vaut pour le monastère des clarisses, délaissé à l'époque du joséfinisme, et pour la maison du ban croate Pierre, comte de Zrin. En dehors de la production architecturale on cultivait à Zagreb du XVIIe siècle aussi les arts décoratifs d'église, dont les monuments sont mieux conservés et en plus grand nombre que les profanes.

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: ZAGREBAČKI KUĆNI NAMJEŠTAJ POLOVINOM XVIII. STOLJEĆA

Još iz starijega doba potječu dva tipa zagrebačkih kuća, i ovu se klasifikaciju može slijediti u raniju našu kulturnohistorijski maglovitu prošlost od XVIII. stoljeća. Dioba je presudna za upoznavanje stručnog materijala iz područja privatnih starina, još uvijek nekategorisanih. Što se tiče samih kuća u glavnijim crtama uvid u materiju ponešto je već podesan. Bilo je, naime, u staromu Zagrebu prizemnih purgarskih hiža sa karakterističnа tri prozora na fasadi i s čelom (većinom odsječenim) na ulicu, priprostih zdanja s krovovima od tankog »šindla«, i onda jednokatnih gospodskih zidanica i poluzidanica, kuća pomalo nalik na malu palaču, koje imađahu i kad i kad i imućniji građani, no u tom su slučaju bile nerijetko izrabljene i u štacunske svrhe. A česti požari na Griču i okolo njega mijenjali su stambene prilike u Zagrebu, te je svaki veći požar donosio sobom ponešto i potonje moderniziranje arhitektonskih objekata. Imućstveno pak stanje vlasnika i posjednika diktovalo je već prema razdiobi prostora i unutarnji stambeni uređaj i namještaj.

»Pohištvo« ipak nije uvijek bilo u razmjeru sa strukturom same kuće, a cijelo opet kućište nije bilo jedinstveno, jer nuz dobru zidanicu bilo je prikrpina (natkrovlja podbočenih tesanim stupovima) ili u dvorištu posebnih zgradicâ, kao kuhinjâ skroz drvenih ili od pletera (culina lignea respective virgultea in area).

Jasno je, da je tip prosječne purgarske zagrebačke hiže proizašao iz akomodiranog tipa seoske kuće u zagrebačkoj okolici.

To su zdanja s obično jednom povećom sobom i s par manjih izba, iz hrastovih greda, ožbukanih, dijelom opet od pleterskih zidova, koje se toleriralo međutim najviše izvan gradskih zidina (in alodio extra Moenia Civitatis infra portam Mesznicska vrata dictam ... domus in qua cubiculum unum ex roboribus quaercinis vetustioribus, cui adjunctae duae camerulae constituunt ex virgultis, tectum ex scandulis ... kako specificira 1758. našastar zaostavštine Nikole pl. Mesića, zagrebačkog podžupana[1]).

[1] Deskriptivna rekonstrukcija sobnih interieura i profane arhitekture biće tek onda potpunija, kad se započme sustavnom publikacijom naših domaćih, privatnih starinâ od XVI. do polovine XIX. stoljeća. U hrvatskoj historiografiji ovo je područje danas dosta zanemareno. — Za ovu su publikaciju poslužili kao građa prije svega: Kajkavski pisani zapisnik »vu Hisah Zagrebechkeh« o ostavštini Miklouša pl. Petkovića od 3. svibnja 1752. i d. vlasnika Obeda-grada, Trebarjeva, Psarjeva etc. (svojina g. Zvonimira Rochanskoga u Zagrebu), nadalje: dr. Josip Matasović, Ostavina zagrebačkog podžupana Nikole Mesića (u rukopisu); pa konačno našastar o baštini posljednjega grofa Čikulinija u Oroslavlju iz godine 1746. (priopćen u bilješkama moga djela »Die Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege« (Zagreb 1923., str. 311 i d.), te J. Belostenca »Gazophylacium« Zagrabiae 1714.) i Andrije Jambrešića »Lexicon Latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica ...« (Zagrabiae 1742.). Što se ovdje tiče ilustrativnog momenta za stare zagrebačke interieure, on gotovo i ne postoji, ni u cjelini, ni u pojedinostima, jer i ono što se danas nalazi u Zagrebu iz polovine XVIII. stoljeća ne dade se ubicirati. Predočene ilustracije su dakle u ovom essayu samo pripomoćnog značaja.

No pleterski i drveni »zidovi« samo su iznimno bili od čiste hrastovine, nego je bilo takove kombinacije, da je na jedan hrastov balvan ili na dasku dolazilo dva do tri balvana ili pak daske jelove. Ne samo tijesni postavi kuća na razmjerno malenom arealu Zagreba, već evo i pretežnost ovako građenih drvenih malih hiža i primitivnost kuhinja i hambarova izazivaše mnogobrojne lokalne požare, iza kojih je slijedilo djelomično obnavljanje.

Zidanicâ (domus murata) bivaše sve više, i one nošahu po koje biljege biljege provincijskih zdanja iz tada modernih evropskih arhitektonskih tipova, starijega i mlađega baroka n. pr. XVII. i u XVIII. stoljeća. Sočniju iznimku činjaše par jačih zdanja izbočenih vlasnika. Tu je vrijedno opaziti, međutim, lokalni arhaizam zagrebačkih purgarskih hiža. Dok je naime fronta baroknih crkava u posavskim krajevima cijele banske i graničarske Hrvatske impresijonirala seoske zidare i dunđere sve do naših dana, te su pročelja i naročito zabati dvoprozornih i troprozornih seoskih kućica mnogo puta dekorisana i u krajnjim linijama barokizirana, dotle je u Zagrebu (valjada baš zbog nestašice mnogobrojnijeg bilo kojeg umjetničkog tipa) konserviran tip stare purgarske hiže kroz nekoliko stoljeća, da se onda konačno izgubi sasvim. Poprimilo se zbog praktičnosti tek po koju mansardu i zidani dimnjak.

Solidni način zidanja, pa možda i oprez pred vatrom i zemljotresom proizvodio je i u zagrebačkih zidanicâ te je i cijelo prizemlje u jednokatnicama imalo svođene (boltane) stropove u svakoj prostoriji za se. A ta manira vukla se moguće uporedo i zbog jedne druge svrhe: te bolte i boltice dobro su poslužile i za štacunske svrhe, pa je tako osiguranje bilo predvidjeno.

Veže i stubišta bila su upopreko dosta mračna. Najjasniji korakteristikon zidaničkog tipa zagrebačkih kuća iz XVII. i XVIII. stoljeća čini kameni okovratnik na ulaznoj kapiji, sveden u gornjemu dijelu na luk, koji se sploštavao sve više kako je prevladavao klasicistički i bidermajerski stil. Sama vrata (često s umetnutim vratašcima) na kapiji bila su dvokrilna (t. zv. obločnice), a pokrivena najobičnije uskim daskama u romboidnom stavu, što se može vidjeti uostalom i po široj Hrvatskoj na seljačkim starim kapijama kao ostatak geometrijskog primitivizma za dekoraciju. Kako je bilo sa zvekirima i halkama za doglašivanje došašća pred stara zatvorena kućna vrata u Zagrebu, o tomu nemam podataka. I veže i stubišta, pa dijelom i hodnik (gajnk, u koliko nije drvena adaptacija na samu zgradu kao veranda) bijahu boltani. Veže su popođene drvom, hrastovim dugim pačetvorinastim daskama, kasnije kockama, a i stube su redovno bile drvene, tesarsko djelo, koje je dugo trajalo.

Kako napomenuh, za klasifikaciju starih zagrebačkih kuća odlučna je napred izložena razdioba, ali nažalost o uređaju primitivne purgarske hiže ne znamo gotovo ništa osim za koji (još nepublikovani) inventar pohištva, a preostalih mobilijâ iz privatnog života širih slojeva nije sačuvano baš ništa, dok je naše znanje o srednjem i velikaškom staležu tek nešto bolje, ali ni izdaleka srazmjerno s podacima političke naše uzduž i popreko pretresene povijesti.

Što se dakle tiče ovoga višeg društvenog sloja, značajno je uvelike za one porodice, koje su dio godine provodile na »(v)ladanju«, na svomu imanju u kurijama van Zagreba, bilo kojega »pristojališća«, da ne imađahu u samom Zagrebu ni toliko obilan, ni razmjerno isto skupocjen namještaj kao što su imali vani, u pravoj svojoj rezidenciji. No ipak pedesetih go-

23. Purgarska hiža broj 7 u Pivarskoj ulici u Zagrebu (očito novijega datuma no karaktsristična zbog spajanja krovova sa susjednim kućama i tipična sa odsječenim zabatom).

dina, kad se prema Krčelićevim navodima javile u Zagrebu »variae novitates libertatum«, u to pomodarsko i rastrošno vrijeme mora da je bar u odličnijim kućama poskočio luksus u interieuru.

Dvostruki prozori koji se van otvaraju imađahu pravilno zavjese »bele feringe pred obluke«, ili opet zavjese iz zelenoga prostog platna (pro vellis fenestralibus deservientes), a stoje na »željeznim šibama« i pomiču se »rinkima« (prstenima, karikama). Staklo za prozore se zvalo »kristal za obloke« i rezano je bilo na falate. Donji prozori, u prizemlju, imađahu povrh toga željezne rešetke (gatre, od »Gitter«); razumljivo je da se dvostruki ovi »obluki« na oknima otvarahu u tom slučaju unutra. Željeznih rešetaka bilo je i u vežama, u to vrijeme dašto baroknog ornamenta, a naročito zbog bolje ventilacije i svjetla između stubišta i veža.

Dok je kasna renesansa voljela spirale s cvijećem koje je visjelo, barok je poprimio upravo u željeznim rešetkama teške linije no zato s cvjetnatim izraslinama, koje se osobito odraziše i onim »kapama« na željeznim napravama povrh zdenaca (bunara) u formi sjenicâ (tzv. Brunnenlaube, kod nas n. pr. u Remetama pokraj Zagreba).

U koliko su zidovi bili adaptirani, tapetirani, ili obloženi drvom, da li su stropovi bili kasetirani ili prosto žbukani, ili u priprostim kućama od greda i tavanicâ, ništa se ne može znati za stari Zagreb. Na Mesićevom ladanju u Kurilovcu 1758. spominju se tapete (simplicis texturae, omnes autem turcici laboris; ordinarii Carniolici laboris i sl.).

Nepublicirana građa iz Gradskoga Arhiva u Zagrebu za razdoblje novoga vijeka ne dopušta n. pr. eruiranje obrtničkih prilika, poimence »tišljara« Acta Cehalia također ne doživješe svoje edicije, a da bi se moglo samo i naslutiti način rada, veze i utjecaj mode iz inozemstva, materijalnu produkciju, i k tome. Ako napomenemo poznatu statistiku iz josefinskog doba od 1780., da je tada na Griču bilo tek pet majstora stolara, a s pomoćnim osobljem samo 13 »tišljara« (arcularii), onda se ponešto može za prijašnje doba kalkulirati razmjer. Te iste godine 1780. nabraja statistika i 13 članova tesarskog zanata (Fabri lignarii, Zimmerleute), od toga 2 meštra, a 1 torneator (Drechsler) s 2 pomoćne sile.

U koliko ima preostalih stolarskih objekata i koliko se dade predmnijevati, većina pokućtva starijega doba bješe iz hrastovine, dijelom »eingelekt dela«, dijelom prosto, furnirano, od orahovine. Na plohama gdje i gdje

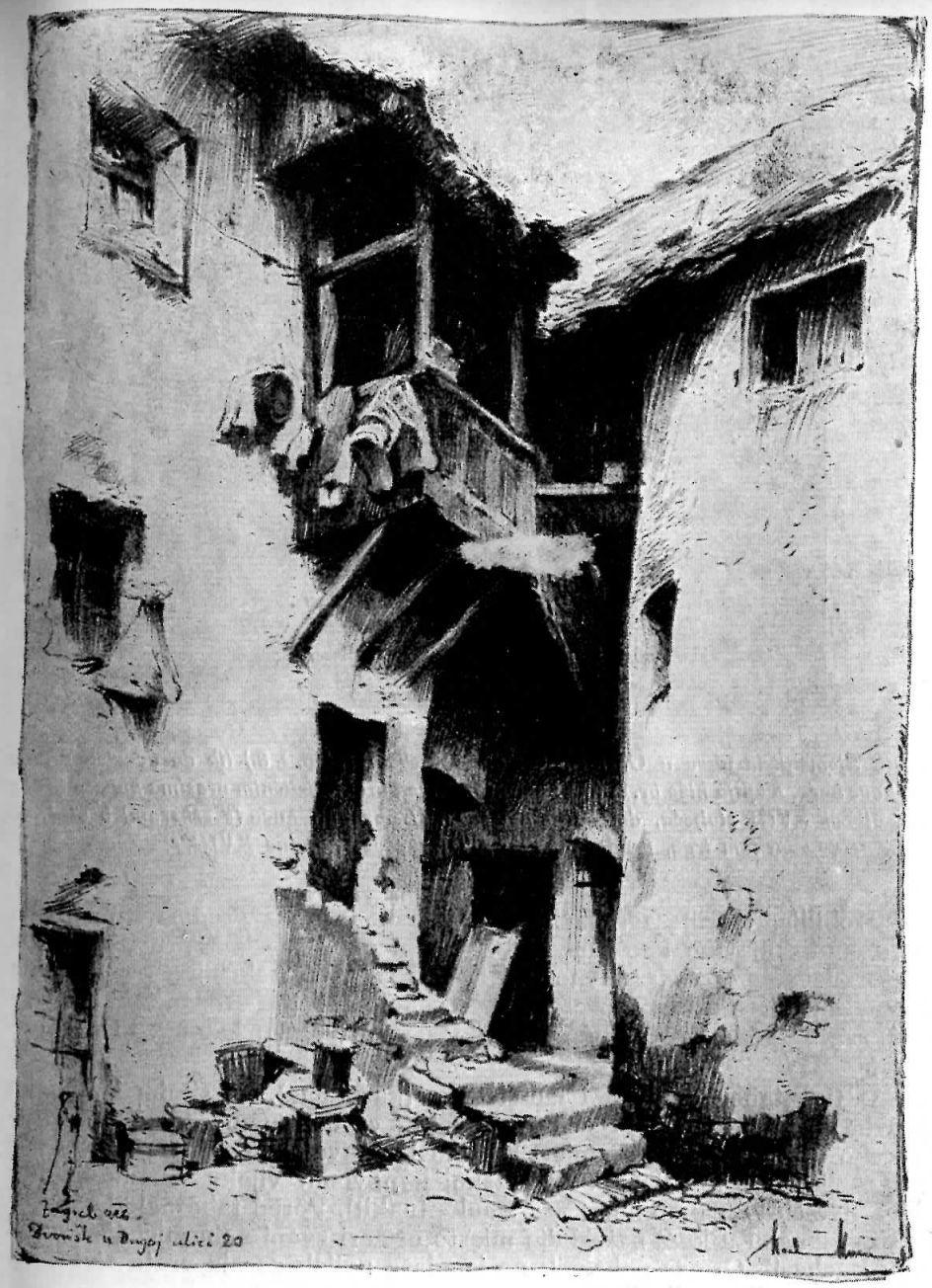

24. Vladimir Kirin, Dvorište u Dugoj ulici br. 20. u Zagrebu.

inkrustacije geometrijskog ornamenta, stilizovanog cvijeća, kakove ptice i sl. Politura dolazi na pokućtvu XVIII. stoljeća gotovo redovno (osim velikih stolova), a mnogu oznaku »pofarbano«, kako je napominju stari našastari, valja razumjeti često i kao lakirano.

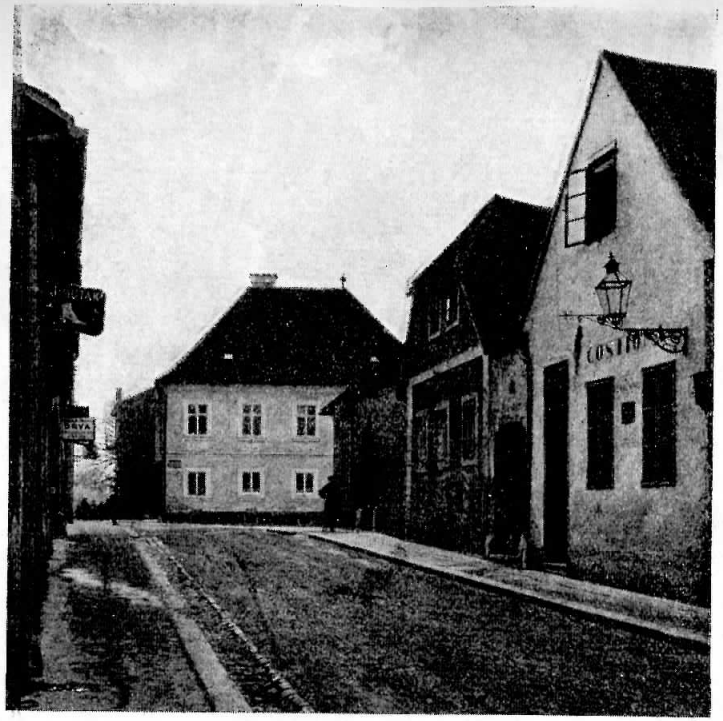

25. Dio Sjemenišne ulice u Gornjem Gradu Zagrebu (broj 6. i 8.) tik do dvorišnog zida Zrinskove kuće. Kapija hiže br. 6. ima kameni okvir s karakterističnim urezima klasicističkog stila potkraj XVIII. stoljeća, dok je datum 1823. U pozadini kuća (s erkerom) broj 1. na Kapucinskom trgu, građevina tipa XVII. i prve polovine XVIII. stoljeća.

Mobilijar starih zagrebačkih kuća sastojao se iz predmeta, koji su i danas upotrebljavani kao pokućtvo, tek su onda bila još i dva komada mnogo značajna, a sada davno već izišđoše iz mode; škrinja i ormar zvan tabernakul (nazvan tako po glavnom »predolu« gore u sredini, nalik oltarskom svetohraništu t. j. jedna »komoda« s nasađenim kabinetskim ormarićem).

U tim tabernakulima i ladičicama (kasetama), u sitnim i mnogim njihovim predolima čuvalo se novce, nakit, vrpce, gumbe, kopče i »vszakojacsko szrebro« (koje se mjeri na lote i oktavale)[2]. Često se u našastarima različnih ostavština po Hrvatskoj u novomu vijeku napominju posebne »ladičice za prstene« i »za šmuk« (nakit). Pored tabernakula i škrinjica zauzimahu u kući najvidnije mjesto ormari zvani peharnici (pehar od njem. Becher!). Ormar peharnik ne imađaše uvijek gornja vrata staklena; to se tek kasnije uvriježilo.

[2] Miklouš pl. Petković ostavio je 32 lota i pol oktavala svakakova srebra (t. j. gumbov, kopcsi etc. Na latones et quinte mjerilo se i iz Mesićeve ostavštine 1758. sveukupno srebro: različan novac, argentenae fibulae pro vestitu virili deservientes, lanci, viola pixis (iznutra su bile pozlaćene), Salinare (triangulare cum masculo desuper stante, sciphus etc.)

U kredenci, ormaru peharniku, nalazilo se (u palači ili u velikoj hiži)[3] u donjim ladicama i stolno rublje. Peharnih ormara (armare pocitatorium) bilo je po kućama više njih, ne samo u blagovaonicama, nego i u sporednim sobama[4]. Glavni sadržaj tih ormara, dašto, da su bile čaše, peharí, peharci, pocula, kupe, bilikumi izričito za zdravice, pa u priprostijim kućama i na policama vrčevi z vuskem vratom, štuce zemljane za napitek, o kojima sricaše leksikograf Jambrešić:

Vuče, niti se nevidi
Da on vnoge vrče zleva:

Međimorska štuca vidi
Nit nerazme kam z nje deva.

Srebrnih noževa nije u prosječnim kućama bilo mnogo, isto srebrnih tanjura, nego više kositrenih i priprostih drvenih,[5] a napominje se mjedene đunđašne noževe, pa crne (očito koštanoga ili drvenoga držala). U ormaru peharnom napominje se: Pinczetok dobro velik szvoiemi sztekli, y kupiczami, sztekla, glumbeki, kupicze, karaffine, mazane (porculana mazamurchina, pocula murchina za konfekt (ca. 4 for. među baštinicima), pa onda »Sraff za sztolno rubie« (1 for.), mnoge solenke (salinare argenteum ab intus inauratum, često s oznakom: antiqui laboris, no i staklene solenice. U to vrijeme po našim je stranama bila uvelike udomaćena i rasprostranjena talijanska i istarska »pisana« (šarena) majolika, obično vrčići, koji su bili izvana žuto i plavo dekorirani i s habsburškim orlom (amphorulae maritimae majolika dictae).

A kad je u terezijanskim godinama u gospodskom hrvatskom društvu prevladala upotreba njemačkog jezika i posuđe se započelo nazivati njemačkim nazivljem: Silberne Zuckerpixn (škatula za cukor, cuker-pixin), Chokolatte Tatzteller, Chokolatte Tatzen sambt den zugehörigen 6 stuck, Thee flaschen, Mundt zeig bestehend in ein messer, zwei gabl, gross u. klein. Löfl, ayer Schafl und salz pixl, Chokolatte kandl, Grosser und kliner Vorleg Löffl; to sve iz srebra kao i pozlaćeni »orešec« za sitni slador s rupicama za izasipanje a s drškom »nakoiem zgora Divoika« od srebra. No od srebra bile su i šalice za juhu; šta više od tih srebrnih i kositrenih »šalica« zapravo zdjela i lonaca, u kojima se iznosilo juhu na stô, ispoljio se u »doba porculana« linijama, oblikom i veličinom potpun »prevod« iz kositra n. pr. u porculan. Naći je i »par cultrorum modi turcici« (turskih dakle pokoštenih noževa). Biće da je bilo u velikim hižama i dekorativnih povećih tanjura po zidovima, i umjetnički izrađenih zdjela prema duhu gesla uživalačkog onog razdoblja: Animus meus est in patinis!

Jedala se držalo u ormaru peharniku; broji se na parove: žlice i noževi srebrni (kvaliteta: probe desete, probe četirinaiste, t. j. koliko je već težina i sastavina samoga srebra!). Žlice i noževe brojalo se na tuceta, a držalo » u toku«. Začudo nigdje nema riječi o vilicama.

Osim velikoga stola (gdjekad i sa 6 nogu) bilo je poviše stolova i po drugim sobama različnih forama (sztoliek na pol okrugli). Na manjim stolovima običavalo se kao dekorativ postavljati ure u obliku sandučića, uspravne jedne škrinjice, t. zv. stolne ure (horologium mensale). U Mesićevoj zaostavštini napominje se kao antikvitet »mensula quadrangularis,

[3] U Petkovićevoj ostavštini procijenjen sa 2 for. i 10 groša.

[4] U Petkovićevoj ostavštini procijenjen u manjoj hiži sa 6 for. (očito dakle i bolja radnja i valjađa sačuvaniji).

[5] U Petkovićevoj ostavštini samo 1 par sa 7 for procijenjen.

in cujus medio lapis niger, circumferentia vero diversis figuris ligneis insertis exornata«. U istoj sobi po sredini stojaše opet stolić sasvim prosta jelova drva, no zato osmerouglata oblika i, što je najvažnije, pokriven starim krznenim pokrivačem. Iz Čikulinijeve ostavštine napominje se »stolek mali okrugli na drakslarskih nogah z orehovoga dreva (star)«.

Stolno rublje sastojalo se iz »stolnjakâ« i »stolnih rubaca«; potonje se računalo na tuceta (bolša, zatim ordinar ili zločesta). Materijal stolnjaka bio je damask (adj. damaškasti), pa od običnog domaćega platna (debelše i tenše platno). Stolni rupci (t. j. ubrusi) bili su isto iz damaska, no i od »cviliha«, a onda »prosti«. Stolne rupce nazivalo se »ručnikima«, ali to može značiti i otirače iza pranja i umivanja (uopće kao što u latinskom »linteamen«). Ta »strophia mensalia« bila su međutim ponajčešće iz domaćeg platna »domestica tela« (ex tela domestica lini ordinaria, a gdje kada i telae germanicae tenuioris novae). Kad stol nije bio u upotrebi, onda je obično bio pokriven posebnim pokrivačem od sukna n. pr. modre i zelene boje.

Stolice su bile kožnati stolci i obični drveni, no na potonje se zbog udobnosti i dekoracije prebacivalo tzv. stolčene vanjkuše. U purgarskim hižama redovno je bilo manje stolica, a više klupa, bilo uza sam stô, dajbudi nuz stijene kao vrsta divana, i u tom slučaju šire od onih pri stolu i učvršćene uza zidove, pa eventualno s kosim naslonom a izlizane, glatke od upotrebe. No u gospodskijim kućama, polovinom XVIII. stoljeća u Zagrebu, ako i nijesu klupe služile kao sjedalice, a to su služile škrinje prekrivene sagovima i krznima. Materijal stolica bio je hrastovina, bukovina i jelovina; prvi i drugi su upotrebljavali majstori (laboris arcularii), treći pak kućni artifeksi, izvježbani kmeti, koji su se po gospoštijama bavili stolarijom na seljačku. O rokoko-formama pokućtva tada se u Hrvatskoj još ne može govoriti, bar ne o onom pokućtvu, koje su izrađivali domaći meštri-stolari (tišljarsko delo). Nešto rokoko-importa može se doduše koncedirati. Našastari ostavštinâ iz pedesetih godina napominju međutim n. pr. stolice s visokim baroknim naslonima, koji su u Evropi dominirali još u razdoblju stila Louisa XIV. (sellae cum inclinatoriis altioribus quorum sedilia, et inclinatoria telâ formae tapetis obducta). No bilo je stolicâ i »prez naslona«, obično kožom presvučenih (stockerl, hockerl). Za udobnije sjedenje bilo je podnožnjaka klupčica, stolčeca (scabellum pro substaculo pedum). Kao presvlaka stolica napominje se koža, boje n. pr. crvene. Nigdje se u opisima, međutim, ne vidi, da li su ovakove stolice imale i naslone za laktove, da li su ti nasloni bili također presvučeni (po holandijskom običaju) pa imali rese a sama presvlaka bila pričvršćena metalnim čavlima izrazitih, kugličastih glavica.

Naši »tišljari« slabo su mogli da dođu u dodir s napretkom i modom pokućanskog stila, što ga je inaugurisao n. pr. Chippendale, ili Charles Cressent, ili F. A. Meissonnier, ili Jacques Caffieri, niti su imali na dispoziciju plemenitijih furnira u izobilju, niti za rafinirani izbor. Ma da se obično ne zna, Italija je i u novomu vijeku paritetno vršila kulturni uticaj s Austrijom na Hrvatsku.

Intarzija u drvu (marqueterie) iz Italije je k nama došla, isto kao i u Holandiju. No kako rekoh, za čisti stil »rocaille« u prve terezijanske godine teško je što reći o Hrvatskoj. Jedino, što bi one stolice »prez naslona«

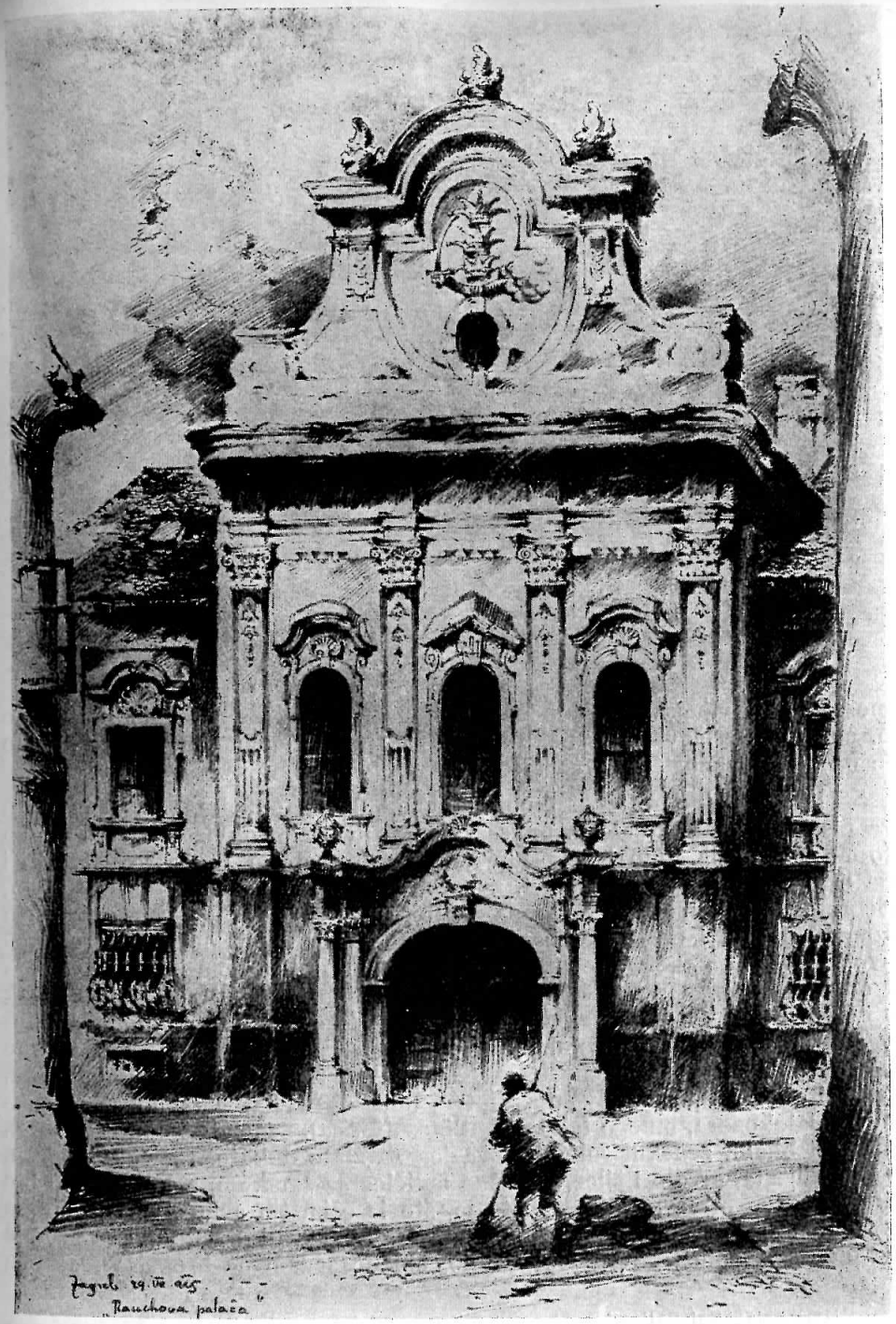

26. Vladimir Kirin, Fasada Rauchove palače u Zagrebu u Kapucinskoj ulici.

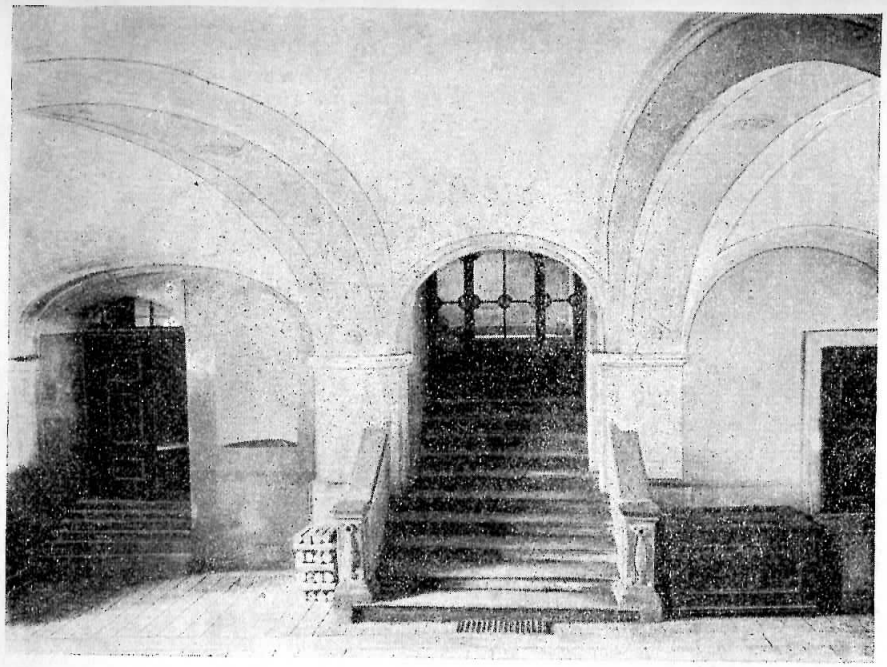

27. Desna strana veže u Rauchovoj palači sa svođenim stropom.

mogle imati vijugave, vijane oblike nogu, no najjednostavnije linije kao n. pr. kod Škrlčeva tabernakula ili ovdje priopćenog peharnika kao što je na njem svijena, neravna fasada.

U »velikoj hiži« (sobi, cubiculum) stojao je i »šraiptiš« (stô za pisanje)[7], onda zrcalo n. pr. sa zelenim ili crnim okvirom[8]. Kakove su forme bili stariji stolovi za pisanje po Hrvatskoj ne može se ustvrditi i da li je već bilo prototipova t. zv. »large bureau« (armare scriptorium, Schreibkasten), iz kojih se onda probijanjem prostora za noge razvio između desnih i lijevih ladica »stô«, koji je imao kao pravi »secretaire« svoj »rolleau«. Gdjekad je samo gornja ploča takova stola bila »eingelegt« i od orahovine, a donji od čamovine »pofarban z-tremi subladlini« (ipak 15 for.). Kao i po tabernakulima, još se više kod šrajptiša voljelo aplikovati tajne pretince (predole). Mesićev stol za pisanje bijaše označen kao njegovo vlasništvo, jamačno kao i Škrlčev tabernakul: grbom i inicijalima, intarzirano. U Čikulinijevom šraiptišu (ainglekt dela) nalazilo se u ladicama dalekozora, mnogo falata pantlinov (vrpca), ženske štrumfe (čarape), 13 pari bijelih ženskih rukavica, vazica za zlate dukate, rožiček za prah, mala kliješta, svrdlo i šilce, različne ladičice sa šmukom, a kolik je to bio stô, zapravo ormar, vidi se po tome, što je osim tih svih stvari u donjim predolima bilo nekoliko pari svilenih muških oprava i dr. Stolovi za pisanje imađahu predole i povrh ploče stole, obično sedam na broj. Na šrajptišu

[7] U ostavštini Petkovićevoj procijenjen sa 35 for.

[8] U ostavštini Petkovićevoj procijenjen sa 4 for.

28. Lijeva strana veže u Rauchovoj palači. Desno naslaga oblih drveta kao podnožak za urne s cvijećem. Kroz stubišna vrata vidi se ograda u hodniku I. kata lijevo.

stojaše dašto i sav pribor za pisanje (često i od »pleha« (lima), tablica t. j. zdjelica za tintarnicu, škare za papir, federmeser (periš, perorez, nož za oštrenje gušćih pera za pisanje), nekoliko mosura konca, pa eventualno očali, nešto pečatnog voska, pečatnik, a kao priručni materijal lula i koja funta »tobaka« (duhana).

Komoda (Schublad-Kasten, z tremi schubladlini) vrlo se bila udomila u to doba, a upotrebljavalo je se najviše kao »ormar za rublje«. Gore na takovoj komodi stojaše ili ura (u svom »feršlogu«), ili kaseta (i po više njih) ili »ormarics z-vracsi« (dakle priručna ljekarna »z malemi subladlini«).

U pokućtvo spadaju i kolovrati uz stoliće na kojima stojaše pribor za šivanje, no nada sve još i »kanape« (z-vunum šivan). Da li je to već prelesna počivaljka zvana chaise longue, ili pak sofa, ili naprotiv samo reprezentativni, posjetilački »divan«, nažalost se ne može ustanoviti.

Našastari kad pominju knjižnice (u koliko ih je bilo u gospodskim kućama)[9] rijetko vele gdje su knjige bile spremljene: na policama, ili u posebnim ormarima, ili na kojim drugim ormarima, ili pomiješano s drugim stvarima. Tek Čikulinijev našastar iz 1746. veli, da je statumen librorum antiquum procijenjen. Mesićev našastar iz 1758. izričito kaže: Item unum ormariollum minus, in quo praespecificati Libri repositi conservantur, jam ultra medietatem attium, ex arbore pini (dakle

[9] Specificatio librorum F. Čikulinija iskazuje samo 33 knjige, a Conscriptio librorum Nikole Mesića napominje 72 knjige u Zagrebu, a u kuriji Kurilovec 41 knjigu, dok u Samoboru 28 knjiga.

ormarić jedan iz jelovine), dok se policu zvalo »statera libralis«. U starije doba lektira je stručna i strana, školska ili pak priručna. Broj knjiga je razmjerno malen, beletristike gotovo i nema (čini se, da je i strana beletristika ušla u hrvatske kuće tek u drugoj polovini XVIII. stoljeća), a o hrvatsko-dalmatinskim i kajkavskim knjigama gotovo ni spomena (u Čikulinija samo Mulihov: Posel apoštolski vu navuku kršćanskom, a u Kurilovcu u Mesićevoj kuriji »Zakon Bratinstva s. Isidora«, Ratkajev »Proemium« pa »Historia Rithmica illirico idiomate conscripta de obsidione Szigethensi« te »Osztroge duhovne« (in 8vo), u Samoboru »Philomela illiti Szlavichek«. Nuz ovaj napominje se još jedan molitvenik hrvatski bez naslova te »Abeczevicza«. Nuz knjige vidno mjesto zapremahu i zemljopisne karte i atlasi (mappe del mondo).

Što se tiče dekorativa po zidovima, u spavaonicama su bile svete s l i k e, križevi[10] i škropionice sa sv. vodom, obješena čisla (rožariji). Slike se zovu »kipi malani, kipci« (Majka Božja, Kristuš, i sl.). Od profanih slika napominju se u kući obrštara pl. Petkovića: kip kraljičin (Marija Terezija), »kip vezdasniega czeszara« (Franz I.), kip »pokoinoga czeszara« (Carolus VI.), kip »pokojne czeszaricze« (Eleonore). Ovo će sve biti uljene slike, a bilo je i neimenovanih »Tesesev, y Paperniateh kipov« (očito bakroreza i drvoreza)[11]. Okviri se zovu »Laiste« (Leisten!), a »kipovi« su u njima obligatno pod staklom. Valja predpostaviti, da je zidnim dekorativom onoga doba služilo i mnoštvo bakroreza (njemačkih, holandijskih, francuskih i talijanskih), koji su prikazivali bitke između carevaca i Turaka. A napominju se i drveni kipovi, no bez oznake, što predstavljahu; tek se veli, da nijesu bili obojeni. Bijaše i sijaset manjih sličica obješenih koje kuda, a jamačno po zagrebačkim kućama i bakrorezi čudotvornih Bl. Gospi po Hrvatskoj. Mimo toga bio je običaj izvješavati i rodoslove, »genealoška stabla«, ili opet slike grbova »insignia gentilia«. Razumljivo je, da u gospodskim kućama baš od polovine XVIII. stoljeća započima veći broj familijarnih uljenih portraita, slikanih uvijek u jednoj slikarsko-školskoj pozi (samo poprsje i sa značajnim postavom ruku), a zovu se »kipi na platnu malani«. Zbog te poze i zbog samog poprsja nemamo materijala pozadine pa ni samu stolicu ili stô onoga doba.

Od društvenih igara napominje se u jednom Mesićevom domu »fritillus« (Brettspiel t. j. tabla na koju se z kockami igra).

Tako zvanih »l a d i c a« (manjih škrinjica, kaseta) bilo je po kućama dosta na broj, jer nije uvijek dostajao ni tabernakul, ni kabinetski ormarić, ni velike škrinje[12]. Najvažnije ladica bila je svakako željezna, ili željezom okovana ladica (pro communi usu et signanter ad conservanda Litteralia instrumenta tam comunia, quam et respective cujusque sua), a čuvalo je se obično pod domaćinovom posteljom. Ako takova ladica nije baš uvijek željezna ili okovana, a to je »iz orehovoga dreva z dobrem zaporom«. Obično su jezvali »valiss«. No sijaset drugih kaseta, koje su bile najrazno-

[10] U ostavštini Mesićevoj n. pr. crucifixus ... infra cujus pedes Calvaria!

[11] U ostavštini Petkovića 18 komada. U Čikulinijevoj ostavštini napominje se među mnoštvom ostalih papirnatih slika izričito 35 »Kipov Augspurszkeh papernateh z-malemi pozlachenemi laistriczami«.

[12] Po tima škrinjama i ormarima čuvalo se u dobrim kućama i cijele zalihe, reserve materijalija: n. pr. u Petkovića se našlo 306 rifova tankoga platna, svakojakih »sartianov« (krojačkog i krpežnog pribora), »fišlederskih kož« (fišbajna za ženske steznike). Bilo je i pamuka (ca. 3 funte). U Petkovićevoj ostavštini 6 običnih »ladica« i još 2 bolje.

29. Dio kamenite rokoko-ograde u hodniku povrh stubišta u I. katu (lijevo) Rauchove palače u Zagrebu.

ličnijeg oblika i porazmještane koje kuda, a najviše u ormarima sadržavahu »šmuk« (nakit) n. pr. Schächterl voll granadl, Schächterl voll allerhand Berl; nabraja se Brilliand Creütz, Ring mit zwey Brilianden und 4 Rubin, Geschmuck nadl mit Rubin und Briliandten. U prvoj polovini XVIII. stoljeća, kad su forme nastambe bile mnogo robustnije, napominje se »ladice z-kožum oblečene i z-plehom obite«. No zato iz onog vremena datiraju reserve od nekoliko komada čistog zlata i srebra (i žganoga), narukvâ, buglarâ, naćvi s cekinima, ametistima, rubintima, đunđem (biserom). Bilo je uz »šmuk« i posebnih vaga za mjerenje cekina.

Kao dekorativno pokućtvo javile se i visoke zidne ure, koje se reprezentirahu kao vitki, uski ormari (grandfather clooks a la Quen Anne n. pr.!), no kasnije iseliše i u zatvorene hodnike. To su bile ure, koje su i poput manjih bile udešene za igre zvonâ, ili n. pr. i gajdaša.

I barokni o r m a r i produžili su iz renesansnog doba onu, tako reći, arhitektonsku fizijonomiju; upravo oko 1700. javiše se tako zvani fasadni ormari, zadnji prototipi forme, koja je ostala dominantna do danas. Nekadašnje spremište oružja »armarium« postalo je rušnicom (ormari za opravu 10 for.): odijela, koja bi trpjela da su po sredovječnom načinu slagana u škrinju, vise unutri o klinčanici; halje, oprave muške i ženske, pa zbog kompletnosti i hlače i suknje, koje pripadaju garnituri kao i svileni steznici, kruti od fišbajna. I u ovim ormarima bile su neminovne ladičice, aplikovane u desnoj ili u lijevoj polovini, a u njih se spremalo sitniji toaletni pribor, ponajviše vrpce i koji »szrebrom nassiti poiaszecz«. Ormari za rublje također se pomalo udomiše (za Rublje ormar z-tremi Predoli, 6 for.!), ma da se rublje najradije držalo još uvijek u škrinjama, ili u donjim prostranim ladidicama tabernakulu, ili u »k o m o d a m a«, koje valja shvatiti kao odsječene tabernakule dotično visoke škrinje kombinovane s ladicama. Sami ormari, osobito izraziti fasadni ormari, imaju pri dnu ispod vrata ladice (za različno »kerpie, belle kosicze, y sztare chismicze« eventualno za »novessi Gelsngarn na Posztelju«, i za svakojake končane zalihe,

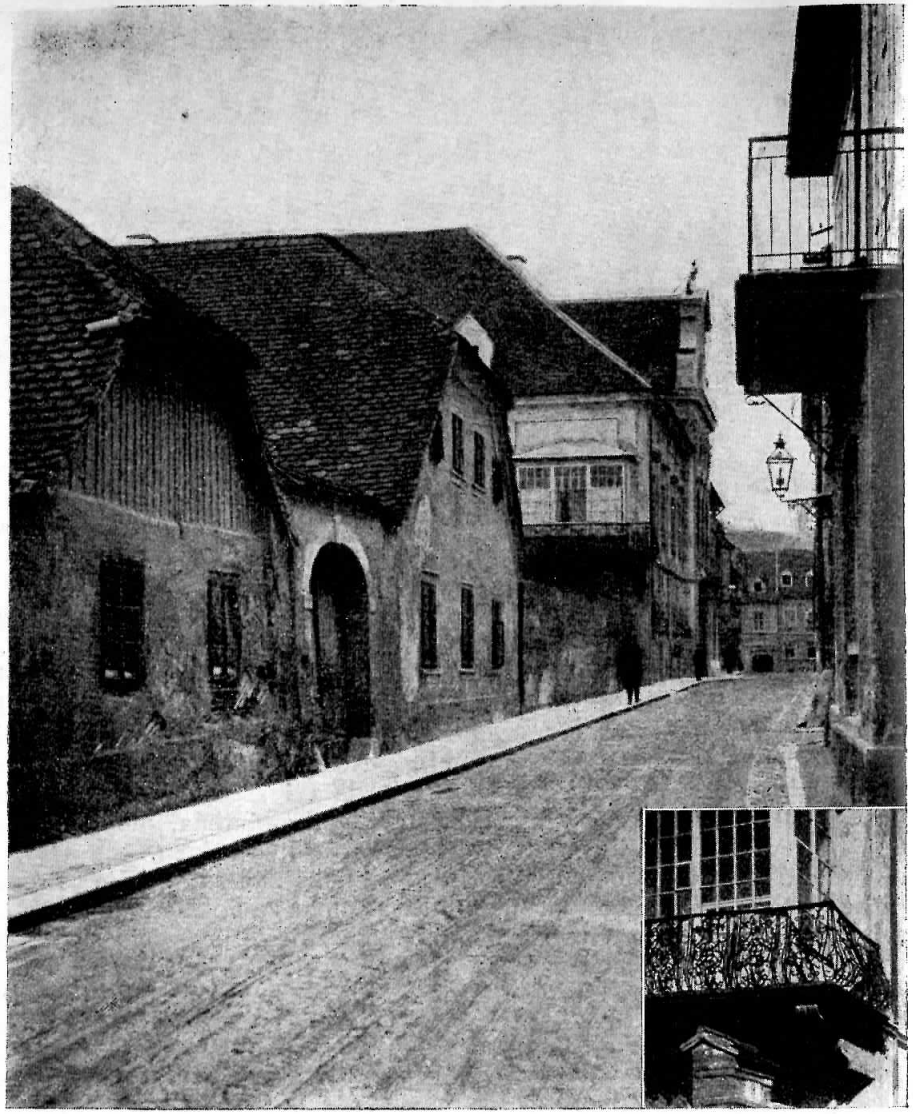

30. Dio Kapucinske ulice u Zagrebu. Lijevo dvije prizemne purgarske hiže (br. 5. i 7.) i balkon s karakterističnom željeznom ogradom na balkonu Rauchove palače. Ovdje dolje desno detalj te ograde.

za »fimbriae argenteae« srebrne okrajke kojima se opšivalo oprave. Gdje gdje na hodniku bilo je poradi štednje prostora ormara i u samom zidu.

Lampaš (za ulje, candelabrum) i svijećnjaci bijahu od kositra, dijelom i od mjedi i bakra, pa i od željeza i od lima. No većinom su u upotrebi svijećnjaci i to za svijeće domaće proveniencije. U boljim kućama bijaše i koji »par lepoga cifrastoga dela« srebrnih sa »šnajcerima« (makazicama za rezanje stijenja!). Gdje kada se zove ovo šnajcere »silberne

31. Dio Kapucinske ulice (pogled sa sjevera).

Zangen vors Licht«, a zaslon sa dekorativnim stalkom, zaslon, koji je priječio rasipanje svjetla zvaše se »blatl vors Licht«. Kakovi su bili lusteri i koliko je jako bilo osvijetljenje, za to zasad još nema historijskih podataka. Jedino, koliko se može razabrati iz ostavinskih dioba, napadno je, što se uz pojedine tanjure uvijek blizu u vezi nabraja i pojedine svijećnjake, pa valja pomisliti, da je pri večerama (dakako svečanijim) svakoj osobi za stolom svijetlila po jedna svijeća, a uz nju su bile i »šnajcari« (škarice), u koliko se nije u taj posao uplitala sama služinčad.

U spavaonici hižnih tovaruša (bračnih drugova) nalazile se, dašto, u prvom redu, ili velika bračna postelja ili dvije »postelje« (n. pr. »orehovoga dreva eingelegt delo«[13]. Ispod kreveta »kupa« (noćna posuda). Dakako, da je uz intarzirane i uz politirane krevete i dosta »po-

[13] U Petkovićevoj ostavštini procijenjena sa 9 for.

32. Ulazna vrata u kulu u prizemlju Kamenitih vrata u Zagrebu. arokna željezna rešetka iz prve polovine XVIII. stoljeća.

farbanih postelja« (1 for. 15 kr.), dok su u komoricama bile »bele postelje«, gdjekad doduše pofarbane, no svakako »muško (seljačko) delo«. Postelje su bile visoke, a drveni baldahini renesansnog oblika vukle su se možda sve do terezijanskoga doba (isp. tip tzv. frankapanskog kreveta u mojoj knjizi »Iz galantnog stoljeća« I. str. 50.).

U posteljama su matrace vunene »blazine« (perine, pernjače) i vanjkuši« (jastuci punjeni i z-pamhbulom (Baumwolle!). Razlikovalo se velike i male blazine, a vanjkuša je bilo podosta, tako da su kreveti morali biti dobro ispunjeni. Postelje se prekrivalo najčešće kopertama (od

33. Barokni portal na kući broj 64. u Dugoj ulici u Zagrebu, iz druge polovice XVIII. stoljeća.

»drukanog platna«) i »vilahnima« (nom. vilahen, ponjavama) iz platna, obrubljenima s čipkom (tzv. špice); bili su kao gornji pokrivači »tenki« (t. j. od finoga platna). Donji pokrivači, jorgani, »poplun« mnogo puta su i luksurijozno izrađeni: n. pr. od žute tafute (tafeta) a povrh nje »szercse cherleno iz sztaroga Damaska« ili na drugom poplunu srce iz svjetlo mo-

34. Vrata na kuriji kaptolskoga prepošta u Zagrebu (na Kaptolu).

droga atlasa,[14] a sam poplun »z-cherlene Taphute«[15]. Bilo je i svileniih popluna »koteri ima z-cherlenoga barsuna Szercse (ili: szercse imajuch zlatemi rosami okolu zelenum svilum, ili szercse imajuchi z modroga atlacza, na nyem devet zlateh ross okolu z-cherlenum szvilum, ili: szercse zelenoga atlacza, ili: zeleno szvilno szercse imajuchi, okolo pako z cherlenum bagarium). Postava od modroga platna. Pod poplune iđaše »retko platno«. Većina platnenog materijala n. pr. vilahni za poplune bijahu domaći rukotvorački tekstil. Poplune se češće napominje kao »turske«, ali se ne kaže, u čemu je oznaka toga »specijaliteta«. Gdje god, možda o čavlu obješena, visjela je u Mesićevoj hiži »noćna oprava« (vestis nocturna šlofruh dicta ex tela ordinaria, ordinaria simplici colorata cum bombace lacesum), a u običaju su bile i »šlofhalbe« (noćne kapice za muško i žensko). Uobičajen je bio i »španišbont« (die spanische Wand), paravent okolo postelje zvan i »Cabinetum« (iz platna pambuchenog).

U ladičicama spavaonice češljevi i ogledalca. U gg. male mješinice za naprašivanje vlasulje i frizura. Kod sapuna i kutijica praška za pranje zubi od bijela kamena zvanog Arabus ili Wasserstein. Da li je kositreni

[14] U Petkovićevoj ostavštini bile su 2 blazine i 10 vanjkuša.

[15] Atlas, zlatotkaja iz zlatnoga štuka. Stari ovakovi jorgani ca. 8 for. bez postave.

35. Tabernakul Sigismunda pl. Skrlca de Lomnica iz g. 1713. (u Hrvatskom Narodnom Muzeju, odio za umjetnost i umjetnički obrt). Na vratašcima intarzirani inicijali i datum (S S D L 1713). Iznutra je ormarić oblijepljen zlatno ornamentovanim narandžastim papirom. V 168 cm, š 129, d 62.

pladanj za umivanje (lavatorium, cum sua patina) stojao u ovoj sobi, ili na trijemu, nemoguće je ustanoviti. No sam lavoir i umivaonik bijaše i od srebra (medenicza za humivanje!) Gdjegod u ormaru pri dnu iza ćebeta i zalihe tkanine[16], boce s rakijom travaricom i pelinkovim vinom pro stomacho, ili flasca rachia pura, da se nađe u potrebi kao i priručna ljekarna, »ladičica za apoteku«, ili Silbernes apothöcl. Na ormaru nuz karakterističnu koju vazu gdjekad se nalazila i dimnica, kadilnica za

[16] N. pr. falat zelenoga atlasa, mjerenoga na »bečke refe«, črlenoga turskoga platna (4 refa 48 kr.), modroga kopentuha (2 i pol refi 3 for. 42 kr.), falat modre habe s olovnatim gumbima, pet refi kelenoga platna, prišírokih špica za vilahne, cviliha z modrum prejum, prediva itrenoga (50 funti 3 for. 15 kr.), bele Jannichke, bagarije (Juchtenleder) »debseh Berd« sa svojim nićenicama, navezâ pamuka staroga (kom á 1 for.).

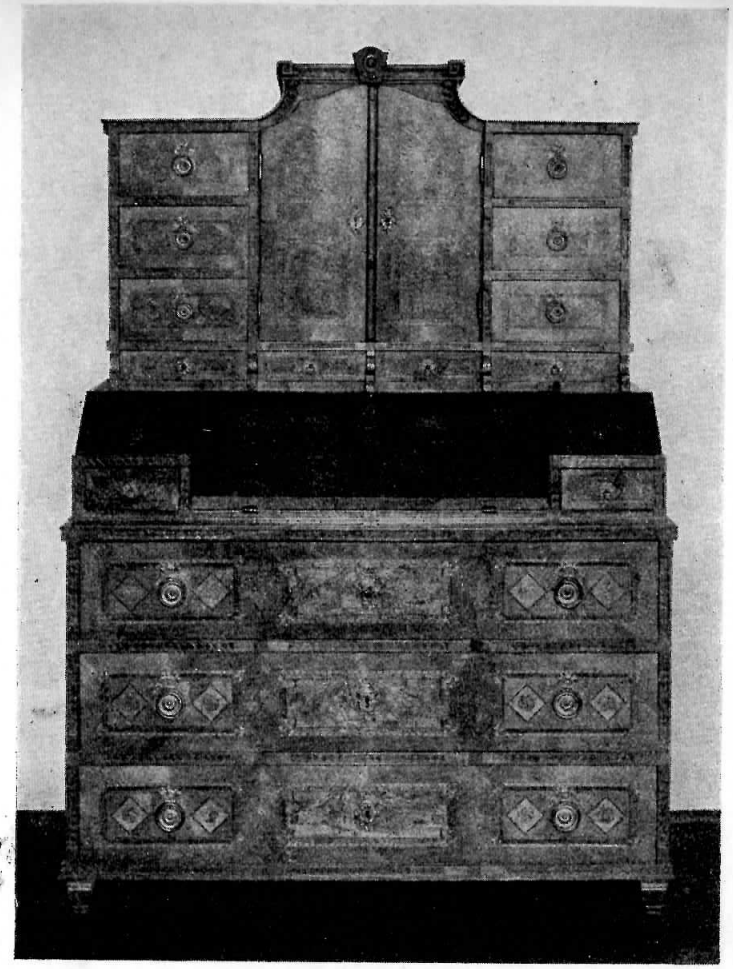

36. Tabernakul-ormar iz ostavštine L. pl. Horvata u Hrvatskom Narodnom Muzeju

Tabernakul ormar na 4 obrnuto piramidalne odsječene noge. Donji je dio commode v 84, š 115 cm s ravnom prednjom stranom i s 3 ladice, koje imaju 3 uokvirene plohe uresnih intarzija. Postrance 2 originalne ručke mjedene, klasicističkog stila, četvorine geometrijski intarzirane, a srednje jahačima, krajinama, gradovima i životinjama. Ključ brave i mjedeni okovi originalni. Srednji (26.5 cm vis.) dio isto urešen sličnim scenama 4 ladice i po srijedi veliki otvor s ključanicom; na ladicama ručke (prstenovi) na osmerolisnim rosetama. Gornji dio nastavak s 4 donje plitke i 6 postranih, većih ladica: donje

paljenje aromatskih tvari (fumigatorium) gdjekad nazivan i »Glut-fandl« (iz srebra »za kadilo« lepoga cifrastog dela). Negdje je visio i »korbach vu dveh meszteh szrebrom okovan« kao i »španišror« sa srebrenim gumbom. U spavaonici ili ujedno i u velikoj hiži visjelo je o zidu i oružje: okovana sablja ili prosta sablja, pištole, puške, mač (gladius »palaš« dictus), flinke, pa i karabini, muškete, pa hangjar (culter turcicus), već prema

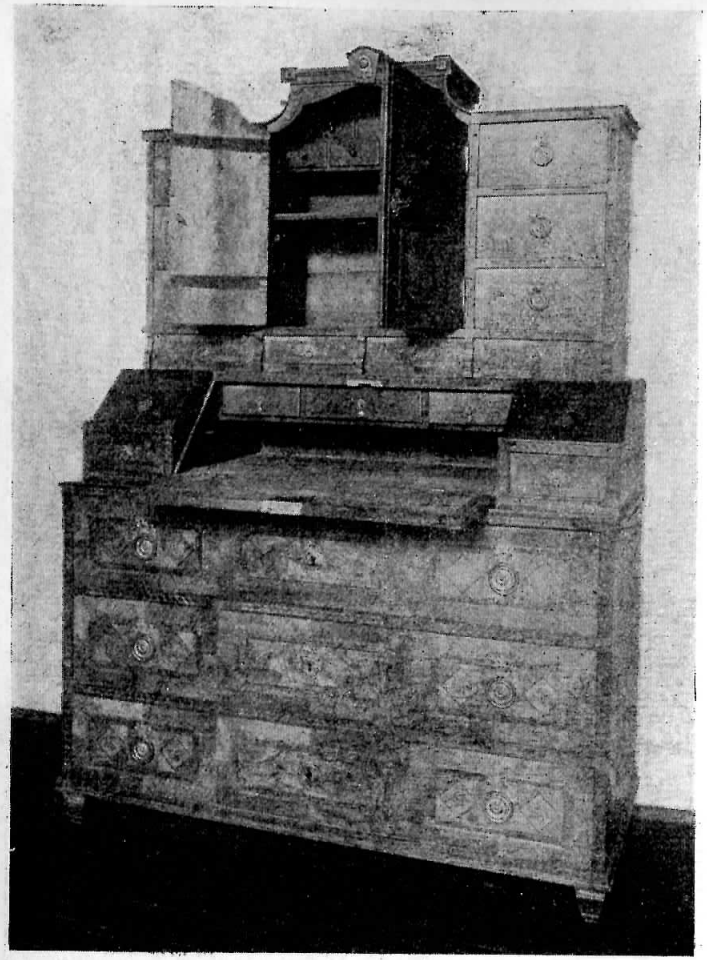

u odjelu za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Druga polovina XVIII. stoljeća.

s ručkama (kao u srednjem dijelu) i prikazom arhitektonskih prizora. Postrane ladice, urešene su kao i postrani dijelovi ladica. U sredini tabernakul s dvokrilnim vratima, originalna mjedena brava i okovi. Izvana na vratima intarzirana i urežena slikarija, 4 alegorije: Afrika i Evropa lijevo, Amerika i Azija desno. Unutri 2 pretinca. Gore pod stropom ormarića u tri reda 9 ladica (2+3+4). Vanjske ladice gornjega dijela otvaraju se u nutrinji tabernakula drvenim porivom. Strane ormara jednostavno geometrijski intarzirane. — Doba: druga polovina XVIII. stoljeća.

tomu, brojem više ili manje, u gospodskoj ili u purgarskoj hiži. U gospodskoj spavaonici se nalazila i čitava jedna garnitura zvana »Nachts zoig in oiner truchen (33 stuck)«, a bilo je za bolesnike reserviran i tzv. noćni stolec (sella familiaris perforata), pa za rodilje »Ein ganz ringrichtige Kündlbeth truhen, besteehnt in silber vergolten stuken (20)«. Pri ruci bješe i »Hand pulver pixl« za pouder potreban kako ženskom, tako i muškom

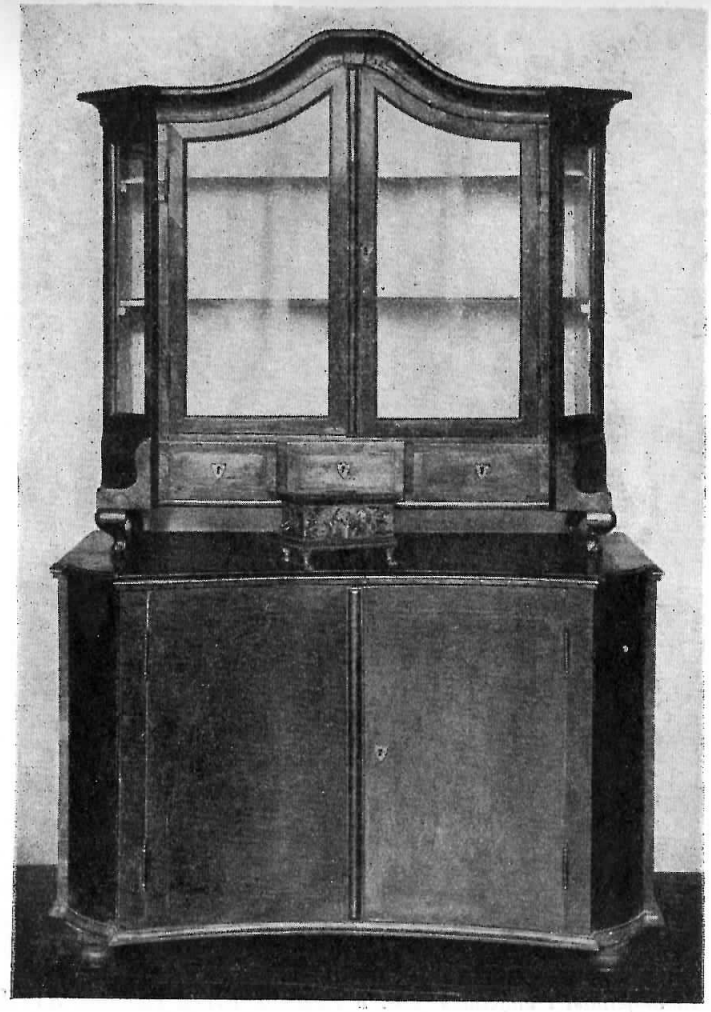

38. Kredenca iz početka druge polovine XVIII. stoljeća (u Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu, u odjelu za umjetnost i umjetnički obrt).

spolu. Dabogme, da je i u spavaonicama bilo zrcala, a kasnije i toaletnih stolića sa ogledalom, i na stolićima tzv. »nohtcojg«. Okviri zrcala bijahu »zrezani« i pozlaćeni.

Zavjese, tapete, brokatne presvlake, mali gobelin živopisna nošnja, stonjaci i pokrivači na škrinjama i krevetima, dašto da je sve to sredinom XVIII. stoljeća odrazivalo svijetlije reflekse u kućnoj ponutrici nego što su mogli biti u primitivnosti predašnjih hrvatskih decenija. No drvo je u većini još bilo dominantno (t. j. obložene stijene i drveni strop). Međutim monotoniju drva, prekidanu jedva svijetlijim intarzijama, oživljavahu onda još i bakrene posude, mjed i majolika. Sve ovo vrijedi dašto za palače.

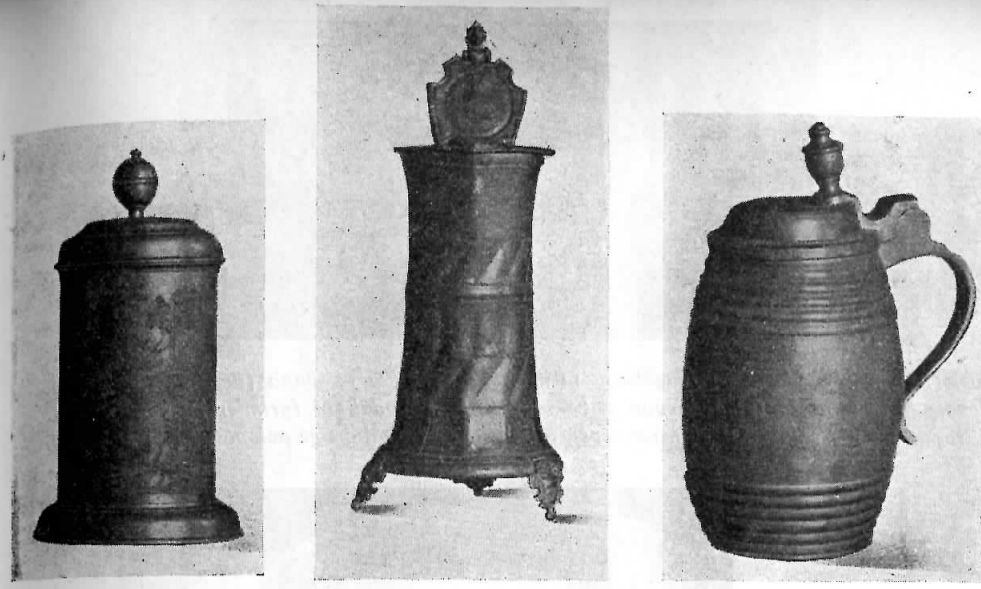

39. Kositreni vrčevi iz XVIII. stoljeća (u Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu, u odjelu za umjetnost i umjetnički obrt).

40. Par staklenih graviranih pehara iz XVIII. stoljeća (u Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu)

U manjim hižama, u sporednim sobama, stojale su i postelje, no obično priprostije izradbe (z jalovoga dreva) nego u spavaonici (posztelia proszta pofarbana, obično zeleno)[17]. Nuz komorice i boltice, u kojima valja da zamišljati današnje »kabinete«, bilo je i »stranjskih hiža« t. j. sobâ za goste.

Na može se još utvrditi, kad se u Hrvatskoj, a napose u Zagrebu, počelo parketirati podove gospodskih odaja. Svakako u drugoj polovici XVIII. stoljeća ima već parketa i to kvadratnog oblika. Nego sagova, i to skupocjenijih i finijih zbog blizine i prometa s Orijentom, na-

[17] U Petkovićevoj ostavštini procijenjene su postelje u menšoj i srednjoj hiži na 1 for.

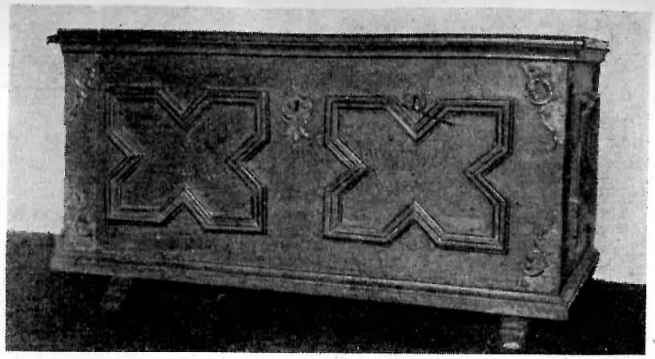

41. Stara škrinja iz zagrebačkoga plemićkoga konvikta okovana (desna brava nova). Na prednoj strani još sasvim gotički profilirani medaljoni (primjer za dugotrajnost upotrebe izvjesnih stilskih forama; škrinja nije starija od druge polovine XVII. stoljeća).

42. „Primorska" majolika. Vrč. (U Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu, u odjelu za umjetnost i umjetnički obrt.)

lazi se oko polovine XVIII. stoljeća specialiter: Szag Persiani Laboris dobro velik (14, 8, 12, 3, 2 for. među baštinicima!), item Chiling (ćilim, kilim) Turszki (4, 5, 2 for.).

Podovi u purgarskim hižama svakako su bili istesani balvani, kako je već tražio usus. Uopće za purgarski interieur valja predpostaviti bogatu

43. i 44. Stô za pisanje sa rolleau-zaklopcem iz druge polovine XVIII. stoljeća (u Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu, u odjelu za umjetnost i umietnički obrt).

i spodobniju seljačku kuću: klupe, stolice i stolove od pofarbane jelovine, možda i ormari, koja škrinja, adaptirana i za sjedenje, masivna postelja za police o zidovima sa kositrenim i bakarnim sudem, a dekorativ: propelo i gdje koja sveta slika nama danas nepoznate proveniencije, ali ukupno ta konservativnost bijaše prožeta, kako je Belostenec naveo još u početku XVIII. stoljeća, egoističnom devizom:

»Svoja hiža, svoja volja,
Drugem drugih naj bu bolja«.

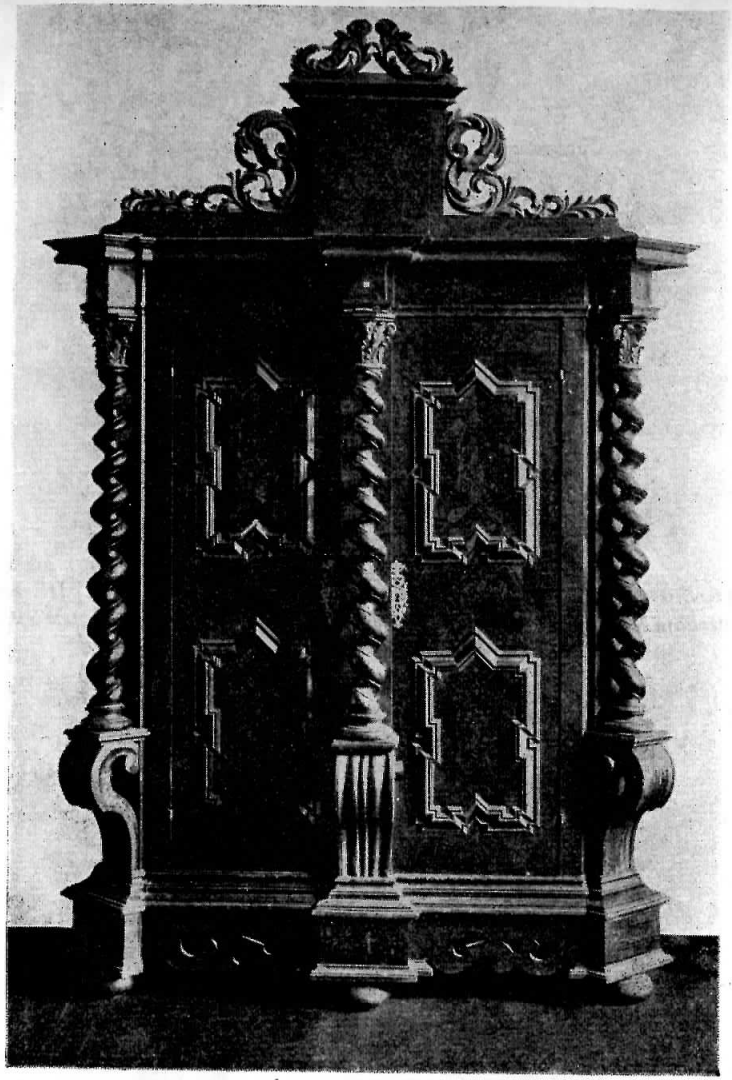

45. Fasadni barokni ormar sa gotičkim i renesansnim dijelovima ca. 1650.—1740. (u Hrvatskom Narodnom Muzeju, u odjelu za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu).

Kamini (komini) i peći, kao i vatra na ognjištu potpaljivana je ili luči iz žeravke zapretane u pepeo od sinoć (u 9 sati) ili je nanovo iskresana u treske (tríješće) »podnetekom« (gubom za kresanje ili bežganim canjkom, kresalom, kresalnicom, ognjilom). Bilo je podkresivača za vatru u formi pištole zvan »ogenj«. Kako se sprovodilo ogrijevanje u primitivnim purgarskim hižama teško je predmnijevati: da li su bile zemljane seljačke peći u to doba i kakove strukture, to se ne zna; isto ni za eventualnost željeznih ili limenih peći.

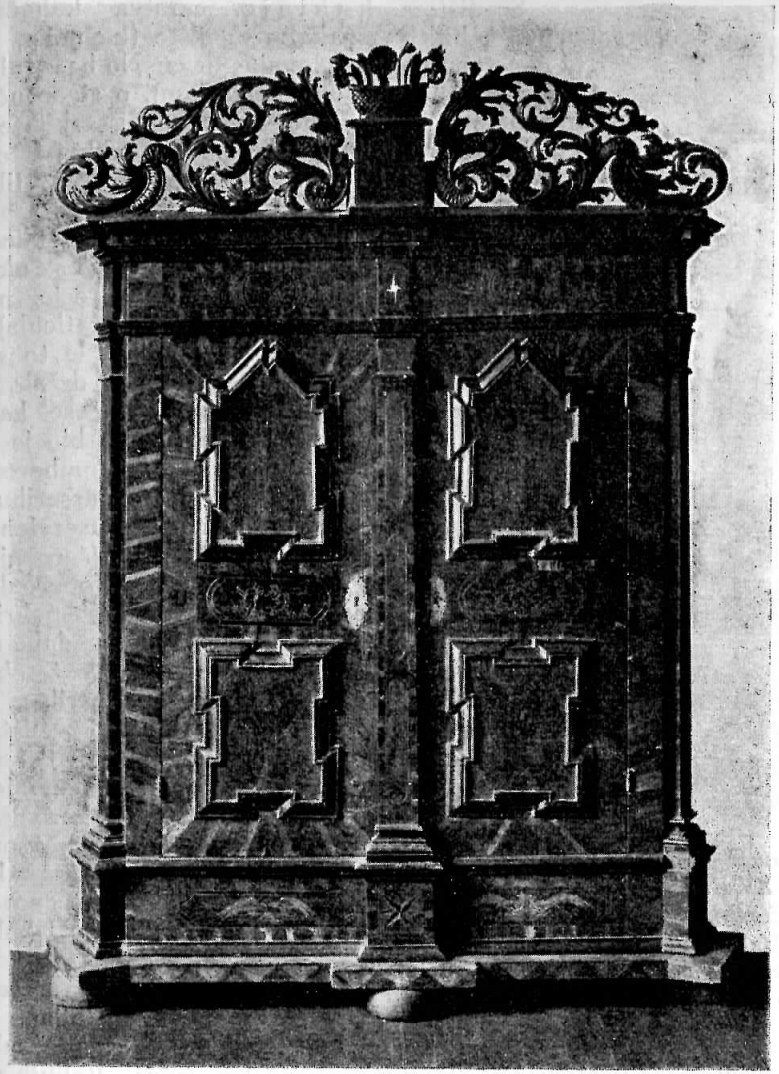

46. Fasadni barokni ormar iz prve polovine XVIII. stoljeća. (U Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu, odio za umjetnost i umjetnički obrt.)

U kakovoj komori ili na trijemu u kojemu ormaru, ili u škrinjama zbog bundi, šubara, pa opervaživanja odjeće čuvalo se različna krzna: lisičji »herbet«, kunovinu, krzno divlje mačke, karmašin, malovina i sl. »Na Gainku« su opće stajali oni ormari za opravu i rublje, koji ne imadoše mjesta po sobama, »ordinerani« često i za potreboće mlađega svijeta u kući.

Za čišćenje služili su »prašec« (pulvisculus) i obična onda domaća metlica.

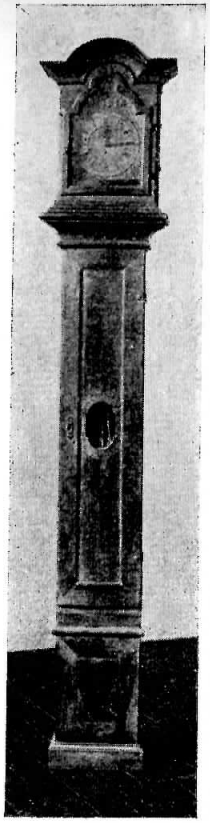

47. Stajaća zidna ura iz XVIII. stoljeća (Hrvatski Narodni Muzej, odio za umjetnost i umj. obrt u Zagrebu).

Središtem k u h i n j e, carstva kuhača (s o k a č a)[18], bilo je svakako ognjište (k o m i n, focus). Na njemu su gorile »glavnje« drva. No bakarni (brunčen) k o t e l (ahenum, caldarium), o strop učvršćen lancem, pun vrele vode, povrh ognjišta bijaše u kuhinji najmarkantnija naprava. Kao rekvizit ognjišta napominje se i željeznu l o p a t u (battilum) i š i r a j z l i n (podgrinjalo, Feuer-Schierer), pa ošćek (scapulae). To i slični instrumentarij kuhinje nuz t r o n o g e (tripes carbonarius) nazivaše se ukupnim, zbirnim imenom »železje« (u to spadaše još n. pr. i pećna greblica i rošter (roš, pekme, craticula), tave, ražnjeci, ponvice, kozice i zglavnik). U to spadaju veliki i mali ražnjevi, roštir. Vodu se držalo u »vedrici«, maslo u čebru, škafu, a grabilo se kablićem zaimačem. U t. zv. boljim kuhinjama bio je i k u h i n j s k i o r m a r s mirodijama (đumberom, paprom, klinčacom etc.)[19] (armarium ex asseribus faginaceis pro pane et rebus culinariis deserviens conservandis). L o n c i i druge posude (šerpenje, kastrole) imađahu i svoja »pokrivalca« (opercula). Željezne i bakarne posude imađahu i svoja »pokrivalca« (opercula). Željezne i bakarne posude imađahu u mnogom slučaju odugačke ručke, držalice, često obložene i drvom. Bilo je i zemljanih vrčeva barilaca (n. pr. octeni barilec). »Authepsa«, međutim, predstavljaše takav lonac, u kom se moglo brzo kuhati i na manjem ognju. Pored običnih lonaca napominje se i tava i tiganj (Brat-Röst-Pfanne, Brat-Scherbel). Gibanice se peklo u posebnim pećima (Rohr), a pripravljalo u specijalnim »međenicama«. Bilo je pak i posuda »pećnjaka« (pećnjačec, kabljica, cacabulum) očito za kuhanje umoka i tzv. drobtine. U kuhinji je naći osim svega toga i komadića željeznog lima kojima se pokriva posude (lamina ferrea pro coperculo), a najvažniji rekvizit, žezlo sokačevo bijaše velika kuhača žlica šupljača (coclear ferreum culinare), pa limene kante i kotličke za kavu, tada vrlo fino piće. Velikih noževa (jeden Kroszes Meszer!) za rasparčavanje pečenja također ima kao obligatnih instrumenata, manjih noževa i viličica, pa najrazličnijih žlica kuhača (plehnate Straublefl). U kuhinji se nađe i ribeženj (po nekoliko komada), ručni mlinovi, stupâ, rešeto (sito), cedilo (cedilnica, colum), veliki i mali možari s tukačom (batom). Sa suhim pepelom i s lukšijom (od lat. lixivia, lug, pepeo) čistilo se bakarno i kositreno suđe, pa onda različna jedala. No kolikogod se i moglo sjajiti bakarno i kositreno suđe, sama kuhinja pri stropu bila je puna »saje« (čađi). Od ostaloga kuhinjskog posuđa napominje se još. obruč za piškote, kositrene zdjele za pečenje, mjedeni noževi za družinu, mnoštvo »rainglikov«, kotliček za cukoriju, itd.

T a n j e r i (tanjiri, pladnjaci, orbicula) bili su naprave za jelo i u današnjem smislu, no uza to i široke z d j e l e. A kako 1742. kaže leksikograf Jambrešić

Od tanjerov ino žgancev	Seind viel, die mehr begehren
Rajši čuju neki ljudi	Schüssel, Teller an der Wand,
Nego reči mudroznancev.	Als Gelehrten ihre Lehren,
Kaj ću reći? Sram je budi!	Was zu sagen? Pfui und Schand!

Materijal tanjira i zdjela većinom je u polovini XVIII. stoljeća pretežno kositerni (kositer t. j. belo olovo), no 1752. već se napominju i »nove forme« valjada porculan.

[18] Sokalnici i u srednjevjekovnoj Srbiji znače dijelom kuhare i pekare. Kasnije je u Hrvatskoj izišla i jedna gastronomija, prevod djela Johanna B i r l i n g a: »Nova zkupszlosena Zagrebechka szokachka kniga vu sherteh razdelyenih, zadersavajucha naredbe 554 jeztvine pripravlyati (Vu Zagrebu, vu Novoszelzkoj szlovotizki 1813.).

[19] U Petkovićevoj ostavštini procijenjen na 1 talir!

48. Kositrena visoka zdjela za juhu (čorbu). (Hrv. Nar. Muzej, odio za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu)

49. Bakreni mužar s batom. (Hrvatski Narodni Muzej, odio za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu)

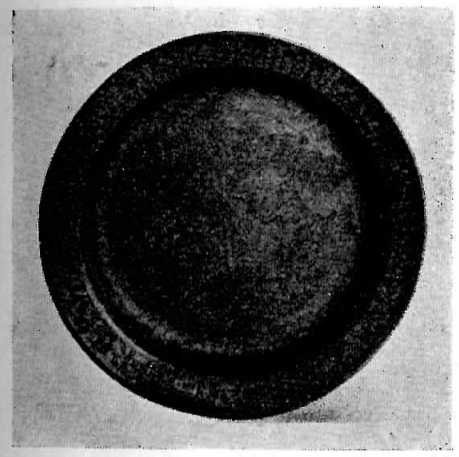

50. Kositreni tanjur s prizorom istočnoga grijeha. (Hrvatski Narodni Muzej, odio za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu)

51. Bakrena posuda (kotlić) za prenošenje žeravice. (Hrv. Narodni Muzej, odio za umj. i umj. obrt u Zagrebu)

52. Rokoko ura u Rauchovoj palači u Zagrebu (Kapucinska ulica).

Vaganje je išlo na cente, funte i lote i uncije (1 funta t. j. 32 lota, a 2 lota t. j. 1 uncija t. j. $^1/_{12}$ svega). 1 lot imađaše 4 kvintla, 1 kvintl imađaše 3 skrupla, a 1 skrupl 20 grana (zrna). Požunsko vedro (polić, požunac, vrč, kod bocâ »Maass«) imalo je 2 majolike (Halbe, holbe, olbe) a jedna majolika dvije mjerice (litre, maslića, Seitl, sajtlik). Žito, sočivo, sol i sl. mjerilo se na »kupnenik«. Platno i ostale tkanine mjerilo se na bale i refove.

U smočnicama (Spaiskambr) nalazilo se zaliha živeža, bilo domaćih s ladanja, dajbudi kupljenih u purgara-rukotvoraca, no i ovi su imali zimskoga povrća iz vlastitih vrtova, masti od othranjenih svinja na domu,

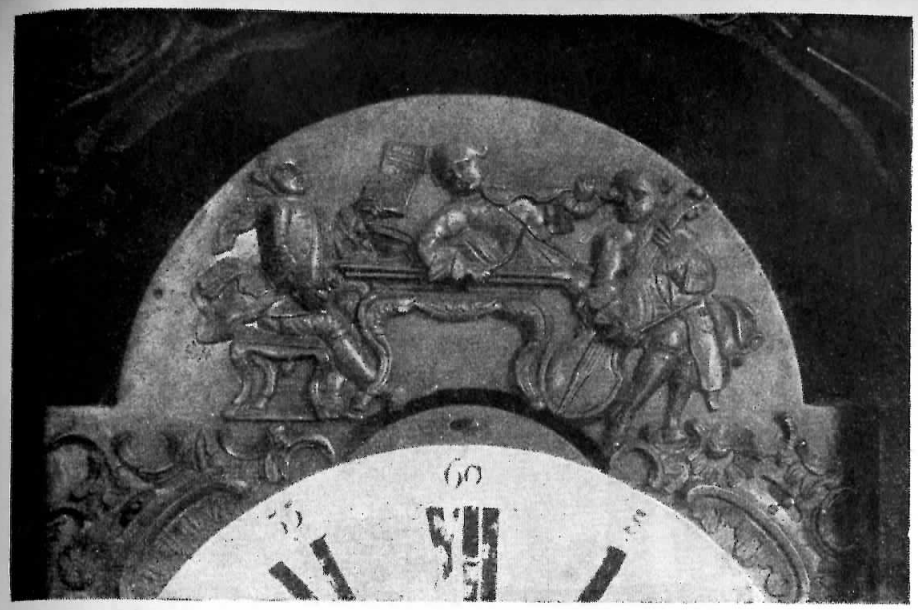

53. Detalj na rokoko uri (sl. 52.) u Rauchovoj palači u Zagrebu (Kapucinska ulica).

te su kupovali samo onakova viktualija, koja su uspijevala baš na selu (žitek, koji se vagalo na vagane, a stajao u drevenjkama) brašno (melja, maka), maslo (butyrum u banjama), različno sočivo, bob, kruh (hleb, kupovan u Zagrebu većinom kao u gradu od majstora kruhopeka), hladnetina, meh ili lagvica olja (izravno tako dovežena s Primorja), štokfiš (bakalar). Tu je bila i slanina u škrinji bukovoj, pa »kottel za Vino hlagyenie«; ocat je stojao u brentama, sir u »banjama«. Šećer se kupovalo u »klobucima« (šeširima), grožđe »mušket« (muškat) u »štaingama«. Tu bijaše i škrinja zvana »hambar«, pa je njeno znamenovanje u kući naznačeno etimologijski već u samom imenu.

U komorama (camerulae) stojahu zalihe vreća (sacci), različno oruđe kao hoblić, tesla, bradva, sekira, koja motika, pila, svrdlo, kladivec, kramp etc. Kao reserva bijaše za putovanje pripravna »limena čaša« (poculum viaticum lamineum) i »flašenkeler« kožnati tok za četiri boce.

Jambrešić u dodanoj »Orthographia« u svom rječniku (de litera K) ima pristao jedan primjer, koji osvijetljuje jedan tadašnji humoristički koncipovani kuharski, kuhinjski program[30]. »K vnogem — veli — denesz moram iti: k-filyarkam po melyu; k-primorczem po szol; k-furlanom po perper; da ovak k-varassu iducha, tak velike, kakje naj veksa megymorszka rotkva, sczopam makarune: a makviche pak, kakti Miholyszke tikviche, k-szenymu meszarom Zagrebechkem, za nyihovu k-trojakom lepu govedinu z-szirotkum, y stakorszkem szalom sznasno zachinin, i k-obedu techno pripravim, etc«. U ono vrijeme zna se za dobre gibanice među mnoštvom danas nepoznatih jestvina po imenu.

[30] Jer, što reče Jambrešić: »Jeden falačec devenic z prosenicum jeternic rajši neg ptic jerebic hoće Jurić Cepec stric«.

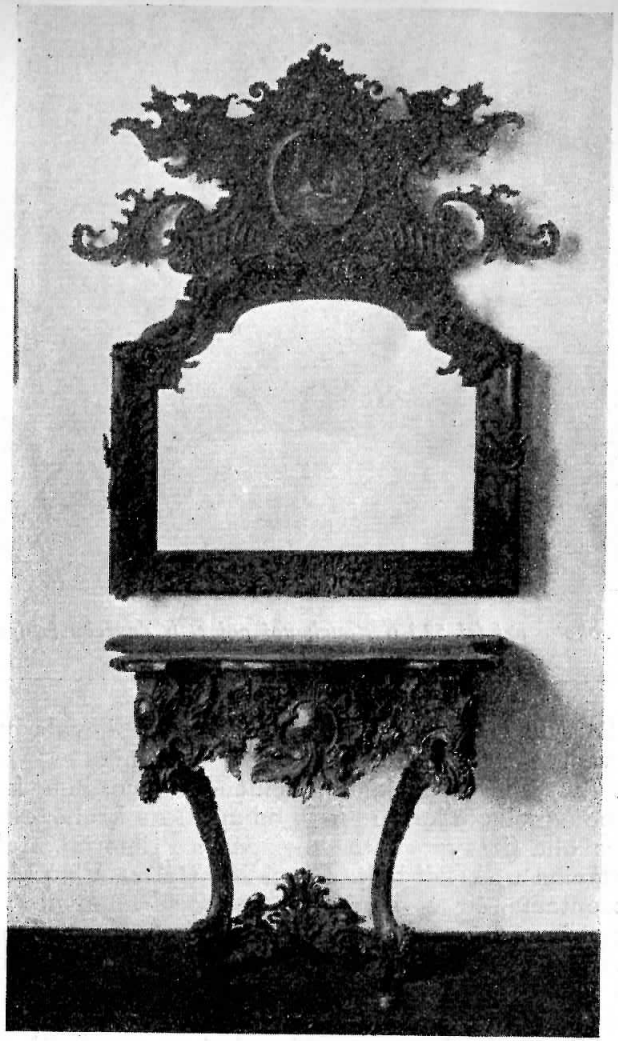

54. Toaletno rokoko-ogledalo sa konsolnim stolićem. (Hrv. Nar. Muzej, odio za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu)

Za jela se ne može mnogo ustanoviti. Najviše je osim juhâ bilo prženih jela i pečenih na ražnju. Poznata je n. pr. kaša zvana »moćnjak«, skosana ili stučena gusta jestvina. Frigalo se (lat. frixo) također. Na gospodskim stolovima napominju se artišoke (vrtni stričak) i različna riba kao delikatese. Pravilo se umokce od kopera, znalo se za pastete, jer se napominju »plehovi za pastetu«. No upopreko minimalno je bilježeno o toj partiji dnevnoga života.

Svaka kuća imađaše bar po jednu pivnicu (pevnicu, podrum), najviše za vino i za ulje. Vino se držalo u »vožama« (vasama t. j. bačvama, buretima, vinskim lagvima, bednjima), a bilo je valjada uvijek iz domaćega prisada. Bačve (vose) se mjerilo na požunska vedra, pinte i štertinjake. Kultiviralo se vino i po tri i po četiri godine, no arhivalija bilježe, valjda zbog loše manipulacije i nezgodnih pivnica, i prilične količine ciknutoga (uoctenoga) vina, a bilo je i tzv. žganoga vina i rakije. Nabraja se u našastarima i polovnjake slatkoga »augspurga« i bokolažec drugog nekog specijaliteta. Vino se teglilo »lakomnicama«. U ono doba pivo se običavalo variti i kod kuće za domaće potrebe, dabogme u manjoj količini: zvalo se »jačmenova voda«. Rakiju se peklo u kotlu zvanom »kotel žganjarski«, a rozoliš u kotliću omanjem (koji je imao svu napravu kao i veliki).

Svaka iole gospodska kuća imađaše nuz ostali personal (družinu) n. pr. sobarice, sokača (kuhara) još i ključara kuće, koji je bio odličnije družinče, jer mu se povjeravalo i trgovačke transakcije; račune je polagao uz prisegu. Njega zamjenivaše »hiže čuvarica« (ključarica).

55. Rokoko peć u Hrv. Nar. Muzeju, odio za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Desno jedan od baroknih tzv. Zrinskovih gobelina.

U koliko je tadašnja zagrebačka kuća mogla imati v r t (hortus ad domum pertinens), gdje kada su u njima bili paviljoni, kijosci, zvani č e r d a k, sagrađeni obično od jelovine a pokriveni šindlinom. Takav čerdak bio je iznutra dekoriran papirnatim »običnim slikama« u drvenim okvirićima (imagines papiraceae simplices cum circumferentia lignea simpliciter), no ovdje ondje bijaše i po koja veća slika »supra telam picta«. U kućici se nalažaše i okrugao kakav stolić (in cujus medio lapis niger substaculo necessario carens), pa ovalan jelov stolić (ex duobus frustis cum substaculo), običan ormar peharnik (armare pocilatorium laboris ordinarii ex arbore pinea), a iz iste materije i reserve bilo je tu zimi i bočnih posteljnih dasaka (sponda vacua), te kanta za polijevanje (perfundibulum hortulanum) i koji stari bakračić ili kufren kotel za hlađenje pića (tebes antiquus), pa konačno duguljast stô sa prostim klupama s obih strana . . .

Ovoliko se, dakle, danas može reći prema stanju savremene nauke o kućnom namještaju u Zagrebu polovinom XVIII. stoljeća, iz kulturnohistorijske jedne partije o privatnim starinama, o kojima do danas nema baš nikakovih predradnja, a koje su toliko poželjne za jednu cjelovitiju sliku bogate prošlosti, košto se može razabrati i iz ovih primarnih fragmenata[21].

[21] O uređaju stanova u biedermeiersko doba u Hrvatskoj isp. Dr. E. I. von T k a l e c, Jugenderinnerungen aus Kroatien. (1749—1823. 1824—1843.) Leipzig 1894. Isp. moj komentirani i ilustrovani prevod u 187. i 194. Knjizi »Srpske Književne Zadruge«.

R e s u m é. — Cet essai sur »l e m o b i l i a i r e à Z a g r e b v e r s 1750«, est écrit à l'aide des renseignements archivaux jusqu' ici inconnus. Les illustrations ne sont malheureusement que d'un caractère subsidiaire et n'ont d'autre but que de donner au public une idée des types de maisons et de mobiliaire dont parle l'auteur de l'article ci-dessus. On constate deux types de maisons dans le vieux Zagreb. 1° le type bourgeois, ce sont les maisons villageoises des environs de Zagreb, arrangées à la façon citadine, pour la plupart de maisons à seul rez-de-chaussé, construites en bois ou en treillis, façades très caractéristiques; 2° les maisons bâties en pierre à un étage (ordinairement), ayant appartenu à des nobles et des bourgeois plus aisés. Ce deuxième type montre les caractères du baroc, mais il en est resté très peu de traces, parce qu'il est resté peu de ce mobiliaire à cause des incendies fréquents sur l'étroit territoire du vieux Zagreb. Au cours de son article, l'auteur nous décrit le mobiliaire des quelques maisons de Zagreb, d'après les répertoires redigés après la mort des propriétaires. On cite les expressions croates et latines, les prix, les sortes du mobiliaire, la technique de sa confection, l'arrangement de la cuisine et des huttes dans les jardins. Quant aux caractères de l'architecture et du mobiliaire dans Zagreb du XVIIIe siècle comme ville de périférie de la civilisation européene occidentale, il faut prendre en considération que, dans la vieille Croatie, les formes, disparues dans le reste de l'Europe, se survivent d'un demi siècle encore.

EMILIJ LASZOWSKI: CRTICE IZ KAZALIŠNE PROŠLOSTI GRADA ZAGREBA (1784.—1816.)

1.

Krajem mjeseca listopada 1780. došao je u Zagreb gradački komičar Matija U n g e r, te je zamolio gradski magistrat, da mu dopusti prirediti u gradskoj pivovari (u Pivarskoj ulici) izvađanja »komedija i igara« (comedias et ludos). Ova njegova molba došla je u pretres na sjednici magistrata 3. novembra. Grad mu je dozvolio, a da plaća gradskoj komori pristojbu od 1 for. od svake »komedije«. Pošto akti manjkaju, ne znamo, da li je Unger bio sam ili je imao uza se i svoju družinu. Tako nam nije poznato ni kakove je »komedije« glumio. Svakako je gluma bila na njemačkom jeziku.

Nu Unger nije imao sreće, da dugo glumi u gradskoj pivovari, jer nevolja htjede, da je umrla kraljica Marija Terezija, za kojom je ukazana korota u državi. I tako je Unger morao prestati sa svojim predstavama. Za održane predstave imao je još platiti u gradsku kasu 10 for., što je određeno na sjednici gradskoga magistrata 5. decembra iste godine.

Godine 1784. osvanula je u Zagrebu njemačka kazališna družina pod ravnanjem »direktora« Ignjata Bartscha. Ne znamo, odakle je bio taj direktor, znamo jedino, da je sa svojom družinom priređivao predstave »Schau-Spiele und Sing-Spiele« i umjetničke, vrlo pristojne balete kroz 10 tjedana, do 20. augusta 1782. u Idriji, o čemu je dobio od tamošnjeg gradskog-rudarskog magistrata sjajnu i pohvalnu svjedodžbu. Iste godine 1782. priređivao je kroz nekoliko tjedana predstave u Judenburgu kod Graza. Ondje je 24. maja dobio od tamošnjeg okružnog satništva pohvalnu svjedodžbu, koja hvali njegovu družinu kao najbolju »putujuću družinu«.

Bartschova družina stigla je u Zagreb negdje prvom polovinom mjeseca augusta 1784., te je 19. otpočela predstavama. Poznata su nam i neka imena ove družine: Lambert Brochard, baletni meštar, Karl Stadler, glumac, Ivan Krall, glumac, Ernest Kuhne, Burghueber. Reiszinger, Denzler. Kao glumice sudjelovale su i žene i djeca njihova. Plaće članova toga društva mora da su bile dosta niske, jer znamo, da je primjerice Burghueber dobivao 12 for., a Stadler 6 for. na tjedan. Stadler je b'o članom družine od mjeseca marta, a u Zagrebu kroz 7 tjedana.

Gdje su ove predstave priređivane, nije moguće ustanoviti, nu čini se, da su one upriličivane ljeti na nekom otvorenom mjestu, jer vidimo, da se neka predstava nije mogla obdržavati radi nepogodna vremena. Za mjesto predstave plaćalo se za svaku predstavu 1 for. 30 kr. Kod predstava svirala je glazba, za koju se plaćalo 2 for. U zimsko doba držane su predstave u nekoj prostoriji, za loženje koje se plaćalo 15 kr.

Sve ove predstave oglašivao je gradski bubnjar. Za to je bubnjar dobivao po 17 krajcara, dok se je opet gradu plaćala od svake predstave pristojba od 2 forinta.

Nekako od polovine novembra do 3. decembra 1784. gostovala je ova družina u Bjelovaru i u Karlovcu.

Materijalni uspjeh predstava mora da je bio dosta loš, jer se je visoko plemstvo apsentiralo i stoga je direktor Bartsch 22. decembra 1784. posudio od podmaršala baruna de Vinsa, zapovjednika u Zagrebu, iznos od 100 for., od kojih je podmaršal podmirio dovoz meštra baleta Brocharda, i u gotovom direktoru predujmio 70 for.

Ovako je direktor Bartsch pod pritiskom dugova vukao do 9. januara 1785., kad je ravnateljstvo družine, svoje kazališne dekoracije, knjižnicu i garderobu prodalo svom šogoru glumcu Ernestu Kuhne-u uz uvjet, da preuzme njegove dugove i to Brochardu 68, Kuhneu 44, Stadleru 15, Denzleru 4, Krallu 1 for. 30 kr., tiskari 6, i gradskom magistratu 14 for. Dakle sve ukupno 170 for. 30 kr. Ujedno se je Bartsch obvezao, da će do dojduće pepelnice ostati u družini, gdje će glumiti, pjevati, šaptati i držati pokuse u tjednu uz plaću od 5 for. Taj ugovor potpisaše kao svjedoci Brochard i Stadler.

I doista je Kuhne isplatio dug tiskari na ruke Jakoba Hörnera, faktora u pl. Trattnera, Brochardu, Krallu, Stadleru, pak i prvi tjedan plaću Bartschu.

Čini se, da općinstvo u Zagrebu nije bilo zadovoljno s novim direktorom, te bi bili radije vidjeli na tom mjestu opet Bartscha. To je, čini se, dalo povod, da je Bartsch odlučio opozvati svoj ugovor s Kuhneom. I on je doista dne 17. januara podnesao na zagrebački magistrat zamolbu, u kojoj traži razvrgnuće svoga ugovora s Kuhneom. Kao razlog navađa teške prilike, zbog kojih je bio zapao u dugove, da mu je Kuhne narinuo na potpis ugovor, a da nije mogao razmisliti, da je svoje kazališne opreme prodao tako ispod cijene, jer nabava tih stvari stajala bi više od 1000 for. Molio je, da se njegove Kuhneu prodane i ustupljene stvari stave pod brigu osobe određene po magistratu i da se do riješenja toga pitanja stavi kontrola nad prihodom i rashodom kazališta.

Već slijedeći dan riješio je gradski notar Pavao Gorup ovu molbu potpunoma prema želji Bartschovoj i odredio Mihajla Bleša sekvestrom. Slijedećega dana proveo je Bleš sa krojačima Josipom Rauthom i Mihaljem Dvorovićem našastar: Bartschova garderoba (78 komada), biblioteka (225 komedija), kazališno »platno«, kulise (kazališne slikarije) te musikalije, što je sve procijenjeno na 236 for. 6 kr.

Međutim je među zagrebačkim plemstvom otpočeo pokret za uzdržanje kazališta. Počeli su sabirati za nj i dostaviše upravi 100 dukata. Ovo zanimljivo pismo nije niko potpisao, a glasi ovako:

»Gospodi poduzetnicima ovomiesne glumačke družine. Gospodo! Po svoj prilici ne odgovaraju prihodi vašim nadama. Ovdješnje plemstvo, koje je izostalo od predstava, ne može kod tuđe štete ostati ravnodušno i prekrštenih ruku. Primite priloženih 100 dukata kao dokaz našega mišljenja, i ne dajte se plašiti, a da ne bi i nadalje vašim običnim marom posvetili vašu spremu općinstvu. Zagreb, 20. januara 1785.«.

Taj novac je primio Kuhne.

Protiv Bartscha i njegovih zahtjeva odgovorio je Kuhne magistratu dugim razlaganjem 21. januara. Isti dan izrekao je senator Karlo Fröschl

presudu, kojom je Kuhnea proglasio varalicom, a Bartscha uspostavlja. Ujedno je pozvao Kuhnea, da položi račun od sedam predstava, koje je iza sklopljenog ugovora upriličio. Isto tako, da se ima onih 100 dukata od Kuhnea izručiti Blešu.

Pred tom presudom poplašio se je Kuhne, te je zajedno sa Stadlerom umakao u Optuj ponesavši sobom i novac dobiven od zagrebačkoga plemstva. Za njima je poslana potjera 29. januara, koja ih je u Optuju ulovila, a kapral Ivan Krpan dopratio ih u Zagreb.

Što se je dalje događalo s Kuhneom i Stadlerom, ne znamo. Za cijelo su pretrpjeli svoju zasluženu kaznu, dok je Bartsch prema izloženomu nastavio predstave, moguće i pod sekvestrom, dok se nije stvar s Kuhneom konačno riješila. Da li je ova družina više od 6 predstava priredila mjeseca februara 1785., ne znamo. Kako je družina dovršila u Zagrebu, također nijesmo ustanovili.

Zanimljiv je niz predstava, koje je ova družina upriličila u Zagrebu pod ravnateljem Bartschom:

1784. mjeseca augusta: 19. Der Schneider und sein Sohn. — 21. Drugi dio iste komedije. — 22. Der Adjutant. — 23. Die Wirtschafterin. — 25. Der Bettelstudent. — 26. Die indianische Wittwe. — 28. Die Feldmühle. — 29. Nannerl am Hof. — 31. Rindsolld und Saphire.

Mjeseca septembra: 2. Der Herr Gevätter. — 4. Das Rendez-vous. — 5. Der englische Seeräuber. — 8. Die Überaschung. — 9. Pantomine. — 11. Soliman II. — 12. Der Zerstreite. — 13. Erbin und Ellmire. — 14. Das Marquetender Zelt. — 16. Die Verkleidung. — 18. Das Europäische Wassermädchen. — 19. Der französische Deserteur. — 21. Das Marquetender Zelt. — 25. Der Gläubiger. — 26. Der dankbare Sohn. — 28. Weiss und Rosinfarb. — 30. Der verliebte Eigensinn (bilo na repertoiru, ali nije izvađano).

Mjeseca oktobra: 3. Der Bettler.

Mjeseca decembra: 26. Der Bettler, oder der unschuldige Mussethäter. — 27. Emile von Waldengrau, oder die verbannte Familie. — 28. Bettler i balet. — 29. Der Tot ein Hochzeiter. — 30. Der Gläubiger, oder solche Fälle gibt es in der Handlung (nije izvađano).

1785. mjeseca januara: 2. Der Metamorphosierte Ring oder die doppelte Verwandlung. — 3. Graf von Waltron, oder die Subordination. — 4. Jurist und Bauer, oder der gelehrte Ungelehrte. — 5. Präsentiert das Gewähr! — 8. Oda die Frau von zweien Männern (nije izvađano). Na tim predstavama unišlo je 198 for. 47 kr.

Pod ravnanjem Kuhnea (pod sekvestrom grada.) — 9. Die verställte Kranke, oder der rechtschaffene Arzt, (nije izvađano). — 10. Point d' honneur, oder der rechtschaffene Soldat. — 11. Lina von Waller, oder die rechatschaffene Frau. — 12. Die verstelle Kranke, oder der rechtschaffene Arzt. — 13. Oda die Frau von zweien Männern. — 14. Gast und der zweite, oder der ausgetriebene Teufel. — 15. Graf von Waltron, oder die Subordination. — 16. Tancred und Sigismnuda. — 17. Sophie oder der gerechte König.

Pod ravnanjem Bartscha, mjeseca januara: 20. Der Adjutant, oder die weibliche Standhaftigkeit. — 22. Oda die Frau von zweien Mänern. — 23. Der eifersüchtige Liebhaber. — 25. Sophie, oder der gerechte König. — 27. Die grosse Batterie. Präsentiert das Gewähr! — 29. Die belohnte

Rechtschaffenheit. — 30. Undank, Ehrgeiz und Rachsucht, oder die Schwäger.

Mjeseca februara: Soliman der Zweite, oder die drei Sultaninen. — Der Schneider und sein Sohn, oder seind die Mütter alle so? — Der verliebte Weiberfreund, oder was vermag nicht eyn Frauenzimmer? Nichts mehr als 6 Schiesseln. — Die Ankuft des Königs, oder Wilhelmine.*)

2.

U Zagrebu osamdesetih godina XVIII. stoljeća još nije bilo stalne kazališne dvorane; po svoj prilici u toplim mjesecima davalo se predstave pod vedrim nebom. Davalo se tada čitav veliki niz predstava, dakako na njemačkom jeziku. Ove su predstave svakako priredile teren za volju i ljubav kazalištu, a nije bio ni dohodak na odmet, što je tekao u varošku kasu. Zagrebačka aristokracija i plemstvo dobrano se je zagrijalo za kazalište, te kako smo vidjeli ,pomoglo je direktora Bartscha i novcem, a da jadnik ne propadne sa svojom družinom.

I u krilu gradskoga magistrata počelo se je misliti i raditi, kako i gdje bi se za kazalište priredilo stalnu dvoranu. Čini se, da su gospoda od magistrata našla dobroga prijatelja u osobi zagrebačkoga zamjenika podžupana zagrebačkoga, Pavla Thausza. Thausz je odmah pomišljao na dvoranu tadašnje kr. akademije na Katarininom trgu. I doista je Thausz 31. septembra 1786. pisao prodirektoru akademije Josipu pl. Petroviću, te mu razložio želju grada. I Petrović mora da je za tu ideju bio zagrijan, jer 9. novembra odgovara Thauszu, da grad upravi zamolbu na »literarnu direkciju«, i da će se odmah pristupiti pretresu te stvari, i da će se odmah utanačiti što povoljniji ugovor.

Raspravljalo se i o tom i sa komorskim administratorom Sigismundom Komaronijem, koji je 2. novembra pisao magistratu, da imade izvijestiti, kako misli dvoranu preudesiti za kazalište, koliko bi to stajalo, koliko na godinu, i kakovu bi korist od toga imala varoš, te napokon kakovu grad pruža garanciju, ako bi se dogodila kakova nesreća. To je izneseno na sjednici magistrata 3. novembra i zaključeno je, da se to povjeri gradskom sucu, koji je 10. novembra na sjednici predložio, da se varoš ne smije upustiti ni u kakovo sklapanje ugovora glede kazališne dvorane u akademiji, dok se sa strane komorske uprave ne otpusti zatražena garancija. To je i prihvaćeno, jer tako se je već u početku htjelo. U tom smislu odgovorio je magistrat 11. novembra komorskoj upravi, da je voljan urediti kazalište i plesnu dvoranu, ali garanciju za slučaj požara ne može preuzeti, jer nije dorastao, da bi mogao namiriti prouzročenu štetu. Ako se prihvati, iznijet će naknadno proračune, koji su zatraženi.

Thausz je opet 11. novembra pisao magistratu, da se valja staviti u bezodvlačni sporazum sa komorskom upravom i prodirektorom akademije, i čim će to uslijediti, bit će određen dan za raspravu. I taj dopis došao je u pretres u gradskom vijeću 21. novembra, kad je zaključeno, da se pričeka odgovor na podnesak varoši u stvari oprosta od garancije.

23. novembra dostavio je komorski administrator Komaroni gradskom magistratu uvjete koje je ustanovio prodirektor Petrović. Uvjeti bili su ovi: Pošto ova dvorana akademička služi u svrhu akademijskih govora, za semestralne i druge ispite, te kao sjednička dvorana profesora, ipak unatoč

*) »Kazalište«. Spisi u Gradskom arkivu u Zagrebu.

tomu, nju bi se prepustilo gradu Zagrebu u svrhu kazališta i to pod uvjetima:

1. da se dvorana tako uredi, da se može prema potrebama akademije isprazniti po vještim gradskim ljudima. Ne obavi li to gradska općina, to ima pravo dvoranu isprazniti komorska uprava i dvoranu pridržati. Nastali time trošak ima se pokriti kazališnim inventarom.

2. Dvorana ima se za kazalište preudešavati samo za vrijeme školskih praznika, a da se bukom ne smeta obuka, koja se obdržava 9 mjeseci.

3. Za vrijeme obuke ne smiju glumci dolaziti u dvoranu, niti tamo držati pokuse, jer bi se moglo desiti, da bi djaci iz objesti mogli smetati glumce i zapodjeti s njima svadu.

4. Pošto dvorana nema svuda zidanoga stropa, već je ovaj udešen od dasaka koje su na pol palca ožbukane, a po tom je vrlo slab, to bi nastali požar mogao lako zahvatiti krov, čemu bi pogodovale dekoracije i baklje te svijeće, i mogla bi se dogoditi onakova nesreća, kakva se desila prije par godina u bečkom narodnom kazalištu, koje je daleko jače građeno bilo. Time bi mogla nastati teška pogibelj ne samo za akademiju, već i za cijelu varoš.

Stoji dakle do gradskog magistrata, da pruži garanciju u smislu naredbe od 3. i 9. listopada br. 41.568.

Vatra, koja bi zbog nepažljivosti ili pukoga slučaja nastala, uništila bi akademski arkiv, biblioteku i rukopise te dragocjene diplomatičke zbirke, koje su tek djelomično skupim novcem nadoknadive, a mnoge i nenadoknadive. Za to treba, da se grad obveže, da će sve ono, što bi vatrom propalo — a može se nadoknaditi — od svoga vlastitoga platiti, a zgradu samu obnoviti, a za ostale nenadoknadive stvari ima grad naći od vatre sigurno mjesto, kamo bi se ove pohranile, a kamo bi prodirektor akademije imao slobodni pristup.

5. Gradski magistrat ima da jamči za sve štete na zgradi akademije, koje bi moguće nastale prigodom adaptacije kazališne dvorane i drukčije prigodom posjeta kazališta.

6. Kad bi se napustile predstave, ima se sve u staro stanje postaviti.

7. Magistrat ima predujmiti novac, kojim bi se na akademskoj knjižnici postavila željezna vrata i dobar zapor, da i to bude sigurno.

8. U ime najamnine ima grad plaćati komorskoj administraciji u četvrtgodišnjim obrocima iznos od 120 for. ili treći dio dohotka.

9. Ugovor imade potpisati gradski magistrat i komorska uprava.

Ovi uvjeti izneseni su na magistratskoj sjednici od 21. novembra, te je zaključeno, da se garancija ne prima. Prema tomu je grad. magistrat 25. novembra odgovorio komorskoj upravi, da ne može te garancije primiti, jer nema sredstva, a niti ima mjesto kamo bi mogao sigurno spremiti nenadoknadive dragocijenosti akademskih zbirki. A na sjednici 28. novembra konačno je magistrat zaključio, da odustaje od svakoga sklapanja ugovora. Tako se je ova dobra volja gradske općine razbila i nije došlo do uređenja kazališne dvorane u akademiji.*)

Družina Franje Bartscha, koja je g. 1784.—5. priređivala predstave u Zagrebu, gotovo je bila sasvim propala, tako, da Bartsch nije mogao ni platiti 20 for. varoši za pristojbe predstava, zbog čega je bio i zatvoren. Tako si tumačimo, da su svi njegovi dokumenti ostali kod magistrata. U

*) Akta i zapisnici grada Zagreba 1780. i 1786. u Gradskom arkivu zagrebačkom, koji je pohranjen u kr. državnom arkivu u Zagrebu.

službi Bartscha bio je i neki Rupert Ferk, koji je kasnije g. 1786. bio gradski noćobdija. Taj je od magistrata po sucu Babočaju jednostavno upisan za Bartscheva jamca; ma da je na to pristao, ako ga Bartsch pismeno ovlasti. Kad je Ferk kasnije stupio u gradsku službu, odbijen mu je od njegove godišnje plaće (22 for.) iznos, za koji je jamčio.

Bartsch je svoje kazališne potrepštine založio bio kod kaptolskoga pivara (Breyer) i pošto ove nijesu možda dovoljne bile, da se s njima pokrije gradska tražbina, morao je Ferk mirno čekati svoju sudbinu zbog svoga jamstva.

U družini Bartschovoj, kako znamo, bio je i baletni meštar Lambert Brochard. Njegova supruga Elizabeta bila je također članom ove družine. Ona je zacijelo prigodom nekih predstava u Bjelovaru, gdje je ta družina davala predstave, založila svoj kazališni nakit: 6 prstenova, ogrlicu, naušnice, tobakiru sa zlatom obloženu, 2 narukvice, kutiju sa srebrninom (jedala?), ogrlicu od baršuna sa kopčom, kamen u srebrnom obodu, privjesak od zlata sa crnom slikom, nakit sa 200 granata, tri čisla, od kojih je jedno imalo biser u zlatu, drugo od koralja, a treće srebrno s granatama. Sve to založila je kod tamošnjeg magistrata za 57 for. 32 krajcara. Ona je umrla u Zagrebu, a kad je njezina kći s družinom otputovala u Beč, ostavila je iskupnu svotu kod komorskoga kanceliste Szentelkija.

Kazališnu družinu, koja je pod Weilhamerom djelovala u Zagrebu, urediše »direktori« Ignacij Podingbauer i Ivan Weilhammer, te sa angažovanim članovima sklopiše ugovor u Beču 20. marta 1786. Angažovani bili su: Benjamin Felix, Franjo Saigert, Francika Kalerstin, Ana Kalerstin, Karlo Zwillingen, Jakob Strom i Ivan Kaempf. Ugovor sadržavao je ove točke:

1. Oba direktora obvezuju se angažovanom osoblju redovno svakoga petka isplaćivati plaću.

2. Osoblje ima se ponašati miroljubivo i trijezno. Izbjegavati svaku svadu i zadjevice i sve prijepore riješavati u sobi direktora. U garderobi i na pozornici ima vladati uvijek mir i sloga, što će i oba direktora izvršavati, i sve izbjegavati, što bi moglo škoditi blagajni i napretku. Dužni su svagdje i na svakom kazalištu vršiti svoju dužnost u korist poduzeća prema nakanama ravnatelja.

3. Ravnatelji ne dozvoljuju nigdje slobodne ulaznice.

4. Ugovor taj ima obvezatnost svagdje i pred svakim sudom do Pepelnice godine 1787., izim u slučaju opće zemaljske korote, vatre ili drugih sličnih prilika.

Njemačka kazališna družina Weilhamerova odlučila je ostati u Zagrebu i kroz zimu god. 1786.—7., da svojim »izvrsnim glumama« pozabavi zagrebačku »visoku noblesu« i »poštovanja vrijednu publiku«. Weilhamer i Ivan Podingbauer (ili Fodingbauer), oba ravnatelja (beide Directeurs) družine, zamoliše 25. septembra 1786. gradski magistrat, da im otpusti propisanu varošku pristojbu od 1 for. 15 krajcara za svaku predstavu za vrijeme do 15. novembra, dok se budu njihovi dohoci od predstava poboljšali. Ističu da su za minulih predstava često više plaćali režiju, nego li od ulaznica dobili. »Tambura« gradskoga, koji je uz bubanj oglašivao predstave, plaćali su sami, svaki puta 15 krajcara.

U ovoj družini isticala se svojom vrsnom glumom i baletom supruga Weilhamerova, Rosalija rođ. Priner(in), koja je od zagrebačke »noblese« i publike nalazila mnogo priznanja i simpatije. Te simpatije doprinijele su,

da je Weilhamer za poklade 1787. dobio isključivo pravo priređivati »noble Baale«, a kavanar Augustin Schnepf građanske plesove. Prvi su držani u dvorani grofa Vojkfija, a potonji u dvorani gradske vijećnice.

Weilhamer zamislio je g. 1789. da sebi sagradi ljetno kazalište, koje bi ostalo i nadalje u tu svrhu. Stoga je 4. juna zamolio gradski magistrat, da mu dozvoli takovo kazalište sagraditi na Harmici (danas Jelačićev trg). O tom je magistrat vijećao 5. juna. Protiv ljetnog kazališta nije imao nitko ništa proti, samo je zaključeno, pošto nema mjesta na Harmici za takovo kazalište, da se može ovakovo kazalište graditi na zemljištu bolničke zaklade između nekakvih kavanskih koliba. Za zemljište da imade neki neznatni zakup plaćati u bolničku zakladu. Tamo da može ostati kazalište, dok se zemljište ne proda.

Tokom ljeta 1789. priređivala je Weilhamerova družina daljnje predstave, ali dohoci od ovih su bili tako slabi, da je Weilhamer morao posudjivati novac, e da može svoje ljude plaćati i kazalište držati u redu. Bolјemu se nije nadao ni u narednoj zimi, jer i studen i mali prostor u kazalištu uzrokovati će slabi posjet. Zato, da se pomogne i da se održi, zamolio je 30. novembra iste godine gradski magistrat, da mu dozvoli priređivanje elitnih plesova. Magistrat mu je bio vrlo sklon, jer se je dobro sjećao onih »noble Baala«, koje je Weilhamer prije dvije godine upriličivao. Tako je Weilhamer i opet kroz poklade godine 1790. priređivao elitne plesove u dvorani grofa Vojkfyja. Uz to nastavio je Weilhamer sa svojom družinom predstave, ali one nijesu mu puno donosile. Da se donekle pomogne, odredio je bio gradski magistrat, da mu zrakoplovac Krsto Mazarović, koji je mjeseca decembra g. 1789. priredio u Zagrebu dva uzleta, dade jednu četvrtinu čistoga svoga dobitka od svojih produkcija.

Weilhamer je konačno odlučio i ostati u Zagrebu, te je 23. marta 1791. kupio od Ivana Mayera, građanina zagrebačkoga, za 90 for. vrt negdje u donjem varošu nedaleko crkve sv. Margarete.

Sva je prilika, da je Weilhamerova družina djelovala do u prve mjesece godine 1790.

3.

U Opatičkoj ulici u Zagrebu pod br. 20. stoji drevna građevina sa velikim dvorištem okruženim arkadama, a do nje je prolaz na Vrazovo šetalište, koji s južne strane zatvara uredovna zgrada banskoga stola, nekadašnja »Dvorana«. Na tom mjestu prolaza i ove zgrade stajala je nekoć crkva Sv. Trojstva opatica Sv. Klare, a spomenuta velika stara zgrada bila je samostan toga reda. Ova crkva koja je imala i zvonik nestala je. U njoj bila je i grobnica predstojnice samostana grofinje Petronile Zrinske, kćeri hrvatskoga bana Petra Zrinskoga.

Kad je taj red sv. Klare dokinuo car Josip II. 1782., uselilo se je u samostan osoblje za mapiranje, koje je tamo sa svojim obiteljima boravilo do mjeseca maja 1783. Kad je ono godine 1784. došla u Zagreb kazališna njemačka družina pod ravnanjem Bartschovim, priređivala je ista neko vrijeme u zimi god. 1784.—85. posredovanjem tadanjega zapovijedajućega genarala barona de Vinsa i namjesnika banske časti grofa Szechenija, svoje predstave u refektoriju toga dokinutoga samostana sv. Klare. Taj refektorij nalazio se je u sjevernom krilu samostana prizemno. Za porabu refektorija imalo se platiti 10 for., a za potrebne stražare 4 for.

I iza toga, nakon što je u zgradi samostanskoj (određenoj vjerozakonskoj zakladi) uređena komorska uprava pod ugarskim namjesničkim vijećem u Budimu (1785.), priređivane su u tom refektoriju razne kazališne predstave, koje su priređivale razne pridošle kazališne družine. Ali ove nijesu plaćale za porabu te dvorane nikakovu pristojbu, jer su smatrane »proputujućom družinom«. Koje su to družine bile, ne znamo za sad, a niti znamo što su prikazivale.

Negdje mjeseca juna 1788. došla je u Zagreb njemačka kazališna družina pod ravnateljem Ivanom Weilhamerom, te je zacijelo posredovanjem magistrata i bana otpočela svojim predstavama u samostanskom refektoriju, u kojem se je ugnijezdila, »kao u nekom javnom kazališnom mjestu«, te tamo počela po volji gospodariti kao u svome, kako je to komorski upravitelj istaknuo.

Zagrebački varoški magistrat bio je toj družini vrlo sklon, jer kod njega nije zamrla želja, da stvori stalno kazalište, kako je to dokazano u nastojanju, da dobije g. 1786. akademsku dvoranu za kazališne svrhe. Šta više, i tadašnji ban grof Franjo Balassa bio je sklon nastojanju varoške općine.

Iste godine 1788. odlučio je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, da se crkva samostana redovnica Sv. Klare napusti i kao nepotrebna rasveti (eksekrira), te je i naložio stenjevačkom župniku Gjuri Popoviću, da to provede. Taj je 22. juna i. g. crkvu ovu rasvetio (eksekrirao), i tako se tu crkvu moglo upotrebiti za javne profane svrhe.

Kad je to učinjeno, pošao je varoški sudac Nikola Babočaj s komorskim pristavom Szentgalijem i ravnateljem Weilhamerom razgledavati crkvu, da ustanove, na koji način bi se ona dala preudesiti za kazalište. I ovi doista ustanoviše, da bi crkva potpunoma odgovarala svrsi i da bi se dalo kazalište u njoj urediti (bequem und vorteilhaft). Čini se, da je Weilhamer najviše na to poticao gradskoga suca, jer je imao nakanu dulje vremena ostati sa svojom družinom.

Po svoj prilici je to Babočaj javio banu Balassi, te je ovaj 26. juna iz Zala Egerséga pisao magistratu. On piše, da je upućen u gore razložene prilike i nastavlja (dakako njemački, kako se tad pod jozefinskim centralizmom uredovalo): »Pa tom se gradskom magistratu nalaže, da dade po vještacima proračun troškova (preudezbe naime za kazalište) tako sastaviti, da bude ta zgrada, kao ono kazalište kr. slob. grada Požuna, mogla biti u svako vrijeme i kazalište i kazino, pak i redutna dvorana, te se doista tako udesi, da se bude mogla rabiti za redute. U sredini, gdje se sad nalazi kor, neka se za mene (što se obvezujem od svoga namiriti) udesi jedna loža, u kojoj bi četiri osobe sprijeda udobno mogle gledati, dok bi straga ih i više stati moglo; naokolo pako neka se načine i druge lože. Pošto bi to bilo zasad za grad od velike koristi, to se nalaže gradskom magistratu, da proračune amo podnese«.

Pismo banovo došlo je u pretres na magistratskoj sjednici 4. jula, te je po zaključku magistrata isti dan na nj i odgovoreno. Magistrat je bio vrlo zadovoljan s banovim pismom, te je već priredio i proračun za preudezbe zgrade. Zidarske i palirske radnje proračunane su na 921 for., a k tomu i nabava dekoracija i dvije potrebne peći, što bi sve skupa iznosilo trošak oko 1500 for.

To sve priopćio je magistrat banu, te naglasio, da bi godišnji dohodak od predstava i plesova svakako nosio povoljne kamate od uložene za

obnovu svote. Premda je bio proračun gotov, koji je magistrat poslao banu, izjavio je ovaj, da se ne može upustiti u preudesivanje crkve za kazalište, dok mu komorska uprava ne prepusti crkvu bez ikakove otštete i to »pleno iure«, pošto grad nema za kupnju crkve novaca, a što bi ih i imao, treba ih u druge tekuće javne svrhe. Pak i u slučaju, bude li crkva i besplatno ustupljena, morat će grad posuditi onih potrebnih 1500 for., pak zato i moli bana, da mu se dozvoli učiniti zajam u gornjem iznosu.

Međutim se je ban vratio u Zagreb i tad vidimo, da se samostanska crkva hoće upotrebiti za magazin, kako je to od nekoliko godina natrag i bila, gdje se je naročito na koru čuvalo »erarsko« žito. Sam je ban to odobravao, tim više, jer se je u tu svrhu htjelo uzeti akademsku dvoranu. To vidimo iz banova pisma od 29. jula 1788., upravljenoga na upravitelja komorskoga Sigismunda Komaromija.

Nije dakle preostalo Weilhameru ino, nego zamoliti komorsku upravu, da mu dozvoli priređivati predstave u refektoriju samostana, što je on i učinio 1. septembra. Na tu zamolbu odgovorila je komorska uprava banu, da ona, ma da se i želi »ovih dosadnih i nepoćudnih gostova riješiti, i otkazati im dosadanje mjesto kazališta«, to ipak uvažuje Weilhamerovu molbu s obzirom na publiku, i one, pod kojih zaštitom ovi glumci stoje (tu misli za cijelo bana i varošku općinu). Tako je komorska uprava podijelila Weilhameru dozvolu za daljnje predstave u refektoriju, ali samo za mjesec septembar, dok za daljnje imao je svaki mjesec podnijeti molbu. Od svake predstave imao je komorskoj upravi plaćati 2 ili najmanje jedan forint. To je odobrilo i ugarsko namjesničko vijeće 20. septembra.

30. septembra molio je Weilhamer za dozvolu produljenja svojih predstava za mjesec oktobar, što mu je komorska uprava i dozvolila uz uvjet, da na tjedan plaća 2 for.

Još mjeseca jula i. g. izjavilo se je ugar. namjesničko vijeće sporazumnim, da se samostanska crkva ukinutoga reda Sv. Klare preobrazi u kazalište. Komorska je uprava saopćila 28. augusta magistratu, hoće li ili može li za crkvu 3, 4, ili 5000 for. — više ili manje dati, i može li smoći 1500 for. za troškove preudešenja, a da se ne zaduži. Magistrat je ostao kod svoje prve izjave i to stavio ad acta. 10. februara 1789. urgiralo je ugar. namjesničko vijeće očitovanje zagrebačkoga magistrata, što je komorska uprava zagrebačka 7. marta magistratu stavila do znanja. Gradski je magistrat 31. marta odgovorio, da nema sredstava za kup crkve. Time je ova akcija magistrata dovršena, a komorska uprava 25. aprila javlja namjesničkom vijeću, da je crkvu dala u najam nekom zagrebačkom trgovcu, koji opskrbljuje hrvatsku vojsku hranom, i to uz 6 for. 40 kr. mjesečne najamnine.

Weilhamer sa svojom družinom ostao je i nadalje u Zagrebu, te je nastavio svojim predstavama u refektoriju. Za vrijeme korizme god. 1789. bili su vrlo slabi posjeti kazališta, tako, da je Weilhamer pretrpio veliku štetu, te je s toga 7. maja zamolio komorsku upravu, da ga oprosti za to vrijeme od obvezatne pristojbe, tim više, jer je predstave upriličavao jedino na zahtjev »milostivih posjetnika kazališta«. Komorska uprava nije uvažila ni tu njegovu molbu, jer njegova bi bila dužnost prema običaju, da je obustavio predstave u korizmi. Prema predstavki kr. tridesetnice ostao je Weilhamer dužan na pristojbama od 21. januara do 30. maja (19 tjedana) iznos od 38 for. Tako nije preostalo ino, nego da se plati, što je Weilhamer za cijelo, ako i malo teško, to ipak skoro i uredio.

3. augusta zamolio je Weilhamer, da mu komorska uprava u refektoriju postavi peć za narednu zimu, i da se popravi vratnice na vratima, kojima se je dolazilo na pozornicu, jer su ove bile vrlo trošne i prijetile su pogibelju životu glumaca. I to oboje je odbijeno. Pošto nije imao sredstava za novu peć, to je Weilhamer dao kako tako napraviti prozore, a pod pokriti daskama, da barem za narednu zimu pruži kakovu takovu udobnost posjetiocima. Bez njegova znanja postavljena je i lijepa peć u refektoriju, što je Weilhamer držao prinosom bana ili komorske uprave. Predstave je držao sve do dana, dok nije stigla vijest, da je 20. februara 1790. umro car Josip II. Nastupom korote prestale su predstave. Weilhamer je vrlo kukavno živio sa svojom družinom, jer nije znao, kuda da iz Zagreba krene, a svagdje bi se našao u istim prilikama.

Na 9. marta pozvao ga je k sebi komorski upravitelj i dvorski savjetnik Komaromy, te mu rekao, da se očituje, hoće li i dalje pridržati samostanski refektorij za svoje kazalište. 20. marta podastro je Weilhamer svoje očitovanje Komaromy-u, u kojem mu je razložio svoje bijedno stanje i nemogućnost da namiri trošak za peć i druge adaptacije, te zahvaljujući mu na mnogim učinjenim uslugama, otkazao refektorij.

Tako je i ovo privremeno kazalište u Zagrebu, koje je djelovalo od g. 1788.—1790., prestalo, i opet se izmakla za onda prilično zgodna dvorana za kazališna prikazivanja.

O »direktoru« Weilhameru imamo još da spomenemo, da mu je ban Balassa 28. novembra 1788. podijelio dozvolu priređivanja elitnih plesova (»nobles-Baal«), a Augustinu Schnepfu i Ivanu Plejelu priređivanje gradjanskih plesova (Bürger-Baal). Moguće su ova dva potonja lica bili članovi Weilhamerove družbe. I po tom već vidimo, da je Weilhamer bio u velikoj milosti banovoj. I godine 1790. 16. decembra dozvolio je gradski magistrat Weilhameru, da može priređivati plesove u Zagrebu, a tako mu je još god. 1789. dozvolio priređivati »noble« plesove za narednih poklada. Kako iz njegove molbe vidimo, sva je prilika, da je i dalje od god. 1790. priređivao u Zagrebu sa svojom družinom predstave. Nalazimo ga još i god. 1791. u Zagrebu.

O članovima Weilhamerove družine ne znamo skoro ništa. Poznat nam je samo Fridrik Dahmer, koji je g. 1788. imao mnogo neprilika sa svojom ženom, koja ga nije htjela slijediti k zagrebačkom kazalištu, već je ostala u Celju. Nju je isti oženio s kazališta u Brnu. I tu je morao zagrebački magistrat posredovati.*)

4.

Mjeseca novembra i decembra 1799. nalazimo u Zagrebu njemačku kazališnu družinu pod »direktorom« Karlom Horstom. Ovu je družbu osobito protežirao grof Antun Pejačević, te joj je pače dao i prostorije u svojoj kući uz neku najamninu. Ova kuća stajala je ondje, gdje je poslije bila banska palača i zapremala je tri fronte: Markov trg, Kazališnu ulicu i Kapucinsku ulicu. 1803. kupio ju je od Pejačevića barun Ivan Kulmer. Horst je slabo ili nikako plaćao svoje glumce, kojima je do 17. decembra zaostao isplatom više od dva tjedna. Taj zaostatak plaća narastao je do tog dana na 358 forinti. Još k tomu nije ni platio najamninu, a bio je i grofu Pejačeviću

*) Arkiv grada Zagreba spisi g. 1788. N. 434, 499, 745; 1789. Nr. 1046. — Cameralia: Abol. monast. s. Clarae. U kr. držav. arkivu u Zagrebu.

dužan i gotovinu od 200 forinti, koje mu je ovaj u gotovom predujmio. Od komedija, koje je ova družina glumila, znamo samo za jednu i to »Tiroler Wastl«, koja je dotad glumljena dva puta i unijela više od 200 forinti. Zbog toga neplaćanja nastalo je medju glumcima silno ogorčenje, te su se utekli pritužbom grofu Pejačeviću.

Ovu nekorektnost direktora Horsta prijavio je grof 17. decembra gradskom sucu Nikoli Babočaju s molbom, da pritisne »direktora« na plaćanje. U protivnom slučaju izjavio je grof, da će biti prisiljen zaplijeniti »teatar i njegov namještaj«, dok mu je s druge strane bilo stalo do toga, da ova družina te zime zabavlja općinstvo.

19. decembra pozvano je sve osoblje Horstovo skupa s njime na magistrat, gdje je učinjen obračun, i svi glumci dobili su zaostalu plaću. Nu da u buduće ne bude ovakovih neprilika, odredio je magistrat, da imade gradski kapetan Franjo Macan vršiti funkciju blagajnika na kazališnoj blagajni, te svakoga tjedna plaćati glumce, a višak izručivati Horstu. To je sve zadovoljilo i glumci su opet prionuli uz svoj rad, te nastavili predstave u zimi g. 1800.—1. U Horstovoj družini bili su nama poznati glumci Hirsch, Kubik i Schrot. Za vrijeme poklada 1800. priređivala je Horstova družina mnoge predstave. Izvađalo se i opere, kojima je Horstu nanesena velika šteta. Kad se je Hirschovka na pokladnim plesovima nahladila, i glas joj promukao, nije mogla pjevati u operi 2. marta. Zbog toga je Horst obojicu tužio kod gradskoga magistrata, koji ih je odsudio, da imadu Horstu nanesenu štetu namiriti od svoje plaće.

Mjeseca aprila nudio je Horst svoju družinu gradskom magistratu u Varaždinu, koji je ponudu otklonio, pošto je tamo glumila neka druga družina. Horst je zapadao u dugove u Zagrebu, te je Ivanu Galjufu dugovao 50 forinti. Pače i iz Beča su ga tjerali za dugove. Tamo je dugovao glumcu Kasparu Weiszu.

Od članova te družine poznat nam je član Franjo Kreiczmajer (gremialis theatri actor), koji je dobivao na tjedan plaću od 6 for. Taj je negdje u decembru 1800. obolio, te mu je Horst za vrijeme bolesti od 8 tjedana sustegnuo plaću. Zbog toga je Kreiczmajer tražio tu isplatu putem magistrata zagrebačkoga, koji je 6. februara 1801. odsudio Horsta, da mu imade isplatiti 15 for. za životno uzdržavanje, jer se Kreiczmajer smatra članom njegove obitelji, kojega je dužan uzdržavati.

Horst je bio vrlo lahkouman čovjek, te se na sve kraje zaduživao. Bio je dužan ne samo u Zagrebu, već i u Optuju i drugdje. U Zagrebu je Horst priređivao velike plesove. Da se bar nešto za vjerovnike spasi, odredio je magistrat 6. februara 1801., da imade gradski kapetan Franjo Macan ubirati ulazninu od posjetioca plesova. Dugovi Horstovi iznosili su preko 2000 for. samo u Zagrebu. Za to je magistrat odredio 20. II. da senator Gjuro Igerčić i vicenotar Sigismund Byff popišu svu njegovu imovinu. Ujedno je odredio magistrat, da u buduće mora svako takovo kazališno poduzeće položiti jamčevinu u gotovom od 1000 for. izim ako bude grof Pejačević dao pismenu garanciju za eventualno učinjene dugove.

Tako su pod zabranu došle sve stvari Horstove pače i njegove žene, te i prihodi od plesova. Do 3. III. unesli su plesovi 53 for. Horst je molio magistrat, da izluči ispod zabrane stvari i odijela njegova i žene mu, tvrdeći, da stvari, knjižnica i garderoba kazališna dovoljno jamče za dugove. To je magistrat bio spreman otpustiti, ali uz uvjet, da plati dug od 525 for. kancelisti Martiniću i grofu Pejačeviću 180 for. Kako iz spisa razabiremo

bilo je Horstovo kazalište tada zatvoreno i on nije vršio već nikakove vlasti kao direktor. Već 6. III. htio je neki drugi ravnatelj toga kazališta (actualis theatri director) ove koje su bile pod zabranom kazališne stvari Horstove kupiti, te je za to magistrat 6. III. dozvolio, da ovaj kupac može te stvari razgledati, i da očituje, što hoće za to platiti. Vjerovnici su silno pritisnuli, a naročito Josip Martinić, te je zbog toga magistrat 20. III. odredio, da se sutradan zaplijenjene stvari Horstove prodaju, a ne bude li to dovoljno, da i druge njegove privatne stvari zaplijene. Kad je došlo do prodaje ovih kazališnih predmeta, nije bilo kupaca, jer su te stvari bile uporabive samo za kazalište, a ne za privatnu porabu. Konačno je ipak to sve prodano (u maju) za 66 for. 45 krajcara. Za to vrijeme je bio Horst nekuda nestao iz Zagreba.

Kako je Horst dalje uredio svoje neprilike, ne znamo, nu čini se, da se je nekako izvukao iz tog svog bijednog položaja. Želio je nastaviti svoje djelovanje u Zagrebu, te je molio gradski magistrat, da mu dozvoli dalje priređivati kazališne predstave i plesove za vrijeme narednih poklada (1802.). Gradski magistrat je tu njegovu molbu 27. XI. riješio tako, da mu je odgovorio, neka se sporazumi s grofom Pejačevićem, u kojega se dvorani te predstave priređuju pak i plemićki plesovi.

Sva je prilika, da Horst nije dobio ni od grofa Pejačevića, ni od magistrata željenu koncesiju, već je dozvolu za predstave dobio neki Friderik Adams, kojega nalazimo mjeseca jula 1802. u Zagrebu kao »gremijalnoga kazališta direktora«. U to vrijeme bio je Horst u Optuju, i tamo valjda davao predstave, jer se spominje kao optujski komičar.

U martu 1804., nalazimo Horsta u Cjelovcu, odkud traži zagrebački magistrat, da mu se žena Terezija natrag k njemu vrati, što ova nije htjela učiniti.

Nu i taj »direktor« Adams nije bio bolje sreće od Horsta, jer je i on zapao u dugove. I on je nekako probavio zimu 1802.-3. u Zagrebu te prema svemu sudimo, da mu je poduzeće vrlo slabo teklo. Mjeseca februara 1803. spremao se je, da otiđe iz Zagreba, pak ga je za to 24. februara pozvao gradski magistrat, da mu ima do naredne sjednice doprinijeti iskaz svih dugova, kao i iskaze nenamirenih plaća njegovoj družini. Čini se, da je Adams i u Karlovcu gostovao sa svojom družinom, jer su se i od onuda javljali njegovi vjerovnici. U Zagrebu je Adams priređivao i plesove. Na mnoge te zahtjeve njegovih vjerovnika mogao zagrebački magistrat ustanoviti, da za namirenje tih dugova su tu samo zaplijenjeni njegovi dohotci od plesova i kaucija kod pokojnog grofa Pejačevića, pa je zato magistrat odredio zapljenu njegovih osobnih stvari.

Tim se svršava kazališna era direktora Adamsa.

5.

Dok je iza kazališta družine Ivana Weilhamera nastupilo neko mrtvilo u Zagrebu s pogledom na kazalište, što držimo, da se ima pripisati dokinuću jozefinskoga centralizma, koji se je teško snašao i u Zagrebu, a osobito ona germanizacija. Tako je bar časovima jenjala u Zagrebu i volja za njemačkim kazalištem. Dokinućem centralizma i germanizacije te padom bana Balasse 1790., potamnila je i zvijezda Weilhamerova i njegova družine.

Tek 22. maja 1792. javljaju se iz Beča (stanujući na Spindelbergu im grossen Zeisel Nr. 135.) dva glumca, kao drugovi, i to d' Albonico Roland

i Georg Millner (Schauspiel-directeurs), koji se oferiraše zagrebačkom magistratu, te moliše za dozvolu, da mogu sa svojom družinom o kraljevskom sajmu i naredne zime priređivati u Zagrebu predstave. Naročito ističu svoje vrste glume i vesele igre te velike balete uz melodrame s baletima. Svoje navode su potkrepili svjedodžbama o svojim uspjesima. Tako im je 29. II. t. g. izdao u varoši Passau grof Arco svjedodžbu, da je Roland tamo na opće zadovoljstvo priređivao kroz 5 mjeseci predstave i balete, a guverner u Innsbrucku Weidmanddorf izdao je Müllneru svjedodžbu, da je ondje 17 mjeseci uspješno djelovao na tamošnjem kazalištu.

Gradski magistrat je na svojoj sjednici 30. maja ovu njihovu molbu odbio s motivacijom, da se ne osjeća potreba predstava za margaretski i kraljevski sajam. Time je ova kazališna družina u Zagrebu propala.

2. oktobra t. g. primio je zagrebački magistrat molbu Ivana Landera, glumca iz Graza (stanovao je u predgradju Jacomini »beim Mondschein«), kojom je molio, da mu se dozvoli priređivati predstave u Zagrebu tijekom naredne zime. I on se obilno hvalio sa svojim društvom, koje je već mnogo priznanja steglo dobrim glumama (Schau-, Trau- und Lustspiele), te sa baletom i »Singspielom«.

Da li je Landerova družina još god. 1792. došla u Zagreb, ne znamo, nu znamo, da je mjeseca marta 1793. bila doista u Zagrebu, te je mnogo novaca potrošila za gradnju pozornice i druge kazališne potrebe. Gdje se je uredilo to kazalište ne možemo kazati. Svakako je to bilo rečenoga mjeseca. 28. III. zamolio je Lander gradski magistrat, da mu dozvoli predstave za naredne sajmove i buduću zimu. U toj molbi iznaša želju, da bi mu se prepustilo priređivati i »noble Baale« te redute, kako je to spojeno s kazalištima u Budimu, Pešti, Požunu i drugdje, pače i u Beču, gdje se u »dvorskom narodnom kazalištu« također i redute upriličavaju. Time je sebi želio nadoknaditi slabe posjete kazališta za poklade i korizme. Na svojoj sjednici 5. IV. dozvolio mu je magistrat predstave, nu priredbu plesova mu je uskratio, jer smatraše, da mu ne će biti moguće snositi troškove.

Poduzeće Landerovo vrlo je loše napredovalo. Zacijelo ni posjete njegovoga kazališta nijesu zadovoljavale i pokrivale izdatke. Tako je Lander došao uslijed dugova na rub propasti svojega poduzeća. Ostao je dužan i magistratu običajne pristojbe. U opširnom pismu na magistrat izjadao se je Lander o svojoj »nesreći«, u koju je zapao bez svoje krivnje, te je zamolio, da ga se pričeka s platežom, dok se opet vrati u Zagreb, a ondje da mu se onda od ulaznina ustegne. Svu svoju »sreću i nesreću«, svoje djece i cijele družine svoje stavio je na srce i ruke magistrata. I doista je magistrat to 20. IV. na svojoj sjednici prihvatio, jer je uvidio nevolju njegovu. Tako je Landerova družina nesmetano ostavila Zagreb.

U družini njegovoj nalazio se je i neki Henrik Zumberski, koji je bio prilično po volji Zagrepčanima. Od ovoga je 4. januara 1794. primio zagrebački magistrat pismo, u kojem javlja, da d'Albonico Roland želi o narednim uskrsnim blagdanima doći u Zagreb i svojim pretstavama pozabaviti građane. Na ovu molbu odgovorio je magistrat iz svoje sjednice 4. I., da može doći, ali ima plaćati bubnjare za oglašivanje predstava, a osim toga varoši 30 krajcara od svake predstave.

U spisima, koji su nam pri ruci, ne možemo ustanoviti, da li je d'Albonico doista došao u Zagreb, a takova praznina pokazuje nam se sve do pod izmak godine 1799. Moguće i nije bilo u Zagrebu predstava, jer su tad bjesnili francuski ratovi.

Već godine 1797. (mjeseca maja) boravio je u Zagrebu glumac Josip Bubenhofen, kako je on to sam god. 1812. izjavio. U čijoj se je tad družini nalazio, ne znamo, jer baš za to vrijeme pokazuju nam priručni spisi prazninu u djelovanju zagrebačkoga kazališta.

God. 1803. preuzima Bubenhofen vodstvo zagrebačkoga kazališta, dok sam veli, da je god. 1799. djelovao u Zagrebu kao glumac komičar i direktor komičnih prikazivanja (in qualitate partim comici actoris, partim autem lusuum comicorum directoris).

Sva je prilika, da je Bubenhofen god. 1805.-6. priređivao u Zagrebu predstave, jer se tada naziva »direktorom ovdašnjega kazališta«. Njemu je gradski magistrat dozvolio 7. januara 1806., da može priređivati »noble Baale«i »redutne plesove« za vrijeme poklada, i to nedjeljom i četvrtkom, te na zadnja tri pokladna dana dakako pod nadzorom gradskoga kapetana.

God. 1808., čini se, htio je Bubenhofen ostaviti Zagreb. Na njegovu molbu izdao mu je magistrat 15. marta krasnu svjedodžbu o ponašanju i ćudoređu, te živo pohvalio njegovo glumačko umijeće. Bio je tad »direktorom zagrebačkog kazališta«.

On je bio vrlo solidan vrijedan i dobra srca. Kad je godine 1808. postradalo više kuća od požara u Varaždinu, priredio je Bubenhofen u Zagrebu jednu kazališnu predstavu (mjeseca juna), te je sav čisti dobitak od 120 forinti darovao varaždinskim pogorelcima. Na tom lijepom daru zahvalio se je varaždinski magistrat zagrebačkom magistratu.

U družini Bubenhofenovoj u Zagrebu spominju se Martin Lafortun i Magdalena Schwarz, koji su prije bili u družini Vasbachovoj u Ljubljani. Oni su putem zagrebačkoga magistrata 14. marta 1808. molili ljubljanski magistrat, da potjera Vasbacha na platež njima dužne dvotjedne plaće. Iste godine 1809. spominje se u Zagrebu glumac Franjo Leitner, komičar.

Za vrijeme predstave bile su u kazalištu straže, da drže red, pa je 26. novembra odredio ban, da se ovu vojničku stražu redovno drži. Isto je vrijedilo i kod plesova.

God. 1811. nalazimo u Bubenhofenovoj družini glumca Pardinija i glumicu Josefinu Planitzku, koji su, ma da su bili obvezani još pet tjedana ostati u Zagrebu, u noći od 7. na 8. oktobra umakli iz Zagreba u Varaždin, da od onuda krenu lađom u Osijek. Kako su ovim bijegom prouzročili Bubenhofenu štetu od 800 forinti, to je on zamolio zagrebački magistrat, da poradi kod varaždinskoga magistrata, da se bjegunci ulove. To je i učinjeno. Bubenhofen zaplijenio je njihove stvari. Planitzka otišla je u Temešvar, odakle je god. 1812. reklamirala svoje zaplijenjene stvari.

Poznata nam je još iz Bubenhofenove (1812.) družine i glumica udova Hold. Te godine se izrično u Zagrebu spominje »kazališna zgrada« (aedificium theatrale).

Mjeseca februara 1813. spominje se u Zagrebu komičar Franjo Schmidmayer kojega je garderoba i knjižnica bila u Šopronju zaplijenjena od nekoga Kirchlepszkoga. Tog mjeseca platila je glumica Planitzka u Temešvaru dug zagrebačkom kazališnom direktoru Bubenhofenu (66 forinti), te je stoga Bubenhofen bio pozvan, da izruči njezine zaplijenjene stvari.

26. februara 1813. obratilo se je jegarski ravnatelj kazališta Filip Bernd s upitom na zagrebački magistrat, da li će biti zagrebačko kazalište o Uskrsu slobodno, jer je čuo, da Bubenhofen odlazi. Gradski magistrat upitao je Bubenhofena, što je na stvari. Bubenhofen je na 12. marta

pismeno odgovorio. Taj odgovor je za nas vrlo važan, jer doznajemo slijedeće: Bubenhofen bio je nešto preko 14 godina u Zagrebu. Kroz 4 godine bio je glumac, a deset godina direktorom kazališta, dok drugi nije mogao ni pune dvije godine izdržati. Da je on tako dobro prošao, leži u tome, što je on sam cijele noći prepisivao muzikalije, čime si je preko 1000 forinti na godinu uštedio. Sam je s glumcima učio opere, dok se je za takovoga učitelja plaćalo najmanje 600 forinti na godinu. On je živio skromno kao kakav nadničar. Njegov »mirni i ekonomički život« bio je dobro poznat, pa je stoga uživao velik kredit u Zagrebu i u Beču, otkuda je dobivao komade i opere. Opere, što ih je na zagrebačkom kazalištu izvodio, našle su priznanje ne samo sa strane Zagrepčana, već i sa strane stranaca iz Beča, Graca i Pešte. Kao primjer navodi tri opere, koje je tijekom zadnjih sedam mjeseci izvodio: »Aschenbrödl«, »Augenarzt« i »Johann von Paris«.

Davao je i dobrotvorne predstave, i to dva puta za zagrebačke, a jedamput za varaždinske pogorelce, a tri za udovice. Vrlo se je tužio na slabe dohotke od zagrebačkih reduta, koje drugdje spasavaju deficit ljetne sezone. Tomu je krivo to, što krabulje smiju svakamo doći. Upozorava magistrat, da bude oprezan u izboru novog kazališnog direktora, i da gleda, da dobije boljega od njega, koji bi imao i garderobu i zalihu novih kazališnih komada i opera, a osim toga »znanje kazališno i muzikalno«, imetak i kredit, što se sve ne će naći u Berndu. Što se opet tiče samoga kazališta, to imade odlučiti grof Amade, koji je vlasnik teatra, a od njega on nije još dobio ultimatuma.

19. marta je magistrat otpisao Berndu, da ne reflektira na njegovu ponudu.

U to je Buhenhofen s grofom Amade-om sklopio ugovor glede kazališne zgrade, te si je ovu osigurao do Uskrsa god. 1817. On to 18. marta javlja magistratu, kao i to, da će od septembra iduće godine angažovati valjane glumce i pjevače. No da bude mogao što uspješnije raditi zamolio je magistrat, da ne bi izdavao »operistima, optičarima, mekaničarima, umjetnicima, jahačima, skakačima i dr.« dozvole za produkcije, prije nego li se ovi s njime urede. Za to se on obvezuje, svake godine na Cvijetnicu davati dobrotvorne predstave za zagrebačku ubožnicu. Ujedno je molio, da se u korist njegovih dohodaka od redutnih plesova, ne izdaje dozvola za druge plesove. Napokon je zamolio, da ga i nadalje potvrdi kao kazališnog direktora. 19. maja je magistrat o toj molbi raspravljao i sve zamoljeno odobrio.

Na 16. i 17. oktobra priredio je umjetni jahač Price svoje predstave, od kojih je dao jednu četvrtinu dohotka Bubenhofenu. Zbog toga je Bubenhofen imao neprilike s magistratom, ma da je prije to nesmetano ubrao od »mekanika« Breitrücka i neke talijanske kazališne družine. Magistrat mu je dozvolio ubirati samo jednu petinu čista dobitka.

Cirkus Ivane Vilhelmine Price priredio je i mjeseca novembra 4 predstave u zagrebačkom kazalištu. Od dohotka dano je 16 for. 27. kr. gradskoj ubožnici. Taj iznos je Bubenhofen izručio gradskom kapetanu Ivanu Kukoviću.

14. septembra 1813. izišla je odredba namjesničkog vijeća pod br. 22.283, da se samo oni kazališni komadi smiju prikazivati, koji su barem dva puta već prikazivani na kojem od dvaju privilegovanih bečkih kazališta. Sve ostalo, bilo u rukopisu, bilo štampano, ima se poslati namjesniš-

kom vijeću na cenzuru. To je i zagrebački magistrat 2. oktobra iduće godine primio na znanje.

Čini se, da je u kazališnoj družini Bubenhofenovoj bio i glumac Gustav Mühlhofer, koji je bio založio zagrebačkom zubaru Israelu Löwiju zlatan prsten za neki dug. Isti Mühlhofer je mjeseca augusta bio u Baji na kazalištu Küblerovom.

God. 1814. ustupio je podžupan Franjo Dolovec, dozvolom generala iz Karlovca više francuskih vojnih uniforma zagrebačkom kazalištu, kojih povratak je 26. jula urgirao. Te uniforme trebale su za svečanu predstavu u kazalištu, kad se je 2. VIII. prikazivao komad »Die Kroaten in Zara« u slavu dolaska bana i biskupa u Zagreb, nakon oslobođenih prekosavskih strana Hrvatske od Francuza. U tu svrhu posuđene su i uniforme slunjske pukovnije.

Predstava ova 2. augusta otpočela je s prologom, za koji je dekoracije imao urediti glumac Zeineke. Nu taj te dekoracije nije sačinio i stoga je općinstvo bilo razočarano. Ravnatelj Bubenhofen tužio je zbog toga Zeineka magistratu, koji je je 5. augusta odsudio Bubenhofena na 24 sata, a Zaineka na tri dana zatvora. Isto tako nije uspjeo vatromet 3. augusta u Tuškancu, što ga je priredio Talijan Stjepan Marcuzzi. Taj je oglasio čudo od vatrometa s transparentima, »kineskim iluminacijama«, »tresteveranskom fontanom u Rimu«, balonima i t. d. I ovoga je magistrat osudio na dva dana zatvora. Na ovoj kazališnoj predstavi unišlo je 536 for. u papiru, 8 for. u bakrenom, a 3 for. 30 kr. u srebrnom novcu. Što je grad dobio na pristojbama od kazališta i vatrometa (74 for. 15 kr.), upotrebljeno je za uređenje šetališta pod Dvercima.

Mjeseca septembra 1814. angažirao je Bubenhofen na svoje kazalište pjevača Antuna Haselbecka i njegovu suprugu, koji su dotad bili članovi varaždinskoga kazališta, a osim njega imali su od onuda doći i druga dvojica. Direktor varaždinskoga kazališta izdao je bio Haselbecku vrlo dobru svjedodžbu, ali mu je gradski magistrat u Varaždinu uskratio putnicu. Unatoč tomu doputovao je Haselbeck u Zagreb. Bubenhofen je to javio magistratu, koji se je obratio na varaždinski magistrat s upitom, kakav li je to čovjek Haselbeck, koji nije dobio putnicu.

Iste godine bio je na zagrebačkom kazalištu angažovan i glumac Gjuro Schmidt, koji je bio teško obolio, a onda otišao kazalištu u Ljubljani.

Pošto su životne prilike u Zagrebu poskupile bile, stoga je Bubenhofen 28. oktobra zamolio gradski magistrat, da mu dozvoli povisiti ulaznino, i to: zatvoreno sjedalo na 48, ložu u prvom parteru na 30, a u drugom na 15 krajcara bečke vrednote, a u predbrojci na pol ovih cijena. To je magistrat 5. novembra odobrio.

God. 1815. vodio je Bubenhofen i dalje upravu zagrebačkog kazališta. 6. augusta primio je Bubenhofen 178 for. 35 kr. od Lovre Gindla na račun glumca Haselbecka da plati njegove dugove kod zagrebačkih trgovaca. Gindl je bio »gremialis theatralis societatis director« u Karlovcu.

Ove godine prikazivan je dramatski komad »Crni Gjorgje« u novosadskom kazalištu. Kako je ovaj komad, jer je dičio junačkoga »vožda« Srba, bio zazoran austrijskoj politici, to je taj komad 27. oktobra 1815. pod br. 28.645 zabranilo namjesničko vijeće. Ta je zabrana priopćena i zagre-

[3] Putevi ruskog pozorišta. — Kritika 1922. Trobroj listopad-prosinac.

bačkom magistratu. Isto tako je bio zabranjen god. 1816. komad »Johann von Wieselburg«, a tad je uslijedila i općenita naredba namjesničkoga vijeća 2. juna br. 19.558, kojom se je odredilo, da zagrebački magistrat pazi na strogu cenzuru kazališnih komada. Ova je odredba uslijedila na predstavku zagrebačkoga »ravnatelja nauka« od 9. juna. Po tom sudimo, da je u Zagrebu došlo na pozornicu komada, koji vlastima nijesu bili po ćudi.*)

* Arhiv grada Zagreba: Acta et Protocollo 1425/3. 1889.

Resumé. Depuis la disparition des vieilles représentations liturgiques dans la cathédrale de Zagreb, les guerres turcques et les circonstances publiques étroites n'ont pas permis, jusqu' à la seconde moitié du XVIIIe siècle, de cultiver des représentations publiques. Les sociétés dramatiques n'existent pas, il n' y a que des représentations privées des Jésuites et de l' aristocratie. Dans l'article ci-dessus (»Tableaux de la vie du théâtre dans le vieux Zagreb, dès 1784 à 1816«), l'auteur apporte des précieux renseignements archivaux, intéressants au point de vue de l'histoire de la civilisation croate. Il nous montre comment plusieures sociétés dramatiques allemandes (autrichiennes) ont, à diverses reprises, entre 1784 et 1806, fait escale à Zagreb, il décrit la misère des comédiens et leur répertoire très intéressant. Il est très caractéristique enfin que ces sociétés n'aient apparu qu' à l'époque du joséfinisme et plus tard. Il s'ensuit de ces faits que la langue allemande a été assez cultivée à Zagreb, à cette époque-la. Les archives d'une des communes, de Zagreb appelée Gritch, ont conservé tous les documents ayant à ces représentations, car la commune de Gritch avait été l'autorité compétente y intéressée.

Dr. VELIMIR DEŽELIĆ: BISKUPSKA A ZATIM NOVOSELSKA TISKARA U ZAGREBU (1794.—1825.)

Prije punih dvadeset godina napisao sam u svom časopisu »Hrvatski Bibliofil« raspravu: Novoselska tiskara u Zagrebu. Ova je rasprava mogla izaći tek u dva broja, jer je časopis prestao izlaziti. Tako je ostala krnja, tek mali uvod. Taj uvod ovdje ću u kratko reproducirati, dok ostalo što priopćujem, još nije štampano. Prikupljajući građu za svoju povijest zagrebačkih tiskara, baš sam t. zv. Novoselsku tiskaru prvu obradio iz više razloga, no najglavniji je taj, što je njezinim začetnikom i osnivačem veliki zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac Rakitovački (* 23. novembra 1752. u Karlovcu, † 16. decembra 1827. u Zagrebu). Zagrebačkim biskupom imenovao ga je car Josip II. dne 21. augusta 1787., a dne 12. aprila 1788. instalirao ga je u Požunu kardinal primas knez Bačani. Dne 16. maja 1788. proslavio je svoj dolazak u Zagreb. U svojoj knjizi: Maksimilijan Vrhovac (Zagreb 1904) ja sam opisao rad i život toga biskupa, prezasluženoga za hrvatski narod. Njegova mu djela osiguravaju besmrtnu slavu, dok bude našega naroda i plemena. Umni prelat uvidio je već prvih godina svojega biskupovanja potrebu vlastite biskupske tiskare.

Sredinom XVIII. stoljeća bilo je u Zagrebu više tiskara, ali su sve životarile i jedva jedvice su se mogle uzdržavati. U vrijeme, kad je Vrhovac postao biskupom, držala se još jedina Trattnerova tiskara prilično. Johann Thomas von Trattner bio je jedan od najglasovitijih bečkih tiskara, koji je u svojoj 22. godini (1739.) došao u Beč u dvorsku tiskaru. Ondje je ostao punih devet godina te g. 1748. kupio Jahnovu tiskaru u Schottenhofu. Stekavši Isusovce za prijatelje dobi od njih štampanje svih njihovih i školskih i ostalih naučnih knjiga. Dvorski liječnik, znameniti savjetnik Marije Terezije, predstavi ga carici i ovoj se je svidio njegov bistri um. God. 1752. dobio je po osobitom nalogu caričinom sve školske i naučne knjige u štampu. Tako je njegov posao silno narasao. Radio je sa 32 tijeska. Sada je otvorio podružnice u Pešti, Innsbrucku, Trstu, Varaždinu i u Zagrebu. Isto je tako otvorio 26 knjižara. God. 1764. postao je vitezom njemačkoga carstva, a g. 1790. dobi ugarsko plemstvo. Bio je self-made man. Rodio se 8. VII. 1717. u selu Jahrmansdorf kod Kiseka u Ugarskoj, a umro je 31. srpnja 1798. Prvu tiskaru u Hrvatskoj otvorio je u Varaždinu, jer je tamo bilo sjedište kraljevskoga vijeća, dok nije velika vatra 28. aprila 1776. poništila Varaždin. Još prije tog požara otvorio je Trattner svoju tiskarnicu u Zagrebu g. 1774. Kako Trattner nije stanovao u Zagrebu, postavio je ovdje za svoje upravitelje Stjepana Veizingera i Franju Hörnera. Ovaj potonji bio je vrlo vješt i agilan radnik, te je punih deset godina (od 1780.—1790.) upravljao Trattnerovom tiskarom u Zagrebu. On je u Zagrebu izdavao prve novine: »Kroatischer Korrespondent« (1789.). Toga dakle čovjeka oklevetaše kod Trattnera i on ga g. 1790. otpusti iz službe. Isprvice je mislio, da će se nekako proturati te raditi kao knjižar, a doskora uvidi, da je to nemoguće, te se mudro dosjeti, kako je biskup Vrhovac već od prvih dana svog biskupovanja bacio oči na Trattnerovu tiskaru, da je kupi. Kad se je biskup stao intenzivnije baviti namišlju, da osnuje svoju tiskaru, obratio se je Hörneru i upitao ga za savjet.

Hörner jedva dočeka taj upit biskupov. Već 5. novembra 1793. napisa biskupu pismo u kojem mu veli: Vaša biskupska ekselencija izvoljela mi je milostivo jednom spomenuti, da je naumila ili sama novu tiskaru osnovati ili ovdašnju Trattnerovu kupiti. Jer sam pako ja čitavih deset godina ovoj oficini kao faktor bio na čelu i jer sam o ovoj oficini stekao dovoljno znanja, to se podpisani usuđujem najponiznije moliti, da bi mi Vaša biskupska svjetlost obratila pozornost i da me ne bi smatrala nevrijednim, kad će namještavati potrebno osoblje... Hörner obećaje u

SPECIMEN
PHILOLOGIAE ET GEOGRAPHIAE
PANNONIORVM
IN QVO DE
ORIGINE LINGVA ET LITERATVRA
CROATORVM
SIMVL DE
SISCIAE ANDAVTONII
NEVIODVNI POETOVIONIS
VRBIVM IN PANNONIA OLIM CELEBRIVM
ET HIS INTERIECTARVM
VIA MILITARI MANSIONVM
SITV DISSERITVR
AVCTORE MATH. PETRO KATANCSICH
IN ARCHIGYMN. ZAGRAB. SCHOL. HVMAN.
PROFESSORE P. O.

ZAGRABIAE
TYPIS EPISCOPALIBVS
MDCCXCV.

Popular-

Philoſophie

der

Araber, Perſer

und

Türken,

theils geſammelt, theils aus Orientaliſchen Manuſkripten überſetzt

von

Franz von Dombay,

K. K. Orientaliſchen Gränz-Dolmetſcher zu Agram in Kroatien.

Agram,

im Verlage der Biſchöfl. Buchhandlung.

1795

svom listu biskupu, da će vjerno obavljati sve naloge biskupove i da će uvijek činiti svoju dužnost.

Da stekne biskupovu naklonost priča tečaj svoga života. Već godine 1775. počevši od mjeseca svibnja upravljao je kao faktor tiskarski posao udove Landerer u Budimu. Tamo je ostao u istom svojstvu do konca septembra g. 1780. kako veli: »ohne mich zu rühmen auf solche Art, dasz nachdem ich in der Universitätsbuchdruckerei während dieser Zeit als Setzer conditionierte, selbe sich nach einem noch nicht verflossenen halben Jahre Mühe gab, um meinem vorigen Platz wieder einzunehmen«.

God. 1780. nalazio se je u Budimu Ivan Toma pl. Trattner. On je ondje našao Hörnera, a budući da je trebao za Zagreb faktora, uzeo ga u svoju službu, to više, jer ga je odavna poznavao, budući da je bio kod njega u Beču sedam godina slagarom.

Došavši Hörner u Zagreb ostade faktorom Trattnerove tiskare punih deset godina. Da je tomu tako prilaže on biskupu svjedodžbu gradskoga

RITUALE ZAGRABIENSE,

DE IIS,

QUÆ IN SACRAMENTORUM ADMINISTRATIONE GENERALITER SERVANDA SUNT

Ut ea, quæ ex antiquis Catholicæ Eccleſiæ inſtitutis, & ſacrorum Canonum, Summorumque Pontificum decretis de Sacramentorum ritibus, ac cæremoniis hoc libro præſcribuntur, qua par eſt diligentia, ac religione cuſtodiantur, & ubique fideliter ſerventur in Provinciis Cathedralis Eccleſiæ Zagrabienſis: illud ante omnia ſcire, & obſervare convenit, quod Sacroſancta Tridentina Synodus de iis ritibus decrevit in hæc verba.

Si quis dixerit, receptos, & approbatos Eccleſiæ Catholicæ ritus, in ſolemni Sacramentorum adminiſtratione adhiberi conſuetos, aut contemni, aut ſine peccato a miniſtris pro libito omitti, aut in novos alios per quemcunque Eccleſiarum Paſtorem mutari poſſe, anathema ſit. *Seſſ. 7. Can. 13.*

Cum ineitur in Eccleſia DEI nihil ſanctius, aut utilius, nihilque excellentius, aut magis divinum habeatur, quam inſtituta: Parochus, vel quivis alius Sacerdos, ad quem eorum adminiſtratio pertinet, meminiſſe inprimis debet, ſe ſancta tractare; atque omni fere temporis momento ad tam ſanctæ adminiſtrationis officium paratum eſſe oportere.

A *Quam-*

1. stranica iza uvoda u djelu „Rituale Romano-Zagrabiense" Vrhovčeva izdanja g. 1796.

poglavarstva. Iza kako je punih deset godina Trattnera vjerno i pošteno služio, odpusti ga ovaj iznenada, bez svakoga pravoga razloga ili kako sam piše: »Eine mir noch bis itzt unbewuszte Ursache machte sellben so indiscret gegen mich, dasz ich auf einmal von Factorie entlassen war. Auch noch bis itzt, kann ich mir keinen andern Grund hiezu denken als Verkleinerung weill in andern Umständen sellber gewisz schon gerichtlich gegen mich verfahren seyn würde«.

Iza ove zgode, to jest iza kako je prestao biti faktorom Trattnerove tiskare, mislio je, da će steći dobru i pristojnu zaslužbu, ako otvori knjižaru. Ali tuj se je grdno prevario. Prilike onoga vremena u Zagrebu za otvorenje takova posla, pokazale se vrlo nezgodnima. Čini se, da je u to

HORVATZKI

DETCZE-PRIATEL.

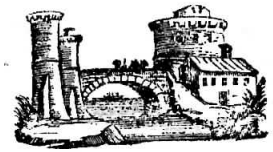

PERVI DEL.

VU ZAGREBU

PRITIZKANO VU CZESZ. KRALY. SZLOBODNOJ NOVOSZELZKOJ SZLOVOTIZKI.

1796.

MLAISSI

RÓBINZON:

ILITI

JEDNA KRUTO POVOLYNA,

Y

HASZNOVITA PRIPOVEZT

ZA

DETCZU

OD

J. H. KAMPE,

IZ

NEMSKOGA NA HORVATZKI JEZIK PRENESSENA

PO

ANTONU VRANICHU

SZLAVNE BISKUPIE ZAGREBECHKE MASSNIKU.

PERVI DEL.

VU ZAGREBU

PRITIZKANO VU CZESZ. KRALY. SZLOBODNOJ NOVOSZELZKOJ SZLOVOTIZKI.

1796.

vrijeme bilo više knjižara u slavnom gradu na gričkim goricama i na kaptolskoj strani, jer se Hörner biskupu tuži: Ich glaubte nach diesem Vorfall mit dem Buchhandel mein billiges Auskommen zu finden. Allein mit diesen ist für itzt gar nicht fortzukommen. Einer hauft sich nach dem andern und der blosz von diesem leben musz wird kaum den kümmerlichen Unterhalt davon ziehen können. Svoju knjižaru otvorio je na kaptolskoj strani, gdje se već od g. 1790. nalazi. Kako je tu uvijek bio čovjek na mjestu, kojemu se ni s koje strane ne može prigovoriti, o tomu može svaki čas pridonesti svjedodžbe.[1]

Biskup je na to pismo zatražio od Hörnera, da mu podastre račun, što bi po prilici stojalo uređenje tiskare, koju on želi osnovati. Hörner tomu biskupovu zahtijevu zadovoljava već 15. studenoga iste godine te svojemu pismu prilaže zahtjevani račun i ujedno kopiju lista, koji je primio od Trattnera.

Malo zatim piše i opet biskupu. Kaže da je prepis Trattnerova pisma od 30. studenoga iste godine poslao biskupu po Schwerdlingu, jer ga predati nije mogao osobno radi bolesti. Zatim nastavlja da i sam unapred znade, kako g. pl. Trattner s cijenom od 6.600 for. ne će biti posve zadovoljan, te mora priznati, da je cijenu prenisko udario.

[1] Biskupski arkiv. Lib. supp. XIX. 50.

PRÆFATIO.

INVICTISSIMO, AC POTENTISSIMO PRINCIPI, ET DOMINO, DOMINO *FERDINANDO*, DIVINA FAVENTE CLEMENTIA ROMANORUM, HUNGARIÆ, BOHEMIÆ &c. REGI, SEMPER AUGUSTO. INFANTI HISPANIARUM, ARCHI-DUCI AUSTRIÆ, DUCI BURGUNDIÆ &c. &c. PRINCIPI OPTIMO, ET CLEMENTISSIMO.

Paulus de Gregoriancz D. D. Zagrabienſis, & Franciscus ab Ujlak Veſtræ Majeſtatis in Regno Hungariæ Locumtenens Jaurinenſis, Eccleſiarum Episcopi, Michael de Mere Perſonalis Præſentiæ Majeſtatis Veſtræ in Judiciis Locumtenens; Gregorius Sybrik de Zarvaskend, Conſiliarii; Thomas de Kamaray Vice-Judex Curiæ, Joannes Zomor de Pokateleke Director Cauſarum Majeſtatis Veſtræ; ac Martinus Bodenarius juris utriusque Doctor Viennenſis, ac ibidem Archi-Gymnaſii Cancellarius, ſuorum Servitiorum humillimorum Commendationem.

)(In-

1. strana raskošnoga izdanja „Quadripartitum opus juris consvetudinarii Regni Hungariae" iz godine 1798.

»Auch musz ich selbst bekennen dasz, wie zu meiner Zeit Buchdruckerey und Buchhandel bestanden, derselbe mit dem Preis von 8000 fl. sich nicht so sehr übernommen habe, und dasz ich glaubte dasz der Anschlagspreis gewisz 9000 fl. seyn würde. Weil man aber von dem mindesten immer auf höheren Preis steigen kann, aber nicht so leicht wieder zurückkommt, so habe ich diesen Preis angesetzt wobey ich auch fest überzeugt bin, das H. von Trattner von seinem gemachten Anschlag doch noch etwas beträchtliches nachlassen wird.«

Am
Hohen Vermählungsfeste
des Hochgebohrnen
Grafen und Herrn
Ludwig von Sermage
mit der
Hoch- und Wohlgebohrnen
Gnädigen Fräulein
Anna von Novoßel
wird dieses
in aller Unterthänigkeit gewidmet
von dem
in der von Novoßelschen Buchdruckerey
angestellten
Faktor
und
sämmtlichen Mitgliedern.
Agram 1805.

U istom listu kazuje, kako mu je Schwerding pripovijedao o milosti, koju je biskup na nj sasuo. Raduje se što se je biskup izrazio, kako će, uspije li ovo kupovanje, njega učiniti upraviteljem toga posla i njemu povjeriti nadzor. Obećaje, da će tu milost dobro izvršavati.[2])

Prošao je gotovo čitavi mjesec iza toga, a čini se, da je biskup imao u to doba važnijeg posla, jer se nije dalje brinuo za tiskaru. Sada je opet morao upitati Hörnera, što je s tiskarom.

Zato mu Hörner piše 22. siječnja 1794.

»Po nalogu vaše Preuzvišenosti usuđujem se kazati svoje mnijenje o Trattnerovoj tiskari.

1. Jer g. pl. Trattner ne zabacuje posve moj predlog, koji sam učinio po želji biskupske ekscelencije (i kojemu se original nalazi u rukama Vaše ekscelencije) i jer sada vlada samo zbog premalene kupovnine zapreka, to je moje nemjerodavno minjenje, da bi se ovdje bez najmanje štete Vaša Visost mogla upustiti do svote od 7000 do 7500 fr. Ovoj cijeni ne će onda g. Trattner moći ništa više prigovoriti. Samo bi morao g. pl. Trattner i svemu ostalomu zadovoljiti, što je u ostalim točkama nacrta određeno.

2. Što se tiče rokova plaćanja, to bi se glede toga mogao još zahtjevati polgodišnji produljeni rok, a i na to bi za cijelo rado pristao Trattner, osobito ako bude kupovnina povećana na rečenu svotu od 7500 for.

3. Neka g. pl. Trattner uznastoji, da odmah prvih dana, kako dobije list vaše ekscelencije, odmah ugovor potpisan otpošalje i odmah nekoga

[2] Biskupski arkiv. Lib. suppl. XIX. br. 55.

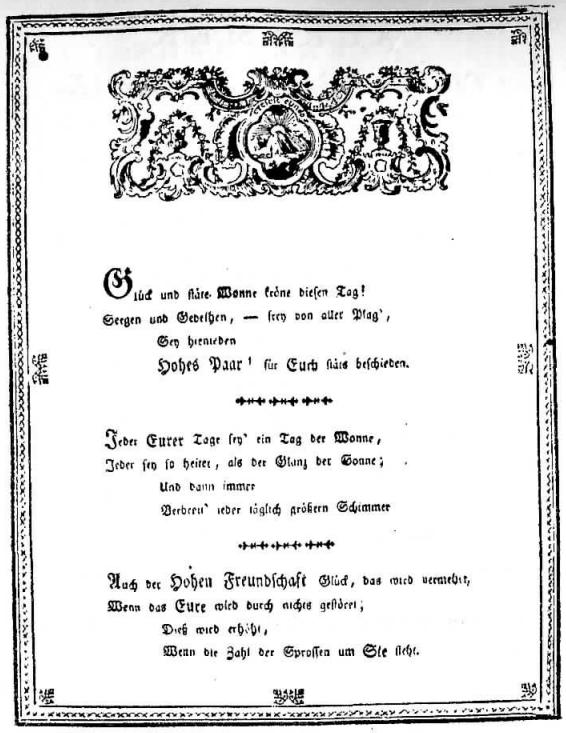

Glück und flare Wonne kröne diesen Tag!
Segen und Gedeihen, — frey von aller Plag',
Sey hienieden
Hohes Paar! für Euch flars beschieden.

Jeder Eurer Tage sey' ein Tag der Wonne,
Jeder sey so heiter, als der Glanz der Sonne;
Und dann immer
Verbreu' jeder täglich größern Schimmer

Auch der Hohen Freundschaft Glück, das wird vermehrt,
Wenn das Eure wird durch nichts gestöret,
Dieß wird erhöht,
Wenn die Zahl der Sprossen um Sie flecht.

imenuje, koji bi kod predaje posla u njegovo ime bio nazočan, da se tako kod revidiranja izbjegne svim sumnjama. Ako se to sve dogodi, to bi za tri četiri tjedna Trattnerova tiskara i knjižara mogla posve postati vlasništvom Vaše ekscelencije.«[3])

Prošlo je i opet gotovo mjesec dana i ništa se nije napred koraknulo u tom poslu.

Dne 18. veljače piše i opet Hörner biskupu Vrhovcu:

Na žalost od Trattnera nije mu još uvijek stiglo nikakovo pismo. Ako nije niti biskup dobio odgovora, to on naslućuje slijedeće:

1. Da Trattneru nije nikad bilo ozbiljno stalo do prodaje.
2. Da mu se uvjeti ugovora čine preteškima.
3. Da ne može radi svoje parnice za sada prodati tiskare.

Jer je pako biskupu stalo, da se taj posao što brže ostvari, zato upućuje Hörner biskupa, neka zahtijeva od Trattnera kategorički odgovor. Od otezanja mogle bi nastupiti mnoge štetne posljedice. Trattner možda misli, da će se naći drugi bolji kupac, koji će njegovu tiskaru prekupiti uz bolju cijenu, jer mu nisu poznati odnošaji u našoj domovini. Bila bi u istinu šteta po biskupa, ako ne dobije te tiskare, jer ne bude li imao svoje tiskare, nigdje ne će tako uz malu cijenu štampati svoje knjige i tiskanice. Napokon navodi Hörner i druge razloge, radi kojih bi htio, da se tiskara ostvari. Razlozi su ti posve osobne naravi. Knjižarstvo mu ne ide. Odkazan mu je dućan i za dva mjeseca mora seliti iz njega. Najzgodnije bi mu

[3] Biskupski arkiv. Bib. suppl. XIX. br. 63.

AGRAMER

THEATER JOURNAL.

Eine Wochenschrift

zur nutzlichen und angenehmen Unterhaltung

herausgegeben

von

A. J. von Guttenberg.

Des ersten Viertel Jahrs — Erstes Heft.

Agram

gedruckt auf Kosten des Herausgebers in der v. Novofzeischen Buchdruckerey.

1815.

sada bilo, da postane faktorom biskupske tiskare. On mnogo više naginje tiskarstvu, nego li knjižarstvu, a tiskarstvu za to »weil mir dieses Metier von Jugend an mehr als jedes andere gefallen, und meine grösste Aufmerksamkeit auf mich gezogen hat, so dasz ich durch Hilfe einiger anderen Wissenschaften 2 Faktorien durch 13 Jahre vorgestanden bin, wovon ich auch Attestate aufzuweisen habe«.

Knjižarstvo imade za sebe doduše veliko polje, dosada je ipak za knjižarstvo potrebna vanredno velika imovina. Imetka u njega ne imade, a pošto mora seliti u novi stan, to bi morao s novim gospodarom kuće utvrditi novi ugovor. Takav ugovor morao bi učiniti bar na godinu dana. Ako u to vrijeme biskup s Trattnerom učini posao i ako kupi tiskaru, te njega postavi za faktora, morao bi dakle s velikim gubitkom napustiti ovaj novi stan. Mimo to navađa i još neke druge razloge, koji ga sile zamoliti biskupa, neka požuri Trattnera i neka što prije kupi tiskaru. Sada je došao pravi čas.[4]

Ne ima sumnje, da je biskup i sam požurio posao, koji mu je toliko srcu prirasao, jer još iste godine 1794. nalazimo već knjiga, po kojima se vidi, da su štampane biskupskim slovima.

Naš stari kajkavski pisac Tomaš Mikloušić u svojoj knjizi piše: Okolo leta 1796. Tomaša Trattnera slovarnica po kupičku prenešena je na Antona Novosel, njih ekselencije gospodina biskupa Maksimiliana Vrhovac de Rakitovec, kneza dvornoga (Comes Curialis) i ova potlam pod imenom Veliko-izvišene gospe konsiliarušice Franciske od Novosel rečenoga ladavca vdovice, još i den denešni, jedina samo, za veliku vendar

[4] Biskupski arkiv. Ibid. XIX. br. 66.

PREDZNANYA

PRAVICZ

SZAMOSZVOJNEH

VUGERZKEH

DOMIN IMBRIHA

Vszeh Pravicz Doktora, pri Velikeh Skolah Zagrebechkeh Dogodozpisza Pravicz Szamoszvojneh Vugerzkeh, y eveh izteh tak Varasheh, kak y Zaglavneh Navuchitela Kralyevzkoga, Ochitnoga, Narednoga, Navuchitelov ovde Pravdoznanzkeh Ztaresnine, Obodvojega Szuda priszesnoga Pravdopravnika, y Szlavne Varmegyie Zagrebechke Szudbenoga Ztola Priszednika.

VU ZAGREBU,

z-Novoszelzkemi Szlovami.

1818.

občinsku hasen i navukov napredek vu Zagrebu vu laški vulice nahadja se: Bog bi dal! da bi i još vnogo let z vekšem domorodcev trsenjem i napredovanjem nahadjala se!!!«[5]

Tim riječima svjedoči nam starac Mikloušić, da je biskup zaista tiskaru kupio, samo mu nije pravo poznata godina, koje je to učinio.

Mikloušić nas poučava i gdje se je ta tiskara nalazila. Ali to bismo znali i iz oporuke biskupa Vrhovca. Taj glasoviti hrvatski mecena utemeljio je u Vlaškoj ulici malo prije svoje smrti orfanatrofij i to 5. lipnja 1827. Ali već u svojoj oporuci od 21. srpnja 1820. mislio je na taj zavod. U toj je oporuci na ime ostavio sirotištu dvije svoje vlastite kuće u Vlaškoj ulici, kamo ga je poslije i zaista smjestio. Stavka u oporuci o sirotištu glasi ovako:

»Tertiam partem integram obtineat neoinstituenda fundatio privata Episcopatus zagrabiensis orphanatrophii, cui insuper duas meas privatas in vico Latinorum situatas olim Schnephianam et illi contiquam olim Pavlochianam meae privato aere emptas domos, una cum typographia in posteori illocata ita lego, ut pauperes juvenes nobiles et ignobiles, bonae tamen indolis, capacitatis et fini correspondentes profectus juxta determinationem et praescriptum Ordinarii Praelati Zagrabiensis sede vero vacante vicarii sub immediata directione pii docti et laboriosi sacerdotis per ordinarium vel sede vacante per vicarium capit . . .«[6]

[5] Mikloušić Toma. Izbor dugovany vsakovrstneh od g. 1821. str. 74.

[6] Zakladni list, kojim biskup osniva orfanatrofij, (koji nosi »Orphanatrophium ad S. Martini), priobćio je u br. 27. Katoličkoga lista g. 1882. presv. g. biskup Ivan Krapac u svojem članku: »Što učiniše biskupi zagrebački s kaptolom za uzgoj mladeži«.

Vszém Duhovném Paztírom, y oztálém Vérném Biskupie Nashe Ovczam Zdravje, y Blagoszlov vu Kristushu Jesushu Gozponu Nashem!

Prelyublyèna Bratja! Blàseni, koji po szlédéh nepobosnéh nigdar nehodiju, y drustva Gréshnikov vszigdarsze ogíblyú: blàseni, koji bedazte récht malovrédnéh, y zburkanéh lyúdih neposzlùshaju. (Sholt. 1 r. 1) *Ah! vu owéh chalarnéh vrémenah, vu kojéh neizbrojene zkvarlyive bludnozti szvéta zatàplyaju, y z-porushenyem obchinzkém grozíjusze, vu owéh neszrechnéh tmicze, y bludenya dnèvih, kojéh nekoji napùhnyeni, y himbeni*

3. stranica iz Vrhovčeva djela „Podvuckanya vu naj poglavitesheh vere iztinah..." (1822)

Iz biskupove oporuke saznajemo dakle, da je zaista tipografija stajala u Vlaškoj ulici u biskupovoj vlastitoj kući, tamo, gdje je danas sirotište i to u zadnjem dijelu te kuće. Saznajemo ujedno i to, da je ta tiskara bila sve do zadnjih dana biskupa Vrhovca njegovom svojinom, premda se je zvala tiskara Novoselska i premda su ove knjige štampane u njoj nosile oznaku: »Typis Novoszelianis«, ili hrvatski: »Pritiszkano vu Czesz. Kraly Szlobodnoj Novoszelskoj Szlovotizki«. Prvo vrijeme od god. 1794. pa do god. 1796. nazivala se je tiskara i biskupskom. Tako je djelo Katančićevo: »Fructus auctumnales«, štampano g. 1794. označeno: »Zagrabiae, Typis Episcopalibus«. Djelo Dombayevo: Povijest mauretanskih kraljeva označeno je: »Agram. Bischöfliche Buchhandlung«. Blaškovićeva Opća povijest Ilirika nosi oznaku: »Zagrabiae in Typographia Episcopali«, a mala knjižica njemačka o jubileju štampana je: »Agram mit Bischöflichen Schriften, dočim hrvatska o istom od god. 1795. ima oznaku: Vu Zagrebu, stampano vu Biskupszkoj Stamparii.

Biskup steče za se i za svoje nasljednike od cara Franje II. privilegij za svoju tiskaru 7. svibnja 1795.[9] Taj tipografski privilegij za biskupa Vrhovca pisan je na pergameni.

Nego nije dugo na knjigama ove tiskare oznaka biskupska, već iste godine 1795. nalazimo u Mežnarovoj »pridici od sv. Martina Turonskoga« i Novoselovo ime. Na toj knjizi, koju posjeduje kr. sveučilišna biblioteka u Zagrebu stoji već napisano: »Vu Zagrebu Czeszarsko-kralyevz. szlobodna Novoszela knigaria«.

Biskup je dakle već odmah prve godine tiskaru predao ili kako naš Toma Mikloušić kaže, prenesao na Antuna Novosela svojega »dvorskoga kneza«.

Zašto je to biskup učinio?

Teški časovi zadesili ga upravo u to doba. Revolucijonarni pokret, jakobinski, koji se je razmahao u Ugarskoj, dopro je i u našu domovinu. Sam zatvoreni revolucijonarac Martinović okrivio je biskupa, da je s njim u vezi. Već od prije bio je biskup mnogo okrivljivan radi svojega slobodoumlja, ali otkad je Martinovićeva afera izašla na svjetlo, više nije imao mira. Među najopasnijim neprijateljima u Zagrebu imao je biskup tiskara Kotschea i njegovu ženu, te Stjepana pl. Brigljevića, otpuštenoga biskupskog odvjetnika. Sad je izgledalo, da će se jedan riješiti konkurencije, a drugi da će doživjeti dan osvete.

Kotsche dakle zamoli, neka bi se biskupu zabranila tiskara, jer da on bez sumnje ima namjeru tiskati tajne spise, on da je već više takovih spisa i tiskao. U njegovoj tiskari da je namješten sumnjivi svećenik Schwerdling kao upravitelj, koji je protjeran iz dviju dijeceza, u istoj da je i nevaljali faktor Hoerner. Biskupa je pozvalo ugarsko namjesničko vijeće da se opravda. On odgovori dostojno, da je kupio tiskaru, da koristi domovini.

Nije ovdje mjesto, da govorim ovdje opširnije o svim biskupovim neprilikama, što ih je doživio radi Martinovićeve afere. Opširnije sam o tome progovorio u svom životopisu biskupa Vrhovca. Ipak moram, da spomenem jednu optužbu protiv biskupa. Žena tiskara Kotschea i Briglević rekoše među ostalim: »Biskup je jednom rekao, da su Francuzi samo za to tako brzo i sretno napredovali, jer su imali tiskare. U biskupovoj tiskari radi se i po noći, a knjige u to doba štampane, odvoze se u Ugarsku i Njemačku posebnim kolima«.

Vrhovac je nekako sretno izmakao ruci pravde. Ali njegova tiskara postade ugroženom. 7. veljače 1795. napisa sam car Franjo vlastoručno: »Da ich aber nicht gerne sehe, dass der Bischof zugleich mit seinem Amte ein bürgerliches Gewerbe ausübe, so wird denselben der Fingerzeig unter der Hand zu geben sein, dass er seine Buchdruckerei des ehestens an einen Dritten Kunstverständigen abzutreten sich bestreben solle«.

Careva volja morala je biti biskupu Vrhovcu zapovijed i tako je morao predati tiskaru drugome. Bio je to Anton pl. Novosel. O Antunu Novoselu i njegovoj porodici malo sam mogao saznati.

Bojničić u svom djelu o plemstvu Hrvatske spominje i plemiće Novosele. Plemićki list i grbovnicu dobi Luka Novosel dne 12. septembra 1744. od kraljice Terezije. Taj Luka bio je kapetan. Izvornik njegove diplome čuva se u kr. zem. arkivu. Ovaj Luka bio je otac našemu Novoselu. Uz tiskaru Novoselovu bila je uređena i knjižara.

Već g. 1796. izdala je ova knjižara od 135 stranica: Verzeichnisz der Bücher welche in der kais. königl. privilegierten von Novoszelschen Buchhandlung in Agram gedruckt mit von Novoszelschen Schriften. Ali krivo bi mislio, tko bi mislio, da su to knjige na prodaju štampane u Novoselskoj tiskari.

Ovaj spisak knjiga, koje se u ono doba prodavalo u toj knjižari, zanimljiv je vrlo za historika kulture, jer nam pokazuje, kakovom se duševnom hranom hranio u ono doba hrvatski narod. Na prvoj je strani sadržaj po strukama. Čitav je katalog razdijeljen u ove odjele: 1. Sveto pismo i tumač. 2. Dogmatika, Polemika, Patrologija. 3. Moral i Pastoral. 4. Prodike i kateheze. 5. duhovno pravo. 6. Ascetika i liturgija. 7. Crkvena oovijest. 8. Prirodno, državno i građansko pravo. 9. Policija, trgovina i financije. 10. Politika. 11. Medicinske knjige. 12. Logika i metaphysika. 13. Moralna filizofija. 14. Prirodopis i prirodoslovlje. 15. Matematika i geometrija. 16. Računice. 17. Odgojni spisi. 18. Poljodjelstvo, ratarstvo i kućanstvo. 19. Profana povijest. 20. Životopisi. 21. Putopisi. 22. Zemljopis i topografija. 23. Književna povijest. 24. Filologija i estetika. 25. Klasici. 26. Pjesme i prozaički sastavci. 27. Pismari. 28. Gramatika i leksika. 29. Vojničke knjige. 30. Knjige za činovnike. 31. Knjige za trgovce, umjetnike i obrtnike. 32. Romani, pripovijesti i druge zabavne knjige. 33. Knjige igraće. 34. Knjige različnoga sadržaja.

U opasci se spominje, da se kod knjiga zvjezdicom označenima, ako se plate gotovim novcem, daje popust trećine cijene, t. j. 20 novč. od forinte, a kod knjiga, označenih križem daje popust jedne četvrtine, t. j. 15 novč. od forinte. Za glazbenine, karte, glume postoje posebni popisi. U istoj knjižari mogu se dobiti i druge knjige, koje se ne nalaze u tom katalogu, samo ako ih je cenzura dozvolila.

U popisu ima latinskih, njemačkih, francuskih, grčkih i hrvatskih djela, dakako da se ova potonja u velikoj gomili njemačkih posve gube. Ali ipak već na drugoj strani dolazi: »Evangelium Szveti, na vsze Nedelye u szvetke szeloga Leta, in 8. Vu Zagrebu 1778.... 30 kr. Među knjigama drugoga razdjelka zanima nas ona u Zagrebu štampana: Gespräche (fünf kurze) eines Christen mit einem Freydenker 8° Agram... 6 kr.« Medju hrvatskim ascetičkim knjigama dolazi dakako Mulih. Njegova »Prodestva za vsze protuletne dobi nedelje« stajale su 1 for. Medju raznim katekizmima spominje se: »Tabella Temelyita katekismusa fol. vu Zagrebu 1785.« za koju sumnjam, da se je u kojoj biblioteci uščuvala. Stajala je 3 kr. Medju ascetičkim knjigama nalaze se Plantićeva razmišljanja. To djelo takozvanoga kralja paragvajskoga, bivšeg Isusovca, moglo se je dobiti za ciglih 6 novč. Medju povjesnim djelima nalazimo djela: Adelunga, Archenholtza, Büschinga, Kollara, Home a, Schwandtnera, Solignaca, Voltaira (rusku povijest). Od hrvatskih pisaca dolaze tuj imena

Blaškovića, Dombaya, Katančića (Columna milliaria ad Eszekum reperta 4.) 48 kr. itd.

Među životopisima nalazi se Dombajev »Život Mohamedov« i Život Franje Trenka u njemačkom jeziku. U odjelku: Zemljopis i topografija dolazi. Bel. Compendium geographicum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae itd. U literarnoj povijesti dolaze imena Denisa, Hapera, Katančića, Kollara, spominje se i »Possega(a) saecula seraphica 8° Ezseckii 1777.... 1 fl. 8 kr.

Među pjesnicima dolaze: Alxinger, Blumauer, Bürger, Cramer, Gellert, Geszner, Gottsched, Hagedorn, Klopstock, Lesing (Nathan der Weise) Metastasio, Nikolai, Rabner, Ramler, Sarbievius, Szerdahely (Silva Paznassi Pannonii) Torquato Tasso (u njemačkom prijevodu) Uz, Werthes Schoenheiten ital. Dichter nebst Orlando furioso, Wieland, Zacharia. Kako se odatle vidi, nije bio ukus tadanje zagrebačke inteligencije loš. Među ovim imenima imade svijetlih i sjajnih onoga doba. Među gramatikom i riječnicima poznatim Adelungovim, Alvarijevim nalazi se naš starac Belostenec, Bernolak (Grammatica Slavica) Komenskov (Orbis pictus). Ima još gramatica poljskih, talijanskih, latinskih, grčkih, engleskih, hebrejskih, ugarskih, Gottschedova Grammatica germanica izašla je u osmini u Zagrebu.

I među romanima nalazi se i svijetlih imena, ali tuj već dolaze imena i takova, za koja danas već nitko ne pita. Među dramama dolazi Schiller, Kotzebue i dr. Među igraćim knjigama dolazi i Ritterov Lado ili Sibila.

Iza ovoga knjižarskoga kataloga još je izdala tiskara Novoselska i drugih. Meni je poznat onaj od g. 1804.

Pita se, zašto je biskup baš Novosela upotrebio za »vlasnika« svoje tiskare. Anton pl. Novosel, njegov dvorski knez (comes curialis) bio mu je šurjak. Anton Novosel bio je naime muž Franciske Novosel, koja je bila rođena sestra biskupa Vrhovca. Novosel, vlastelin imanja Dolec iznad Laduča imao je prilike kao dvorski knez Vrhovčev upoznati njegovu sestru. S njom je rodio kćer Anu, koju je poslije oženio grof Ludovik Sermage. Franciska pl. Novosel dobi od brata, a kći joj Ana grofica Sermage rođ. pl. Novoselka dobi po svom ujaku biskupu Vrhovcu ova imanja: 1. Golubovec. 2. Bistricu. 3. Gušćerovac kod grada Križevca. 4. Tanjugovo kod sv. Križa varaždinske županije. 5. Vrhovec kraj Samobora. 6. Kustošak (kameniti stol) kraj zagrebačkog Mirogoja i 7. Stubičke Toplice.[7])

Anton Novosel umro je već 27. travnja 1800.

Dr. Franjo Klohammer, učeni piarista, profesor matematike u zagrebačkoj akademiji i poznati latinski pjesnik spjevao je žalobnicu prigodom Novoselove smrti. Klohammer,[8]) koji je rođen 21. augusta 1755. u Bazinu, Požunskoj županiji, živio je u Zagrebu od g. 1799. do 1814. kao profesor, a kasnije kao direktor. Umro je 12. februara 1830. te je u Zagrebu napisao tuštu tamu raznih latinskih prigodnica. Naslov one Novoselu glasi: Carmen quod in funere spectabilis ac perillustris domini Antonii Novoszel S. C. R. A. Maiestatis consiliarii excell. ac illustr. domini episcopi zagrabiensis comitis curialis inclyt. cottuum zagrab. et crisiens. tabulae iudiciariae assessoris. Scripsit Franciscus Klohammer e scholis

[7]) Deželić Gjuro: Kako su Stubičke toplice pripale Rauchom. Dragoljub 1903. str. 36.
[8]) Szinneyi Josef: Magyar irok élete es munkai. A. Magyar tudomanyos Akadémia megbizàsábol. Budapest. VI. Kötet, p. 577—579.

piis AA. LL. et Philos. Doctor i reg. Academ. zagrab. mathes. purae et adplic. Professor P. O. die 27. aprilis 1800.

Toj pjesmi je postavljen na čelo moto: Oportet — — celebrare virum bonum. Pind. in Isthm.

Iza smrti Antuna pl. Novosela vodila je i dalje tiskarski posao njegova udova Franciska. Tako je to bilo sve do god. 1825, kad je tiskara prestala.

U svom dnevniku, koji se čuva u nadbiskupskom arkivu, napisao je biskup Maksimilijan Vrhovac na 24. rujna 1824.: Tractatus cum factore Typographiae Rosij, qui intendit emere Typographiam Novoszelianam et offert 3500 ff. M. C.[9] Pregovori između biskupa i faktora Rossija potrajali su međutim još puna 4 mjeseca. Napokon je zabilježio veliki biskup 20. siječnja 1825., dobre dvije godine ispred svoje smrti u svoj dnevnik, da je toga dana prodao tiskaru Rossiju.[10] God. 1826. umrla je i Franjica Novosel. Njoj je ispjevao poznati zagrebački njemački pjesnik Ferdo Rosenau pjesmu: Trauer-Thränen auf das Grab der Frau Hofräthin Franziska v. Novoszel gebornen von Verhovacz. Den sämmtlichen hohen Anverwandten und allen Verehrern der seelig in dem Herrn Verblichenen — ehrfurchtsvoll gewidmet von Ferdinand Rosenau. Agram, 1826. Gedruckt bei Franz Suppan.

Dodajem još na koncu rodoslovlje porodice Novoselove, u koliko pokazuje, kako su sadanji vlasnici nekadanjih Vrhovčevih imanja baruni Rauchi došli u posjed tih imanja:

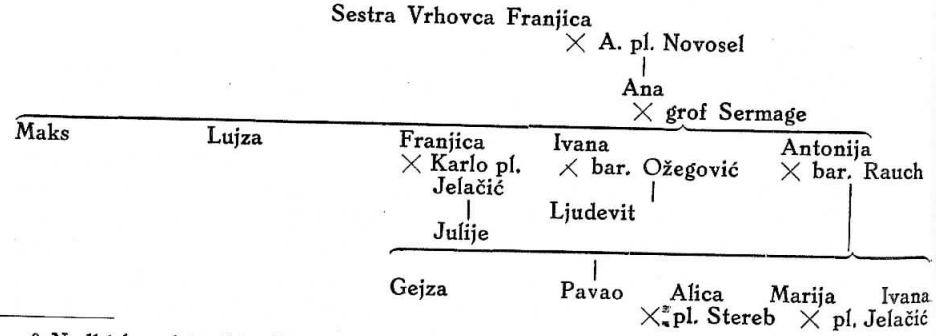

[9] Nadbiskupski arkiv. Diarium Verhovacz. 24. X. 1824.
[10] Ibid. 29. I. 1825.

Resumé. Le mécène croate, l'évêque de Zagreb, Maximilien Vrhovac, fidèle aux efforts qu' il faisait pour la civilisation de sa nation, avait acheté, en 1794, l'imprimerie de Jean Tomas Trattner, libraire et éditeur viennois, qui avait des filiales dans toute la monarchie habsbourgeoise et qui s'est seul pu maintenir au XVIIIe siècle pendant la ruine universelle des imprimeurs. L'auteur de l'article ci-dessus décrit, en détail, l'origine et le développement de cette imprimerie, qui s' appelait au commencement »imprimerie épiscopale« jusqu' à l'époque où l'évêque fût décrié comme franc-maçon, adhérent et partenaire du fameux abbé Martinovitch qui a été guillotiné en révolutionnaire. Echappé à peine à cette détraction et à celle que de son imprimerie sortaient des imprimés revolutionaires, Vrhovac a donné, sur l'ordre de l'empereur François Ier lui même, à son imprimerie le titre sociale d'Antoine de Novosel, le mari de sa soeur Francisque, qui a après la mort de son époux, dès 1800 à 1826, mené l'entreprise. A l'article est ajoutée la bibliographie des oeuvres imprimées dans cette librairie. De même sont réproduits les fac-similé des quelques éditions, d'après lesquels on peut se faire une idée sur l'ajustement des livres en Crotie à la fin du XVIIIe et au commencement du XIXe siècle, donc juste à la veille du mouvement dit illyrique.

BIBLIOGRAFIJA NOVOSELSKE TISKARE. POPIS DJELA TISKANIH U NOVOSELSKOJ TISKARI.

1794. **Katančić Petar:** Fructus Auctumnales In Iugis Parnassi Pannonii Maximam Partem Lecti Latia Et Illyrica Cheli Decori Vate Math. Petro Katanchich Panonnio In Archi. Gymn. Zagrab. Schol. Hum. Professore P. O. Zagrabiae, Typis Episcopalibus MDCCXCIV 8° str. 78. Od str. 1—36 latinske a od 40—78 hrv. pjesme spjevane u raznim metrima. — Sveučilišna biblioteka u Zagrebu.

1794. **Ebül-Hassan Aly Ben Abdallah, Ben Ebi Zeran:** Geschichte der mauritanischen Könige. Verfasst von dem arabischen Geschichtschreiber.... Aus dem Arabischen übersetzt, und mit Anmerkungen erläutert von Franz v. Dombay. Agram, Bischöfliche Buchhandlung 1794—95. 2 Thle. 8°+16 listi CXII, 277+41 st.; X. 412 str. 11 listi.

1794. **Katančić Petar:** De columna milliaria romana ad Eszecum reperta quam Petrus Katanchich Pannonius in archigymn. Zagreb., schol. hum. prof. P. O. conscripsit. Editio secunda. Zagrabiae Typis episcopalibus 1794. 8° 122 str.

1794. **(Schwerdling):** Wald-Scenen und Natur-Schöncheiten Agram Im Verlage der Bischöflichen Buchhandlung 1794. 8° 173 str.

1794. **Blaskovich Andreas de Blaskovaz:** Historia Universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria, Auctoritate et Adprobatione Regii Senatus Universitatis Budensis, Zagrabiae Typis Episcopalibus. MDCCIV. Tomas T. R. in Typographia Episcopali 1794. Fol.

1795. Nothwendiger Unterricht des Jubileums. Agram mit Bischöflichen Schriften 1795. 8°

1795. Dianich Georg.: Elegia in obitum Ignatii Verbega Medici. Zagrabiae, typis Episcopalibus 1795. 8°.

1795. **Kornig Franz:** Kroatische Sprachlehre, oder Anweisung für Deutsche, die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen, nebst beygefügten Gesprächen, und verschiedenen Uebungen. Herausgegeben von Franz Kornig, Lehrer der bürgerlichen Erziehungschule an der königlicher Hauptschule zu Agram. Agram im Verlage der bischöflichen Buchhandlung 1795. 8° str. 419. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1795. **Dombay Franz:** Auszug der Lebensgeschichte des Propheten Muhameds mit Bezug auf dessen religions-politische und moralische Gesetze. Agram 1795. K. K. priv. bischöfl. Buchhandlung. E. M.

1795. **Nauk o jubileumu.** Potreben Y Kratek Navuk od Jubileuma Kojega Szveti Otecz Papa Pius VI. Za Czeszarzko Kralyevzke Orszage podelilje zkupa z- molitvami vu vremenu navadremi. Vu Zagrebu, stampano vu Biskupskoi Stamparii 1795. 12° 22 str.

1795. **Katančić Matija, Petar:** Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum in quo de origine lingua et literatura Croatorum simul de Sisciae Andautonii Neviodunii Poetovionis urbium in Pannonia olim celebrium et his interiectarum via militari Mansionum situ disseritur auctore Math. Petro aKtancsich in Archigymn. Zagrab. schol. human. professore P. O. Zagrabae, Typis Episcopalibus MDCCXCV. 4° 228 str. nep.

1795. **Meznar David:** Pridika Od S. Martina Turonskoga Biskupa Kanoti Odvitnika, Iliti Patrona Xupne Cerkve U Slavnome Poxeshkoga Comitata Spailuku Bestovacskomu podignute Recsena Od Mlogo Poshtovanoga Gospodina Davida Meznara Nyihove Excelentie Prisvitloga Biskupa Zagrebacskoga S. Stolice u Poxegi naregjene Consistoriala, i Zaedno U Kraljevskomu Gymnasiumu Professora ord. nigdashnjega pako Reda Paulinskoga Misnika. Dana 11. Novembra 1795 Vu Zagrebu Czeszarzko-Kraljevz. Szlobodna Novoszela Knigaria. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1795. **Dombay Fr. de:** Popular-Philosophie der Araber, Perser und Türken theils gesammelt, theils aus orientalischen Manuscripten übersetzt. Agram im Verlage der Bisch. Buchhandlung 1795. 8° 278 st. Petrik. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1796. Der Kunsterfahrne Spargelgärtner, und immerwährender Spargel Kalender. Agram mit Bisch. Schriften 1796. 8° 12°.

1796. **Rohr Konrad** der Kurschmied in der Noth, oder Alles in einem. Agram. Bisch. Schriften 1796. 8° B.

1796. Fragmenta Carminum. Zagrabiae Typis Novoszelianis 1796. 8°.

1796. Fustinioni Fr.: Razgovor u prilici kad voiska ogulinska jest odhajala suproti Francuzu. U Zagrebu Slovotiskom Novoselovim. 1797.—8.

1796. **Syllabus** Vocabulorum gramaticae Em. Alvari in Croaticam linguam conversorum, (curante Mikloussich) Zagrabiae tipis Novoszelianis MDCCXVI. 8° str. 216. B. — Sveuč. biblioteka.

1796. **Peszma** od Josefa Cseszara. Vu Zagrebu pritiskano vu Novoszelskoj slovotizki 8° 6 str. Šafarik II. 320.

1796. **Šipuš Josip:** Temely Xitne Tergovine Polag Narave Y Dogacsajev Razborito Po Joseff Sipus Horvatsanu Karlovacskome. Vu Zagrebu. Pritiszkano Vu Czesz. Kralyevsz. Szlob. Biskupsz. Stamparii 1796. 8° sto. Knjiga je posvećena biskupu Maks. Vrhovcu. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1796. Andachtsübung zu den heiligen Johann von Nepomuk. Uebersetzt aus Spanischen. Von Fr. Dombay.

1796. **Rituale** Romano Zagrabiense seu formula agendorum in administratione sacramentorum et caeteris ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda ac in usum zagrabiensis dioecesis accomodata, et utilibus additamentis aucta. Authoriate et opera r. c. a. c. excell. d. Maximiliani Verhovacz.. editum Zagrabiae. Typis Consiliarii regii Antonii Novoszel 1796. 4° XX 4 nepag. 336. označenih str. i 8 str. nepag.

1796. **Holland Ivan Juraj:** Raztolnachenya Evangeliumov Nedelyneh Jedna Kniga Chtenya Za Varaskoga, Y Ladanzkoga Chloveka, Kak Takaj Za Potrebòchu Duhovneh Paztirov Na Ladanyu Janusha Juraja Holland Plebanusha Vu Baru Pri Jngolstadu. Iz Nemskoga Na Horvatzki Jezik Prenesheno Po Josefu Erneztu Matthievits Szvetzkom Meshniku, Y Perveshne Kralyevzke Skole Zagrebechke Navuka Kerschanzkoga, Y Historie Sz. Piszma Navuchitelu. Vu Zagrebu, Pritizkano Vu Czesz. Kraly. Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1796. Stran I Razd I. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1796. **Matijević Josip:** Raztolnachenya Zverhu Velikoga Katekismusha Vu Czeszarzko-Kralyevzkih Dersavah Za Navuchanye Odluchenoga, Navlaztito Za Podvuchati Ladanzko Lyudztvo Z Pridanemi Na Krepoztno Dersanje Kerschanzko Zpadajuchemi Navuki Zkup Szlosena I Na Horvatzki Jezik Preneshena Po Josefu Erneztu Matthievits Kralyevzke Perveshne Skole Zagrebachke Navuka Kerachanskoga, y Historie Szvetoga Piszma Navuchitelu. Z - dopushenyem Poglavàrov. Vu Zagrebu Pritizkano Vu czesz. Kraly. Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1796. Ztran I. I. od Vere 8° str. VIII. nep.+166. Ztran Od Vere Razdelenye Drugo 8° str. 122+2 nep. Ztran II. Od Ufanya. 8° str. 122+2 nep. Ztran III. (g. 1797.) Od Lyubavi. Ztran IV. Od szveteh Shakramentov (1801.) 8 str. X. nep.+224. Ztran V. (1802) Od Kerschanzke Duśnosti 8° str. IV. nep.+212.

1796. **Ferrich Georgius:** Paraphrasisi psalmorum poëtica cui accedit altera in utriumque testamenti cantica cum annotationibus.

1796. **Ferrich Georgius:** Imago viris sapientis Zagrabiae 1796. Typ. Novoszelianis 8° 4 lista. (Petrik Bibl. Hung. I.).

1796. **(Mikloušić Tomo):** Syllabus vocabulorum gramaticae Emanuelis Alvari in croaticam linguam conversorum curante M. T. U Zagrebu kod Novosela 1796. 8° 216 str. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1796. **Meznar David:** Pridika U Vrime Zadobitoga Po Austrianci Suproti Francuzi Kod Rhena potoka Gradovah Haintza, Manheima priobladanja po Slavnoj Varmegji Poxeshkoj: Tebe Boga Falimo, derxane zafalnosti: Recsena Od Mlogo Poshtuvanoga Gozpodina Davida Meznara, Njihove Excellentie Prisvitloga Biskupa Zagrebachkoga S-Stolice u Poxegi naregjene Consistoriala, i zajedno u kraljevskomu Gymnasiumu Professora ozd. nigdashnjega pako Reda Paulinskoga Misnika. Dana 6. Januara 1796. Vu Zagrebu, Czeszarzko Kralyevz. Szlobodna Novoszela Knigaria 8° str. 19. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1796. **Kampe J. H.:** Mlaissi Robinzon: Iliti Jedna Kruto Povolyna Y Hasznovita Pripovezt Za Detzu Od J. H. Kampe. Iz Nemskoga Na Horvatzki Jezik Prenessena Po Antonu Vranichu Szlavne Biskupie Zagrebechke Massniku. Vu Zagrebu Pritizkano Vu Czesz. Kraly. Szlobodoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1796. Pervi Del 8° str. 277. Drugi Del 8° str. 320.

1796. **Pisanelli Balthasar,** Tractatus de Natura ciborum et potus D. Balthasaris Pisanelli medici Bononiensis. Ex italico idiomate in latine genuine versus per A. R. D. Michaelem Kalamár, parochum in oppido Nedelicz in insula Muraköz comitatu Zaladiensi ingremiato. Zagrabiae. Typis Novoszelianis 1796. 8° str. 328+10 neozn.

1797. **(Mikloušić Toma):** Plausus Serenissimo Hungariae Et Bohemiae Regii Haereditario Principi Et Archiduci Austriae Domino Josepho Palatino Et Locumtenenti Regio ec. ec. Oblatus à T. M. G. P. Dum Is Regiam Academiam Zagrabiensem 14to Calendas Octobris 1797 Revisurus Erat. Typis Novoszelianis 8° 4 nep. str.

1797. **Series** Episcoporum Zagrabiensium desumpta ex Den. Farlatti Illyrico Sacro, Zagrabiae. Typis Novoszelianis 1797. 8°.

1797. **Knižnica Hižna.** Hisna Knisicza, Vu Koje Vszakojachka Vrachtva Tuliko Duhovna, Kuliko Svetzka Domacha Zadersavajusze. Oszebujno, Kak Jeden Hisni Gozpodar Proti Bogu, Y Blisnyem Szvojemu, Proti Szebe Szamomu: Y Kak Tulikajse Vu Szvojeh Poszluvanyeh Morasze Ponassati, Na Hvalu Bosju, y na haszenvszeh Hisneh Gozpodarov verno zkupa zpravlyena. Z-Dopuschenyem Visejseh. Vu Zagrebu, Pritizkano Vu Czesz Kraly. Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki. 1797. 12° str. XVI. nep. +243+3 nep.

1797. **Holland Ivan Juraj:** Raztolnachenye Evangeliumov Nedelyneh Jedna Kniga Chtenya Za Varaskoga, Y Ladanzkoga Chloveka, Kak Takaj Za Potrebòchu Duhovneh Paztirov Na Ladanyu Janusha Juraja Holland Plebanusha Vu Baru Pri Ingolstadu. Iz Nemshkoga Na Horvatzki Jezik Prenesheno Po Josephu Erneztu Matthievits Szvetzkom Meshniku, Y Perveshne Kralyivzke Skole Zagrebechke Navuka Kerschanzkoga, Y Historie Sz Piszma Navuchitelu Ztran II Razd. III Vu Zagrebu, Pritizkano Vu Czesz. Kraly. Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1797. 8° str. 233+7 nep. Sveuč. Biblioteka u Zagrebu.

Na strani koja se nalazi pred tim naslovom dolazi još jedan naslov: Horvatzka Prodeko-Knisnicza, Shezti Del. Vu Zagrebu, Pritizkano Vu Czes. Kraly. Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1797.

1797. **Vrhovac Maksimilijan.** Maximilianus Verhovacz, Episcopus Zagrabiensis (ad Suam Dioecesim tempore pestis) fol. str. XVI. nep. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1798. **(Oršić Fr. CZ)** Knisicza Od Baratanya Z-Finki Van Dana Po Jednom Finko-Lyubitelu. Vu Zagrebu Pritizkano Vu Czesz. Kraly. Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1798. 8° 36. str. Sveuč. Knjižnica u Zagrebu.

1798. **Dolci Fr.** Ode ad potentissimum aurum, pauperibus dicata, Zagrabiae, typis Novoszelianis 1798. 8°.

1798. Quadripartitum Opus Juris Consvetudinarii Regni Hungariae, Zagrabiae, Typis Novoszelianis. 1798. 4. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1798. **Miklousich** Th. Liber precum et hymnorum pietati adolescentis Christiani sacer. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 1798. 12.

1799. **Dianich Geor.** Ode in funere Nic. Skerlecz. Zagrabiae, typis Novoszelianis 1799. 8°

1799. **Szabolovich Mart.** Sensus Ecclesiae de horis Canonicis explicatus a Martino Szabolovich, insig. colleg. ecclesiae S. Spiritus de Chasma Canonico. Zagrabiae, Typis Novoszelianis (1799.) 4° 24. str. S. Sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

1799. **Verhovacz Epp.** Homilia ad universum Dioecesis Zagrabiensis Clerum dicta in Cathedrali Ecclesia Zagrabiae XXI. Martii MDCCXCIX. Zagrabiae Typis Novoszelianis 1799. 4° 12 str.

1799. **Gorščak Josef.** Govorenye Zarad Srechnoga Mantue Zadoblenya, Dan 25. Augusta 1799. Od Josefa Gorschaka Pleb. Vu Petrini Imano. Vu Zagrebu Stampano Vu Novoszelzkoj Stamparii 8° 16 str. Sveuč. biblioteka u Zagrebu. Gorščak župnik u Petrinji posvetio je svoje djelce Antonu Kazimiru Obrstaru karlovačko-slunjske regimente i brigadiru krajine banske.

1799. **Holland Juraj Ivan:** Raztolnachenye Evangeliumov Nedelyneh Jedna Kniga Chtenya Za Varaskoga, Y Ladanzkoga Chloveka, Kak Takaj Za Potrebòchu Duhovneh Paztirov. Na Ladanyu Janussa Juraja Holland Plebanusha Vu Baru Pri Ingolstadu Iz Nemshkoga Na Horvatzki Jezik Prenesheno Po Josefu Erneztu Matthievits Szvetzkom Meshniku, Y Perveshne Kralyevzke Skole Zagrebechke Navuka Kershanzkoga, Y Historie Sz Piszma Navuchitelu Ztran II. Razd. II. Vu Zagrebu, Pritizkano Vu Czesz Kraly Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1799. 8° str. 262. Sveuč. bibl. u Zagrebu.

1799. **Mikloušić Tomo.** In Obitum Nicolai Skerlecz De Lomnicza Supremi Provinciae Zagrabiensis Moderatoris. Thom. Miklouss.ch S. P. P. R. Zagrabiae Typis Novoszelianis MDCCXCIX. 4° 36 str. nep. S.

1799. Ad VIII Kalendas Majas Clarissimo viro Georgio Sugh in regia scientiarum academia Zagrabiensi physicae et oeconomiae rusticae professori p. o. nec non adprobato hydraulae solennes. Zagrabiae 1799. Typ. Novoszelianis 8° 6 str. Petrik. Bibl. Hung. I. M. i Sveuč. bibl. u Budimpešti.

1799. **Oršić Josipa** rodj. Zichy grofica. Vrachitel Betegujuche S.vine Tho Jeszt Vrachtva Za Rogatu Marhu, Kermke, Mladinu, Van Dana Naipervich Po J. G. O. R. G. Z. Vezda Pako Po F. G. O. K. Z. Na Obchinzku Haszen. Vu Zagrebu, Stampana Vu Novoszelzkoj Stamparii 1799. 8° 130 str. 6 nep. str. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1799. **Hochmayer Sebast.** Meine Bemühungen zum Nutzen des Vaterlandes, wie nemlich auch die kleinen Flüsse des Königreichs Kroatien schiffbar gemacht werden können. Agram, von Novoszel 1799. 8°.

1799. **Klohammer Fran.** Ad. VIII. Kal. Majas Cl. Viro Georgio Sugh Physicae Professori solennes. Elegia. Zagrabiae typis Novoszel 1799. 8°.

1800. **Chunchich Jo.** Par. Dombran. Musarum Lachrymae in obitum Franc. Sebastianovich Poetae. Zagrabiae 1800. 4°.

1800. **Grgur Maljevac Kapucin.** Horvatzka Od Kristussevoga Narodyenya Vittia. Od Gregura Kapuczina. Vu Zagrebu, Novoszelzkemi Szlovotizki. 1800. 8° 45 str. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1800. **Klohammer Franjo.** Carmen quod in funere Dni Antonii N o v o s z e l incl. cottuum Zagrab. et Crisien. tabulae judiciariae assessori scripsit die 27. aprilis 1800. (s. l. e. a.) 4° 4 lista M.

1801. **Klohammer Franjo.** Ad III. nonas Decembras... Francisco X. Visner de Morgenstern ii. dominiorum Hradek et Lykava camerali sylvarum praefecto. Regiae item nationalis et forsterialis scholae Hradekiensis directori solennes, Zagrabiae Typ. Novoszelianis 1801. 4° 4 lista. (Petrik BH II.).

1801. **Klohammer Franjo.** Theoria aequationum primi et secundi gradus conscripta ac plurimis exemplis illustrata. Zagrabiae Typ. Novoszelianis 1801. 8° 122 str. Petrik B. H. M.

1801. **Lalangue Ivan Krst.** Joanis Bapt. Lalangue Medicinae Doctoris, Artis Obsterriciae Magistri, Suae Excellentiae Banalis Una, Et Inclyt Comitatus Varasdinensis Physici Brevis Institutio De Re Obstetricia Illiti Kratek Navuk Od Mestrie Pupkorezne Za Potrebochu Muskeh Y Sziromaskeh Ladanszkeh Sen Horvatczkoga Orszaga, Y Okolo Nyega Blisnesheh Sztrankih. Vu Zagrebu, Pritizkano z- Szlovarni Novoszelzkemi. Letto 1801. 8° 8 nep. str. 155. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1801. **(Mikloušić Toma)** Serenissimo (Regio Haereditario Principi Josepho) Archiduci Austriae Et Regni Hungariae Palatino Prima Human. Schola. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 1801. 4° 8 nep. str. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1801. **Dombay Franz.** Geschichte der Scherifen, oder der Könige des jetzt regierenden Hauses von Marokko Agram 1801. Gedr. mit Novoszelschen Schriften. 8° XII. i 324 str. M.

1801. **Košutić Jos.** Funera concomitata funus clarissimi Fabi viri medicinae peritissimi et doctoris publici atque in zagrabiensis comitatus provincia solertissimi phisici qui brumae tempore fatis cessit sub montibus Okich supremis Zagrabiae, Typis Novoszelianis.

1802. **(Košutić Jos. Waschenstrahl.)** Tp enen Nestoris super maritali amoris et fidelitatis iactura emissa dum ill. omnique cultura virtutum exornata matrona J u d i t h a Baronis a K u l m e r nata e comitibus a S e r m a g e diem obiens supremum Vto. Calend. Septembr. aumulatur in mausolaeo Familiae Proprio Ztenyevitii. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4 str. 4.
Na zadnjoj strani vidi se godina iz ovih zaključnih redaka pjesme:

Cara capita semper valete! Coelitum
scanDo a DDICta a CCIens serta

Podpisan je pod pjesmu: IV. Cal. Septemb. Praesbiter Saec. I. W. K. Sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

1803. **(Krajačić Petar)** Illustrissimo domino comiti B a r t h o l o m a e o P a t a c h i c h ad dignitatem supremi comitis comitatus Posegani sublimato. 1803. P. K. V. C. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 4 str. Hrvatska pjesma počinje ovako:

Vu Posege negda jako tusna Villa
Besse, kad pod Turzkum oblaztim je bila
Puntari zkup z-Turci pressli preko Save
Po Posechkom polyu tusne ljyudi gnyave itd.

1803. **Klohammer Franjo.** Ad VIII. Idus Junius queis III. D. Bartholomeus e comitibus Pattachich de Zajezda suprema comitis provinciae Poseganae munus ritu solenni capessivit anno 1803. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 8° 4 lista. M.

1803. **Klohammer Fr.** Illustrissimo domino A n t o n i o e C o m. A m a d e d e V a r k o n y, insignis ordinis S. Stephani regis apost. equiti s. c. r. apostolicae Majestatis camerario, nec non inclitae tabulae regiae judiciariae baroni dum inclyti comitatus zagrabiensis supremi comitis manus ritu solenni capesseret. Die 21. Martii, Anno MDCCCIII. obtulit Academia regia Zagrabiensis scripsit F r a n c i s c u s K l o h a m m e r. Cler. Reg. Schol. Piar, AA LL. et Philosophiae doctor, Matheseos purae et adplicatae profeszor P. O. Zagrabiae Typis Novoszelianis 8 str. 4°. S.

1803. **Memoriale** vitae sacerdotalis. A Sacerdote gallicano dioecesis Lingonensis exule conscriptum post varias editiones recusum. Zagrabiae Typis Novoszelianis 1803. 8° 444 str.

1803. **Novi Kalendar** Za Leto 1803. Vu Zagrebu Pritizk y naloseno v Novoszelzkoj Stampi Dobiti pak jeszu, pri Ferenczu Rudolfu knigaru bliže kervav. mozta. 16 str. 48 nep. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.
Isti kalendar ima i za g. 1804., 1805., 1806., 1808., 1809., 1810., 1811. Od g. 1812. nosi ime: Horvatski kolendar....

1803. **Dictiones** occasione solennis ill. d. comitis Antonii Amade de Varkony perpetui in Marozatheo insignis ordinis S. Stephani regis apostolici equitis et inclytae tabulae regiae judiciarae baronis in civitatem zagrabiensem 20. Martii 1803. introductionis et festivae in offcium supremi comitis inclyti comitatus Zagrabiensis 21. Mensis et anni ejusdem instalationis pronunciatae. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 22 str. S.

1803. **Schilcher Polikarpo.** Kratka Na Zpodobu Kershanzkoga Navuka Napravlyena Prodechtva Na Vsze Nedelye, y Szvetke Czeloga Letta, Kerschanzkomu Ladanzkomu Puku Na Pervo Poztavlyena Po Jos. Polykarpu Schilcher, Plebanussu Vu Laszingi Vu Dolnyi Austrii; Szada Pako Iz Nemskoga Na Horvatzki Jezik Prenessena Po J. H. Szlavne Biskupie Zagrebechke Messniku. Vu Zagrebu Pritizkano Vu Czesz. Kraly. Szlobodnoj Novoszelzkoj Szlovotizki 1803. Ztran III. 8° p. 207+8 nep. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1803. **Brezovački Tito**, Ode auf die feyerliche Einweihung der von M a r i a T h e r e s i a ihro Kaiserlicher Königl'cher Majestaet der Kriegs-Jaeger-Companie der slavonisch Poseganer Landschaft allergnaedigst geschenkten Fahne zu Pleternicz MDCCCIII. Von Titus Brezovatsky, Weltpriester der agramer Dioeces. Agram Mit von Novoszelsche Schriften 4° 12 str. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1804. **Mikloušić Thom.** Carmen [Reginae Croatiae.] Thom. Mikloussich] Primae Hum. Prof. D. D. D. Quum Ordo FF. Misericordiae Zagrabiae 23. aug. 1804. Solemniter Introduceretur. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 32 nep. str. S.

1804. **Kovachoczy Balthazar i Bužan Alojzije.** Dictiones sub generali comitatus varasdiensis congressu die 25. Septembris 1804. celebrato occasione solennis suae Majestatis sacratissimae Francisci II. in haereditarium Austriae imperatorem proclamationis hatenusque editi benigni rescripti regii festivae publicationis per Balthasarem Kovachoczy, consiliarium reg. et antelati i comitatus ord. V. Comitem nec non Aloysium Busan, antelati i. comitatus ord. notarium pronunciatae. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 12 str. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1804. **Brezovački Tito.** Uzpominak Prechastnoga Upelavanya Redovnichke Bratje Od Miloszardja Zvane U Iznova Podignute Kuchie, Illiti Klostar U Kojemu Ubogim I Bolesztnikom Polag Naridbe I Zaveza Reda Szvojega Vazdar Szlusili Budeju. U Zagrebu Na Dan 23. Miszecza Augusta MDCCCIV. Izpievan I Priszlavnomu Narodu Poklonit, Po Titu Brezovatsky, Miszniku Zagrebachke Biskupie I Kod Farne Czarkve Szv. Marka U Zagrebu Prevendaru. U Zagrebu. Z-Szlovani Novoszelianzkemi 4° 12 str. Kuk 262 šaf. 153 str. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1804. **Klohammer Franjo.** Ad diem X. Kalendas Septembres queis Exc. ac Ill. D. Maximilianus. ab Werhovacz Augusto Francisco. II. ab intimis consiliis et Zagrabiensis antistes cum ii. ss. oo. Provinciae Zagrabiensis nec non amplissimo libera regiaque civitatis magistratu. ord. FF. PP. Misericordiae Hospitale aegrorum pauperumque levamini destinatum solenni ritu. consignavit, Anno MDCCCIV. Scripsit Franciscus Klohammer Prof. Math. In Academia Zagrabiensi P. O. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 9 str. Petrik M. Petrikov opis pogrješan ispravio sam. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1804. **Mikloušić T.** Zpomenek Vekivechni Anne rodyene Benkovich od bridke Smerti na dan 15. Szushca 1804. Vu Karlovczu zavjete, po nekojem zmed priatelov saloztno szlosen. VU Zagrebu pritizkan vu Novoszelzkoj szlovotizki 8° 15 str. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1804. **Neustaedter Mihovil.** Kratki nauk od ucipanja koz kravjih po Mihovilu Neustaedteru pervom likaru u erdeljskoj zemlji na svitlo dan, sada pako iz nimacskog jezika u illiricski priobratit za korist domovine, i potribu sviuh otacah i materah slavonskoga kraljestva. U Zagrebu, pritisk S- slovami Novoselovimi 1804. 8° str. 40. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1804. Preces Quas Curatores Animarum Cum Fideli Populi Curae Suae Spirituali Concredito Publice Dicendas Habent. In Usum Dioecesis Zagrabiensis Jussu, Et Authoritate Domini Ordinarii Fine Obtinendae In Tota Dioecesi Uniformitatis Editae. Ibant quoitidie unanimiter in Templum perseverantes in oratione ... collaudantes Deum, et habentes gratiam apud omnem plebem; multitudinis autem credentium erat cor unum, et anima una, act Apost. c. 2. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 1804. Molitve Koje Duhovni Paztirí Z Pobosnem Lyudztvom Zkerbi Nyihovi Duhovnoi Zaufanem Obchinzko Moliti Imaju Za Haszen Biskupie Zagrebachke Po Zapovedi Y Oblazti Gozpodina Biskupa Za Povekshanye Szlusbe Bosje Y Obdersavanye Szlosnoga Y Jednakoga Nachina Vu Molenyu Na Horvaczki Jezik Obernyene Y Napervo Dane. Vszaki dan ishli szu szlosno vu czirkvu, naztojechi vu Molitvi. — Zajedno hvalech Boga, y imajuchi prestimanye pri vszemu puku vnosine pako vernikov bilo je jedno szerdcze, y jedna dusha (tho je: jedna volya) — Chini Apost. c. 2. Vu Zagrebu Pritizkano V Novoszelzkoj Szlovotizki 1804. 12 str. 199. Izmedju latinskog i hrv. naslova slika žene s križem. Iza naslova latinska poslanica biskupa Vrhovca kleru. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1804. **Raffay Mirko.** Prodechtvo Vu Priliki Vpelavanya Redovnikov Od Miloszerdnoszti Zvaneh Vu Iz Nova Podignyen Za Vboge, Y Betesnike Obchinzki Spital Vu Zagrebu Na Dan Dvadeszet Y Tretji Meszecza Velikomessnyaka MDCCCIV. Povedano Od Imbriha Karola Raffay Oppata od Trizkay, Szotlne Czirkve Zagrebachke Kanonika. Y Iztoga Szlavnoga Kaptoloma Lectora. Pritizkano Z- Szlovami Novoszelzkemi 4° 19 str. Sveuč. bibl. u Zagrebu.

1804. **Carmen** Eucharisticum a FF. PP. Misericordiae Zagrabiensibus. Inclytae genti Croatocum. dicatum IX. Kalendas. Septembres Anno MDCCCIV. 4 str. 9°. (Novosel?)

1804. Piis manibus magnifici ac spectabilis d. Nicolai Jellachich de Buzin S. c. r. ac Apost. Majestatis consiliarii inclyt. Comitatus Zagrabiensis tabulae judiciariae Assessoris III. Nonas Apriles-fatis erepti, Anno MDCCCIV. 4° 8 str.

1804. **(Klohammer Fr.)** Ad spect. d. Centurionem Vincentium Jellachich de Buzin. Kalendis Maji 1804. F. K. 1 fol. (Novosel?).

1804. **Zika Eugenij.** Onomasticon Admodum Reverendo Patri Francisco Hracsek Ord. PP. FF. Misericordiae Posoniensi Conventus Priori Dignissimo A. Fr. Eugenio Zika Dicatum IV. Nonas Octobrs X Zagrabiae, Typis Novoszelianis MDCCCIV. 4° 4 nep. str.

1804. **Neustädter Mih.** Kratek navuk od vzeplanya koz kravjeh. Na Horvatzki jezik preneshen. Vu Zagrebu, vu Novoszelzkoj szlovarniczi 1804. 8°.

1804. **Sermage Joseph Grof;** Gelegenheitsrede auf die Feyerliche Uebergabe des allgemeinen Kranken- und Armenhauses der k. k. Haupt- und Freystadt Agram, Als dieses von denen Löblichen Ständen der Agramer Gespanschaft und sämtlichen städtischen Gerichtsbarkeiten an die Barmherzigen Brüder des Ehrwürdigen Ordens des heiligen Johan von Gott mit Allerhöchster k. k. Bewilligung den 23. August 1804. öffentlich abgetreten wurde. Gehalten auf dem Marktplatze vor der Spitalkirche den leidenden Heiland, von Joseph Grafen von Sermage. Gedruckt mit Novoszelschen Schriften 4° 22. str.

1805. **Brezovački Tito.** Piszma Viszoko Rodjenomu Gozpodinu Baronu Juri Rosichu Czesz. Kralj. Majoru & c, & c. Na Dan Njegovog Z Poglavito Rodjenom Frailom Josephum Shegert Prechaztnoga Vinchanya Po Titu Brezovatsky, Zagrebachke Biskupie Miszniku & c. Prikazana Na MDCCCV. U Zagrebu. Z- Szlovami Novosázelianzkemi 4° bez pag. 4 str. Šafarik u svojoj poviesti južnosl. povjesti ne spominje te pjesme. Kukuljević ima pod br. 265 svoje bibliografije. Sveuč. knjižnica ima jedan iztisak.

1805. **Brezovački Tito.** Epicedion perilustri ac generoso d. Josipovich Stephano, inclytorum comitatuum Zagrabiensis ordinario judici nobilium et Veröczensis sedis judiciariae assessori anno Aetatis suae 28 inexpleto post diuturnam infirmitatem die 20. Februarii anno 1805. vivis erepto. Zagrabiae per Titum Brezovatsky, praeb. tituli sancti Joanis Baptistae adornatum. Zagrabiae Typis Novoszelianis Fol. 4 str.

1805. **Constitutiones synodales,** dioecesis Zagrabiensis Pro clero dioecesano recusae et extractu notabiliorum pro jure ecclesiastico novissimo conciliorum ecclesiae hungaricae e collectione Péterfiana adauctae. Jussu et authoritate. Maximiliani Verhovacz episcopi Zagrabiensis, Zagrabiae Typis Novoszelianis 1805. 4° VIII. 336 str. 3 lista. — Petrik Bibl. Hung. t. A. M.

1805. **Kosanović Demetar.** Piessma Od Ogulinacza Voinika Y Nihova Voievode Banovacskoga Jove Missal Della Na Probudienie Voinistva Sloxeni Po Demetrie Kossanovichu, Cessar, i Cessar i Kralievskoga Veličanstva, i Ogulinskom Regimentu sluxechega Oberlieutmana. U Zagrebu, Slovami Novoszelskemi 1805. 8° 16 str. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1806. **Carmen** in obitum Joanis Benak dioeceseos Diakovarensis et Syrmiensis clerici tertium in annum ss. theologiae auditoris in ven. seminario Zagrabiensi e vita erepti 23. Februarii a conscholaribus votum dicatum, anno 186. Zagrabiae. Typis Novoszelianis 4° 2 lista. Petrik bibl. Hung. I.

1806. **Jelenić Mihalj.** Carmen quod ill. ac rev. d. d. Antonio Mandich venerabilis capituli zagrabiensis Praeposito Majori ad excelsum consilium regium locumtenentiale Hungaricum consiliario modo episcopo Diakovarensi seu Bosnensi et Syrmiensi clementer resoluto sacrum esse voluit Michael Jellenich e dioecesi Diakovarensi Anno MDCCCVI. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 8 str. S. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1806. **Gramatica** germanica ex Gotschedianis libris collecta. In usum, se in eadem Lingua perficere cup entium, a pluribus mendis perpurgata ac diversis tam utilitati, quam delectationi animi materiis serviturris multum aucta. Per I. E. M. de S. Dioec. Zagr., in annum 42 Sacerdotem Deutsche Sprachlehre aus der Gottschedischen Anleitung zur deutschen Sprache gesammelt zum Gebrauch Derjenigen, die sich in dieser Sprache vervollkommnen wollen. Neue verbesserte, und durch viele, sowohl zur Belehrung als Ergötzlickeit dienende Zusätze vermehrte Auflage. Kostet ungebunden 40 kr. Agram. Gedruckt, und verlegt in der Novoszelschen Buchdruckerey 1806. 8° 300 str.

1806. **Klohamer Franc.** Illustrissimo Domino comiti Alexandro Erdödy de Monyorokerek, dum per Dnum Bartholomaeum Patachlich de Zajezda in provinciae Varasdinensis administratorem solenni ritu inauguertur .18. Augusti 1806. obtulit. Zagrabiae, typ. Novoszelianis 1806. 8° 9 str.

1806. **Klohammer Franjo.** Epicedion piae memoriae Exc. ac Ill Dni. comitis Joan. Nep. Erdödy de Monyrókeréék, inclyti comit Varasdinensis perpetui supremi comitis, regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae bani etc. Dicatum die 26. Aprilis 1806. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 14 str. S. Petrik Bibl. Hung. II. M.

1806. **Klohammer Franjo** Ad IV. Kalendas. Augusti. queis. Excellentissimus ac Illustrissimus Dominus Maximilianus ab Verhovacz, Augusto Francisco. II. ab. intimis. consiliis. et Zagrabiensium. Antistes. qua. comissarius regius. Exc. ac. Ill. Dominum comitem. Ignatium Guylai de Maros-Nemethy, et Nadaska, in banum regnorum Croatiae. Dalmatiae, et Slavoniae. solenni ritu. inauguravit. Zagrabiae Typis Novoszelianis 1806. 4 .15 str. — Petrik M.

1806. **Epithalamion** sponsis ab amico dicatum XII. Kalendas Maji 1806. Zagrabiae Typ. Novoszelianis --° 2 lista. — Petrik Bibl. I. M.

1806. **(Stanić Konstantin.)** Oratio funebris in memoriam exc. ac ill. d. comitis Joann. Nep. Erdödy de Monyorokerék .... Regnorum Dalmatiae, Croatiae ac Slavoniae Bani . . . (na 2 str.) dum piis ejusdem manibus in Cathedrali ecclesia Zagrabiensi die XXVI. Aprilis MDCCCVI. solennis ritu parentaretur. A Constantino Stanich, PP. & SS. Theologiae Doctore. Dioecesis Crisiensis Archidiacono Consistoriali, Seminarii Graeco-Catolici Zagrabiensis Praefecto, dicta ac ab illustr. filiis comitibus Alexandro Petro et Sigismundo typis mandata. Zagrabiae Typis Novoszelianis 8° 24 str.

1806. **Klohammer Franjo.** De recessu Ill. Dni comitis Antonii Amade de Várkony Provinciae Zagrabiensis supremi comitis Chernkovecz dicto kal. februarii 1806. Zagrabiae Typis Novoszelianis 8° 4 lista P. M.

1807. **(Evanđelja)** Szveti Evangeliumi Na Vsze Nedelye Y Szvetke Czeloga Leta Za Potrebnozt Szlavne Horvaczke Biskupie Zagrebechke Z— Dvemi Pridavemi Na Konczu Poztavlyenemi. Z dopuschenyem Poglavarov Vu Zagrebu; Pritizkani Z-Ztroskom pri Novoszelzkoj Szlovotizki 1807. 12°. 293 str. (U knjizi imade uz pojedino evandjelje 67 malih sličica u drvorezu) Kuk 394. S.

1807. In adventum Zagrabiam seren. c. r. haereditarii principis Ludovici Josephi Archiducis Austriae et generalis confiniorum directoris. Ab Academia Regia Zagrabiensi V. Idus Junias MDCCCVII. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 4 str.

1807. Auf die feyrlich Ankuft Seiner Kaiserlichen königlichen Hoheit des Erzherzogs von Oesterreich Ludwig Joseph Sr. K. K. Apost. Majestät Generalgränz-Direktors und Feldmarschall Lieutenants. In die königl. Freystadt Agram. Von der königl. Academie den 9. Brachmonaths 1807. Agram Gedruckt mit v. Novoszelschen Schriften 4° 4 str. S.

1808. Ad IX. Kalendas Novembres. 1808 Excellentissimo ac Illustrissimi Domini Maximiliano Verhovac Zagrabiensium. antistiti a. comitiis. Posoniensibus. secundis. ominibus. reduci. augusto Francisco I. ab. intimis. consiliis. insignis. ordinis Sancti Stephani regis. apostol. nec. non. D. Leopoldi. commendatori. inclyti. comitatus de. Berzencze. perpetuo. comiti solennes. Zagrabiae, tipys Novoszelianis 4° 4 str. — Petrik Bibl. H. I. M.

1808. Ad. pridie. kalendas, Augusti 1808 Excell. ac Illustr. Do. Ignatio. comiti Gyulai de Maros. Nemethi. et. Nádaska. Regnorum. Dalmatiae. Croatiae. et. Slavoniae. bano & solennes. Zagrabiae Novoszelianis Litteris 4° 4 str. — Petrik Bibl. Hung. I. M.

1808. (Vrhovac Max.) (Propovjed.) Accingimini & estote filii potentes, & estote parati in mane, ut pugnatis adversus nationes has, quae convenerunt adversus nos, & sancta nostra. (I. Mach. c. 3. v. 58. Prepassete sze, y objachete, y budite pripravni do jutra na vojuvanye proti narodom ovem, koji szusze zkup zpravili proti na-m za zkonchati nasz, y vsza Szveta, y draga massa. Ovak vu szv. Piszmu vu pervi knigi Makabeanczev poglavju 3. redu 58. bez god. fol. 8 str.). Niti Šafařik niti Kukuljević ne spominju ove propovjedi, koju je biškup razaslao svim župnicima. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1808. **Završnik Joso.** Pjesma Na Csestito Povratjanje Slavnoga Vojanstva Ogulinske Kraine Iz Vojnice Sloxena I Poklonjena U Opchini Svem Ogulinskim Vojnikom A Osobito Gospodi Svim Stabskim I Ostalim Officirom Po Josi Saverschniggu Vojnieskem Pravdoznancu. U Ogulinu na Dan Zadnii Sicsnja 1806. Tiskopisana Slovvima Novvoselskima u Zagrebu 1808. široki 4° Kukuljević nema. Pjesma sa notama. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1808. **Klohammer Franjo.** Eucharisticon. Francisco I. Austriae. imperatori. optimo. maximo. et. Hungarorum regi. apostolico. quod. praeter. meritissimos. in. utraque. republica. viros. nonullos etiam. aa. Ill doctores. ordine Leopoldi. a Sc. instituto. condecorare. dignatus. sit. dicatum . . . 1808. Zagrabiae Typis Novoszelianis 1808. 4° 4 lista. — Petrik BH. II. M. S.

1808. **Klohammer Franoj** Ad Illumm Dominum Joanem Nep. Inkey. de Pallin. inclytum comitatuum Zagrab. et Zalad. Tabulae. judiciariae assessorem. Zagrabiae. Novoszelianis litteris 1808. 4° 2 lista.

1808. **Klohammer Franjo.** Ad. Excellentissimun ac Illustrissimum Dominum comitem Antonium. Amade. de. Várkony. dum in. numerum. assessorum. nobilium. campi Turopolya. adlegeretur. et. coram. Dno Antonio Zdenchay- de Zahromich-Grada. juramentum deponeret. 31. Julli 1808 Zagrabiae Novoszelianis litteris 1808. 4° 2 lista. — M.

1809. **Epithalamion** Illustrissimo Domino comiti Thomae Keglevich de Buzin ejusque consorti ab amicis dicatum 1809. (Zagrabiae) typis Novoszelianis 8° 2 lista. — M.

1809. **Domovini na postenye** Vila zpeva szve hotenye vu Zagrebu den 15. Travna 1809. zpava se na nota: »Zpavah Janko pod jablankom. Vu Zagrebu u Novoszelzkoj szlovotizki. (1809.) Fol. 4 str. Šafařik II. 322.

1810. **Ad** Franciscum I. imperatorem Austriae optimum, maximum, et regem Hungariae apostolicum, Varasdinum advenientem 1840. mense Octobri Zagrabiae, typ. Novoszelianis 4° 4 str. — Nar. muzej u Budimpešti. Petrik Bibl.

1810. Ad XIV. Kalendas. Apriles 1810. Excell. ac Ill. Dno. Josepho Klobusiczky. de. Eadem. provinciae. Borsodiensis. supremo. comiti. nec. non. in. negotio. resignationis. partium. Transsavanarum. commissario. plenipotentiato. aulico solennes. Zagrabiae: typ. Novoszelianis. 4° 6 str. — Petrik B. H. M. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1810. **Nagy Antun.** Izpisavanye Xivlenya I Chinih Napoleona Czeszara Franczuzah I Kralya Od Italie Od Nyegovog Narogyenya do vrimena szkloplyenoga mira u Tilsitu iz Nimachkoga u narodni jezik prenesheno po Antunu Nagy, u Zagrebacskoi Viszokoi Ucsioniczi Dogodovcsine Opcsinszke i Domorodczke Czesarzko Kralyevszkom Sztavlenomu Nauchitelyu, i po Derxava Orszaga magyarszkoga prisegnutom Pravde Branitelyu. U Zagrebu Szlovotiszkom Novoszelszkim 1810. 8° str. 407 20. — Na koncu knjige dodana je s posebnom oznakom strana: »Napoleonovo Oszobno Xivlenye, Nyegovi Priatelyi Domacsine I Anekdoti.«

1810. **Mikloušić Toma.** Imeno-Szlavnik Preizvissenomu Gozpodinu Josefu Klobussichky Alduvan. Dana 19 toga Szussca Vu Zagrebu MDCCCX. 4° 12 nep. str. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu. Kukuljević ne spominje te knjige.

1810. **(Matijević Josip).** Horvaczka Gramatika oder Kroatische Sprachlehre zum Gebrauche aller jener besonders der Deutscher Kroatiens Einwohner, welche Lust haben, die kroatische Sprache gründlich zu erlernen, von einem Menschenfreunde verfaszt u. herausgegeben. Mit Bewiligung der Obrigkeit. Agram gedruckt, und verlegt in der Kais. Königl. v. Novoszelschen Buchdruckerey u Buchhandlung 1810. 8° str. IV. nep. 371. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1810. **Rac Stjepan** Elegia piis manibus spectabilis condam, ac clarissimi viri Francisci Lehnau, Politiae, Scientiae politico comercialis, et rei aerariae, nec non styli curialis professoris P. O. regiae Academiae zagrabiensis insignis pro-directoris; facultatis juridicae senioris: librorumque revisoris; prout & incl. comitatus zagrab. tab. judiciariae assessoris occasione exequiarum in ecclesia academica praesente utraque facultate et tota juventute scolastica pro eo solenniter celebratarum. Die 14. Novembris 1810. Dicata a Stephano Racz, linguae et litter. Hungaricae professore ac una fac. phil. supplente. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 6 str. — S.

1811. **Klohammer Franjo.** Oratio funebris qua Dno Ludovico Marich... IV. nonas Apriles MDCCCXI. defuncto. Franciscus Klohammer Cler. reg. schol. piar. ejusdem districtus pro-director regius, professor matheseos ... parentavit. Zagrabiae in aedibus divae Catharinae sexto Kalendas Decembres MDCCCXI. Zagrabiae. Typis Novoszelianis 1811. 4° 12 str. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1811. **Ad** diem natalem Francisci I. imperatoris Austriae optimi maximi et regis Hungariae apost. pridie idus Februarii 1811. Zagrabiae, typ Novoszelianis 4° 4 str. Nemz. muz. u Budapešti. Petrik.

1811. Ilustrissimo domino Donato Lukavszky Ins. Ord S. Stephani R. A. equiti s. c. et r. a. Majestatis consiliario, regnorum Dalm. Croat. et Slavoniae vice — bano, inclyti comitatus crisiensis officii supremi comitis administratori dum supremi comitis provinciae zagrabiensis munus auspicaretur IV. Kalendas Augusti MDCCCXI. Ab Academia Reg. Zagrabiensis. Typis Novoszelianis 4° 4 str.

1811. **Milčić Anton.** Carmen honoribus ill. d. d. Donati Lukauszky inclyti comitatis crisiensis officii supremi comitis administratoris; sacrae caesarei regiae, et Ap Majestatis consiliarii, Regnorum Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae vice Bani, et insignis ordinis S. Stephani regis apost. equitis dum supremi comitis Zagrabiensis dignitatem adiret ab Antonio Milchich Can. Chasm. & S. Bricti supra Bosjakovinam Parocho Dicatum Anni d. MDCCCXI. Die 22. Julii. Typis Novoszelianis 4° 8. str.

1812. **Naredba Općinska.** Naredba Obchinzka. Za ravnanye y obdersavanye tak Drusine, kak Goszpodarov prepiszana (Na posljednjoj strani) Van dano iz Generalszkoga szpravischa Sz. Varmegyie Zagrebachke I ga Septembra 1812. vu Zagrebu dersanoga. Po Emeriku Lentulayu m. p. Sz. Varmegyie Zagrebachke Vel Notariussu 4° 14 str. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1812. **Lamprecht Rudolf.** Rede bei der feyerlichen Eröfnung der chirurgischen Privat Bildungs-Anstalt zu Agram. Gehalten in dem Spitale der Barmherzigen Brüder im anatomischen Hörsaale 2. April 1812. von Rudolf Lamprecht, der Wundazney.

1812. **Horvatzki Kalendar** Za leto 1811. vu Zagrebu pritizk. y nalosen v- Novoszelzkoj Stamp. 16° str. 48 Sveuč. biblioteka u Zagrebu. — Do g. 1811. imade naslov »Novi Kalendar itd. od g. 1812. nosi ime Horvatzki Kalendar« te ga imamo za g. 1812., 1813., 1814., 1815., 1816., 1818., 1819., 1820., 1821., 1822., 1823., 1824., 1825.

1812. **Carmen** Xenicum ad Paulum de Valle seu Aegle dea penicillo metrico effigiata 1812. Zagrabiae Typis Novoszeliauis 4° 8 str.

1812. **Dictiones** occasione qua ill. ac rev. dominus comes Josephus S e r m a g e de Szomaszedvár abbas Inf. B. M. V.... munus provincialis studilorum directoris regii per districtum literarium zagrabiensem adiit habitae in palatio academico. Die 16. Mensis Aprilis MCCCXII. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 14 str.

1812. Illustrissimo, ac rev. Domino Josepho e Comitibus S e r m a g e de Szomszédvár abbati infulato, B. M. V. de Abram c. e. Zagrabiensis canonico... dum munus provincialis studiorum directoris regii per districtum literarium zagrabiensem auspicaretur. Die 16. Aprilis MDCCCXII. ab Academia regia Zagrabiensi. Zagrabiae. Typis Novoszelianis 4° 4 str. S. —

1813. **Limitacija** za pojedine predmete raznih obrta. Potlamkam czena vzeh za sivlenye najpotrebnesheh dugovany tojezto kruha vina y mesza na vnogo pomenyshala bisze bila zato takaj za dosztojni vu plachi dela mesterzkoga Red vuchiniti poleg artikulusha 71. letta 1659. Limitat'a szledecheh napravlena je Mestrov y prodavne Robe najmre... Vandano iz velikoga Sz Varmegyie Zagrebechke 15. Martiusha Letto 1813. vu Zagrebu dersanoga szpravischa. Folio str. 28 nepag. (Podpisan Imbrih Lentulay) S. — (s. l. et typ) Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1813. **(Chanyi Johannes** Parochus Verbovze) Carmen rev. d. A n t o n i o M i l c h i c h insg. collegiatae ecclesiae Chasmensis canonico honorario ecclesiae s. Bricti supra Bosjakovinam parocho zelosissimo, dign'ssimo, inclytorum comitatum zagrabiensis et crisiensi tabulae judiciariae assessori, dum quinquagesimum sacerdotii sui annum solemni cum pompa celebraret sexto Idus Septembris 1813. ab amico suo oblatum. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 6 str. — Na zadnjoj strani podpisan J. C. P. V. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1813. Ad Diem. Natalem. IX. Kalendas. Decembres, exc. ac. ill D. Maximiliano V e r h o v a c z, de. Rakitovecz. Zagrabiensium. antistiti. Augusto Francisco. I. regis. perpetuo. comiti. nec non. locumtenenti banali. dicatum MDCCCXIII. Zagrabiae, Typis Novoszelianis, 4° 4 str. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1813. Vox patriotica ad Nobilem Insurrectionem Hungaro-Croaticam 1813. Pjesma 4° 4 str. podpisan S. R.

1813. **(Rac Stjepan)** In obitum invicti herois Moreau MDCCCXIII. Epigrama (Novosel?)

1813. **(Rac Stjepan)** Elogium De celebri Deambulacro Zagrabiensi ex parte Savana penes Urbem ipsam 1813. erecto. Zagrabiae (Novosel) 4° 4 str. Podpisan je S. R. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1813. Zpomenek godovnoga dneva veszelya Michael Miskicha, Bürgermajstora vu Koztajniczi, y szmertne salosti nyegove gospoje. Vu Zagrebu, pritizk v szlovami Novoszelzkemi 1813. 8° 20 str. Šafarik II. 322. Arkiv jug. povj. XII. str. 55.

1813. **Birling Ivan.** Nova zkupozlosena Zagrebechka szokachka kniga vu shezteh razdelyenih, zadersavajucha naredbe 554 jeztvina pripravyati. Vu Zagrebu, vu Novoszelzkoj szlovotizki 1813. 8° 213 str.

1814. **Applausus** laetitiae dum redux victor ex bello Gallico Exc. ac III. D. comes Ignatius Gyulay de Maros Németh et Nádaska, banus Croatiae etc. votis desideriisque oo. fidelibus exciperetur die 31. Julii Zagrabiae 1814. Zagrabiae Typ. Novoszelianis 4° 7 str. — Petrik B. H. I. M. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1814. **Racz Stjepan,** Elogium de nobili insurrectione Croatico-Slavonica equestris, pedestrisque ordinis dum post finitum gloriosissime bellum Gallicum, exacto cum laude militiae tempore, ex Martis campo reversa ad patrios lares dimiteretur nonis Augusti 1814. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 8 str. — Petrik B. H. III. Sveuč. knjižnica u Zagrebu. Na 3 str. nalazi se posveta knjige Vincentu Kneževića de S. Illona, te je kao pisac potpisan: »Stephanus Racz«. —

1814. **Horvatović Marko Antun, Excell.** Exc. et illustriss. d. d. comiti Ignatio Gyulay, regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae bano, laurigero belliduci e castrise triumphatori reduci festivum applausum die 31 julii 1814 Zagrabiae cecinit Marcus Antonius Horvatovich, emer. Parocus ad S. Marcum sanctissimi corporis Christi beneficiatus, Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 4 str. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1814. **Vivat!** Unser Excellenz Banus! 1 p. 4° Njemačka pjesma, koja počinje:

Unser Excellenz Ban soll leben
Sanft, gerecht und gut ist Er.

Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1814. **(Mikloušić Toma)** Epigramma super Pontificis Summi Pii VII. Totiusque Europae invictis Contoederatorum Armis Recuperata Libertate A. I. M. P. Z. concinnatum Quum solennes Deo Grates agerentur III. Nonas Maji MDCCCXIV. Typis Novoszelianis 4° 4 nep. str. 8. —

1814. **(Mikloušić T.)?** Epigramma Heroi Magno Ignatii Gyulay Croatiae Bano Sacrum Quum E Bello Gallico Reduci Ipso Ejusdem Sacro Nominis Die 31. Juli 1814. Solenni Illuminatione Senatus, Populusque Zagrabiensis Adplauderet, Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 4 nep. str. S. Petrik Bibl. Hung. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1814. **Terputec Joseph.** Planctus J o s e p h i T e r p u t e c z, Comitatus olim Szeverinensis Ordinarii Notarii emeriti. Dein Excellentissimi d. d. comitis Josephi E r d ö d y de Monyorókerék Cancellarii Regii Hungarico Aulici etc. etc. in Bonis. et Dominiis Croaticis spatio annorum viginti ordinarii Procuratoris Fiscalis nunc pensionati. ac II. Comitatuum Zagrabiens. Varasdinens. Crisiens. et Nitriens, Tabulae Judiciariae Assessoris. Tandem cum possessorio Suo á Jurisdictione Sacrae Regni Hungariae Coronae avusi, et hoc facto praegestis honoribus exuti viri Sexagenarii Super curia sua Mirnovecz sita in Illyrio et Sceptro gallico subjecta per eundem carmine elegiaco adumbratus 1812. Ob errores Typi in priori Editione Carlostadiensi commisos nunc. denuo recusus. Zagrabiae, Typis Novoszelianis MDCCCXIV., 4° 12 str. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1814. **Rac Stjepan.** Jubilum quo in cursu victoriarum principum foederatorum S. S. patris Pii VII. P. M. ex captivitate gallica Romam reditus solenni itus celebratur, Zagrabiae III Nonas Maji MDCCCXIV. Typis Novoszelianis 4° 8 str. podpisan R.

1814. Honoribus SS. domini nostri Pii VII. pontificis maximi e captivitate liberati et pristinae sedi redditi dicatum III. Nonas Maji MDCCCXIV. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 4 str. S. —

1814. **Prevendar Ivan.** Carmen regibus ac ducibus summis memerabilis aevi dicatum a Joanne Prevendar. Zagrabiae Typis Novoszelianis 1814. 4° 28 str.

1814. **Carmen** invicto heroi e campo Mártis gloriose reduci Excelentissimo ac Illustrissimo Domino comiti Ignatio Gylai de Maros Némethe et Nadaska, regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae bano etc. academica regia Zagrabiensis d. d. d. pridre cal. Augusti 1814. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 12 str. — Petrik Bibl. Hung. I. M.

1814. **Vračan Josip.** Prodechtvo Na Dan Obszlusavanya Zahvalnozti Bogu Za Oszlobodyenye Perve Glave Czirkve Rimszkoga Pape Piusa VII. Vu Farni Czirkvi Szlobodnog Kralyevzkoga Varasha Varasdinzkoga Dan 8 Meszecza Majusza Letto 1814. Recheno Po Josephu Vrachan Biskupie Zagrebechke Redovniku, Kralyevzkih Skol Diachke Zkerbitelu Na Potrebuvanye Obchinzko Iz Milosche Nyih Gozpodztva Gozpod'na Grofa Alexandra Erdödy od Moyorókerék, Moszlavine y Varmedyie Varasdinzke Vekivechnoga odvetnoga Kapitana. Na odpertu Szvetlozt dano. Vu Zagrebu, Novoszelzkemi Szlovotizki 4° str. 14 nep.

1815. **Agramer Theater Journal,** eine Wochenschrift zur nützlichen und angenehmer Unterhaltung, herausg. v. A. I. von Guttenberg. Agram, Novoszelsche Buchdruckerei 1815.

1815. **Guttenberg A. J.** An den hohen, gnädigen Adel und an das verehrungswürdige Publicum der K. Haupt- und Freystadt Agram. Ein Terzett, vorgetragen während des Zwischenakts der Theatralischen Vorstellung vom 25. ten April 1815. von den neu-zugagirten Mitgliedern dem Res, Herr Weber, und Herr Larosch. Agram mit Novoszelschen Schriften. 4° 4 str. S.

1815. **Čučić Simeun,** Musa honoribus ill. ac rever d. Constantini Stanich divina providentia dioecesis graeci ritus Catnoucorum Crisiensis episcopi ocasione solemnis ejusdem inauguratione et introduction in cathedralem ecclesiam Crisiensem, Anno 1815. die 29 octobris dicata a Simeone Chuchich Dioecesis Crisiensis Presbitero AA. LL. et Philosophiae doctore, Logicae Metaph. et Ethicae in Regia Academia Zagrabiensis Professore P. O. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 8° 8 str.

1815. **Vračan Josip.** Szveti Bernard. Igrokaz iz diachkoga na Horvatzki preztavlyen po Jos. Vrachan Pleb. Vu Zagrebu, pritizk z Novoszelzkemi szlovami 1815. 12° 22 str.

1816. **Carmen** honoribus JII. ac Rev. Dni Emerici Caroli Raffay episcopi Djakovarensis, dum solemnis eiusdem consecratio in ecclesia cathedralis ad. S. Stephanum perageretur VIII. Kalend Sept. 1816. dicatum Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 8 str. Petrik Bibl. Hung. I. M. — S.

1816. **Ad** r. d. Carolum Emericum Raffay, abbatem cath. eccl. zagr. lectorem die ipsius onomast. hendecasyllabon. Podpisan P. L. list 4°.

1816. **Racz Stjepan,** Echo montis Graecensis obitum Ignatii Pokaizen, ecclesiae Zagrabiensis canonici, plangentibus assonans IV. kalend. April. anno 1816. Zagrabiae Typis Novoszelianis. 4° 8 str. Petrik. M. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1816. **Chanyi Ivan,** Carmen ill. ac rev. d. d. Emerico Carolo Raffay dum in episcopum cathedralium ecclesiarum Bosnensis seu Diacovarensis, et Syrmiensis canonice unitarum consecraretur, Zagrabiae die XXV. Augusti MDCCCXVI. a Parocho Verbovczensi Joanne Chányi dicatum. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 6 str. — S.

1816. Piis manibus Ignatii Pokaizen Cathed. ecclesiae zagrab. canonici proto-notarii apost. archidiaconi Bexim, cujus humanae exuviae in sacris aedibus suis his requiescunt excelsu autem anima post mortalem cursum integerrimae vitae... sacratae anno aetat. LXIII. III. Kal. Aprilis MDCCCXVI. sanctae consumatum... Cives zagrabienseis etc. Ovo je smrtovnica od 1 lista u čast pokojnoga Pokajzena. S. —

1816. **(Prevendar Joann)** Luctus Zagrabiae in funere Ignatii Pokajzen, canonici cath. eccl zagr. archid Bexim Carmen amici. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 4 str. Na zadnjoj stranici podpis: Joann Prevendar Can. Cath. E. Zagr.

1817. **Navuk** zemelyzke Jabuke, iliti Krumpér za Kruh, Jéztvine, Y Kony — Kermu potrebuvati: kak takaj ove od pohablyenya obchùvati, y dugo zadersati. Iz Nemshkoga na Horvaczko preneshen 1816. Vu Zagrebu Po Novoszelzkoj Szlovotizki 1817. 8° 16 str. — Sveuč. bibl. u Zagrebu.

1817. Zanić Petar. Mertvechko prodechtvo na szmertni zpomen den S. grofa Ferencza Draskovich od Trakostajna VI. sept. 1817. obszlusavan. Vu Zagrebu vu Novoszelszlovarniczi 1817. 4° 8 str.

1817. **Chanyi Joannes.** Zpomenek preszvetloga, vrednoga y viteskoga gozpodina groffa Barthola Patachich od Zajezde, y Zarand etc. Kada Vu Farnoj Czirkvi Verbovechki szvoje proti tak vrednomu Thovarushu Lyubavi, y Zahvalnozti dusnoszt Preszvetla, y Viteska goszpodya grofficza rogyena, y vdova Eleonora Patachich z- dosztojnum pompum dalaje zversziti dan 14 Meszecza Letta 1817. napervo posztavlyen. Vu Zagrebu, pritizkano vu Novoszelzkoj szlovarnici. — Petrik Bibl. Hung. I. ME. —

1818. **Bubenhofen** Gefühle bei der allerhöchstfeyerlichsten Ankunft Ihrer K. K. Majestät Franz und Caroline in Agram den 27. Juni 1818. Agram 1818. Mit v. Novoszelischen Schriften. — Petrik B. H. I. M. S. —

1818. **Farkas Constantinus** Principia juris publici regni Hungariae Quae scholasticae juventuti scripsit... Zagrabiae 1818. Typis Novoszelianis 8° 192 str. S. —

1818. **Francisco I.** Austriae imperatori gloriosissimo et Carolinae Augustae conjugi generis humani deliciis regni Croatiae metropolim adeutibus laeta devotaque applaudit academia regia Zagrabiensis VI. kalendas Julii 1818. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 8 str. M. S.

1818. **Racz Stjepan,** Päan auf die höchsterwünschte Ankunft Ihrer Majestäten des Kaisers, und der Kaiserin in die königl. Freystadt Agram im Jubel des getreuen Volkes Croatiens Am 27. Juny MDCCCXVIII. als ein Freudenopfer Verfaszt von Rácz, Oefentlichen Professor der Ungarischen Litteratur an der königl. Academie der Wissenschaften zu Agram, wie auch der Löbl Veröczer Comitats — Tafel Beysitzer. (Novosel) 4° 12 str. S.

1818. **(Vrhovac Maksimilijan).** Pleszopiszen (u slavu dolazka cara Franje I. u Zagreb) (s notama) fol. Dr. Šafarik: Gesch. der südsl. Lit. II. (323): ovo je pjesma za kolo, koje su plesali pred carem Franjom I. plemići u narodnom odijelu. Sveuč. bibl. u Zagrebu.

1818. Freudengesang zur Feyer der Ankunft Ihrer k. k. Majestäten Franz und Carolina in der kön. Freystadt Agram. Mit Novoszelischen Schriften 1818. 8° 4 str. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1818. **(Mikloušić Toma)** Ad Concentus Melodicos In Celsis Regiae Academiae Zagrabiensis Penetraetibus III. Calendas Februarii A Praeclaris Musarum Cultoribus Habitos, Et Emolumento Pieridum Inclyto Publico Consecratos Musa Ztemievczensis Alludit 1818. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 4 str. S.

1818. **Isitirion** In Auspicatissimum Suarum Majestatum sacratissimarum adventum In Metropolim Croatiae Urbem Zagrabiam. Anno 1818. die 27. Junii. Typis Novoszelianis 4° 7 str. — (Na zadnjoj str. potpis: Cecinit J. K. S. Sveuč. knji.

1818. **Prevendar Joannes,** Actio diei contra annum, et annua vote, coram inclytis SS. OO. congregatis in episcopio desinente anno MDCCCXVIIII suscitata Joanne Prevendar Can. Zagr. Arch. et Abb Advocati. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 4 str.

1818. **Domin Imbrih** Predznanya Pravicz Szamoszvojneh Vugerzkeh Domin Imbriha Vszeh Pravicz Doktora. Pri Velikeh Skolah Zagrebechkeh Dogodopisza Pravicz Szamoszvojneh Vugerszkeh, Y oveh izteh tak Varskeh, kak y Zaglavneh Navuchitela Kralyvzkoga, Ochitnoga, Narednoga, Navuchitelov ovde Pravde Znanzkeh Ztareshine, Obodvojega Szuda priszesnoga Pravdopravnika, y Szlavne Varmegyie Zagrebechke Szudbenoga Ztola Priszednika. Vu Zagrebu, z Novoszelzkemi Szlovami 1818. 8 str. V. VI. nep. 142 1 nep S. — Domin bijaše od g. 1801. profesorom prava na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu, te je tu knjigu napisao kao naučnu za svoje slušaoce. U predgovoru veli pisac: Ar od Pravicz vu nashem Jeziku, na kuliko mi je znano, jedini Werbőczy Stefan (Opus Tripartitum), y ovtak redek nahagyasze da ga ja k rukam dobiti nikak niszem mogel, tertak prez viszake perveshe zteze novoga szaniszi Puta pertim. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1819. Domin Imbrih. Dogodopisz Pravicz Szamoszvojneh Vugerzkeh Domin Imbriha vszeh Pravicz Doktora, pri velikeh Skolah zagrebechkeh Dogodopiszpisza Pravicz szamoszvojneh vugerszkeh, y ovek izteh tak varaskeh, kak y zaglavneh Navuchitela kralyevzkoga, ochitnoga, narednoga, Navuchitelov ovde pravdoznanszkeh Ztareshine, obadvojega Szuda priszesnoga Pravdopravnika, y szlavne Varmegyie zagrebechke szudbenoga Ztola Priszednika Vu Zagrebu Z- Novoszelzkemi Szlovami 1819. 8° str. IV. nep. 190 1 nep. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1819. **Klohammer Franjo.** Oratio qua viro Josepho Francisco Domin, cathedralis ecclesiae Zagrabiensis Canonico, archidjacono de Vaska etc. parentavit Franciscus Klohammer Zagrabiae, anno MDCCCIX Kalendis Martii-Literis Novoszelianis 4° 16. str. M. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1819. Proglas »Kralyevzke Akademije Zagrebechke« o postanku i uredjenju njezine biblioteke. Dana 18. Szuscza Meszecza leto 1819. fol. str. 7 nep. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1819. Szveti Evangeliumi Nedelyni, y Szvetechni Czéloga Leta Za Potrebuvanye Szlavne Biskupije Zagrebechke Po Zapovédi, y Oblazti Preszvétloga y Prepostuvanoga Gozpodina Maximiliana Verhovacz Biskupa Zagrebechkoga. Drugoch na szvetlo van dáni. Vu Zagrebu, Pritizkani vu Novoszelzkoj Szlovarniczi 1819. 8° str. XVI nep. 241. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1819. **Mikloušić Tomo.** Ztolétni Kalendar Iliti Dnevnik Ztóletni Horvatzki Do Léta 1901. Kasuchi. Po Thom. Mikloushichu, Plebanushu vu Ztenyevczu izpiszan, y na szvétlo van dán. Vu Zagrebu Nalosen y pritizkan vu Novoszelzkoj Szlovarniczi MDCCCIX 8° 247 str. (Na omotnim dvim listovima nalaze se kronološkim redom popisani kraljevi hrv. a iza ovih biskupi zagrebački). — Sveuč. knjiž. u Zagrebu.

1820. **Baumbach Fr.** Physikalisch-chemische Untersuchung der Mineralquellen von Stubicza in Kroatien. Agram 1820. Mit Novoszelschen Schriften 8° 109 str. — Petrik B. H. I.

1820. **Ritter Pavao** Lado Horvatzki Iliti Sibilla Zverhu Mnenya Dojduchech Pripecheny Na Devet Vil Razluchena Po Negdassnyem Knezu Paulu Ritteru Napravlyena Za Krachenye Vremena, y dugoga Chaszi pritizkana Z- dopuschenyem Czenzure. Vu Zagrebu Pritizkano Z- Szlovami Novoszelzkemi 1820. 4° bez pag. A—F. 40 str. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1821. **Mikloušić Tomo.** Izbor Dugoványh Vszakoverztnéh Za Haszen, Y Razveszelénye Szluséchéh Po Tomashu Miklóushich Plebanushu Ztenyevachkém izpiszan y na szvetlo dán, Vu Zagrebu Pritizkan vu Novoszelzkoj Szlovarnicze 1821. 8° 186 str. (Knjiga se dijeli u 4 česti I. od Pochetka Národa Szlavinzkoga, y nyegovéh Ladavczev II. Od Szlovarniczh, Pisczev y Knygh Orszaga Horvatzkoga, III. od Gozpodarztva, y domachéh Protimbih, IV. Priréchja Horvatzka. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1821. **Racz de Atsad Stephanus.** Epos ill. ac reverendissimo domino Josepho S a l e c z etc. quando episcopus Medensis in Thracia et excell. illustr. ac reverend. domini Maximiliani Verhovacz de Rakitovec etc. praesulis zagrabiensis. Per universam Dioecesim in Pontificalibus Suffraganaeus, Solenni ritu consecratur. Applaudente Vate seculari S. literaturae Hungaricae in R. scient. Academia Zagrabiensi Profesore P. O. una S. Comitatus de Veröcze Tabulae Judiciariae Assessore. Nonis Augusti Anni MDCCCXXI. oblatus. Zagrabiae Typis Novoszelianis. 4° 12 str. Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1821. (R a c z S t j e p a n). In solemni restauratione amplissimi magistratus l. r. ac M. civitatis mont. Graec. Zagrabiensis sub praesidio ill. d. Ludovici B e d e k o v i c h de K o m o r S. C. R. A. M. Camerarii, Incl. Tabulae RR. Dalm. Croat. et Slav. Judiciariae prout et II. Com. Zagrab. Varasd. et Cristiens Assessoris clementer denominati Commissarii Regii servata VI d. Julii Anni MDCCCXXI. a S x Rx Zagrabiae, Typis Novoszelianis. 4° str. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1821. **Domin Imbrih,** Navuhanie Vu Praviczah Szamoszvoineh Vugerzkeh Domin Jmbricha Vszeh Pravicz Doktora, pri Velikeh Skolah Zagrebechkeh Dogodopizpisza Pravicz Szamoszvoineh Vugerzkeh y oveh izteh tak Varaskeh, Kak y Zaglavneh Navuchitela Kralyevzkoga ochitnoga, Narednoga, Navuchitelov ovde Pravdoznanzkeh Ztareshina, Obadvojega Szuda priszesnoga Pravdopravnika, y Szlavne Varmegyie Zagrebechke Szudbenoga Ztola Priszednika Vu Zagrebu Z- Novoszelzkemi Szlovami 1821. 8° str. 4 nep, 214 i 1 nep. S.

1821. **Jandrić Matija,** Lyubom rovich Ili Priatel Pravi Igrokaz Vu Zagrebu Prutizkan Szlovami Novoszelzkemi 1821. 8° 192 str. (Od str. 109 do 192. nalazi se): Mathiash Grabantiash Diak Vu Chetverem Zpelyvanyu po Tit. Brezovachky Prevend. Sz. Marka izpiszan Y po Th. Miklousich P. Z. v drugem Pogledu van dán. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1821. **Kristijanović Alojzij,** Semper idem a regio — districtuali nobilium convictu Zagrabiensi ill. ac. rever. d. Josepho **Salecz** exc. ill. ac rev. d. episcopi Zagrabiensis in pontificalibus suffraganeo, abbati infulato de Heöviz, cathedralis ecclesiae Zagrabiensis canonico, et in spiritualibus vicarii generali... occasione solemnis consecrationis in episcopum Medensem Zagrabiae die V. mensis Augusti anno MDCCCXXI. dicatum Zagrabiae. Typis Novoszelianis 4° 4 str.

1822. **Dirnstein Antonius.** Ode Adm, Rev. ac Clar. Dno Francisco **Klohammer,** reg. academiae Zagrabiensis pro- directori, dum febri divexaretur. Zagrabiae typ. Novoszelianis 1822. 8° 2 lista M.

1822. **Dirnstein Antonius. Ode** Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Josepho comiti **Sermage** de Szomszédvar, abbati infulato B. M. V. de Abrám, seu Abrahám etc. officiosam Slavoniae scholarum visitationem abeunti in perenne grati animi monumentum. Zagrabiae, typ. Novoszelianis 1822. 8° 2 lista.

1822. **Dirnstein Antonius.** Ode Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Maximiliano Verhovacz de Rakitovecz, episcopo Zagrabiensi... dum a venerabil: capitulo Sabariensi humanissime invitatus, manibus Suae Excellentiae episcopalis Stephani condam Somogy de Perlak sacrum de requiem Sabariae exequretur. Zagrabiae 1822 Typis Novoszelianis 4° 2 lista. — M. —

1822. **Kristijanović Alojzij.** Sacrum Honoribus ill. ac rev. d.d. Alexandri Alagovich electi episcopi Rosoniensis, praepositi S. Lamberti de Apacza-Vásárhely, cathedralis ecclesiae Zagrabiensis praepositi majoris, ac prioris Auranae... festo SS. corporis Christi et die octava cum Venerabili Sacramento devoté precedentis canit Aloyisus Christanovich, Presbyter diaec. Zagrab. R. Nobil. Convictus

Vice-Regens et 1. Com. Varasdin T. judiciariae assessor. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 1822 4° 4 str.

1822. **Hausar Stjepan.** Ode ill. ac rever d. d. Alexandro **Alagovich electo** episcopo Rosonensi Cathedr. Ecclesiae Zagrab. Praeposito Majori... dum occasione Festi onomastici omnes e Capitulo Viros prandio exciperet concinnata et oblata a devotissimo Cultore Stepham **Hausar,** Regni Convictus Nobilium Praefecto et Linguae Hungaricae Professore Regio. Zagrabie, Typis Novoszelianis MDCCCXXII. 4° 4 str.

1822. **Memoria** Faustissimae reincorporationis trans-Savanorum Croatiae Partium per excell. ac ill. d. comitem Josephum Majlath De Székhely... qua Benique delegatum plenipotentiatum Commissarium Aulicum. Zagrabiae in Acre Episcopali 1. Novembri 1822 ritu solenni peractae, Typis Novoszelianis 4° 10 str. — K. S.

1822. **Kristijanović Alojzij,** Planctus sub cruce Domini nostri Jesu Christi ad perpetuam memoriam santissimarum functionum paschalium quos virtute sacri ordinis episcopalis ill. ac rev. d. Josephus S a l l e c z, consecratus episcopus Medensis excellentissimi, ill. ac rev. domini Maximiliani Verhovacz episcopi Zagrabiensis in Pontificalibus suffraganeus et in spiritualibus vicarius... Anno 1822. Divina Providentia inchoavit editus Per Aloysium Christianovics, Presbyterium Saec. Dioec. Zagrab.... Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 4 str.

1822. **(Klohammer Franjo)** Eucharistícon august. imperatori Austriae et regi apostolico Francisco Primo dum partem Transsavanam Croatiae reincorporari clementissime juberet commisario regio Exc. ac ill. Dno. Josepho Comite Majlath de Szekhely, SS. et OO. regnorum Croatiae et Slavoniae in perpetuum homog alis devotionis monumentum. Die 1. Novembris 1822. Zagrabiae typ. Novoszelianis 1822. 4° 2 lista. (Klohammer pro-direktor potpisan na zadnjoj strani.) M. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1822. **Schrott Josephus.** Ad Calendas Novembris MDCCCXXI Croatia Trans-Savana et Litoralis hungarico benignitate augustissimi imperatoris et regis apostolici Francisci I. sub auspiciis excell. ac ill. d. comitis Josephi Mailath de Székhely, Ins. Ord. S. Stephani Regis Apostol. Commendatoris... qua S. C. R. A. Majestatis Plenipotentiae Commissarii Aulici S. Regni Hungariae coronae reuritis devote offert Josephus S c h r o t t, Presb. Sec. Dioec. Zagrabiensis, AA. LL. et Philosophiae Doctor, in R. Scientiarum Academia Zagrabiensi Orator Sacer, et Scientiarum Religionis Professor P. O. Zagrabiae Typis Novoszelianis 4° 8 str. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1822. Excellentissimo ac ill. d. comiti Josepho Mailath de Székhely insignis ordinis S. Stephani R. A. Commendatori aureae meritorum crucis equiti S. C. St. et r. A. Majestatis camerario, actuali intimo status consiliario, thesaurario regio hungarico et excelsae camerae r. H. a. Praesidi, nec non i. Comitatus Veröczensis supremo comiti etc. etc. pro restitutione partium trans-Savanarum et Litoralis Hungarici commissario regio et providentissimae elementiae regiae excutori peramato. Servati facimus, meritosque novamus honores. Virgilius. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 1. Novembris 1822. 4° str. — Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1822. **Jurjević de Tuol Josip.** Institutiones juris metalici Hungarici. Zagrabiae Typis. Novoszelianis MDCCCXXIV. 8° 208 str.

1822. **Prevendar Ivan.** Ablegats ituris Veronam Carmen votivum Joannues Prevendar C. Z. Ibi Italiam. Virg. (s. l. c. a.) 4° 4 str. Sveuč knjižnica u Zagrebu.

1822. Vota in ter faustum reditum Verona exc. ill. d. Ignatio comiti G y u l a i de Maros et Németh et Nadaska.... Pridie Idus Decembres Nuncupata MDCCCXXII. Zagrabiae. Typis C. R. Privil. Novoszelianis. 4° 4 str. Sveuč. knjižnica u Zagrebu.

1822. M i k l o u š i ć T o m a. Plausus Croatiae dum exsellentissimus ac illustrissimus dominus comes Josephus Mailáth de Székhely insignis ordinis S. Stephani regis apost. Commendator, meritorumque aureae crucis eques, saorae caesareae et r. a. Majestatis Camerarius, actualis intimi status consiliarius regni Hungariae Thesaurarius, et Excelsae Camerae Reg. Hung. Aulicae Praeses, nec non L. Comitatus Veröczlensis Supremus Comes Partes Illyrii, à Croatia olim avulsos, Nomine Regio Regnis avitis denuo redderet, Calendas Novembris MDCCCXXII. Per Thomam Miklousich Parochum Ztenyeveczensem adumbratus Zagrabiae. Typis Novoszelianis 4. 8 str.

1822. **Idyllium** ill. ac rev. d. Josepho Comiti S e r m a g e de Szomszédvár abbati infulati B. M. V. de Abram seu Abraham, cathedralis ecclesias Zagrabiensis canonico, archidiacono cathedrali, Protonotario apostolico, SS. Theologiae Doctori, per districtum litterarium regnorum Croatiae et Slavoniae Zagrabiensem sup-

riori scholarum ac studiorum regii directori S. C. E. et R. A. M. consiliario, regium gymnasium Essekiense visitanti ab eodem in observatiae et amorie psignus oblatum VI. Id. Junii MDCCCXXIII. 4° 8 str.

1822. **Brezovacki Tito.** Mathiash Grabantiash diak, vu chetverem zpelyivaniu po Tit. Brezovachky. Prev. S. Marka izpiszan iz po Th. Mikloushich. Ph. 2t. v drugem pogledu van dan. Vu Zagrebu u szlov. Novoszelzkemi. 1822. 4°.

1822. **Miklošić T.** Huta pri Szavi ili lyubav za lyubav, igrokaz narodni vu dvojem zpelyivanyu pri predavanyu Ilircsima napervo poztavlyen vu Zagrebu dan 1. Vrzveszvetsaka 1822. Vu Zagrebu, z szlovarni Novoszelzkemi 1822. 8° 39 str. Spreda s posebnim naslovom Predgovor, Predgovor z Prilosenimi Pokazi y dokonchnum Peszmum vu Obchinzkom szlobodnem od sztrane Kralyevzkoga Varusha Zagrebechkoga narddyenem Igrokaza, Pri Predavany Prekoszavzkeh Horvatzkeh Kotarov po Nyih Excellenczie Gozpodinu Grofu Josefu Mailatz od Szekelya Odichenoga Reda iz Stefana Pervoga Kralya Vugerzkoga Commendatoru... Kakti Kralyevzkomu Z- Punum Oblazitym upravitela. Dan 1. Vszeezvetschaka 1822. odicheno slovershenem napervo poztavlyem. Vu Zagrebu, Pritizkam Szlovarni Novoszelskemi 1822. 8° str. 39. — Kuk 1555. S. M. 22. E. 2.

1822. **Miklošić Toma** Podvúchanya vu najpoglaviteshen vere iztinah y najoszebiteishe kerztchenzkeh dusnohtjah, od preizvish. g. Biskupa Maksimiliana Verhovacz od Rakitovcza vszem duhovnem paztirom y oztalem kerschanzkem ovczam szvojem kakti vu zadnye volye odluki za duhovnoga napreduvanja odvetchinu szerdcheno predana. Vu Zagrebu, vu Novoszelzkoj szlovarniczi 1822. 8° 694 str.

1822. **Dirnstein Antonius.** Ode Magn. Dno Josepho Kussevich, regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae excelsique officii banalis regii magistro proto-notario, dum Vindobona Zagrabiam feliciter reversus esset. Zagrabiae, typ. Novoszelianis 1822. 4° 2 lista. M. S.

1823. **Artner Terese.** Rettung und Lohn. Ein Lustspiel in einem Aufzuge. Zur Namensfeyer.... der Frau Francisca v., Radivojevich, gebohrenen von Lukács Aufgeführt am 9. März 1823. Agram mit Novoszel'schen Schriften. 8° 18 str. Petrik B. H. I.

1823. **Radulović Marko.** Ode honoribus ill ac. rev d. Josephi Com. a Sermage de Szomszédvár Abb. inf. B. M. V...dum XIV Calend. Apr, diem nominis recoleret oblata a Juris primum in annum Auditoribus per Marcum Radulovits. Anno 1823. Zagrabiae, Typis Novoszelianis. 4° 4 str.

1823. **Smolec Filip** Prodechtvo Na Dan Blagoszlovlenya Kapelle Szv. Antona Vu Guscherovczu Po Nyih Gozpi Grofficzi Eleonori Rodyeni Pattachich, Od Zajezde. Y Zarand, Gozpodina Groffa Barthola Negda Pattachich od Zajezde y Zarand vekivechnoga vu Verbovczu y Rakovczu, Czeszarzko-Kralyevzko Apostolzke Szvetloszti Komornika, szlavneh Varmedyih, Posegyke najvekshega Kneza, Zagrebechke pako Chazti najvekshega Kneztva Ravnitela y previszokega Ztola Kralyeztvih Dalmatinzkoga Horvaczkoga, y Shlavonzkoga Banzkoga Zkup Szudcza oztavlenoj vdovi podignyena Leto 1823. Klaszna Meszecza 22 a dana sloseno, y recheno po Philippu Szmolecz Plebanushu pri Szv. Petru na Orehovczu. Z- Dopuschenyem Poglavarov. Vu Zagrebu, Pritizkano vu Novoszelzkoj Szlovo-Tizki 4° 22 str. — Sveuč. biblioteka u Zagrebu.

1823. **Brezovački Tito** Diogenesh ili szluga dveh zgublyeneh bratov, veszeli igrokaz vu peterom zpelyivanju po Th. Mikloushich P. Z. vu novem pogledu na vnogeh selyu na szvetlo dan. Vu Zagrebu, vu Novoszelzkoj szlovarniczi 1823. 8° 102 str.

1823. **Čačković Ladislav.** Melos ill. ac rev. d. Josephi com a Sermage de Szomszédvár abbatis infulati... a Ladislavo Chachkovich, Nobilis Convictu Regii Alumno Culturae Poëseos operam dante. Festae Diei pie oblatum MDCCCXXIII. Zagrabiae, Typis Novoszelianis 4° 4 str.

1824. **Carmen** admodum reverendo ac clarissimo d. Josepho Schrott, almae Dioecesis Zagrabiensis Presbytero seculari...a gratis discipulis in regia Scientiarum Academia Zagrabiensi alterum in annum Philosophiae Auditoribus. Zagrabiae (sic) Typis Novoszelianis 2824. 4° 4 str.

1824. **Goldschmid Josip.** Positiones ex universa Philosophia quas in regia scientiarum academia Zagrabiensi publice propugnandos suscepit anno MDCCCXXIV. mense Augusti Eruditus ac perdoctus D. Josephus Goldschmid, emeritus Philosophiae Auditor. Zagrabiae, Typis Novoszelianis (na 2 str.) e praelectronibus Antonii Schufflai... Ladislai Susich... Simeonis Chuchich... Joannis Nep. Maenner 8° 59+1 str. Knjižica je posvećena biskupu Maksimilijanu Vrhovcu.

Dr. BOŽIDAR ŠIROLA: STARA HRVATSKA MUZIČKA NASTOJANJA

Doista, davna naša muzička prošlost izaziva spoznaju goleme praznine i nedostajanja pravog umjetničkog pregnuća. Svijetlom uzoru dubrovačkih gospara-pjesnika zaludu će muzički historik tražiti korelat. U Dubrovniku su u staro doba ubrajali muzičare u onu šarenu gomilu lautaša, vašarskog probisvijeta, besposličara i lakrdijaša, koji su dolazili, da različnim čarolijama pozabave razigrani svijet, što se za velikih slava skupljao među mire od Grada. Ma da su se osim takovih »histrijona i jokulatora« u svečanim prigodama skupljali i čitavi orhestri, koji bi uveličavali svojom svirkom ophode, glume i pirne slave — otpravljalo ih je vijeće republike domala iz grada, naplativši im često taj trud bogato i gospodski. Nijesu ih voljeli, zacijelo su ih prezirali poput onih skitnica-svirača, što su bespravno lutali evropskim zemljama bez doma i časti, a da ipak budu rasadnicima i prvim bezimenim propagatorima instrumentalne muzike. O cehovskom uređenju muzičara, kakovo je nastalo po Francuskoj i Njemačkoj, nema ni govora u Dubrovniku; grad gospara nije imao svoga gradskog orhestra. A ipak je umni ljekarnik o. Vanđo Kuzmić mogao u prošlom vijeku napisati »Živote velikih glazbenika«. Bili su to kompozitori crkvene muzike, koju su njegovali u republici sv. Vlaha zacijelo tolikom pomnjom kao i u ponosnoj republici sv. Marka. Opaske hroničara i historika upućuju nas na to, da je tradicija liturgijskog pijeva rimske crkve počela i tamo blijediti pred silnim zamahom vokalne umjetničke muzike u XV. i XVI. stoljeću. Čarobni zvuci bestrasne, anđeoske muzike Palestrinine našli su odjeka i u našoj Atini. Ne piše li već u polovini XVI. stoljeća svećenik Sekundo, rođeni Dubrovčanin ne samo uputu u koralno pjevanje već uputu i u figuralno pjevanje. O »tolikim glazbenicima« spominje se u nekrolozima vještina njihova (fra Gozze zove o. Benedikta Babića-Babu »in pulsatione or ani unicus nostris temporibus«), spominju se i »multa opera musicalia«. Ima čak i spomena o pjevanju u dva kora, koji se — kao i u Veneciji u crkvi sv. Marka za doba velikih Gabrielia — nadmetahu uz svirku blještavih zvučnih trublji i brujanje orgulja. Ipak o svemu tomu zacijelo velikom radu još malo možemo danas govoriti. Kroničari — i kad nijesu škrti hvalom čuvenih ljepota — malo su rječiti, a djela leže još neotkrivena, neispitana i zabačena u nepristupnim samostanskim knjižnicama. Tako je bilo ne samo u Dubrovniku, bilo je i u Splitu i u gornjim krajevima, u gradovima banske Hrvatske. Koliko je toga propalo! Koliko je vrijeme uništilo, koliko se toga raznijelo, kada je jozefinizam oštrom reformom reorganizirao religijske odnošaje. Kuda su sve nestali dragocjeni i bogati arhivi uglednog pavlinskog reda! A ipak nam opisi lijepih kodeksa svjedoče, da su naši revni monasi ispisivali liturgijske knjige još i onda, kada je već tiskarsko umijeće učinilo naporni njihov posao sasvim suvišnim. Možda su čuvali u tim

pisanim zbornicima zadnje tragove negda živog posebnog obrednog pjeva, koji je uredio znameniti biskup zagrebački Augustinus Gazothus-Casotti u prvoj polovini 14. stoljeća, a ukinut bio krajem 18. stoljeća. Sav kraj, koji su preoteli Mlečani, tapao je tek stopama svojih gramzljivih gospodara. I ma da su uzori bili veliki — venecijanska škola imala je velik ugled — do nas su zacijelo dolazili tek majstori drugoga reda, a nijesu u malogradskim prilikama niti mogli razviti veće djelatnosti. Pa i nepoznata nam danas djela njihova zacijelo ne će u općenitu historiju muzike unijeti novih pogleda. Što je bilo u tim krajevima snažnijega duha, odilazilo bi u inostranstvo, u veliki svijet, da nađe pravo polje svoje djelatnosti. Otišli su i velikani poput Istranina Tartinia, Dubrovčana Mane Giornovichi-a, a i pustolovi bolje se poput Pavla Skalića snalaze u velikom svijetu, dok je majstor-graditelj orgulja P. Rachini mogao s dozvolom pape otvoriti svoju uglednu tvornicu samo u takovom mjestu, kakovo je bila Venecija. Ipak nam je s poštovanjem priznati, makar i skromni rad duhovitog sveznadara (enciklopediste) Dra. Julija Bajamontia (njegov oratorij »Storia di San Doimo«), kao i još nespretne i mukom građene kompozicije pobožnoga fratra dalmatinskoga Petra Kneževića. Kada je u Dalmaciji preotela maha slabunjava i prpošna operna melodija, istisnuvši tešku i ozbiljnu klasičnu vokalnu tradiciju, a moglo se to zbiti to prije, što i ta unesena tradicija nije bila samoniklo djelo, pa je kao presađena biljka vazda samo životarila — kako je tek moralo da bude u banskoj Hrvatskoj, gdje se sva briga velikaša i mogućnika upravljala onamo, da se očuvaju ostanci okljaštrene domovine. Zastalo je u jeku oružja svako ozbiljnije nastojanje, a ipak nam početkom 18. stoljeća u tri izdanja velikog kantuala »Cithara octochorda«, što je štampan brigom kaptola zagrebačke prvostolnice i bezimenog dobrotvora, pa izdanje lijepog procesijonala iste prvostolnice i pasionala, koji je »skrbjmu i stroški Tomaša Zakarije Pervizovića« na svjetlo dan i štampan u Zagrebu — ipak nam sve to svjedoči, da je rad mnogih monaha u brojnim samostanima našim, kako ga poznamo iz starijih rukopisnih zbornika (»Pavlinska pjesmarica« iz 1644.), bio ne samo veliki, nego i vrijedan. U tim zbornicama sačuvaše nam se crkvene popijevke latinske i hrvatske, što su ih mnogi danas nepoznati autori izmislili; s pravom upućuje Čeh K. Konrad u svojoj raspravi »Starohrvatska himnologija« na originalnost i ljepotu zamisli, na nježnu osjećajnost i tijesno prislanjanje uz nacijonalne osebine pjeva u tim popijevkama. Neka su to sitne tvorbe — te latinske marijanske himne, te hrvatske pučke (?) crkvene popijevke — one su većim dijelom zdravi, jedri, vrijedni naš doprinos zabačenoj srednjevjekovnoj himnologiji katoličke crkve. Svjedoče nam, da nije nestalo svijesti, da su i u crkvama gornjih krajeva domovine naše popovi glagoljaši pjevali jezikom puku razumljivim, da je puk sudjelovao svojim pjevom kod liturgijskih obreda, da nijesu pučke popijevke njegove nastale nespretnim i neuglađenim parafrazama pučkih pjeva pomoću nategnutih didaktičkih tekstova i da djelovanje mnogih protureformatora nije u tom smislu imalo nikakovog uspjeha. Nigda se nije mogao dosjetiti pučki pjevač, da pjeva pokornički psalam Davidov na notu »Lepo mi pôje csemi kósz«. I tu stoljetnu tradiciju, te lijepe naše »korale« uspjelo je za nedugo vremena izbaciti sasvim iz crkve. Dok je već u drugim velikim središtima muzičkim iščeznula sasvim sveta tradicija velikih umova Palestrine i njegovih savremenika, dok je lagašno namještena, neiskrena, a ipak čarobno zamamna melodija napolitanske operne škole prevladala

u kompozitora predklasičnog i klasičnog doba — dotle su u našim crkvama ozvanjale stare i prastare popijevke, a pobožni ih je puk iz pune duše pjevao. Protureformacija u svojoj gorljivosti a posredstvom mnogih misija i potporom viših duhovnih oblasti za nekoliko je desetljeća zatrla tragove te naše pučke crkvene popijevke, savršeno i potpuno, pa je kao otkrivenje djelovalo nastojanje »Cecilijinog Društva«, da tu staru tradiciju oživi skupljajući zabačena izdanja i pisane zbornike i izdavajući ih u modernoj obradbi. Šta su prema vrednotama ovih jednostavnih napjeva sve one svečane mise, ophodi, večernje i obredi, u kojima su ječale trublje štajerskih muzikanata, koje su u svečanim zgodama pozivali Isusovci u Zagreb! »Starohrvatski himni« — upotrebit ću taj Konradov naziv — najljepši su spomenik naše muzičke historije, nama to draži, jer je i jedini pokraj naše pučke svjetovne popijevke.

Svjetovnu muziku naši su velikaši malo gajili, a kada su iza najezde tuđinske vojne sile na granici, a pod uplivom germanizatorskih tendenca odozgo počeli uvoditi u svoj dom zapadnjački način života, nije više bilo među našim plemićima samosvjesnog duha niti samorodne tvorne djelatnosti. Učili su poznavati »deliciae« višeg društva u inostranstvu, a nemoćni su bili, da podupru i izobraze domaći živalj u plemenitoj umjetnosti zvukova. Tako je u dvorovima naših domorodnih velikaša naći »francuskoga jezika navučitelja i pariškog muzikaša«. Malo ih je poput biskupa Patačića u Velikom Varadinu znalo birati uvažene i cijenjene umjetnike (Patačić je angažirao za svoju kapelu Mihaela Haydna i Karla von Dittersdorfa) za svoje muzičare. Udešavajući način života i običaje društvene, domove svoje, ugledavali se u strani svijet, većinom Beč, pa su neki gradovi naši dobili i pridjevak »maloga Beča« upravo zbog one vesele nebrige, kojom su podražavali društveni saobraćaj carske prijestolnice. Naučili su uživati život do kraja, a užitkom odabranih smatrali su — muziku i kazalište. Zato i dočekuju s velikim simpatijama i kazališne družine i operne družine, koje su pod vodstvom često lakomislenih i bezdušnih ravnatelja dolazile u naše krajeve, da budu rasadnicima tuđinštine i propagatorima često bezvrijedne umjetnosti. Još se sredinom prošloga stoljeća s pravom tuži dopisnik »Nevena« iz Slavonije na šarlatanstvo ovakovih glumačkih »trupa«; a krajem 18. stoljeća i u Zagrebu se još među glumcima zameću raspre radi prljavih novčanih poslova. Bartschovu trupu mora gradska općina staviti pod sekvestar. Kakova li je bila sposobnost te trupe (ljeti je glumila negdje u vrtu), kada su glumile čitave familije i žene i djeca angažovanih članova, a direktor morao posuđivati novce, da namiri putne troškove za svog »Balletmeistera«, koji je tko zna gdje i tko zna zašto zaostao. Predstave je njihove oglašivao gradski bubnjar, a glumili su »igrokaze s pjevanjem i umjetničke, uza to vrlo pristojne balete«. Svestranu sposobnost svoju zasvjedočio je direktor sam, kada je potpisao — prodavajući zbog dugova svoje kazalište — ugovor, da će ostati u trupi kao glumac, pjevač, režiser i šaptalac, a sve uz tjednu plaću od 5 for. sr. Ta je Bartschova »trupa« polazila na gostovanja (Idrija u Sloveniji, Judenburg kraj Graza — odande im i lijepe svjedodžbe — pa u Karlovac, Bjelovar i tko zna kuda još). Početkom 19. stoljeća već se štošta izmijenilo. Glumilo se u Zagrebu u palači grofa Amadeja. Dolazili su komedijaši, čarobnici, izvodili čarolije i »pulcinellata«. Dolazile su i operne stagione i to većinom talijanske. I dok dramski ensembli izvode u Zagrebu Goethea, Schillera, Shakespeara i Grillparzera, to operne trupe — a bilo ih je vrlo dobrih — izvode najveća djela tadaš-

njeg opernog repertoara evropskog. Rossini, Bellini prevladavaju, osobito onaj prvi, no i Auberove opere mnogo se svidješe, čak i Boildieu-ova »Bijela gospa« i Mozartov »Don Giovanni« s velikim uspjehom izlaze na daske zagrebačke pozornice. Zagrebačko je društvo zacijelo lijepo primalo te rado vidjene goste svoje, jer se mnoga operna družina po nekoliko godina uzastopce svraćala ovamo. Mora se priznati, da su te operne stagione domala morale izvoditi po izbor djela, pa su se trudile, da ona djela, koja su u savremenom evropskom opernom repertoaru stekla općenito priznanje, već za kratko vrijeme izvedu i u Zagrebu (Auberovu »Zaručnicu« komponiranu 1829. izvedoše kod nas već 1833.). Bio je dakle nesumnjiv nagli napredak u muzičkom životu grada Zagreba u prva tri decenija 19. stoljeća. Pomagalo ga je — izdašno i djelotvorno — uz građanstvo navlastito profinjeno plemstvo, a umni i otmjeni biskup Vrhovac umio je među svoje koraliste uvrstiti sposobne i vješte muzičare. Zaharija Zellner bio je vješti pianist, a Georg Wiesner-Morgenstern odlični kontrapunktist postade kasnije učiteljem čitave generacije »ilirskih« muzičara. To su bila samo dvojica od one grupe muzičara, koji su se već u ono davno doba oštro isticali kao predstavnici ozbiljne i stroge muzike u protivštini prema lakokriloj, prpošnoj i napirlitanoj opernoj muzici, kakovu su donašali sa sobom ma i odlične talijanske trupe. Kao da je u njima bilo duha starih organista-majstora, što su u mučnom radu i neprekidnom studiju dotjerivali tehniku svoje svirke i kompozitirskog stavka u zamršenom tkivu po-bachovske polifonije. A da su za veliki svoj ideal znali zagrijati velik broj učenika svojih, znanaca, prijatelja i odličnih građana, dokazom je osnutak »Musikvereina« u trećoj dekadi 19. stoljeća. Koliku je sebi zadaću naprtilo ovo najstarije naše muzičko društvo već u prve dane svoga djelovanja, razbira se jasno iz prvog pravilnika, prema kojemu je trebalo svakog mjeseca prirediti po dvije privatne i dvije javne akademije. To su bile u isti čas i zabave, jer je iza obligatnog koncerta, u kojem su nastupali društveni članovi bilo kao solisti bilo u orhestru pod ravnanjem svog ravnatelja orhestra, slijedila društvena igranka.

Ravnatelj orhestra bio je spomenuti već Wiesner (»Mitglied mehrerer philharmonischer Gesellschaften«), no on je bio u isti čas i učitelj u muzičkoj školi, koju je novo osnovano društvo zasnovalo (po statutu Wiesnerovom) i otvorilo već 1829., on je prepisivao note, brinuo se za arhiv, komponirao prigodne kompozicije, a vodio je i računske knjige »Musik-Vereina«. Novo društvo izdašno su pomagali mogućnici zagrebački (biskupi Vrhovac, Alagović, ban Gyulay, baron Prandau), a odlični građani postadoše mu izvršujući članovi (flautist Čačković-Vrhovinski, klarinetist Klobučarić). »Musikverein« je često sarađivao s opernim družinama. Neko je vrijeme orhestar »Musikvereina« svirao u operi (»La dame blanche« 1833. bila je zajednička priredba), a pojedini pjevači operni često su nastupali u društvenim akademijama. Ipak su to bila dva svijeta za sebe, pa su i kasnije još — sredinom stoljeća — stajali usprkos međusobne saradnje idejno razdaleko. Iza pozorišne rampe prevladala je talijanska muzika, a »Musikverein« držao se klasika bečkih uvažajući često malovrijedne epigone njihove, što još 1854. s indignacijom ističe referent »Nevena«.

U toj mješavini oprečnih muzičkih svijetova, koje je samo genijalni Wolfgang Amadej Mozart znao stopiti u divni sklad, iskrsne najednom — zajedno s »ilirskim pokretom« — zamisao nacijonalne tvorbe muzičke. Gaj je znao ocijeniti utjecaj pjevane riječi narodne na duševnost tadašnjega

društva, on je Livadića uputio novim stazama, on je postigao da su ravnatelji opernih stagiona dopuštali nastup domaćih pjevača među činovima tuđinskih igrokaza i opera, ali je lako prepustio brigu za organizovanje nacijonalnih muzičkih priredbi mlađemu, vatrenijemu i izdržljivijemu od sebe. Dok su skromni klerici zagrebački u uskom svom krugu uz književno društvo »Kolo mladih rodoljuba« osnovali »Narodno ilirsko skladnoglasja društvo«, dok se u njihovim redovima pomaljali prvi radovi neiskusnih još mladih kompozitora n. pr. M. Hajka, to je Štriga u zanosu mladenačkom odmamio cijelo djaštvo tadašnje Akademije na ulicu, da pjeva buntovne davorije, da izviče i proslavi nove vođe probuđenog naroda. A kako nije imao gotovih kompozicija, jer u prvi čas osim Rusanovih budnica i nije bilo ničega, on je izabrao pravoga među svojim drugovima i od Nacija Fuchsa, hromoga, slabunjavoga sina čestitog iličkog obrtnika učinio je Štriga preko noći kompozitora. Prvu budnicu njegovu pjevala je golema rulja oduševljene mladeži uz svirku bande (pokuse su držali pod vedrim nebom, jer nije bilo u nijednoj dvorani dovoljno prostora), da njom pozdravi ilirskog prvaka, kada se povratio iz Dalmacije. Gaj je čestitao mladom »slagaocu«, a Štriga je s ponosom nukao to već veliko dijete na nove podvige, na posao, koji je sudbonosno skrenuo cijeli život njegov velikom, nedostižnom i nedostignutom idealu: stvaranju nacijonalne muzike. Naci Fuchs postade Vatroslavom Lisinskim. Štriga ga učini zborovođom đačkog pjevačkog udruženja i kompozitorom lijepih popijevki i zborova. Lisinski je voljko slijedio upute Štrigine, ma da je zacijelo često bio zaprepašten nad smionošću njegovih zamisli. A Štriga je u neobuzdanosti svojoj zamislio, da će Lisinski napisati prvu narodnu operu. Štriga je našao i libreto (napisao ga Demeter), Štriga je nagovorio i Wiesnera (učitelja Lisinskoga), da orhestrira novu operu; Štriga je našao i pjevače-soliste i zborove, sam je prikupio garderobu, organizovao pokuse: »Ljubav i zloba«, prva hrvatska opera, djelo je Štrigina zanosa, koji je zanio i Lisinskoga, da je može napisati. Neumorni Štriga, elegantni kavalir zagrebačkih salona, vanredni pjevač i glumac, bio je i organizator prve koncertne turneje u »doljnje kraje« u Slavonsku Krajinu, Vojvodinu i Srbiju. Pa i deficit toga putovanja (koje je trebalo zapravo pokriti deficit opernih izvedbi), nije Štrigu plašio. On zamišlja veliko djelo: osnutak stalne operne pozornice u glavnom gradu Hrvatske, Lisinski ima toj operi biti ravnatelj, a kao kompozitor će napisati brojne »narodne opere««, u kojima će Štriga pjevati sve velike baritonske partije; samo još treba, da se Lisinski izobrazi u muzici do kraja. Štriga je sabrao novac za studij Lisinskoga i ovaj ode u Prag s novim libretom Demetrovim »Porin«. Učio je marljivo i komponirao mnogo. Imao je lijepih uspjeha kao kompozitor i vratio se s omašnom partiturom nove opere kući, ali bez svjedodžbe, kojom bi mogao zasvjedočiti svoje znanje i svoje sposobnosti. A vratio se iza teških patnja i duševnih i tjelesnih, da nađe same neprilike. Ni on ni Štriga nijesu u mladenačkom zanosu predvidjeli tok sudbonosnih događaja iza rata na Magjare, a kada su pokušali u novim prilikama ostvariti snove svoje naiđoše na prepreke, kojih ni okretni i smioni Štriga nije znao i mogao ukloniti. Zagreb još nije mogao imati stalne opere, marni Lisinski pak nije umio istaknuti svoje sposobnosti pokraj vještih makar i priprostih muzičara, koji su ispunjali zdušno zadaću koju im je namijenilo u školi »Družtvo priateljah glasbe« (nekadašnji »Musikverein«), pa se kompozitor »Porina« morao latiti činovničkog zvanja i pustiti novog učitelja muzike Schwarza da postane kazališnim dirigentom.

U najvećoj nevolji ostade taj hromi patnik, mučenik velike zamisli Štrigine, sâm; umro je dok je Štriga slavio prve velike uspjehe pjevačke, a da se i nije osvrnuo na vjernoga druga, kojemu je namijenio tako veliku zadaću.

Tako se srozala jedna veličajna osnova, preostala je samo spomen na golemo slavlje, kojim je prva hrvatska opera izvedena na zagrebačkoj pozornici g. 1846.

A oni skromni radnici, koji su bez onolikog zamaha duševnog počeli iz malena graditi našu muzičku kulturu, i dalje su malim doprinosima postepeno uravnavali putove za kasnija pokolenja. Njihove sitne stvarce, skromne po svojoj građi, no iskrene i srdačne pomalo postajahu duševnom svojinom zaprepaštenog društva, koje je iza prvog zanosa osjećalo premalo snage, da veliku zamisao Štriginu učini djelom životvornim. U dveri zagrebačkog kazališta uljeze lukavi Brambilla, da sa svojom opernom »trupom« opet pjeva djela, kojima je sva Evropa pljeskala. Zamuknula pjesma pjevana u jeziku narodnom, zamuknuo je i jezik narodni, a narodno kazalište (kupljeno za novac, što ga sabraše na ponuku bana Jelačića), iznajmljivali su i dalje tuđinski kazališni ravnatelji. S koliko se napora sastavila kasnije glumačka družina, kako je nestalo u kratko vrijeme pravog smisla za umjetnost, kada je tek dugim radom neumornih trudbenika pomoću raznih gluma s pjevanjem, pomoću lakih i objesnih bečkih opereta uspjelo nanovo probuditi smisao, čežnju, želju i volju za stalnom operom! Krštenje njezino proslaviše novim narodnim djelom, Zajčevim »Mislavom« tek g. 1870.

Literatura: B. Širola: Pregled povijesti hrvatske muzike, Edition Rirop Zagreb 1922. — »Sv. Cecilija« g. 1922.—25. — Članci Dra M. Rešetara o dubrovačkom teatru u »Narodnoj Starini« i »Jugoslavenskoj Njivi«. — Luna, Agramer Zeitschrift 1827. — »Neven«, list za zabavu i pouku 1852.—53. — E. Laszowski: Prilog k povjesti zagrebačkog kazališta (Njemačka glumačka družina u Zagrebu god. 1784.—1785.). Obzor LXIII. (1922.) br. 267 od 1. X.

Resumé. — Notre passé musical, le plus reculé, n'a pas, ou plutôt, il a très peu d'oeuvres à produire qui ne démontrent le caractère d'amateur. Au contraire, les recueils du 17e et du 18e siècle (trois éditions de la »Cithara octochorda«, 1703—1757; »Pavlinska pjesmarica«, un receuil de chants fait par des moines de St. Paul, de 1644, At. Georgiceo »Pisni razlike« 1635) contiennent des chansons d'eglise croates et latines qui sont vraiment d'une beauté remarquable.

A la fin du XVIIIe et au commencement du XIX siècle, l'étiquette sociale favorisait surtout la musique italienne, tandis que la société musicale de »Musikverein«, fondée à Zagreb en 1827, s'efforcait à propager l'etude des classiques. Dans les circonstances pareilles, on peut dire que l'apparition de l' opéra national avait une signification d'autant plus grande. 1846 se jouait pour la première fois l'opéra croate: Ljubav i zloba (Amour et malice), qui tout en contenant encore des éléments italiens et allemands reste néanmoins le premier opéra croate. Ce mouvement musical qui promettait tant devait échouer dans l'étroit milieu provincal de Zagreb.

VLADIMIR TKALČIĆ: SELJAČKE NOŠNJE U PODRUČJU ZAGREBAČKE GORE

O postanku i razvoju seljačke nošnje u području Medvednice (Zagrebačke gore)[1] nemamo nikakovih posebnih vijesti ni izvora. U tomu taj kraj nije osamljen, jer o seljačkim nošnjama i iz drugih područja naše domovine nema uz veoma male iznimke nikakovih starijih historijskih podataka. Toga radi je nužno, da se u smjeru rekonstrukcije historije naših seljačkih nošnja prikupe svi podaci — koji će biti većinom samo usmeni — o onom, što se o tim nošnjama još znade. Takav metod rada primijenjen je kod sastava ove deskriptivne monografije, pa je bilo nužno obaći — većinom pješke — područje Medvednice od sela do sela te iz autopsije pribrati podatke, od kojih se velik dio sačuvao još samo u sjećanju najstarijih ljudi.

Jedna je činjenica za područje Hrvatske sigurna, i to da je za razvoj oblika pojedinih nošnja, ma da i ne za bitni oblik njihova kroja, od velikog utjecaja morala biti podjela zemlje na župe i na razna gospoštijska dobra te uređaj nekadašnje vojne Krajine (Granice). Za područje Zagrebačke gore potonji faktor otpada, ali zato pridolazi kao naročito jak utjecaj kupovne robe vašarskih i gradskih trgovaca.

Ukoliko je važna podjela na župe vidi se, što još i danas većinom granice župa (fara) luče medjusobno pojedine vrste nošnja. A i kmeti pojedinih negdašnjih gospoštija imali su na svojoj nošnji značajnih razlika da se mogu lučiti jedni od drugih.[2] Kod toga je svakako bila znatna i uloga i sama volja njihova »zemaljskog gospodina«, pa je tako mnoga ta forma sigurno nastala više manje slučajno, kako se to dešavalo i pod uplivom dućanske robe.[3]

Za određivanje tipa pojedine nošnje najbitnija je oznaka vrsta njezina kroja. U području Medvednice opažamo tri vrste kroja ženske nošnje,

---

[1] Gušić B.: Medvednica. Izdalo »Sljeme« Podružnica Hrv. planinarskoga društva u Zagrebu 1924. — Henneberg V., Gora Medvednica. Glasnik hrv. prirodoslov. društva. God. XXXII. (1920.) Polovina II. str. 49.

[2] Na primjer: Prema kazivanju starine Jakoba Vidovića, bišega kanceliste kr. zem. kaznionice u Lepoglavi, imali su kmeti, koji su potpadali pod pavlinski samostan u Lepoglavi, bijele surine sa uresom od gajtana; kmeti grofova Draškovića od Trakoščana sivkaste (škure) sa zelenim gajtanima a oni od grofova Oršić tamnosmeđe (sure) sa crvenim gajtanima. — Kako je bilo u tom kraju Hrv. Zagorja, tako je bez sumnje slično bilo i u ostalim područjima Hrvatske i Slavonije sa staleškim uređenjem.

[3] Na pr. ovaj jedan eklatantan slučaj: Pred kojih 40 godina jedno zagrebačko trgovačko poduzeće manufakturnom robom (Antuna Nossana sinovi), kupilo je veliku količinu pamučnog prediva, kod seljaka zvanog »pismo«, tamnovišnjevaste boje, koje mu je jedna velika vanjska industrijska tvrtka prepustila uz veoma jeftinu cijenu i to zato, jer je zlo ispalo bojadisanje tog prediva namijenjenog prvotno drugoj svrsi. Ovo je poduzeće uvelo tu robu kod seljačkog svijeta zapadnog područja Zagrebačke gore, pa od tog vremena sva ženska nošnja u župi Pušći, Brdovcu i Bistri ima tipičan tamnovišnjevasti ukras namjesto negdašnjeg svjetlo-crvenog; tako se vanjski karakter narodne nošnje bitno promijenio. Danas u najnovije vrijeme opet življa crvena boja istiskuje pomalo višnjevastu, i to valjada s razloga što se pismo onakove višnjevaste boje više ne fabrikuje, pa se silom prilika vraća stari običaj.

56. Seljaci i seljakinje pred crkvom u župi Markuševec.

dok za mušku ima samo jedna vrsta. Ovdje kao i u ostalim područjima Hrvatske nailazimo na istu činjenicu i to da ženska nošnja pokazuje veće bogatstvo oblika od muške, ali da je ipak konzervativnija te otpornija novim utjecajima nego što je to muška, koja je ovdje danas — izuzevši područje šestinske nošnje — već gotovo posve uniformirana oblicima gradskim.

Tri vrste kroja ženske nošnje prikazuju: A.) tip nošnje značajan naročito za sve jugoslavenske krajeve i čitav Balkan, a nadalje i za sve krajeve i zemlje gdje obitavaju Slaveni u koliko nisu posve podlegli uplivu zapada. Ovi krajevi svi zajedno sačinjavaju jedno odjevno područje s obzirom na glavno žensko odijelo t. j. platnenu košulju (rubaču) s dugim širim ili užim rukavima, skrojenu posve jednostavno prema obliku platna, koje se dogotavlja na domaćem tkalačkom stanu, te urešenu više manje bogatim vezenim ili tkanim ukrasom. Ova se košulja oblači preko glave i leži neposredno na tijelu, pa je ujedno odijelo i košulja u užem smislu. Oko pasa dolazi pojas (često zvan tkanica ili kanica) te uzicom sapeta pregača bilo samo za prednju stranu ili za prednju i stražnju.[4] Ta se vrsta nošnje, (košulja, rubača) u području župe Bistra nazivlje c e l a č a t. j. cijela u jednom komadu, jer nema odvojenih dijelova. Taj je tip najstariji.[5] (Slika 78.).

[4] Taj je tip bio i u neslavenskim zapadno evropskim krajevima raširen i to sve do početka renesanse, kad je uvedena košulja u današnjem smislu t. j. odjeća od platna ispod odijela koje je ponajviše od sukna, i kad se počeo jasno lučiti donji dio od gornjega dijela odjeće.

[5] Tek u 18. stoljeću odnosno u početku 19-oga posve se prekinulo u kulturnoj Evropi s krojem koji je imao tip »celače«; tek u doba nisu žene više morale oblačiti svoje odijelo samo preko glave već odvojeno suknju od oplećka.

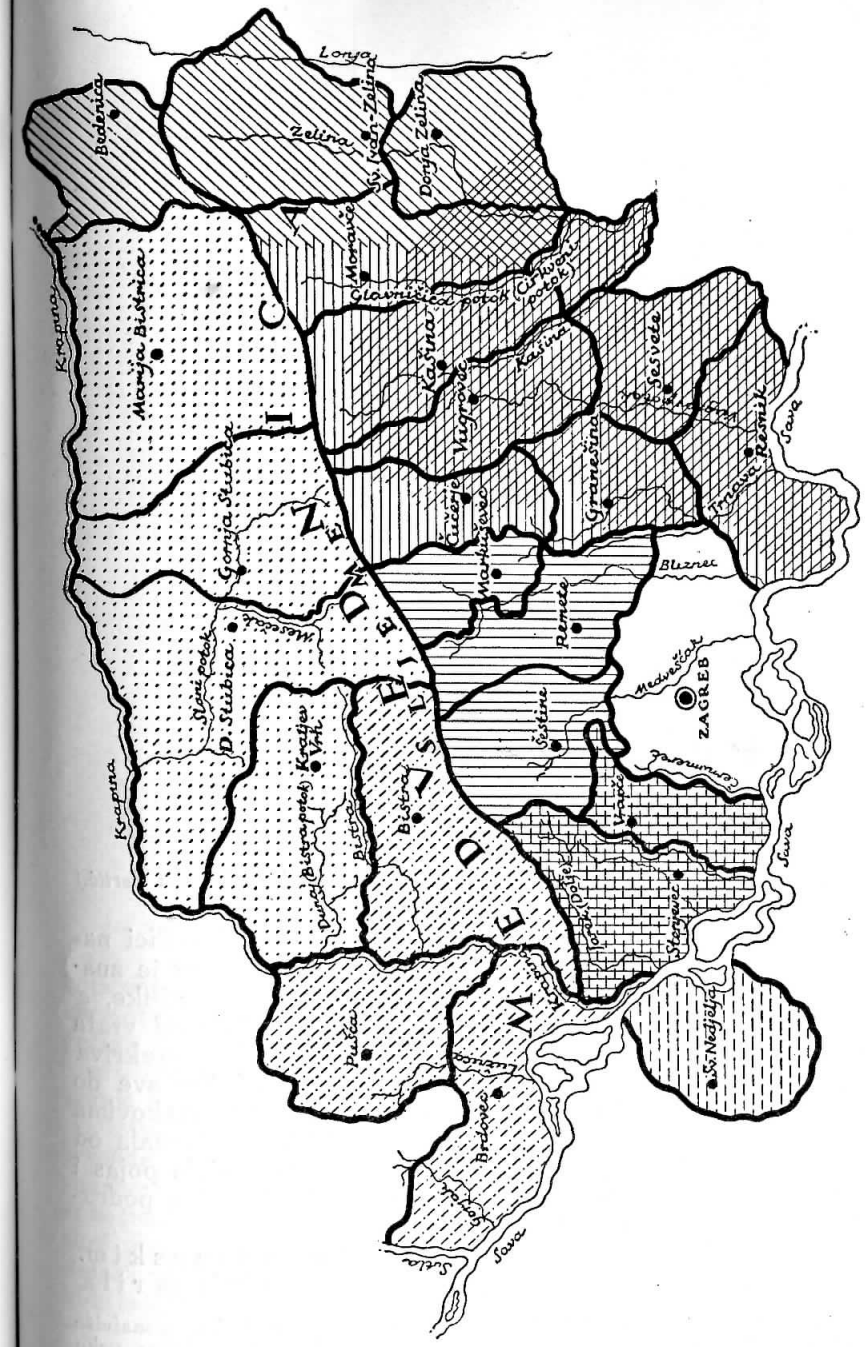

57. Topografski prikaz narodnih nošnja u području Zagrebačke gore (Medvednice) po crkvenim župama. (Prema Seemanovoj karti od god. 1822.)

58. Djevojka iz Šestina. (Ovaj i naredne crteže nošnja izradila je gdjica Zdenka Sertić.)

B.) tip nošnje, koji nazivam renesansnim, jer je po svoj prilici nastao pod utjecajem zapadnjačke kulture renesansnog doba. Za nj je značajno, da imade o p l e ć a k (kao današnja ženska bluza od prilike, a naziva se i o p l e ć e, r u k a v c i i slično), koji pokriva tijelo od vrata do nešto ispod pasa, te rubaču (košulju, rubinu), koja kao suknja prekriva donji dio tijela, ali se u pasu sužena produžuje preko oplećka sve do grudiju, oko kojih se sapinje, te visi preko oba ramena na trakovima (ramenicama, remenicima, rancima i t. d.), koji su od istog materijala od kakvog je i rubača i opleće t. j., od platna. Oko pasa se sapinje pojas i pregača, koja je samo na prednjoj strani. Taj tip je najrašireniji u području Medvednice.

C.) tip nošnje, koji nazivam prema pučkom govoru š v a p s k i m. Sastoji se od oplećka prema uzoru š v a b i c e,[6] te od suknje (k r i l a,

[6] »Švabica« je naziv u sisačko-petrinjskom kraju za vrstu oplećka, ponajviše od kupovne tkanine, koji se tačno priljubljuje uz tijelo, a imade duge, redovno uske rukave.

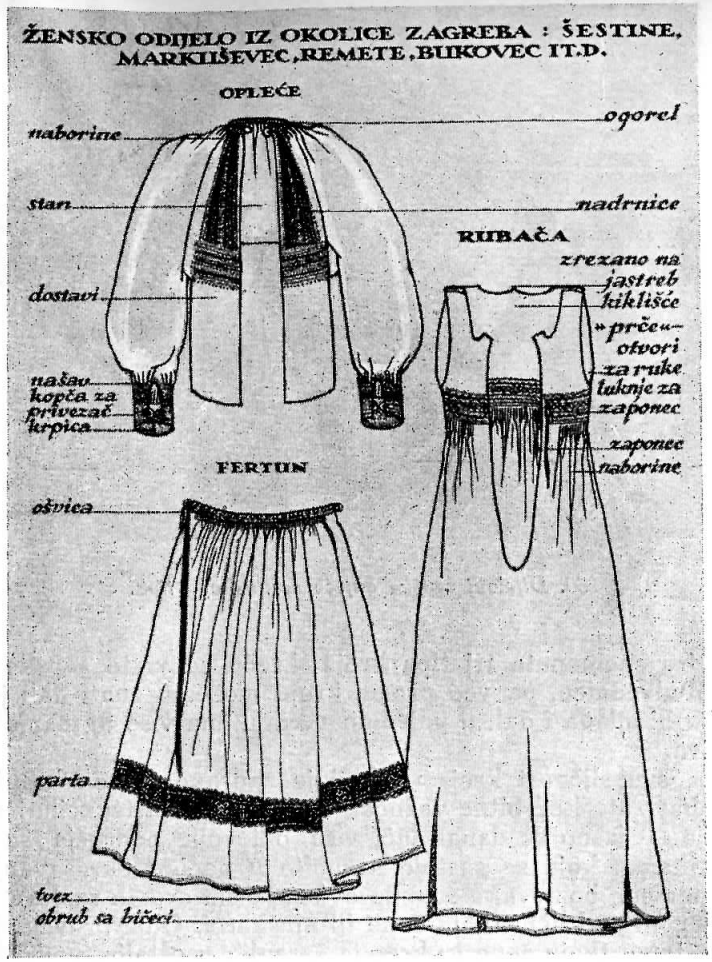

Slika 59.

koja seže samo do pasa oko kojeg se sapinje preko oplećka. Ovdje je dakle potpuno provedena odvojenost kako je bila uobičajena do nedavna kod većine gradskih ženskih nošnja. Svakako je nastala pod uplivom grada i to u novije doba. Taj tip već sve više preotima maha i prvi je odlučni korak napuštanju »narodne nošnje«.[7]

Muška nošnja sa svojim najbitnijim dijelovima, košuljom i gaćama, pripada tipu poznatu već sa antičkih spomenika, na kojima su prikazani »barbari« Dacije, Skitije, Trakije, Panonije itd. S obzirom na kroj u čitavom području Medvednice (a i dalje po Hrvatskoj) u glavnom naliči šestinskoj muškoj nošnji, samo su danas šare ukrasa te šešir, pojas i još neki detalji različniji no u prijašnja vremena. Stoga upućujem na detaljniji prikaz šestinske muške nošnje, koji donosim niže.

[7] Isto je opazio † kanonik Milko Cepelić i za istočno-slavonsku nošnju. (Matica Hrv., 1900. Spomen cvijeće str. 108, redak 18 i dalje.).

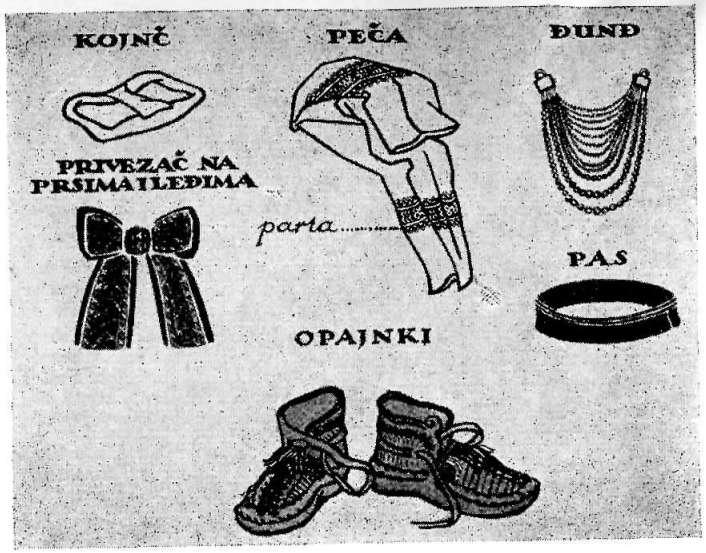

60. Dijelovi ženske odjeće šestinskoga tipa.

U okviru spomenuta tri tipa kroja kreću se vrste ženske nošnje u području Medvednice, pa već prema kroju možemo znati dali je dotična vrsta starija ili mlađa i dali u pojedinom kraju ima više ili manje »gospodskog« upliva.

No uza svu sličnost kroja — koji je zapravo samo okosnica svake nošnje, ali baš zato i od bitne važnosti za njezinu konstrukciju i za njezine glavne linije — jasno se danas luči više odjevnih područja sa tipičnim karakteristikama, koje se sastoje naročito u načinu ukrašavanja. Taj je način u mnogome bez svake sumnje ovisan, osim drugih razloga i o tome, dali u dotičnom području tkaju žene ili muškarci. Gdje prevlađuje posavska nošnja, tamo tkaju žene i ukras je šareniji; u ostalim područjima gdje tkaju tkalci, kao domaći neškolovani obrtnici, ukras je jednoličniji sa t. zv. tkalačkim mustrama, pa si žene često vezivom nadopunjuju i obogaćuju tkani ukras.

Tih područja ima sedam, a s prodirućom posavskom, osam i to: (vidi topografsku kartu nošnja. Slika 57.).

I. Šestinska nošnja, koju nose sela na gorskim obroncima sjevernog Zagreba u župama Šestine, Remete, Gračani, Markuševac, prozvana je po selu Šestine, koje je dnevice u najživljem kontaktu sa Zagrebom. Trgovi zagrebački naročito prije podne puni su Šestinčana i Šestinčanki (a tako u Zagrebu zovu sve seljake sa šestinskom nošnjom, ako i nisu iz Šestina), što dolaze u grad zbog trgovine ili zbog pranja rublja.[8] Taj je tip nošnje najpoznatiji iz zagrebačke okolice i postao je u novije doba baš karakteristikon za hrvatskog »mužeka«. Pa zato i dajem ovdje jedan detaljni prikaz, dok ću ostale tipove opisati tek u glavnim crtama, te naglasiti ponajviše samo ono u čemu se razlikuju od šestinskog tipa.

[8] Šestine su »praonica« Zagreba a i jedno od najmilijih izletišta u zagrebačkoj okolici.

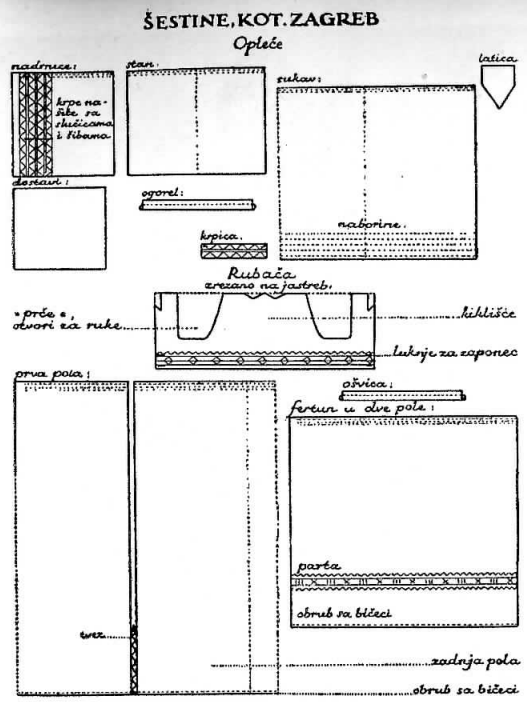

61. Kroj ženske odjeće šestinskoga tipa. (Ovaj i naredne krojeve izradila je gdjica Terezija Paulić.)

Nošnja je ta veoma slikovita, kako zbog bujnih, živih boja, tako i radi svog veselog, gotovo koketnog momenta pojedinih dijelova jednako kod muških kao i kod ženskih. (Slika 56—66).

Osnovni kroj ženske nošnje jednak je napred spomenutom kroju pod B) i tako srodan s ostalim nošnjama zagrebačke okolice, no mnogi detalji toliko su se izmijenili djelovanjem gradskih čohaša i krznara, uplivom kupovne dućanske i sajamske robe, a kod muške nošnje valjada i ugledom u odijela gospoštijskih »inoša« (koji su redovno nosili malene šešire i magnatskoj odori sličnu odjeću), da ta nošnja na prvi pogled iskače kao posve zaseban tip. Prema svemu sudeći, što sam o razvitku te nošnje mogao saznati, današnji joj izgled — izuzevši sam kroj — ne će biti veoma star. Valjada se razvio tek u XIX. stoljeću. Ja se još živo sjećam iz rane moje mladosti, a to je bilo oko g. 1890., da momci onda još nisu nosili one karakteristične malene okrugle šešire. Svi seljaci nosili su tad još šešire sa znatno širokim »tulavom« (kalotom za tjeme) i »krilima« ili »obićem«. A to nam kažu i — doduše veoma rijetke — slike[9] iz života iz onoga i ranijeg vremena. Danas momci malo već nose uske hlače od čohe, urešene gajtanima a utaknute u čizme. Za ono vrijeme nije bilo tako reći nikoga, koji ne bi zimi bio tako odjeven.

No bilo kako mu drago ova je nošnja ipak nešto zasebno i karakteristično za seljaka zagrebačke okolice, koji je znao da tuđinske, gradske

[9] Neki radovi slikara Zasche iz sredine 19. stolj. a Weingärtnera te abadžije i etnografa Nikole Arsenovića (Vidi: Zega N., Zbirka Nikole Arsenovića. Narodna Starina sv. 5. str. 129 i d.) u drugoj polovini 19. stoljeća.

62. Mladić iz Šestina.

uticaje dosta ukusno asimilira oblicima svoje starodavne nošnje i da tako stvori nešto, u čem je dao vidnoga izražaja svojoj vedroj ćudi. Osobito je značajno za seljaka, naročito sjeverne zagrebačke okolice, da se je unatoč tako blizog i neprestanog dodira s gradom očuvao gotovo netaknut od tuđinskog duha, a da ipak u kulturnom napretku nije zaostao.

a) Žensku nošnju (»opravilo«) sačinjava: (Slika 56—61 i 65):

1. Rubača (po kroju pripada tipu B). od 4 pole većinom domaćeg pamučnog bijelog platna, sežući samo nešto do ispod koljena, u jednom komadu s »kiklišćem« t. j. gornjim dijelom, koji ima dugi otvor na prsima (a taj se otvor nastavlja sve do pasa), dva otvora (prče) za ruke, povrh kojih na usko izrezanim prečkama visi čitava rubača preko obiju ramena. Naokolo u visini grudiju utkani ukras od crvenoga pamuka (»pisma«), a u njem kraj ruba samoga otvora po 1 luknja za »zaponec«, kojim se sapinje kikliščе«. Dolje na 4 mjesta, na svakoj strani po 2, počevši od ruba klinoliko ušivena oko 20 cm. duga »tveza« izrađena tehnikom čipke na iglu (punto d'aria, point d'aiguille).

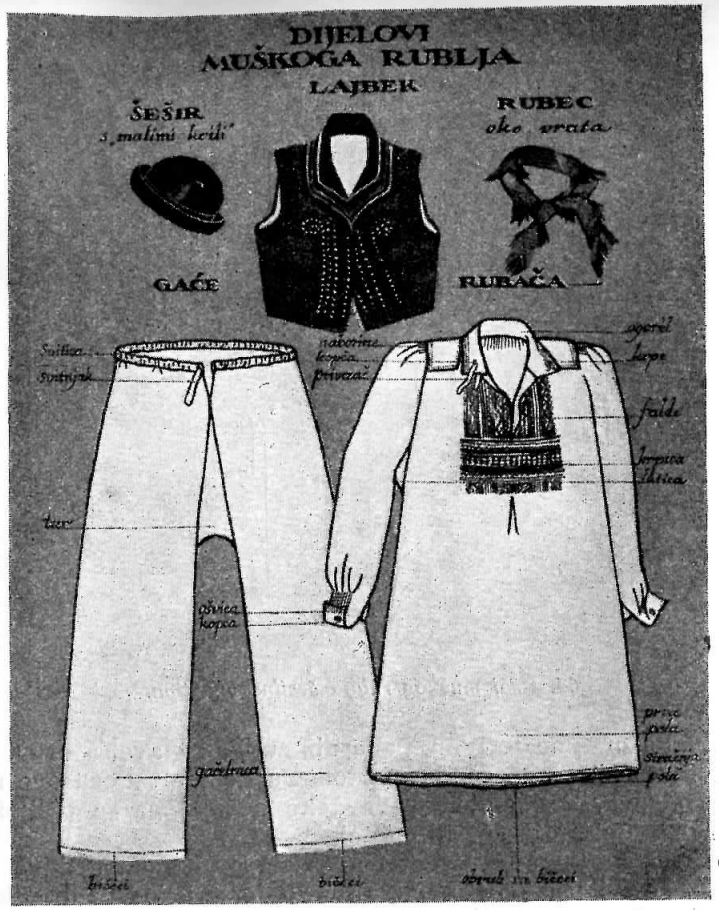

63. Muška odjeća šestinskoga tipa.

2. Opleće od istog materijala kao i rubača, koja se preko njega oblači, s rukavima umjereno širokim, koji završavaju uskim šakavicama s natkanim ukrasom od crvena pamuka. Oko vrata je niski tkanim ukrasom od crvenoga pamuka urešen ovratnik »ogorèl«, koji »naborinama« (falticama) prelazi straga u »stan«, koji seže do pasa, a sprijeda u dvije, tkanim šarenim pamučnim vertikalno smještenim prugama urešene »nadrnice«, kojima su nadostavljeni »dostavi« sežući do ispod pasa.

3. »Fertun« t. j. pregača, od istog materijala kao i rubača. Na gornjem rubu, skupljenom u naborine, imade crveno natkanu »ošvicu«, kojoj na svakom kraju po jedna kopča za uzicu (privezač). Ovom se veže oko pasa. Iznad donjega ruba teče uski utkani pojas od pruga i pružica, pretežno crvenih, zelenih i modrih, zvan »parta«.

4. »Pas« od okrajka crvenog kupovnog sukna, uvijek s tamno-smeđom ili crnom prugom uz donji rub. Dužina mu je oko 1—2 metra, a širina oko 5—10 cm.

5. »Peča«, od istog materijala kao i rubača, četverouglasta oblika, posebno složena tako, da jedan kraj s poprečnom ukrasnom »partom«,

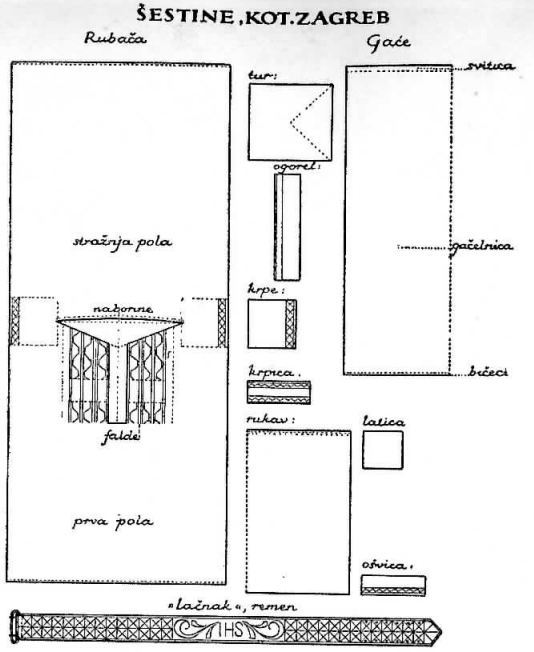

64. Kroj muškog rublja šestinskoga tipa.

koja je jednaka onoj na fertunu, pada niz zatiljak glave, a drugi kraj prema gore svinut leži s poprečnom partom na tjemenu. Peča ove nošnje po svojoj biti odgovara »poculici« posavačke nošnje, pa je obilježje udate žene kao i dole opisani kojnč ili puntek.[10]

6. »Rubec« od kupovnog pretežno crvenog pamučnog tkiva (perkala) ili slično šarene svile pokriva peču, a ubrađuje se ispod podbradka. Mlade se žene i djevojke nose većinom bez rupca, koji tad redovno drže u ruci. Ušlo je u običaj, da sličan »rubec« složen u trokut vežu oko pasa i preko pojasa tako, da pravi kut visi sprijeda preko trbuha. Za općinu Markuševec je značajno, da je »rubec« za glavu od platna, te da ga u onom uglu, koji visi niz zatiljak, navezuju crvenim pamukom sa šarama »po broju« (krstacim.).

7. Konjč, kujnč ili puntek je naprava pačetvorinasta oblika, načinjena od »bekove« šibe te omotana kudeljom i platnom, a služi za učvršćenje frizure time, da se kosa spletena u pletenice omota oko strana te naprave. Oblik punteka daje glavne konture frizuri.[11]

8. »Štumfi« t. j. čarape od debeloga bijeloga pamuka, privezane ispod koljena crvenim podvezicama (»privezačima« t. j. vrpcama).

9. »Privezač« t. j. brokatne pretežno crvene vrpce, koje se nose uvezane u petlju straga na leđima ispod zatiljka te sprijeda na grudima. Ispod petlje privezača na grudima smješta se

[10] Kad mladenka dođe nakon obavljena vjenčanja u kuću mladenca, stavljaju joj puntek i peču na glavu.

[11] Kod ostalih jugoslavenskih nošnja oblik te naprave je različan, pa ima sva silesija varijanata, no u običaju je još kod svake nošnje samo malo starijeg tipa. Kojnč, Kujnč, Kunč = Kondža u Srbiji.

65. „Šestinčanka" iz zbirke crteža „abadžije i etnografa" Nikole Arsenovića u Etnografskom muzeju u Beogradu. Iz 60-tih godina XIX. stoljeća.

10. »đunđ« od »kraluša« t. j. ogrlica od više nizova crvenih korala.

11. »Surina« od bijele čohe (darovca) s crvenim vunenim našivenim ukrasom uz rubove i šavove te džepne otvore kao i mjestimice s kiticama od jednakog crvenog vunenog materijala. Osim ovakve surine, koja izilazi već iz mode, nosi se i surina tamno smeđe boje i drugog kroja, koji se ne razlikuje od kroja muških surina. Pravili su ju seoski i zagrebački »čohaši«. Danas samo seoski.

12. »Kožulec« t. j. kožuščić u obliku prsluka bez rukava, od ovčjega runa, iskićen apliciranim kožnatim šarama; obrubljen uvijek gustim b i j e l i m ovčjim runom. Osobito karakterističan za ovu nošnju. Prave ga danas samo seoski krznari. Još pred početak svjetskoga rata, bilo je i u Zagrebu takovih krznara.

13. »Reklec« t. j. pleteni kaputić od bijele vune s rukavima, koji se priljubljuju uz tijelo, a nosi se samo zimi. Upotrebljava se od novijeg vremena, a pravi se u Kranjskoj u nekoj tvornici kraj Ljubljane.

66. „Šestinčan" iz zbirke crteža „abadžije i etnografa" Nikole Arsenovića u Etnografskom muzeju u Beogradu. Iz 60-tih godina XIX. stoljeća.

14. »Opajnki«, opanci od većinom žute kože urešeni »fizovanim« i »prepletanim« ukrasom t. j. ukrasom od vezenih i pletenih pretežno crvenih i zelenih kožnih uskih vrpčica. Prave ih domaći seoski opančarski majstori.

15. »Cipele« gradske forme, koje već dosta istiskuju lijepe opanke. Većinom se kupuju gotove na sajmu i to žute.

16. »Kepenek« t. j. veoma duga kabanica s rukavima i dugim ogrtačem (pelerinom) te ponajviše s uspravnim ovratnikom, od tamnomodroga sukna; s nešto šarenog veziva, naročito na ovratniku. (Sravni sliku 80.) Upotrebljuje ga »mladenka« i »posnešica« prigodom vjenčanja, a jer je skup, ponajviše se posuđuje od kojeg trgovca seljačkom robom u Zagrebu.[12] Već je gotovo izašao iz upotrebe, pa se još rijetko koja mladenka danas vjenčava u njemu.

[12] Naročito kod Loebla i Ebenspangera na Jelačićevom trgu.

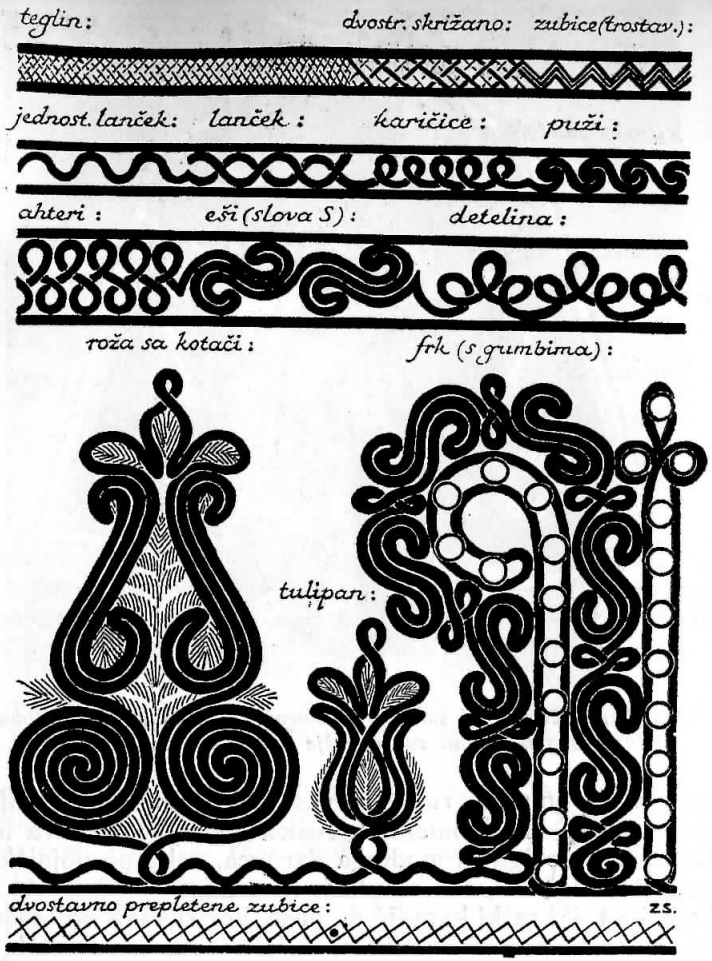

67. Tipični oblici ornamenata od gajtana na narodnim nošnjama u području Zagrebačke gore.

b) Mušku nošnju sačinjava: (Slika 62, 63, 64 i 66):

1. »Rubača« t. j. košulja od bijelog debljeg većinom domaćeg pamučnog platna, siže do iznad koljena, a imade ove dijelove: a) prvu (prednju) i stražnju polu, b) normalno široke rukave s preklopljenima šakavicama, koje se vežu kroz kopče »privezačima«, c) »ogorèl« t. j. ovratnik, koji je položen, a veže se sprijeda kroz kopče privezačima, d) na njedrima »našav« od crvenog pisma i »falde« te »krpica«, šareno prugasto tkana, položena poprijeko baš nekako u visini želuca. Od ogorèla do ove krpice njedra su sredinom rasporena, a zatvaraju se kupovnom kopčom (brošem), koji može biti raznolikih oblika. »Naborinama« prelazi ogorèl u stražnju, a po 1 trokutasta »žabica« veže ga s četverokutnim »krpama« na svakom ramenu. Ispod pazuha je po 1 »latica«.

2. »Gaće« od jednakog tkiva kao i rubača imadu 2 ošivene »gačelnice« (svaka od jedne pole), koje dole završuju najjednostavnijim resi-

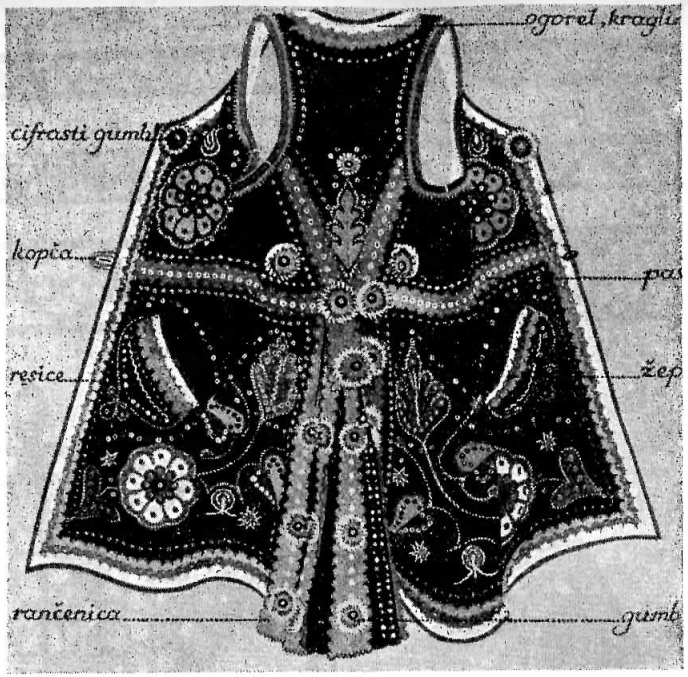

68. Zobunac ženski od sukna s prišivenim suknenim ornamentima. Karakterističan za područje „poljanske nošnje".

cama, »tur« te na gornjem rubu cijevastu »sviticu« za »svitnjak«, kojim se vežu oko pasa. Osim spomenutih resica nemaju nikakova ukrasa.

3. »Lače« od bijeloga ili modroga darovca, uske po vojnički, urešene na stegnu gajtanima, crvenim, modrim ili crnim.

4. »Lajbek« t. j. kratki kaputić do pasa, bez rukava od modroga sukna ili darovca, s položenim ovratnikom, s ukrasom od crvenih gajtana i raznobojne svile ili pamuka. Najznačajnije šare jesu: (Slika 67) — jedno-, dvo- i višekotačne rože, eši, puži, djetelica, ahteri (osmice), karičice, lančeki, zubice (cik-cak) itd. Napred nizovi puceta od kositra (starija moda), mjedi ili stakla i porculana.

5. »Surina« t. j. kaput od surog, tamno-smeđeg darovca, s rukavima; siže do polovice stegna od prilike; s položenim ovratnikom od crvenog sukna urešenim vezivom od raznobojne svile ili pamuka, te sa 1 džepom izvana dolje na svakoj strani. — Uz rubove, šavove pa na leđima i oko otvorena rukava bogati ures od pretežno crvenih gajtana i šareno navezenih suknenih aplikacija. Podstava od flanela.

6. »Lačnak« t. j. kožnati pas oko 7 cm širine urešen na stražnjoj strani obično šarenom kožom uvezenim monogramom IHS, karakterističan samo za šestinsku nošnju.

7. »Škrlak« (šešir) »s malimi krili« (nekad sa širokimi), od dugodlakog crnog pusta, okrugao; naokolo tjemena s crnom vrpcom šarenih prugastih rubova; na l. strani šarena perca obično crvena, zelena i modra. — Kupuje se kod specijalnih šeširdžija u Zagrebu. Danas izlazi iz mode i počinje ga zamijenjivati većinom zeleni »loden« šešir.

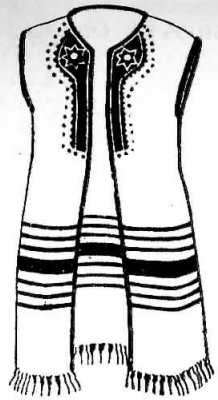

69. Zobun ženski od debele dugodlake vunene tkanine s utkanim šarenim prugama te suknenim aplikacijama na grudima. Iz područja „poljanske nošnje".

8. »Rubec« t. j. marama za vezivanje oko vrata; trokutnog oblika, jer se potpuna četverokutna marama diagonalno razreže, pa se upotrebljava samo jedna polovina; inače bi bilo odviše materijala za vezivanje tog rupca u petlju, koja dolazi sprijeda i spušta se niz košulju. Nekad je takav »rubec« bio od crveno-žuto-zelenkaste kockasto prugaste svile i sa resicama, a danas većinom od crveno-bijele satinirane svile. Kao i prije kupuje se i danas u dućanu ili na sajmu, a importira se većinom iz Češke i Austrije.

9. »Torba« od kože, crveno ili smeđe bojadisane, sa poklopcem, na kojem gusto poredani nizovi kitica zvanih »cofi«, od crvene vune. Na širokom remenu, iskićenu raznolikim šarama od uvezene bojadisane kožice, vješa se o d. rame.

10. »Opajnki« t. j. opanci od crno bojadisane kože, ne toliko »citrani« kao ženski. Nose se k gaćama i k lačama, tek uz ove mnogo rjeđe.

11. »Čižme« od crne kože, nose se redovno k lačama, ali veoma često i k gaćama, koje se skupe i ture u njih tako, da su malko prebačene preko ruba sara.

c) Odjeća za djevojke, mladiće i djecu.

Ta je odjeća posvema jednaka onoj odraslih — tek djevojke nemaju »peče« ni »kojnča«, koji su obilježje udate žene, već nose većinom po 2 međusobno na krajevima vrpcom svezane pletenice.

II. P o l j a n s k a n o š n j a ili zapravo prema tačnom narodnom govoru p o l a j n s k a nošnja t. j. nošnja seljaka, koji obitavaju polja južno i južno-istočno od Zagrebačke gore do Save (Poljanci, kajkavski Polajnci). Zaprema župe: Resnik, Sesvete, Granešinu, Čučerje, Vugrovec, Kašinu i dio župe Moravče. Ta nošnja naliči što se kroja tiče sisačko-petrinjskoj nošnji (Slika 84) (na primjer široki, dugi rukavi ženskih oplećaka), ali ukrasom se razlikuje tako, što se taj nalazi samo na pregači (fertunu, zastoru, zaslonu) u obliku horizontalne šire ili uže pruge sa geometrijskim šarama, tkanima »na prele« ili »na vutljak« t. j. tehnikom šupljikavog tkanja (njem. Durchbruchweberei, franc. tissage à jour), inače posve jednostavna.

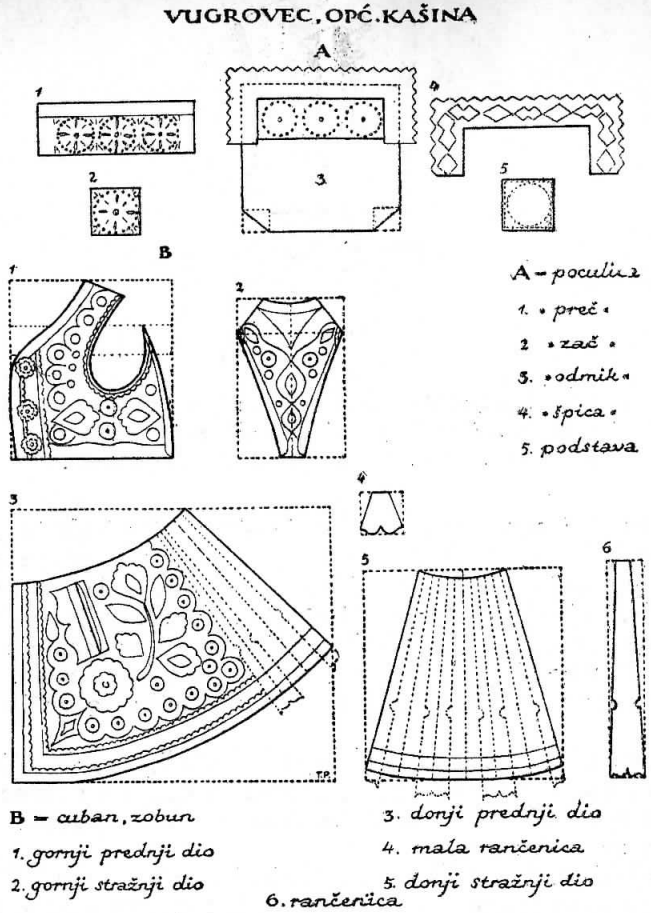

70. Kroj „poculice" i zobunca „cubana" iz područja „poljanske nošnje".

Čista poljanska nošnja danas je rijetka, jer je kod nje prevladao uticaj posavske nošnje, pa sve mlađe žensko nosi t. zv. »pisaninu«, koje još pred 40—50 godina nije bilo u području poljanske nošnje.

Interesantno je uopće kako u to područje dolazi uticaj »od zdola«. »Od zdola« dobivaju t. j. preuzimlju šare za ukras nošnje, poculica i peča; »od zdola« dolaze tesari koji grade kuće, i t. d. Taj jaki uticaj opaža se od prilike istočno od Zagreba do Donje Zeline, a duboko u goru od Čučerja do Moravča, gdje se poljanska nošnja mješa s prigorskom (Sv. Ivanjskom).

Za žensku nošnju još su veoma karakteristični šareni sukneni »cuban-i« (zobunci s apliciranim suknenim ornamentima. Slika 68 i 70), te horizontalno prugasti dugodlaki vuneni »zobuni« (Slika 69). Ova oba bez rukava, dok samo u župi Resničkoj po turopoljskom uzoru kabanice zvane »džohe« od bijela darovca (čohe) s ukrasnim visećim rukavima te »kapićem«, što se spušta niz leđa, urešen apliciranim šarenim suknenim ornamentima, a sprijeda na prsima s kožanim četverokutnim aplikama i

71. Seljak i seljakinja pred crkvom u župi Resnik, godine 1921.

remenjem ili našivenem ukrasom od gajtana i sukna. (Slika 71 te Narodna Starina sv. 1. str. 79.). Nadalje veliki »kožuhi« (Vidi: Narodna Starina sv. 3. str. 331.) bez rukava sa vanredno bogatim šarenim ukrasom od apliciranih kožica, pa obilje vrpca što vise niz leđa mladenki (Slika 72); »poculice« starije poljanskog te novije posavskog tipa (Slika 70), potonje iskićene »šikom« (bouillon, pulice i slično) i »klarušom« (koraljima), ogrlice sa nizovima »klaruša od pergljina« t. j. zrncima od bisernice.

Za poljansku nošnju još je značajno, da je jedina od nošnja područja Medvednice sačuvala b i j e l u t u ž n i n u (odjeća za žalost), dok ostale nošnje tog područja tužninu uopće ne poznadu, već u žalobnim prigodama

72. „Mladenka" iz Vukomerca (župa Resnik). Područje „poljanske nošnje".

služi svetačno odijelo, ali dakako bez onakovih uresnih pridodataka, koji su naročiti izražaj veselja.

III. Prigorska (svetoivanjska) nošnja, t. j. nošnja u župama Sv. Ivan Zelina, Donja Zelina, Bedenica i od prilike u polovini župe Moravče, pripada »švapskom« tipu (tip C.), pa je potpuno podvojena na opleće i rubaču, ali rukavi nisu uski kao u »švabice« već široki kao u poljanske nošnje. Posve je bijela od domaćeg platna od konoplje ili pamuka, bez jakog šarenila, no gdjekad nosi još po koja mlada žena »pisanku« sa crvenim oko 10 cm. širokim ukrasom uz rub rubače (suknje). »Fertun« od kupovnog tankog pamučnog tkiva dok »lajbek« (prsluk) i karakteristična »magdalenka« ili »modelinka« (kratki kaput priljubljen uz tijelo) od crnoga debljega »cajga«, sukna ili sličnog latka. Opanjke nose samo t. zv. »žabari«, stanovnici u nizinama i to tek ljeti, dok svagdje i uvijek u bregovitim predjelima nose žene cipele, a muškarci čizme. Zaseban je tip »poculice« (Slika 73) sa »uometom«, preko koje pokrivaju glavu posve bijelim kupovnim rupcem t. zv. »pečom«.

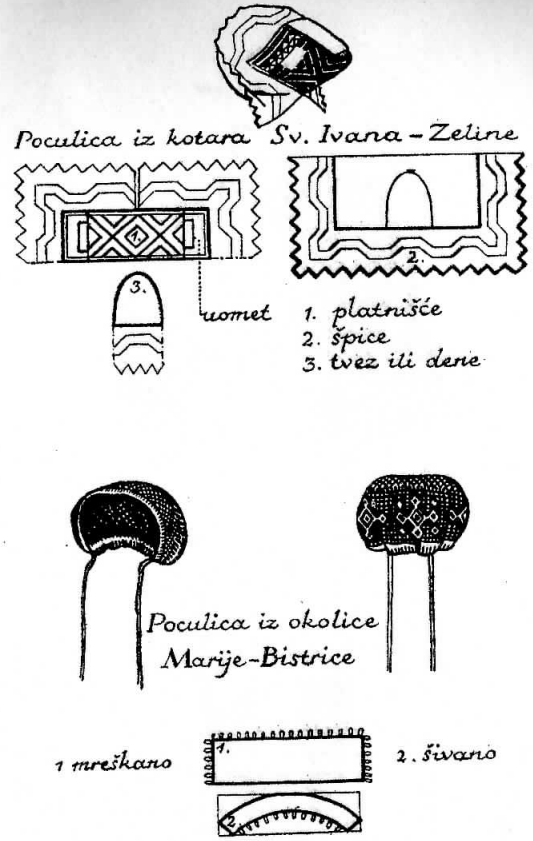

Slika 73.

Ova je nošnja već dugo pokvarena pod uticajem dućanske i »kramarske« robe tako, da se danas veoma približuje gradskoj (muška nošnja već je sasvim takova), pa je već teško o njoj govoriti kao o nekom zasebnom tipu.

IV. Bistranjska nošnja (Slika 74—78) prozvana po selu Bistra, odakle naročito preko Medvedice dolaze također dnevice seljaci i seljakinje no ne toliko zbog trgovine, koliko zbog zarade težačkim poslom. Područje su joj župe: Bistra, Pušća, Brdovec. Kod nje lučim dva tipa: A. i B. Tip C. nije zastupan već na mjesto njega neposredno se javlja izrazita gradska nošnja.

Tip A. nazivlje se »celača« ili »plahtača«, kod koje su »oplećak« s rukavi i »krila« te prednja »pola« sastavljeni u jednu cjelinu. (Slika 78).

Kod tipa B. razlikujemo posebni »oplećak« s rukavima te »rubaču« kojoj je gornji dio zvan »modrec«, a visi na ramenima preko oplećka o »ramenkama« te se »zaponcem« (vrpcom) kroz više rupica steže na grudima. »Krila« i prednja »pola« kao kod tipa A., a nose se sprijeda kratko gotovo do koljena, a straga znatno spušteno. Isto tako je sprijeda »fertun« (pregača), a oko struka »pas« jednak u oba tipa. Pas je ili od

74. Seljak iz Bistre. Iz 60-tih godina XIX. stoljeća. Iz zbirke Nikole Arsenovića u Etnografskom muzeju u Beogradu.

crvena sukna »z gamilorum[13] našit« ili je od platna »s tiptekom[14] tkan«. O boji ukrasa na toj nošnji bila je riječ već naprijed (Vidi bilješku 3.); ona je pretežno tamno-crvena (višnjevasta) i crna. Za njegovu tehničku izvedbu značajno je, da je tkan od domaćih tkalaca, no jer je zbog toga relativno posve jednostavan, to ga žene često upotpunjuju i obogaćuju »našivom« (vezivom), tako da je ova nošnja od svih u području Medvednice — izuzevši posavski tip — većinom iskićena na samom tkivu. Materijal ove nošnje od 70-tih godina 19. stoljeća amo bitno se promijenio upotrebom pamučnog kupovnog platna t. zv. »wallisa«.[15] Do toga vremena bio je on samo domaće platno ponajviše od konoplje.

[13] gamilor-vuna = vuna naročito modre boje.

[14] tiptek = crveno »pismo« t. j. crvena kupovna pamučna predica za »našvavanje« (vezenje) i »prebiranje« (utkivanje) ukrasnih šara.

[15] Oko g. 1870. zagrebački trgovci Baumgärtner i Wasserthal počeše uvoditi na tržište pamučno platno s debljim pružicama (vrst köpera) zvano »wallis«. Kako je baš ta osebina tog platna davala iluziju kao da je ono nabrano u sitne nabore to su seljakinje, da si prištede mukotrpan ručni posao oko slaganja svojih rubača i oplećaka u bezbroj uskih jednakih naborića, rado napuštale domaće platno te odsad za svoja odijela kupovale taj »Wallis«. — Saopćio g. S. Berger direktor Etnograf. Muzeja u Zagrebu.

75. Seljakinja iz Bistre. Iz 60-tih godina XIX. stoljeća. Iz zbirke Nikole Arsenovića u Etnografskom muzeju u Beogradu.

Glavu prekrivahu žene nekad »pečom« ili »pečicom«, velikom ili malom vezivom ukrašenom maramom od bijela perkala, koju kupovahu ponajviše na sajmovima od »Totâ«[16] (putujućih trgovaca »kramara« Slovaka). Danas je starinsku peču zamijenio kupovan šaren »rubec«.

Kosu udate žene smotaju na napravu zvanu »spletki« od drvene ili željezne šipke, obavijene tkaninom. Tako smotanu kosu prekrivaju »ka-

[16] »Toti«, slovački »platnari« i »čipkari«, bili su odavna pa do najnovijeg doba važan faktor na sajmovima i trgovima u Hrvatskoj i Slavoniji. (Csaplovics, Slavonien und zum Theil Croatien. Pesth 1819. — I. svezak 4. redak odozdo na str. 196.). Donošenjem robe iz svojih krajeva unosili su i nove elemente u našu narodnu ornamentiku, pa je tako moglo kod nas nastati mišljenje o kontinuitetu nekih oblika čak iz vremena »praslavenske« narodne zajednice.

76. Seljakinje pred crkvom u Bistri godine 1922.

pom« (ne poculicom!) od kupovna pamučna tkiva pa čitava frizura zbog svojih prostranih vertikalnih izbočaka naliči rogovima a odatle i ime »rogi« za nju.

Za hladnih godišnjih doba nose žene tipičan »kožunec« bez rukava od ovčjeg krzna s glatkom te pretežno naslikanim šarama urešenom vanjskom stranom. Takove kožuhe prave krznari u Samoboru i Sv. Nedjelji.[17]

Obuća je zimi i ljeti bila ista i to do nedavna isključivo čizme, no danas su već i cipele sa »štumfima« (čarapama) preotele mah.

Muška je nošnja krojem slična ostalima u području Medvednice. Nekad je bila svuda raširena »čoha« t. zv. »stubička« kabanica, t. j. duga kabanica od bijele ili tamne (smeđe ili crne) ćohe (darovca) urešena crvenim ili modrim gajtanima. Uz ovakovu dugu kabanicu nosila se i kratka tzv. hala od jednakog materijala kao i duga; stariji njen naziv je: »surina«, a slična je krojem i ukrasom surinama šestinske nošnje. Dok je čoha posve iščezla, »hala« se još i danas nosi, a pravi je još naročito čohaš starina Jura Kurjan (ima mu preko 70 godina). (Slika 77). U prijašnje doba pravili su čohe i surine za taj kraj i zagrebački i brojniji domaći seoski čohaši.

U župi Bistri odvaja se od ostalog područja »bistranjske« nošnje općina Jakovlje, gdje žene nose sprijeda i straga jednako dugu nisko spuštenu rubaču (t. j. straga »krila« i sprijeda prednju »polu«), koja je još po starom običaju od domaćeg platna, a ne od kupovnoga »Wallis«-a; muškarci pak imadu neobično bogate »pismom« i koncem navezene košulje i gaće. (Slika 79).

[17] Lang. Samobor (Zbornik za narodni život i običaje. XVII. sv. 1. str. 69. i dalje).

77. Seljaci i seljakinje pred crkvom u Bistri godine 1922. U sredini starina „čohaš" Jura Kurjan.

V. Sveto Nedjeljska nošnja obuhvata područje župe Sv. Nedjelje (preko Save na zapadu od Zagreba u kotaru Samobor), a po kroju pripada tipu B. Svojim je pretežno tamnobojnim utkanim ili navezenim ukrasom po sredini između često odviše iskićene bistranjske te gotovo gole vrapčanske nošnje. Odlikuje se veoma otmenim raspoređajem šara primijenjujući ih uvijek ispravno zahtjevima kroja odjeće, a materijal joj je pretežno domaće platno. (Slika 80—82).

Kosu smotanu na »fanjek«, koji nema tolike izbočke kao bistranjski »spletki«, pokrivaju žene također »kapicom«, a ne »poculicom«.

Karakteristično je za ovaj kraj, da u njem tkaju žene i muškarci. Prema tomu ovdje imamo prelaznu zonu iz zagorskog te djelomice zagrebačkog područja, gdje tkaju samo tkalci, u područje posavsko, u kojem je tkalačka vještina sva u rukama žena. Odatle valjda i biva, da je ukras sv. nedjeljske nošnje odmjeren i otmen, jer se oba stvaralačka faktora, muški i ženski, harmonički upotpunjuju ne prelazeći ni u — katkad preslatku — fantastičnost posavskih šara ni u monotonu strogost zagrebačkih (šestinskih i vrapčanskih) i zagorskih tkalačkih »parta«.[18]

I za ovo područje tipičan je ženski »kožunec« bez rukava s pretežno naslikanim ukrasom kao u bistranjske nošnje. Iz starijih vremena sačuvala

[18] »Parta« je naziv za jednostavne ukrase više manje šarene pruge u platnenom tkivu, od kojeg se pravi odijelo u zagrebačkoj okolici i hrv. Zagorju. Taj je naziv prešao i na djevojački ukras za glavu; oko 5 cm visoki diadem poput obruča, od crvene rize, postavljene čvrstim pruživim materijalom (ljepenkom, korom od trešnje, breze itd.) raznoliko iskićen i izvezen, sapet u zatiljku glave. Riječ bez sumnje dolazi od riječi »borta« prema njemačkoj die Borte ili Borde.

78. Ženska košulja zvana „celača" iz područja „bistranjske nošnje".

se u gdjekojoj kući ženska »haljica« od »darovine« bijele s modrim i crvenim gajtanima. Ta krasna vrst surine od čohe danas je potpuno napuštena.

VI. Vrapčanska nošnja prozvana po selu Vrapče, zaprema područje župa Vrapče i Stenjevec. Pripada tipu B. Ta je nošnja najjednostavnija od svih u okolici Zagreba, a ima prelaznih oblika od šestinske k svetonedjeljskoj; tako je »parta« na fertunu u samom selu Vrapče gotovo jednaka šestinskoj, a u selu Borčec veoma nalik svetonedjeljskoj. Svojom siromašnom jednostavnošću najviše naliči ta nošnja zagorskoj i bit će, da je ona najčišće sačuvani zaostatak iz onih vremena, kad je — po mom mnijenju, koji ću niže obrazložiti — sve područje Medvednice bilo s obzirom na nošnju jedinstvenije i jednostavnije bez kasnijih — a dijelomice još današnjih — diferencijacija.[19]

[19] Za tu starinu govori i činjenica, da se baš u tom kraju među ostalim sačuvala dosad još nepoznata stara pjesma »Zišel je Jezuš vu vinograd«, koja se pjeva samo prigodom okapanja i nakoljivanja vinograda.

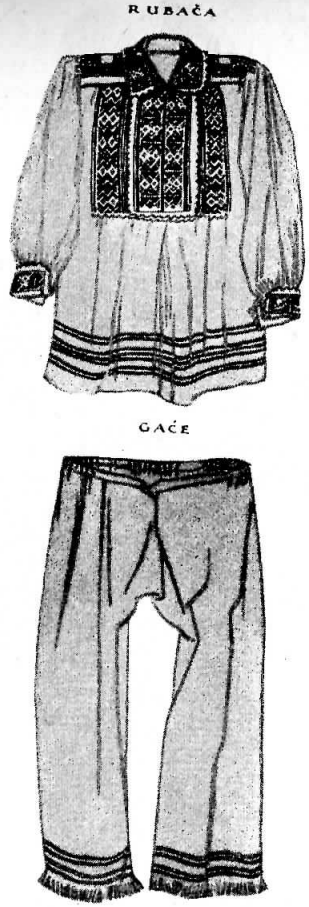

79. Košulja muška i gaće iz Jakovlja (općina Bistra).

»Kožunec« kao i »halja« ili »surina« gotovo posvema su nalik šestinskima. Ponajčešća obuća su »opanjki« s obojcima te s remenjem oko gležnja, ali i cipele su veoma raširene. Djevojke pletu kosu u dvije pletenice, spuštene niz leđa, a udate žene motaju »kite« oko »punteka« i to prekrivaju »kapicom«, koju mlade »snehe« ukrasuju »šikom« (bouillon, pulice i slično) i »šlingama«.

Muška nošnja bila je veoma slična šestinskoj, no danas je tako reći više nema.

VII. Zagorska nošnja zauzima najveći areal i to župe: Mariju Bistricu, Gornju i Donju Stubicu te Kraljev Vrh. Pripada tipu B. (Slika 83). Ona se prostire još daleko preko čitavog Zagorja sve do Podravine. U glavnom je svagdje ista, što vrijedi kako za žensku tako i za mušku nošnju, tek pojedini detalji i njihovo nazivlje varira. Priprosta, jednostavna, siromašna, s malo ukrasa, ponajviše od domaćeg konopljenog platna; posve u skladu s teškim ekonomskim prilikama pregustog žiteljstva.

80. „Posnehalja" iz župe Sv. Nedjelje (kotar Samobor) s „pečom" na glavi i sa svečanom kabanicom zvanom „kepenjek".

U spomenute četiri župe nose žene posebnu mreškanu vrst poculice (Slika 73—83), koja se nekad po svoj prilici pravila tehnikom »jalbe«,[20] a veže se na kosu namotanu na okrugao ili ovalan »kojnč« (ili »kunč«). Danas i ovu vrst već zamjenjuju kupovnim materijalom. U drugim krajevima Zagorja nose i druge vrste frizurâ i poculicâ, no svagdje se starinski način izradbe napušta. Glavu pokrivaju pečom ili rupcem, kupovnom bijelom odnosno šarom maramom. »Surina« ili »surka« je danas kratki kaput od ponajviše crnog »cajga« ili sličnog kupovnog materijala. Kao obuća služe čizme i cipele. Tipičan je ženski pas od kože.

[20] »Jalba« je naš stručni naziv za jednu vrst starinske tehnike pletiva, koja se danas još sačuvala — u koliko je dosad poznato — u Hrvatskoj samo u Trgu kod Ozlja, a nekad je u njoj i u Slavoniji bila za stalno veoma raširena, kako to svjedoče n. pr. mnogi »tvezi« i »umetci« na starinskim poculicama iz raznih krajeva Hrv. i Slav. Takovom su tehnikom pravljeni i mnogi tekstilni predmeti nađeni u Egiptu u koptijskim grobovima iz 4. do 7. stolj. po I. a raširena je bila i u svoj Evropi no naročito među Slavenima . — Vidi: Schinnerer. Antike Handarbeiten. Wien. Verlag Waldheim. — Smolkova, O starobylem pleteni etc. (Narodopis. Sbornik, Praha 1904. Sv. X.).

81. Djevojka iz župe Sv. Nedjelje (kotar Samobor).

VIII. Posavska nošnja. Ova nije autohtona u području Medvednice, već je ovamo došla i sve više prodire uporedo s ostalim uticajima »od zdola« t. j. iz Posavine, kako je već naprijed spomenuto. Ovdje je proširena samo po kroju najmlađa posavska ženska nošnja, koja pripada tipu C., ali imade i široke rukave. S njom se naročito unosi bujno šarenilo i razvijenija ornamentika, no danas — zbog opće degeneracije ukusa i u posavskom području — otmena jednostavnost nošnje u dotičnim krajevima Medvednice više gubi nego dobiva.

Kako je posavska nošnja uže Hrvatske i to u području uz Savu od prilike od Jasenovca pa do Vel. Gorice najtipičnija za Hrvatsku, te puna još neriješenih etnografskih pitanja naročito na polju svoje bogate ornamentike, a jer je i sa estetskog stanovišta bila dosegla od svih hrvatskih nošnja najviši stepen dotjeranosti, to je za nju potrebna posebna monografija. Toga radi ne ću se ovdje upuštati u tačniji prikaz njezinih osebina, već upućujem samo na sliku 84, koja nam predočuje baš onaj tip, koji je najmlađi i najpoznatiji i od najsnažnijega upliva u području Medvednice.

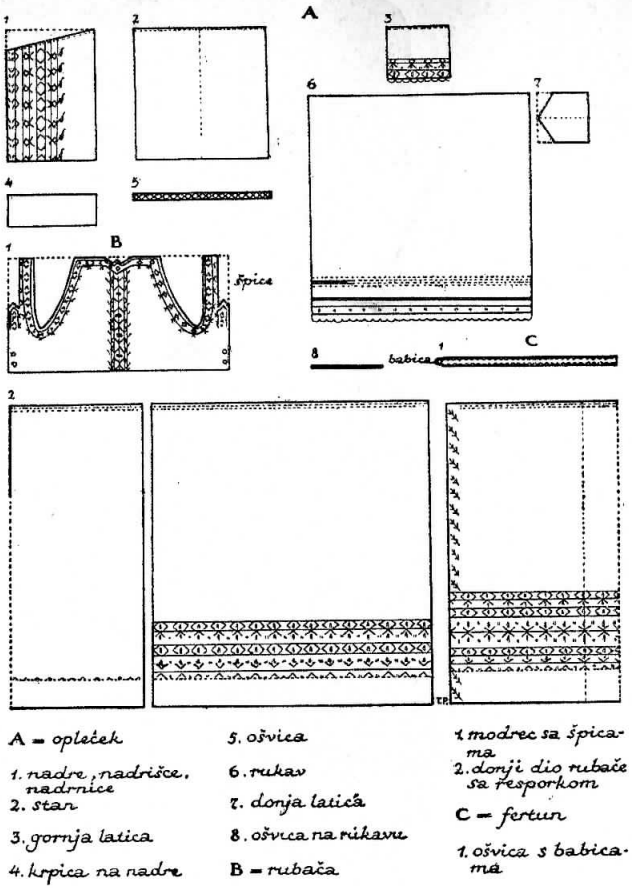

82. Kroj ženskog odijela u župi Sv. Nedjelja (kotar Samobor).

Ono, što je rečeno bilo u opisu šestinske nošnje za način odijevanja djece, momaka i djevojaka, naime da je isti kao i kod odraslih uz neke male razlikosti, doslovce se može upraviti i na sve ostale nošnje u području Medvednice. Isto tako treba naglasiti, da je u tom području nošnja starijih u svemu mnogo jednostavnija od nošnje mladih, često uopće bez ikakova ukrasa: na pr. starice su redovno u »prostini« od bijela domaćeg platna. Mimo ove saglasnosti i drugih koje su već spomenute, imade još nekoliko važnih činjenica, koje to područje u odjevnom smislu čine — ili su bar činile još nedavno — jedinstvenijom cjelinom, no što bi se to prema istaknutim razlikama u dosadašnjem opisu moglo zaključivati.

»Kepejnek« (kepenek, kopejnek i slično), ženska kabanica za vjenčanje i ostale svečane prigode, napred opisane kod šestinske nošnje, bila je u običaju još do pred 20—30 godina u čitavom tom području, dok je danas tek sporadično upotrebljavan (na pr. Bistra, Šestine, Sv. Nedjelja (Slika 80). Isto tako »zobun« ženski bez rukava od debele vunene dugodlake tkanine s horizontalnim šarenim prugama (Slika 69) nekad

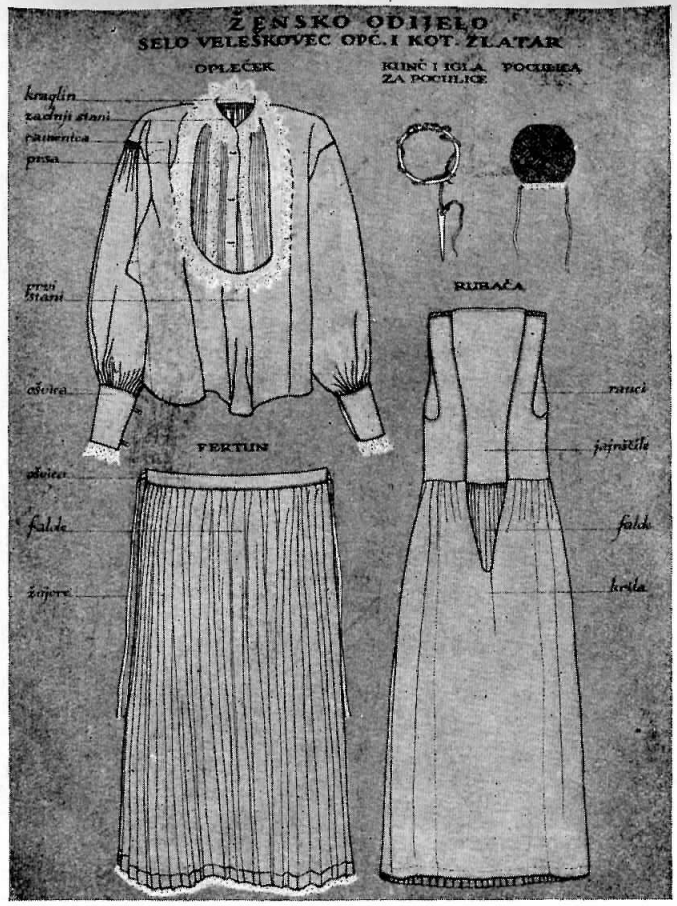

83. Žensko odijelo „zagorskog" tipa.

raširen posvuda u tom području, danas se nosi i pravi još samo u dohvatu poljanske nošnje, pa bi se moglo misliti, da je on od vajkada značajan samo za ovu nošnju.

Čoha (džoha, hala) od bijela darovca (čohe), duga kabanica za muško i žensko (Slika 71), s rukavima i »kapićem«, poznata ponajviše kao turopoljska, jer se danas još nosi u Turopolju, nekad je za stalno bila također posvuda u običaju, kako to među ostalim svjedoči još živo spominjanje u Bistri na »stubičku kabanicu«, uz male razlike posve sličnu turopoljskoj. A »stubička« bila je raširena po svem Zagorju.

Poput »čohe« nosili su nekad muškarci svuda u tom području jednake hlače naročito od bijela darovca urešene na stegnima crvenim, modrim ili crnim gajtanima (Slika 66, 74); više manje jednake »surine« i »lajbece« iskićene također gajtanima (Slika 66, 67, 74), a povrh toga i uresnim ponajviše kovnim pucetima, rudimentom negdašnjih toka; jednake kožnate torbe s poklopcem iskićenim crvenim na gusto poredanim vunenim kiticama; jednake »škrljake« od crna pusta sa širokim »obićem«

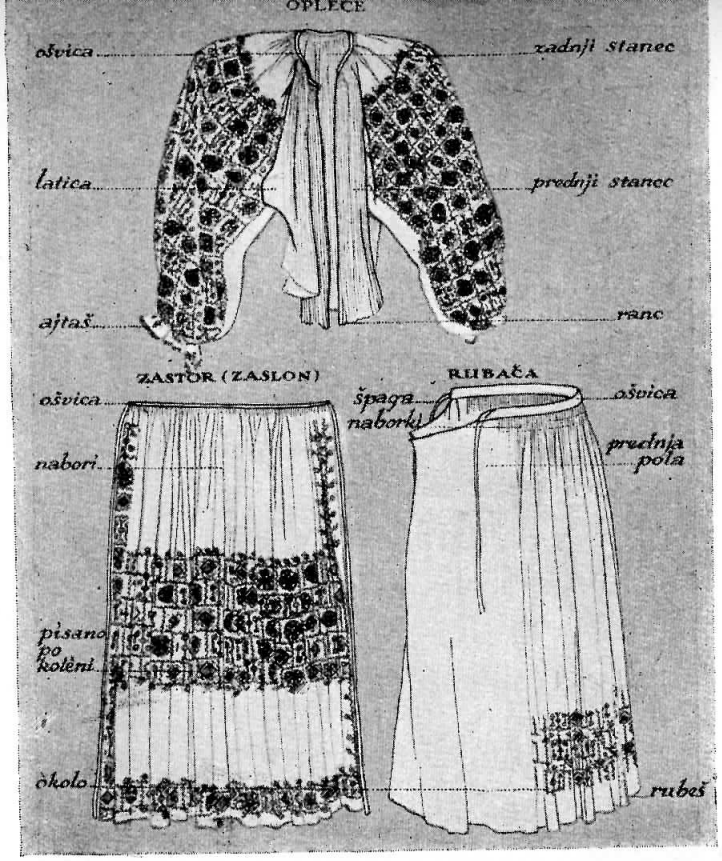

Slika 84.

(krilima); »kožuhe« gotovo jednako iskićene kožnatim aplikacijama, za muške jednostavnije, a za ženske bogatije (»cifrastije«).

Posve sličan nakit u tom čitavom području bila je već spomenuta, danas gotovo izumrla djevojačka »parta«, a i ogrlice ženske, prema različitom materijalu raznoliko nazivane kao đurđ, kralužili klaruš, perglin, dragi klaruš itd., veoma su si srodne poređajem svojih nizova još i danas.

Isto tako i različiti tipovi poculica te frizura bit će da su kreacija novijega doba sudeći po relativno dosta brzoj promjeni mode poculica, na pr. u području poljanske i prigorske nošnje.[21]

Nadalje, vidjeli smo, da je u tom području najrašireniji renesansni tip kroja nošnje (tip B.). Jedino u bistranjske nošnje sačuvao se — kao najstariji — tip »celače« (tip A.), dok se »švapski« tip C. tek od novijeg doba uvlači u sve nošnje toga područja.

[21] Moda poculica i frizura mijenja se i drugdje relativno brzo. Na pr.: »rogi« Draganićanaka (kot. Karlovac) znatno su se smanjili u zadnjih 20 godina a četverokutna poculica u kotaru Čazmanskom tečajem pet prošlih decenija ima četiri faze svoje mode.

oblika pojedinih odjevnih predmeta jasno je, da je i sva ostala odjeća u krajevima područja Medvednice, danas odjevno diferenciranim, morala nekad biti jednaka ili barem mnogo sličnija no što je danas. Toj tvrdnji u prilog nedvoumno govori na pr. slika Šestinčanke iz 60-tih godina 19. stolj. (Slika 65), iz zbirske Nikole Arsenovića pohranjene u Etnografskom muzeju u Beogradu. (Vidi bilješku 9). Nošnja naliči mnogo svojom jednostavnošću vrapčanskoj, poljanskoj i zagorskoj, pa se vidi očita razlika prema današnjoj šestinskoj.

Među razlozima, koji su doveli do jače diferencijacije svih ovih nošnja, svakako je uz već spomenute najvažniji porast općeg, a time i seljačkog moralnog i ekonomskog individualizma, naročito nakon godine 1848. amo.

Ovaj deskriptivni prikaz nošnja iz područja Medvednice nije ni izdaleka potpun. Prvi je to pokušaj, da se dade sintetički pregled te materije, no taj je tim teži, što nema još dovoljno, posve iscrpivih podataka. Napose je to teško s obzirom na historijski momenat, jer iz prošlosti nema — osim nešto malo slika — baš nikakovih zapisaka o tim nošnjama, bar koliko je dosad poznato.[22]

Upozorujem, da napred označena odjevna područja nisu tako strogo međusobno lučena kako bi to tko iz navedene podjele mogao zaključiti. Tek u glavnim konturama možemo da zapažamo pojedina područja kao zasebne cjeline. Granice tih područja ne mogu biti oštre. Život dovodi ljude u neprestani kontakt i tako mora nastati izmjena i preuzimanje životnih oblika u opće, a time i oblika odjevnih. Pa i između pojedinih sela u području istog odjevnog tipa ima sad većih sad manjih razlika, tako da bi i ovdje strogo uzevši bilo potrebno, da se postave granice! No to bi išlo predaleko a pregledna slika bila bi još nejasnija.

Isto tako, kako ima razlike kod narodnih nošnja s obzirom na njihovu teritorijalnu rasprostranjenost, dakle između nošnja pojedinih područja međusobno te opet između pojedinih sela u istom području, tako ima razlike kod svake od tih nošnja i u historijskom smislu; svako doba dalo je i seljačkoj nošnji neki biljeg. Ne smijemo smetnuti s uma, da je i seljačka nošnja premda konzervativna i puna tradicijonalnih oblika, ipak podvrgnuta konstantnoj, postepenoj promjeni. I ona ima svoju »modu«, samo što je ova u svojim hirovima znatno polaganija nego u velikom gradskom životu. Slabije razvijenom individualizmu seljačkog življa odgovara i slabija diferenciranost njegove nošnje.

Nastojanju, da se konstatuju oblici naših narodnih nošnja u sadašnjosti i prošlosti te da se ispita i utvrdi njihova geneza, nastupio je zadnji čas. Kako je rečeno, pisanih izvora o tom, — uz male izuzetke — nema pa treba od najstarijih ljudi pomnim istraživanjem i ispitivanjem sakupiti sve, što oni o tom znadu, te od svakuda pribaviti sačuvane predmete te vrste. Taj rad valja da provedemo što prije, jer u dogledno vrijeme ne ćemo više moći ništa da saznamo, ni da skupimo, jer će sva »živa starina« u našeg naroda, a s njom i mnoga etička vrijednost nestati ispred oblikâ modernog života.

[22] U svom dnevniku spominje Rakovac (»Narodna Starina« knjiga I. sv. 2. str. 173.), da slikar Heinrich Thugut drži hrvatsku nošnju monotonom, jer je samo bijela i crvena. — Ta je vijest veoma mršava a bazira očito na posve površnom poznavanju hrvatske nošnje sa strane tog slikara.

Resumé. — Vladimir Tkalčić, administrateur du Musée Ethnographique à Zagreb (Royaume SHS, Croatie): Les costumes nationaux autour de la Zagrebačka gora (Montagne de Zagreb).

Nous n'avons pas de donnés historiques ni diautres renseignements sur les costumes nationaux de la région de la »Zagrebačka gora«. A cause de cela il a été nécessaire de parcourir toute cette région en recueillant minitieusement les matériaux pour la genèse et pour l'etat actuel de ces costumes.

Les costumes de femme ont trois coupes d'après lequelles on peut constater l'ancienneté relative de shaque type de ces costumes. L'une de ces coupes est celle de la chemise longue (Fig. 78). Elle est la plus ancienne. Chez l'autre, la plus répandue mais d'une ancienneté moyenne et que l'auteur nomme la coupe de »rennaissance«, nous distinguons un corsage à part, separé de la chemise qui n'a pas de manches et qui est suspendue à travers les épaules du corsage (Fig. 57—61). La troisième et la plus recente est complétement divisée en deux parties, le corsage et la jupe; elle est nommée par l'auteur coupe »allemande« (»švapski«) ayant été créée par l'influence de la mode de ville pendant le 19e siècle.

Ces trois coupes font la base de la construction de huits éspèces des costumes féminins de cette région. Il est à remarquer que les frontières du répandissement des ces costumes correspondent en général aux frontières des pariosses (Fig. 56), tandis que les differences entre ces costumes consistent plutôt dans leur extérieur, surtout dans la manière de les orner.

Les costumes d' hommes ont seulement une coupe, et les differences entre eux proviennent aussi de leur décor. Les morceaux, les plus caractéristiques des ces costumes, la chemise et les caleçons, on peut les voir déjà, dans leur forme générale, sur les divers monuments antiques représentants les »barbares« de la Scythie, Dacie, Pannonie, Thrace etc.

Après une description détaillée de chaque espèce de ces costumes, l'auteur fait la conclusion, que, autrefois, il n'y avait pas entre eux de differences si grandes qu'aujourd' hui et que, par conséquent, toute cette région a été jadis plus uniforme au point de vue des costumes. Les grandes differences sont créées par l'influence des divers facteurs, surtout de la ville et de ses marchands ainsi que de la »marchandise de la foire«; mais la raison la plus profonde, il faut la chercher dans l'accroissement de l'individualisme social et économique du paysan croate dépuis l'an 1848, quand il a été delivré des liens féodaux.

Il est très caractéristique pour les paysans de cette région mais sourtout pour ceux qui habitent au nord de Zagreb, qu'ils ont conservé jusqu' aujourd' hui leurs costumes nationaux malgré l'influence de la civilisation et du progrès où les paysans, eux aussi, ont pris leur part.

KULTURNOHISTORIJSKA IZLOŽBA GRADA ZAGREBA G. 1925.

Trebalo je eto same tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva pa da u Zagrebu oživi u većem opsegu smisao i za hrvatske starine. Otkad je u nas u arheologijskom radu i u naučnoj produkciji i u interesovanju muzejâ dano prvenstvo nehrvatskim kulturnim razdobljima na hrvatskim teritorijima, te su rimski novci, lonci, lampe i sarkofazi bili uvaženiji i epitaf kakova centurijona zanimljiviji n. pr. od tzv. frankapanskog kreveta, Vojkovićeve keramike, Patačićeva stola i sl. rariteta, svi predmeti porijeklom poslije rimskog razdoblja, u koliko su slučajevima pridolazili, nijesu prilazili u sistemizirani jedan sabiralački centar, nego u pozadinu i u različne odjele, a bezbroj stvari ili je propalo zbog nemarnosti i neznanja vlasnika ili su otuđene nauci u privatnim zbirkama domaćih »samlera« i antikvitetskih pretrglija za inozemstvo. Kobni duh nagodbenjačkog perijoda hrvatske povijesti (1868.—1918.) oličenog u tzv. khuenovštini tako je diktovao, pa da je i bilo pokušaja odozdo, da se izboči odjeliti muzej hrvatske historije u Zagrebu, u posebnoj zgradi, u monumentalnijem postavu (no što je magaziniranje u prizemlju nepodesne zgrade kao što je palača Jugoslavenske akademije), takova nastojanja bila bi odbijena a limine, inicijatori takovih predloga postali bi u tefterima kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade politički sumnjivi i bili bi sprečavani i onemogućeni da rade i na onoj poziciji, na kojoj su djelovali kao specijalisti staroklasične arheologije. Nema i ne može biti nekog rekriminiranja za te i takove doista historijske propuste, jer ni u hrvatskomu javnom mnijenju nije bilo smisla za specifično hrvatski muzejski problem. I kulturna pozadina protumagjaronske opozicije zadovoljavala se naime samo platoničkim simpatijama n. pr. prema radu kninskoga starinarskog društva, te je prvi muzej hrvatskih arheologijskih objekata prepušten maloj jednoj »cislajtanijskoj« varošici, namjesto da je privatnim silama naroda u naučnom centru kao što je Zagreb osovljen specijalan hrvatski muzej. Ali eto, davorijaško doba verbalističkog patrijotizma, u komu je prevladavala zdravičarska retorika, uvodni članak i romantičarski historijski roman, kad se živjelo u permanentnom »oduševljavanju«, to doba zanesено svojim pomenutim ideologijama bilo je i od samog muzeja daleko kao od jedne te jedne ipak »realizacije« koja drma sanjarstvo. Khuenovsko ustrojstvo hrvatskog sveučilišta, vegetiranje pa i sama obamrlost tolikih naučnih institucija te sve manje participiranja inteligencije u konsumu hrvatske naučne knjige dovela je poslije osamljenih pojava kao što su bili Rački, Tkalčić i Lopašić do sve veće sramežljivosti i »crtičarenja« hrvatskog kulturnohistorijskog materijala. Namjesto službeno organizovanog posla u tom smislu nastupali su od »stručnjaka« nazivani »diletanti«, tako nazivani s više ili manje prava, tek je značajno, da su struke »stručnjaka« i »diletanata« bila dva svijeta, koji se ni »najstručnije« ne bi bili sporazumjeli na jednom putu. A kad je nestalo u provinciji i poslijednjeg tipa »povjerenika«, prezrenih od Nauke (koja nije od ovoga svijeta!), i knjige su Naukine išle otsad barbadava na tezge, u škrinje, na tavane i u podrume, razrezivane samo u slučajevima potrebâ omatanja ili još infernalnijih službi. Suho i prazno nagodbenjačko doba otputilo je hrvatsku historiju mrvicama u škole i u nepraktične saborske govore, a onaj medium: hrvatska publika bila je postrance, i nije moglo biti više onakovih dobrovoljnih poreza kao pedesetih godina, kad su ubirani »prinesci po dva krajcara srebra od glave za glavnicu narodnoga muzeja«. Starije doba odlikovalo se ponajviše numizmatičkim zbirkama, te je već 1836. regens chori i prebendar Juratović nudio akademiji zbirku starih novaca. Romantizam sa pseudohistorijskim materijalom jednoga n. pr. Jordana kralja slavonskoga, njegovih novaca i gradina, nije našao razboritije odmjene u širokoj ljubavi za stvarne i autentične spomenike i za njihov kult.

Kao reakcija protiv te praznine prije g. 1918. ukazala su se samo dva slučaja, i to poslije pada khuenovštine: g. 1907. osnivanje provizornog Gradskog Muzeja u Zagrebu i g. 1911. osnivanje Povjerenstva za čuvanje historijskih i umjetničkih spomenika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. U to vrijeme već je jenjala i zadnja mogućnost aktivnijeg rada Hrvatskog starinarskog društva u Kninu*, a davno su već bila zaboravljena

* Isp. moj članak »Hrvatska Troja« u II. knjizi »Narodne Starine« str. 151. (U Zagrebu 1923.).

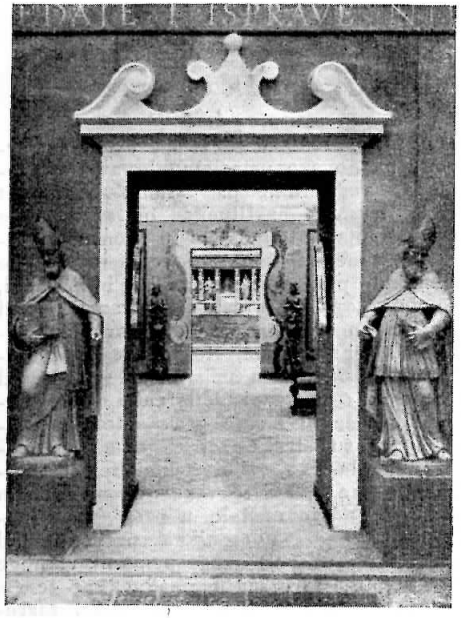

85. Pogled iz srednje dvorane kroz velikašku sobu u crkveni odio. Iz zbirke fotografijskih snimaka kulturnohistorijske izložbe grada Zagreba godine 1925. (u Umjetničkom Paviljonu).

rezonovanja jednoga Valtazara Bogišića iz šezdesetih godina prošloga stoljeća:

»Ako se ikoje drugo doba svjetske povjestnice moglo ponositi ikakvom prednosti prema našemu vieku, to se zaista i naš viek može puniem pravom ponositi, da je spoznao veliku važnost javne prosvjete i razprostranjenja nauka. U svakoj iole posviećenoj europskoj zemlji, ne samo da i vlada i narodni zastupnici sviem silami nastoje, da poboljšaju, popune i pomnože sredstva, koja promiču nauku i prosvjetu, i u tom se jedna s drugom natječu, nego i privatne osobe misle, da si nikakvom drugom vrstom blagotvorstva nemogu toliko zasluge steći kod svojijeh sugradjanah i sunarodnjakah, nego ako podupru i oni svojiemi privatniemi sredstvi ovu važnu struku javne uprave«.*

Što se tiče same zagrebačke gradske prošlosti, u koliko je i bilo objekata, ovog grada siromašnijeg starinama n. pr. od Varaždina, dijelom su od slučaja do slučaja naši antikviteti dospjeli pomalo u ono par različno orijentisanih i dotiranih muzejskih odjela, no isto je najmanje trostruko toliko započelo odlaziti trgovačkim posredstvom u inostranstvo (trgovac Schotten i dr.). Sama gradska općina, otkad je u Tkalčićevoj redakciji izdala svoja Monumenta civitatis (1889.—1905.), pa još jednu dvije knjižice o lokalnoj povijesti zaostala je relativno i za samom plemenitom turopoljskom općinom i ostala je bez daljnjega poticaja. Ni jednom faktoru nije palo napamet, da se arheološki eksploatiše teritorij grada Zagreba (n. pr. na Griču, među njim i Kaptolom, pa na samom biskupskom gradu) iz prosto jasnih razloga, što je tendencija vremena išla upopreko za eliminiranjem starinskih spomenika gdje god su bili na putu jadnoj »modernizaciji« koja je kasnije nastupila.

Tako je 1905. uskrsla opet kombinacija, da se ruši Kamenita vrata, košto se već u XIX. stoljeću slavno porušilo Dverce, Mesnička vrata, Južna Kaptolska vrata, staru Kaptolsku vijećnicu i toliko drugih pitoresknih spomenika i dijelova grada. Kamenita vrata bila su u to doba jedna zapuštena, nečista pandurska karaula, kao da je trebalo zbilja produžiti grabantsku i gradsku trabantsku tradiciju, iz vremena kad je još pokrajni bivši »turen« nešto značio. I sad je uoči odluke, da se poruši i tu posljednju starogrički utvrdu, intervenirala Družba Braće Hrvatskog Zmaja. Pa na jednu stranu sve njezine ploče i staroromantičarski kult, na drugoj strani izdržava ravnotežu ovaj uspjeh Zmajevaca. Društvo je uspjelo, da od gradske općine zadobije za svoje posebne svrhe lokalitete Kamenitih vrata, ali ih je sa svoje strane odlučilo upotrebiti i u korist kulture grada. Družba Braće Hrvatskoga Zmaja ne samo da je tamo

* O preuredjenju narodnoga Muzeja u Zagrebu. Od Dra. V. Bogišića. U Zagrebu 1866. str. 3.

86. Iz crkvene sobe: Zavojiti stup s relikvijarom u obliku ženske biste. (Barok). — Dva samostanska naslonjača. (Rana i kasna renesansa). — Dva barokna angjela kao svijetnjaci. (Ispod njih kapiteli iz stare katedrale). — Sakristijski ormar primitivno islikan pučkim simboličkim motivima. (XVII. stoljeće). — Na stijeni: dvije dalmatike zagrebačkog biskupa A. Mikulića. (XVII. stoljeće.) Nad njima dva kardinalska šešira. — Na ormaru: Angjeo navještenja. (Barok). Ispred ormara: Pluvijal (XVII. stoljeće). — Sasvim na desno: Ploče božjeg groba. (XVII. stoljeće.)

ostvarila Gradsku Knjižnicu, nego je započela da se zanima problemom Gradskoga Arhiva. Nabačene su tako godine 1907. predstavke, da u podrumu magistrata plijesan izjeda gradska arhivalija, koja ne nađoše doličnije spremište. Uspjelo je prenijeti ih iza kratka vremena i zajedništva s muzejskom zbirkom kao depozit u zemaljski arhiv, iza kako se 1908. začelo prve osnove Gradskom Muzeju: preuzelo se iz gradske blagajne sve gradske antikvitete (osim privilegija). Sad se započelo i nešto kupovati. Uz mala sredstva i u tijesnim izbama preskroman namještaj. Tek, započelo se, nastavljalo se. Nadolazili su cehovski predmeti i akti, i ove komorice u Kamenitim vratima nabrzo se napunilo, pogotovo, kad se započelo i nešto namicati. A 1911. su na tavanu ženske kaznione na Savskoj cesti obreteni ostaci starih oltara crkve sv. Marka, i tako redom.

U to vrijeme, 1911. pada i početak rada Zemaljskog povjerenstva za čuvanje historijskih i umjetničkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Godine su nastupile, kad se je upopreko započelo istrzavati iz toliko ubitačnog mrtvila, koje je trajalo obzirom na muzejska i konservatorska pitanja i historiografske publikacije među širom, nestručnjačkom publikom. Te iste godine prenulo se i zagrebačko gradsko poglavarstvo s nalogom građevnim poduzetništvima, da prije svakog obnavljanja ili novogradnje fotografišu staru situaciju, naročito fasade, detalje, kao vrata, brave, arhitektonski nakit i sl. No što bi dalje od ovog naloga u praksi, nama nije poznato. Krajem 1912. brojio je Gradski Muzej u Zagrebu 719 inventarisanih komada.

No onda je par godina zatim nastupila svjetska kriza, i ovo toliko zaslužno nastojanje g. Emilija Laszowskoga zastade, kao što su opet druge institucije ratom samo produžile svoj zastoj, te su svi poslovi te ruke (osim spasavanja starih zvona), bile svugdje kod nas na jednoj ljestvici sve do osnivanja naše nove države Jugoslavije. No krizu je valjalo osjetiti tek u poslijeratnim posljedicama. Jedino, čim se u tom posljednjem vremenu započelo promicati kult narodnih starina, to su bili feljtoni u dnevnoj štampi, i oni

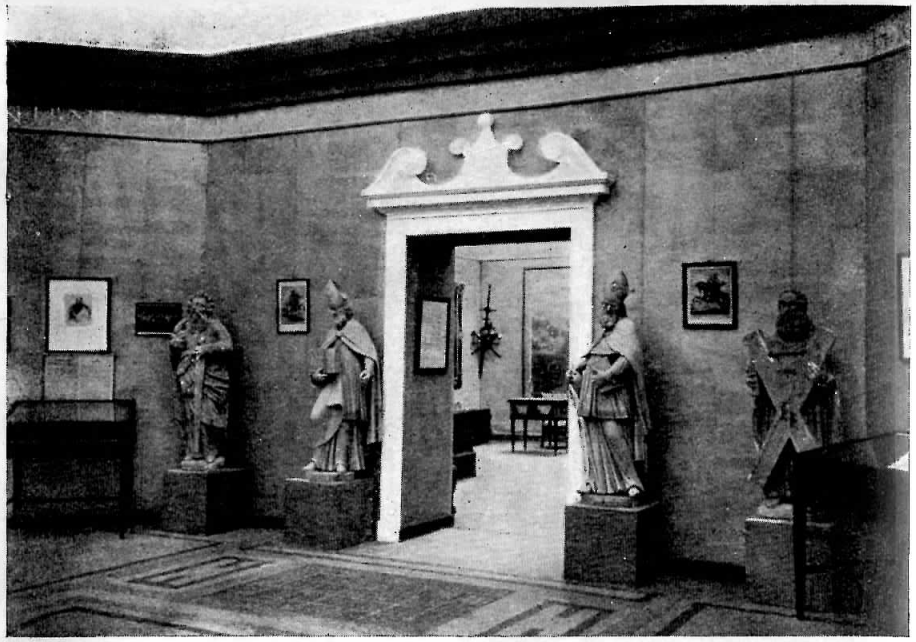

87. Lijeva strana srednje dvorane s kipovima sa portala stare katedrale. U vitrinama isprave. Na stijenama portreti.

su hvatali (i još uvijek hvataju) kontinuitet sa negdašnjim toliko aktivnim radom.

Iz novinskih pobuda (dašto i suviše prekasno) javile se i različne ideje o proslavi tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva, pa među proslavama, koje se u to ime doista održaše, prvo i bitno mjesto zaprema kulturno-historijska izložba grada Zagreba, koju je (prema već davnoj namisli i predlogu dr. Pečornika u Varaždinu u »Narodnoj Starini« II. 289.) priredio jedan vrlo agilan i ekspeditivan Odbor Zagrebačkih Hrvatica. I koliko sam uzmogao razabrati po dnevnoj štampi, ideja i ostvarivanje započelo je nešto samo preko tri mjeseca prije same izložbe, u ljetu ove godine. Uza sam odbor tog izvjesnog broja dama bio je još jedan akcijoni odbor sve samih strukovnjaka, ljudi poslovima vještih, razdijeljen u mnogo sekcija, pak se je s tehničkom organizacijom gospodâ nadopunjavalo stručno znanje izvjesne gospode u kulturno-historijskim stvarima. Uredništvo »Narodne Starine« nije bilo pozivano u tu akciju, niti urednik lično, pa ne znam, ko je i u koju svrhu mogao onda u izložbenom katalogu spomenuti i moje ime kao nekog »suradnika«, kad ja stvarno na toj izložbi nijesam surađivao. Imao sam doduše posredstvom gdje kojih odbornika, inače i suradnika ovog časopisa, tu i takovu pogodnost, da sam smio i prije samog otvorenja izložbe vidjeti postavljanje i materijal. Ta pogodnost, ukazana meni, kao i publicistima iz same dnevne štampe, bila je međutim i pojačana: specijalnim zanimanjem generalnog tajništva, koje je ishodilo kod gradskog poglavarstva (napose gradonačelnika g. arch. Vj. Heinzela), materijalnu mogućnost, te je došlo do ovoga posebnog broja »Narodne Starine« povodom te kulturno-historijske izložbe grada Zagreba.

Uostalom, da opredijelim odmah: do izložbe je u tako kratku vremenu moglo doći samo tako, što je bila u rukama nemuzealnog čovjeka nego umjetnika, g. Ljube Babića, koji je obnašao službu generalnog tajnika. Taj momenat valja pri rasuđivanju ove izložbe dvostruko uvažiti. Ne samo da bi čisti kulturno-historijski stručnjak zastao pred zaprekama kratkoročnosti i problemom prostorija, nego što je najvažnije, i pred malobrojnošću objekata u pitanju, što bi prema naslovu izložbe smio uopće da izlaže. Ali inventiozni scenograf kakav je g. Lj. Babić, jedini je mogao da pređe preko tih problema onom lakoćom, koja je odlično harmonirala s intencijama izložbenog odbora. Pa sudeći s toga stajališta, da se

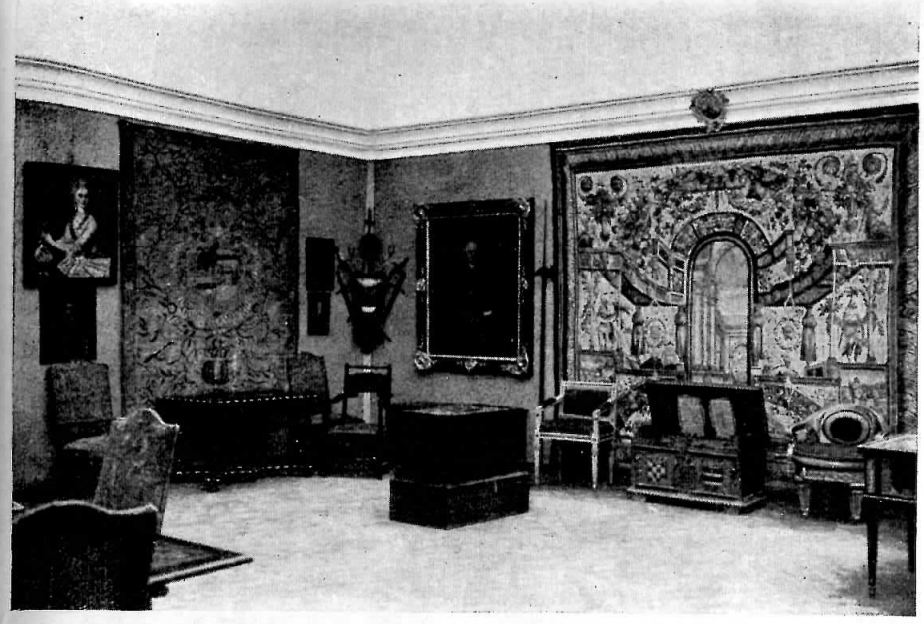

88. Dio velikaške sobe: gobelini (lijevi, s grbom porodice Erdödy, iz g. 1709., desni francuski iz XVII. stoljeća); škrinja privilegije trojedne kraljevine iz g. 1643.; pokućtvo XVII. i XVIII. stoljeća, velikaški portreti XVIII. stoljeća.

htjelo jednu lijepu manifestaciju, jedan tako reći »prvi korak« u ovom razdoblju, neko pokretanje muzealnog, i to hrvatskog muzealnog pitanja, tada se slobodno može reći, da je izložba uspjela.

Dakako, da stručnjak ne bi izlagao one predmete, koje su noviji sabirači importovali u Zagreb, ili izloške, koji nemaju veze sa teritorijem grada Zagreba. No koliko nazočnost takovih predmeta može buniti naučne krugove, ti predmeti u mnogo su slučajeva ispunili potrebnu slikovitost scenarija, a u drugu ruku, tim je pomognuto, da i muzealni i ostali stručnjački krugovi imadnu jedared bar dio poluofi-cijelnog katastra mnogih privatnih zbirki.

Izložba je bila zamišljena i izvedena po grupama društvenoga života, jer je i vaskolika kultura sve tamo do 1848. bitno obilježena po staležima. To se tiče glavnoga dijela izložbe u Umjetničkom paviljonu, dok su ostali dijelovi po muzejima i dr. pokušali, da istaknu specijalitete Zagrabiensia prema svojim prilikama, naglašujući, gdje je to već bilo moguće, milenijski period 925.—1925.

U predvorju Umjetničkog paviljona je spretno bila aranžirana jedna introdukcija. Uopće se akomodiralo i računalo stvarno s predmetima i prostorom koji je bio na raspolaganju. Jedna vitrina bijaše ispunjena samom specijalnom, lijepo uvezanom literaturom o samom Zagrebu; koričenje je umjetnički i s ukusom sprovela gdjica. Anka Martinićeva.

Posjetu je olakšavao kao priručni vodič i ilustrovani katalog, što ga je uredio g. dr. A. Schneider, premda to nije nigdje (a ne znam, zašto nije) navedeno. Ovaj katalog zapravo može i danas poslije izložbe da dočara njeno stanje, te na nj upućujem i čitaoce »Narodne Starine«, ne htijući da ga u ovom sumarnom osvrtu parafraziram. Studij toga kataloga biće poučan za svakoga interesenta. Umjetnički je opremljen (omotnu je stranu izradio g. Ernest Tomašević). U predgovoru su članci dr. Vjekoslava Klaića: Kulturno-historijska izložba grada Zagreba; dr. Franje Fanceva: Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vijekova njegove historije; i dr. Milovana Gavazzija: Kultura sela oko Zagreba. Šteta je, što među tim uvodnim člancima nema još nekoliko članaka iz historije materijalne kulture u Zagrebu, o tehnici dnevnoga građanskoga života u Zagrebu; ako već ne drukčije, moglo se taj materijal sažeti iz Tkalčićevih (Iv. Krst.) publikacija.

Iz predvorja ulazilo se u centralnu dvoranu nazvanu »tribuna« kao žarište diplo-

89. Dio velikaške sobe (južna strana paviljona): lijevo kopija freske iz dvora Brezovice s prizorom iz sedmogodišnjeg rata; desno francuski gobelin XVII. stoljeća sa simboličkim prikazima mjeseca; u kutu peć iz početka XIX. stoljeća; pokućtvo XVII. stoljeća; velikaški portreti.

matske prošlosti grada Zagreba (zlatna bulla 1242., pečatnjaci, diplome, popisi kuća i stanovnika u XV. stoljeću, računi tridesetnice, saborski zapisnici, gradski protokoli, papinske bulle, cehovski spisi, biskupski i plemićski listovi). Zatim slike i isprave znamenitih Hrvata, koji su živjeli u Zagrebu.

Poređaj izvjesnoga broja portraita u toj dvorani nije imao zadaću da predstavi našu produkciju u području starih bakroreza i litografije, nego likovi ovih patrijota i kulturnih radnika trebali su da u gledaoca izazovu reminiscencije hrvatske povijesti.

Dobra zamisao izložbenih redaktora bilo je namještanje sadrenih odliva nekojih okovratnih okvira na prolaze iz prostorije u prostoriju n. pr. onog portala u sakristiji crkve sv. Marije, kuće u Kapucinskoj ul. br. 11.

U prostoriji prema jugu zvanoj »balkon«, punoj starih gradskih planova i crteža, pa arhitektonskih fotografija, snimljenih i sređenih trudom g. Gjure Szabò-a, reprezentirao se model (gornjega) grada Zagreba, iz sadre. Model još nije gotov, jer treba da pridođe i kaptolska strana, no kolikogod je pretjerano skup (izrađivali su ga ad hoc pozvani Austrijanci!), dobra je namisao, što je napravljen kao nadopuna onoga modela Griča iz doba banovanja bana Šokčevića. Nuz ovaj model vidno se isticao i model Medvedgrada po rekonstrukciji dr. Branimira Šenoe.

Građansko odjeljenje sa predmetima iz gradskog muzeja no pretežno iz pojedinih obiteljskih i sabiračkih zbirki bilo bi kud i kamo zanimljivije, da je bilo moguće udesiti nekoliko prikladnih interieura. Kako je većina predmeta iz biedermajerskog doba mogao je poslužiti za direktivu opis tadašnjeg doba u Tkalčevim »Uspomenama iz mladosti u Hrvatskoj«. Tugaljiv je ovaj momenat nedostajanja sobnih interieura u našim muzejima napose. Varaždinska kulturno-historijska izložba 1923. bar je pokušala da nadomjesti potrebu interieura. I upravo ovom se prilikom vidjelo koliko je i danas Zagreb zaostao za Varaždinom. Razlog što u Zagrebu nije bilo stalnih velikaških nastambi dosta je jasan.

Mnogi hrvatski velikaši i svećenici bili su odlični sabirači umjetnina, knjiga i uopće starina, a u potonje doba ostaci plemićskih familijâ čuvali su i zadržali relikvije stvari iz pijeteta. No i u velikaškoj dvorani poradi malobrojnosti objekata nije se moglo dati jedinstvenu cje-

90. Iz građanske sobe: zbirka iz pojedinih zagrebačkih porodica, kao porodični portreti, — pokućtvo, ure, porculan, zipka, cehovske škrinje itd.

linu n. pr. jednoga salona, jedne »palače« i sl. Upravo u ovom odjeljenju nalazilo se najviše predmeta, koji strogo ne bi spadali u jednu specijalnu zagrebačku historijsku izložbu, no valjalo je pomoći ispunjavanju prostora i slijediti princip razdiobe.

Crkveno je odjeljenje bilo najpravilnije, dašto zbog divot-oltara sv. Ladislava, koji ima svoju veliku historiju, i ono je dalo naslutiti bogatstvo katedralne riznice, koja još uvijek nije pretvorena u jedan muzej crkvene umjetnosti i starina.

U donjim prostorijama bila je reprezentirana statistika, kultura vrtova te nekoje novije grane kulturnoga života u Zagrebu, pa »varia« koja bi spadala u gornji dio, ali ne mogoše prispjeti zbog nestašice prostora.

Dakako da sadašnji žitelji Zagreba nemaju (duhovne) veze s materijalom ove kulturno-historijske izložbe u cijelih 99%. Tek, ona je dala pobude, da onaj dio rijetke inteligentne klase i u stvarnom, lijepom smislu rodoljubnog građanstva prione rješavanju problemâ, koje je izložba taknula, a to je u prvom redu potreba ne samo gradskoga već uopće hrvatskoga kulturno-historijskoga muzeja. Možda će sad opet nastati zastoj, ali je izložba bila ipak toliki zasjek, koji je prodrmao zaspalu uzajamnu akciju interesovanih faktora...

Uprava Etnografskog Muzeja u Zagrebu također je sudjelovala na ovoj izložbi, priredivši u tu svrhu i posebne izloške (seljačko odjeljenje) i primajući posjetu izložbenih posjetilaca u svojim muzejskim prostorijama. Nego bi uprava toga muzeja trebala da ostane pri staromu načinu, pri starim crtežima, koji su u stvari za ove naše svrhe bolji. Nama se čini, naime, da ne valja odstupati od dosadašnjega načina publikovanja odjevne građe na koloriranim tablama, iznoseći sada stilizirane seljačke likove, kojima ne dostaje seljačka fizionomija i gesta seljačka u stavu pored sve dojakošnje precizne reproduktivne izradbe samoga tekstila na tim likovima. Takav način rada je već jedno primijenjivanje, podesno n. pr. za umjetnički obrt, za eksperimente u umjetnosti gospodske mode, ali to s antropologijom, s našim rasnim momentima, s etnografijom kao naukom, to nema i ne smije imati posla. Etnografski muzej treba da ostane u svojim granicama, i bolje je istupati prema načelima nauke pokraj onoga materijala, kakav je publikovan i u »Narodnoj Starini« u I. i u II. knjizi (str. 79., 189., 331.), dobrim fotografijama kakovima obiluje bar zagrebački etnografski muzej.

91. Iz građanske sobe: cehovske zastave, pehar i škrinje; građanski porodični portreti, haljine, pokućtvo, porculan itd.

U arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja pokušano je dati uspjelu sliku fragmenata kulture od prehistorijskog do ilirskog i poilirskog doba. Stvari su znalački izabrane. Nestašica prostora mnogo je kvarila dojam. Baš ovom prilikom iskrsnuli su iz nepogodnih mračnih zakutaka mnogi predmeti, a ćutilo se skandal tolikih decenija, da hrvatske historijske starine još do danas nemaju svoju prikladnu posebnu zgradu.

U Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti bila je bibliografijska izložba*, a šteta je, što i Strosmajerova galerija slika nije priredila bar ad hoc jednu izložbu slika hrvatske umjetnosti.

U Sveučilišnoj knjižnici bilo je u tresoru izložba dragocjenih rukopisa, o kojima je ravnatelj dr. F. Fancev u katalogu izložbe napisao vrlo instruktivan članak.

I inače nepoznati, zatvoreni školski muzej u I. katu »Hrvatskog Učiteljskog Doma« otvorio je svoja vrata za vrijeme izložbe. Pogrješka je, što ovaj muzej nije radio u skladu s ostalim dijelovima izložbe i to tako, da je n. pr. poput arheološko-historijskog muzeja ograničio izbor predmeta na Zagreb, a osim toga izlagao predmete, koji su odijeljeni od našeg doba razmakom bar pol stoljeća. Nije bilo umjesno lučiti bitno od nebitnoga; tako n. pr. ne spada u »školski« muzej baš sve, što čovjek producira, ako je zvanjem učitelj.

Ipak je među mnoštvom izložaka nuz graničarskog školnika u uniformi i sa sabljom (figure daleke samomu Zagrebu, veoma značajne za historiju hrvatske kulture) bilo i kurioziteta neprimjećenih u našim povjesnicama, kao što je n. pr. davanje učiteljskog mjesta u najam (g. 1807.) ili ispitnu potemkinijadu ove zgode, kada piše učitelj učitelju:

»Draghi goszpon Collega! Pishem Nym ov liszth vu velike sztiszke. Zutra by imel byti prinasz veliky egszamen ja pak y moy dyaki nikaj nezname, to je, niszmosze mogly tak hitro prirediti. Najmi za pet ran Krisztoshevih pomogneju vezda, arbu zlo, najmi poshleju 15 ali 20 Nihovy naibolshi dechkov i puczicz ja je bum zatmar za 6 vur potrebuval najmi veruju, ja Nym nikaj nanih nepokvarim y jeszem tak nyhov najpreshtimaneshy i na szlusbu najpripravnejshi«.

Među ostalim materijalom dobro se ističu kronološki niz školskih knjigâ, pa risarija i učila, n. pr. iz 1797. »Slabekuvanya Tabela po koje pravom potrebuvanju vu ocihtnih skolah detcza vu szlaganju vszake

* Isp. Vj. Klaić, Zagrebačke štamparije do osnutka Gajeve tiskare (1835.). »Grafička Revija« III. Zagreb, 1925. str. 173. i d.

92. Iz seljačke sobe: okolina grada Zagreba, najviše predmeti iz Etnografskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja, dok su u pozadini deplasirano obješeni stari lanci za koje se neoprostivo lansiralo, da se tiču Matijaša Gupca.

verszti szlovkih oputitisze mogu«, školske kolajne koje je dao kovati za učenike vrhovni ravnatelj naukâ Josef graf Sermage (1812.—1833.), njemačke pohvalnice iz doba apsolutizma »Dem Fleisse und Sittsamkeit. Agram am 4. May 1855.« U našim drugim zagrebačkim muzejima koji sabiru kulturnohistorijski materijal nedostaje školskih objekata, i šteta je, što još uvijek nema tendencije, da se na jednom mjestu pokuša sabirati građa iz područja cijele kulturne prošlosti. Kad se to ostvari, trebalo bi i iz ovoga muzeja prenijeti u centar sve što je starije od druge polovine XIX. stoljeća, a ostatak bi reprezentirao moderno školstvo, Kao što etnografijski muzej ne treba da ima posla s umjetničkim obrtom, ni s istorijom kulture, tako ni u jedan školski muzej ne spadaju seljačke nošnje (sabirane ondje valjada zbog toga, što pretežni dio učiteljâ živi u selima). Nije zgodno vidjeti, da se n. pr. bez komentara izlaže samovoljnu izmišljotinu »Vuga«, prva prosvjetiteljica hrvatskog naroda u VII. stoljeću« (kopija nekog reliefa). To vodi do ubitačnih zabluda i krivog naziranja domaće historije, t. j. samo se i dalje produžuje historijsko fantaziranje iz XIX. stoljeća. Zagrebački školski muzej obiluje podosta i starim ženskim ručnim radovima iz XVIII. i prve polovine XIX. stoljeća, dragocjenim kulturnohistorijskim materijalom ne samo za čisti školski život onoga vremena, nego uopće, pa obzirom na stare tehnike.

Valjada zbog nestašice prostora u Umjetničkom Paviljonu, a s druge strane u dobroj namisli, da se na što više mjesta zainteresuje publiku kulturnohistorijskim materijalom i Kazalište je u svom foyeru priredilo jednu specijalnu izložbu kazališnih starina (zametak jednog kazališnog muzeja, koji nekoji žele da posebno imaju).

Nuz ovaj izložbeni dio zagrebačko je kazalište popratilo izložbene dane serijom izabranih starih hrvatskih pozorišnih prikazivanja. Među ostalima kajkavski štampani 1823. Brezovačkog Tituša »Diogenesh ili Szluga dveh zgublyeneh bratov. Veszeli igrokaz vu petorom zpelyavanyu po Tomashu Mikloushich (1767.—1833.), za poznavaoca predilirskog doba jedna kulturnohistorijska delicija par excellence u izvrsnoj režiji.*

Prigodnih predavanja i t. zv. stručnjačkih »vođenja« po izložbi bilo je također.

Gdje koji zagrebački časopisi izdali su povodom izložbe svoje posebne brojeve, n. pr. »Hrvatska Pozornica« (1925.—1926. br.

* Isp. Dr. Branko Vodnik, Tituš Brezovački. (»Hrvatska Pozornica« 1925. 26. br. 8. str. 123. i d.).

93. Sveto Pismo staroga zavjeta (XIV. stoljeće, rukopis Metropolitanske knjižnice u Zagrebu MR 156.).

8.); »Vijenac« (V. 8.—9.); »Grafička Revija« (III. novembar-decembar). Nego je naročito još i dnevna štampa podcrtavala sadržinu i značenje izložbe, a dolazili su i dopisnici beogradskih dnevnika. U »Obzoru« (1925. br. 275. i d.) napisao je g. Vladimir Lunaček nekoliko značajnih opservacija, a g. Gjuro Szabo također svoj »Memento sa kulturnohistorijske izložbe«, dok je g. dr. Stjepan Srkulj u »Hrvatu« priopćio u nizu nastava-

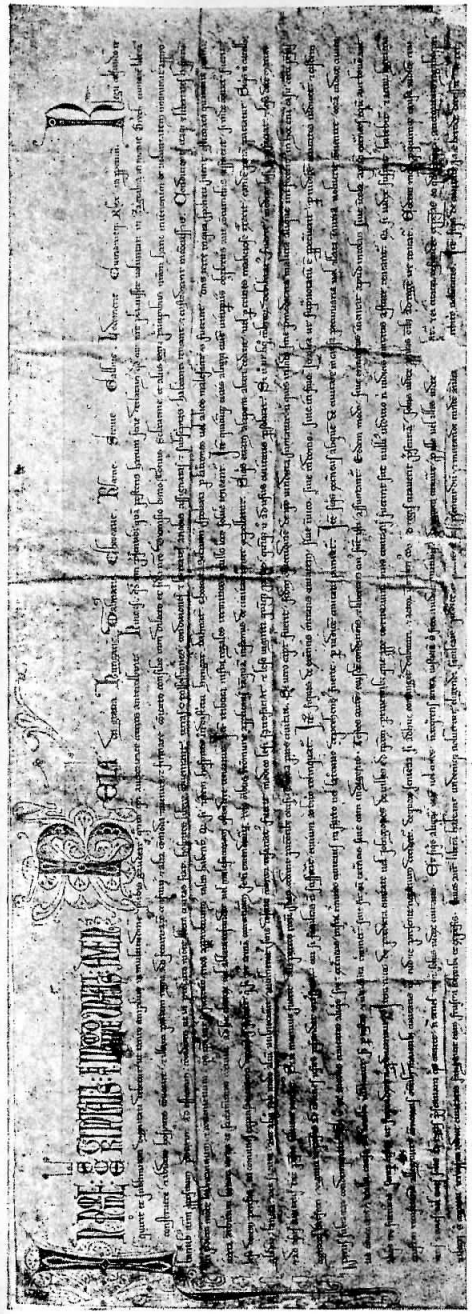

94. Isprava od 16. XI. 1242. kojom kralj Bela III.(IV.) uzvisuje varoš na brdu Gradcu na slobodni i kraljevski grad (zlatna bula).

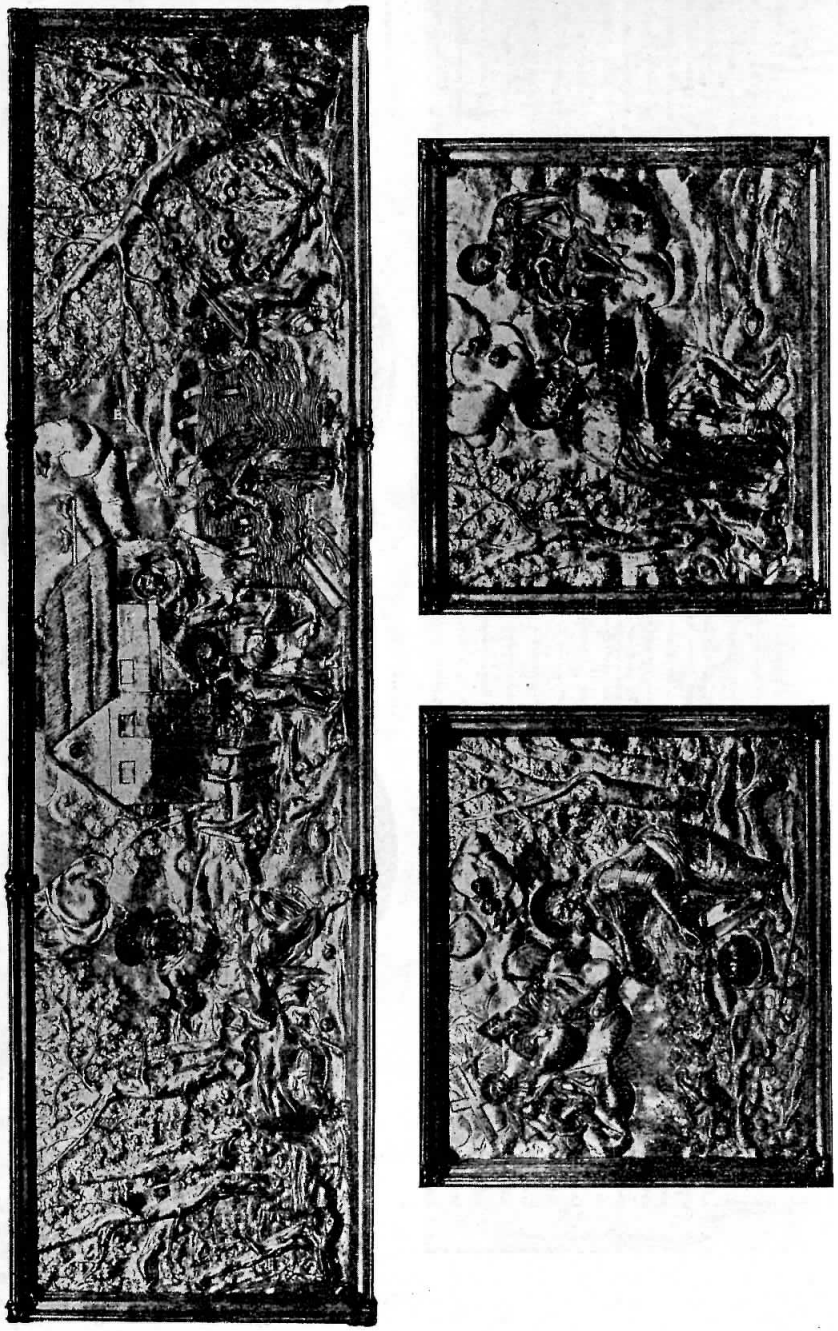

95. Srebrni antependij iz godine 1721.

96. Dalmatika s grbom zagrebačkog biskupa A. Mikulića (1668.—1694.).

ka cijelu jednu razrađenu studiju o izloženomu materijalu.

I upravo ovo sudioništvo štampe moglo je, možda, utjecati na javnost, pobuditi smisao i buduću pažnju, jer nažalost danas prosječni tzv. inteligenti samo novine čitaju. (Naša, naime, statistika knjižarskoga prometa domaće lijepe i naučne knjige tugaljivo se o tomu izražava). Mi doduše nemamo svoje ni opće kulturne, ni socijalne politike, u najboljim pojavama samo klasne, koja mnogo aludira na odijeljenost kasta. Naša politika je plitka, agira se površno interwievskim spletkama. Zato će ova i ovakove kulturno-historijske izložbe još dugo stvarno biti nešto samo za izabrane krugove, koji estetiziraju. Nije se i još dugo se ne će profesijonalni političar osvrtati na te pojave. Ima onda još nešto. Kod materijala izložba se radi o slučajnim preostacima, nipošto o nekom kontinuitetu današnjice s narodnom prošlošću, što se tiče naše samoživе originalnosti. A trebalo se trgnuti, jer i ti preostaci živo govore. U Jugoslaviji je još daleko do novog zakonodavstva, koje se tiče partija kulturnoga života. Gdje ste n. pr. baš povodom ove kulturno-historijske izložbe zapazili kojega političara (zakonodavca!), da se zamislio i izjasnio o potrebi, recimo, zakona za čuvanje starina, muzejskoga zakona, ili jednu stranku, ili jednu grupu, da se povodom ove izložbe pozabavile pitanjem slobode štampe obzirom na funtromansku hiperprodukciju, obzirom na pornografiju, na bazarsku »vedru« likovnu umjetnost, na problem kinomanije i s njom spojeni kult hohštaplera i zločina, tuđu glazbu, tuđinački način životarenja u domovima kaputaša, na prodiranje tzv. dućanske talmi-kulture među seljake, na grozomornu arhitekturu po provinciji, na divljačko-barbarski izgled naših sela, da se, nadalje, ko našao da i na merkantilnoj bazi osnuje poduzeće za reprodukciju dobrih umjetnina, dobre reprodukcije i u primitivnijoj tehnici za par dinara. To bi bilo dijelom primjena na potrebe savremena života, jer od masla rodoljubnog na ilirsku davno se već ne da živjeti, i preživanje nije obnova, pa u stvari jedna kulturno-historijska izložba u odjecima

97. Kamena ploča s grbom obitelji Patačića. (XVIII. stoljeće.)

među nestručnjačkim masama naroda najmanje smije biti nekakova isprazna »reprezentaciona manifestacija«, nego treba biti jedno obračunavanje s konsekvencijama.

Nema doduše i nije bilo apsolutno samoživih kultura, tek u našoj prošlosti evropski periferijskoj bilo je i previše konsuma tuđine i premnogo kopijâ, prevodâ tuđine. Tu valja stati i prekidati. Istina, naša su plemena bacala na tuđa ognjišta odavno priličan kontingent delikatnih genijalnih svojih sirovina, i tako su »barbarogeniji« i pod tuđim ruhom, a često i imenom, dostojno na mahove otplaćivali Evropi kulturnu štibru. No ta konstatacija slabo može ustaložiti uzburkanu savjest na očigled izložbenoga materijala, koji je govorio toliko glasno i bezobzirno. Izvrsno je stoga opazio g. Szabo: »... kako je nama već prirodjeno idilopoklonstvo pred svim tuđim, to se dakako morao pozvati prvak iz — Beča čuveni Fridrik Schmidt, autokrata prve vrsti«. No kao takav nacijonalni kulturno-politički nonsens vrijedi barem strancima za naš testimonium paupertatis i sada, kada se zove za arbitre gg. Strzygowskog i Gurlitta i g. ravnatelja magjarske galerije umjetnosti. Kako rekoh: prigodni članci u novinstvu mogli su upozoriti interesovane i one koji će biti interesovani na vandalizme rušenja i tzv. restauracijâ u Zagrebu. Instruktivno je znati, da je i sam zloglasni ban Khuen-Hedervary spriječio na predstavku hrvatskih historičara 1903. rušenje Bakačeve kule i spojnih zidova pred zagrebačkom katedralom, a 1906. za tzv. narodne vlade hrvatsko-srpske koalicije da je došlo rješenje o rušenju »da se iz gradjevnih redarstvenih obzira, pa s druge strane, što ta kula sama po sebi nema nikakovih historičkih vriednosti bezuvjetno odstraniti mora«! »Pa kad je Kaptol, taj jedinstveno cjeloviti trg bio pretvoren u smetište, počeše izvadjati pred crkvom takove ludorije, da je sama vlast 2. XII. 1907. zabranila dalju izvedbu tih grdoba, pa tako stoje i danas...« I baš ovim sumarnim stručnjačkim referatima po novinama bar se donekle moglo širu javnost uputiti u suštinu regulatorskih (pa i zagrebačkih) problema, upozoriti na pogibelji, koje dolaze i koje stvaraju nespremni ljudi na vlasti, a napose uskladiti pitanje prošlosti i sadašnjosti u slučajevima tzv. »stila«.

Novinski izvještaji samih novinara nijesu bili uvijek na visini točnosti. Tako se n. pr. površnjački predstavljalo, kao da se je »lonjski« oltar »pronašlo« tek prigodom izložbe, ma da se je za nj i prije znalo u svim stručnjačkim krugovima, kao n. pr. muzej za umjetnost i umjetnički obrt, koji je cijeli niz godina nastojao, da se to remek djelo vrati u Zagreb, baš u taj muzej. Takove stvari valjalo je provjeriti.

Štampa je primala i oficijelne izvještaje odbora, tek je trebalo kontrolirati i jezičnu stranu takovih communiqué-a. N. pr. »... Tamo budu izložene razne dragocjene isprave, povlastice i drugi dokumenti od velike kulturno-historičke važnosti grada Zagreba«. I u novinama su kritičari prigovorili napisima na izložbi s jezične strane. No onda, u drugu ruku, kako je nezgodno čitati u tim novinama ahistorijski prigovor: »Zatim upada u oči, da ni nacijonalni momenti zagrebačke prošlosti, gdje ih ima, nisu onoliko plastično izbočeni, koliko bi trebali da budu, pa se, često, šetnja kroz izložbu čini kao šetnja kroz prošlost kakvog njemačkog ili drugog inojezičnog manjega grada«. Pa tako i treba, i ja u tomu baš s moderne nacijonalne strane vidim ne samo kulturno-historijsku ispravnost, nego i patrijotsku korist. I zato se slažem protiv pomenute primjedbe i sa g. Vladimirom Lunačkom, koji se u svom retrospektivnom prikazu ogradio protiv takovih interpretacija rada na području kulture i kritičara, koji gledaju »pogledom modernog čovjeka«.

98. Potpornjak za „cimer" iz početka XIX. stoljeća.

Upravo je užasno, kad se tim povodom bez potonjih ispravaka širilo i ovakove vijesti: »Kralj i kraljica upozoreni su na Matiju Gupca te su promatrali okove, u kojima je seljački kralj bio okovan, pre nego je bio na lomači spaljen« (»Vreme«, Beograd 30. X. 1925.). I doista, na slici — vidi se lijepo par lanaca, ali onih istih, koje je negdašnji kustos arheološko-historijskog odjela H. N. Muzeja, g. Vl. Tkalčić, donio iz ropotarnice stenjevačke župne crkve. A i sam katalog (str. 65.) lijepo kaže: Seljačko odjeljenje br. 51. »Negve za kažnjavanje kmetova. (Iz Stenjevca)«. Pa sad, odakle najednom mudrost da su to

99. Silhouette Katarine i Ferde Livadića (oko 1840.).

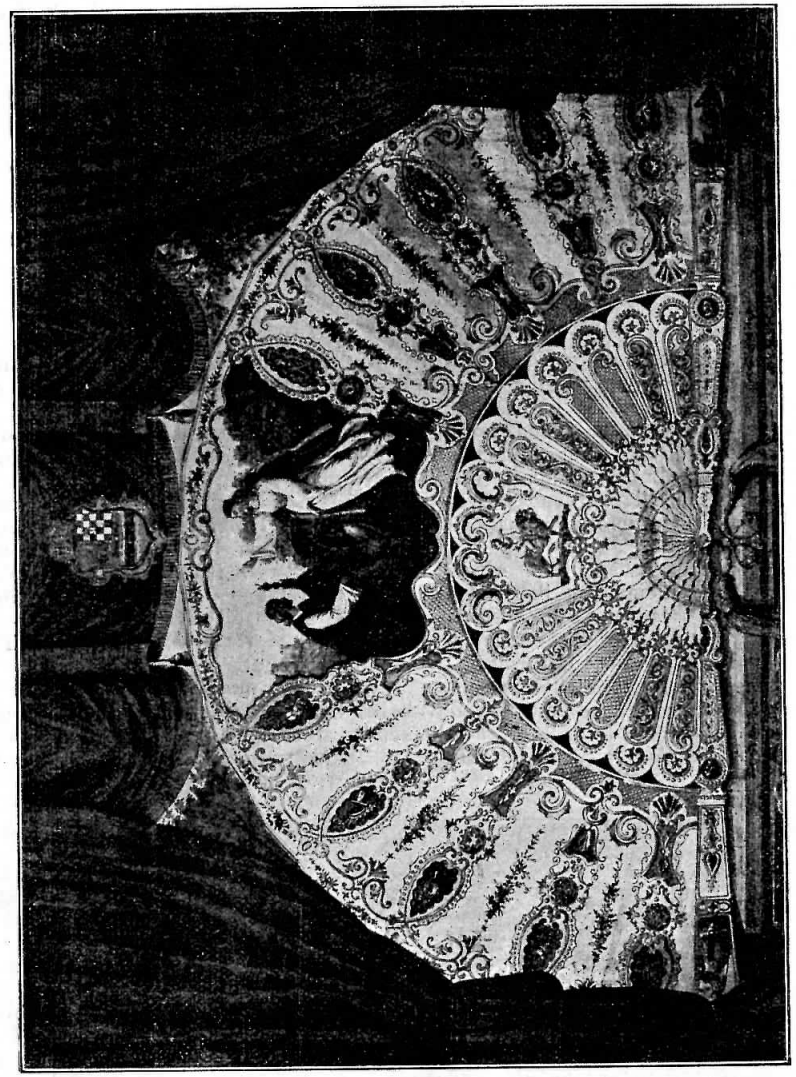

100. Stari kazališni zastor u Zagrebu.

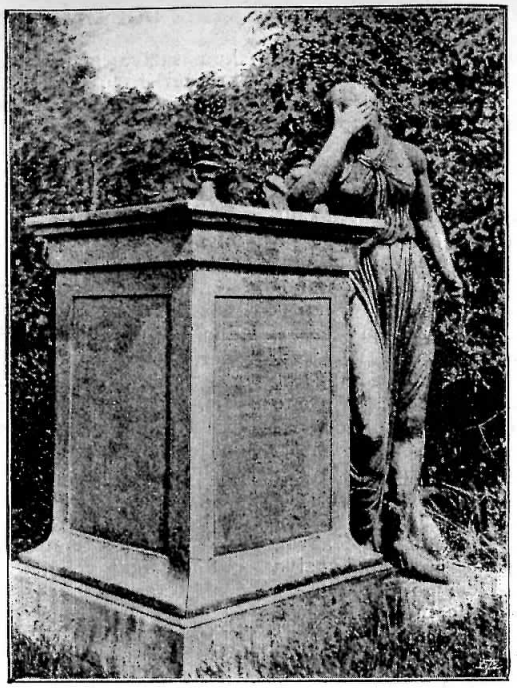

101. Jedan grobni spomenik sa starog Jurjevskog groblja u Zagrebu.

Gupčeve negve ?! Sličan talmihistorijski pijetet kao s onom verzijom o ostacima nekakova Gupčeva stratišta pred Markovom crkvom, kao da bi zbilja hrvatski velikaši, svećenstvo i grički purgari lijepo od »muške puntarije« pod vodstvom stubičkog kmeta Gupca sve do Šenoine »Seljačke bune« kultivirali uspomenu jedne rebelije, na koju im nije bilo ugodno ni pomisliti!

Dio Zagreba uživao je u izložbi od 11. X. do 22. XI. 1925., a onda je valjalo razjuriti stvari. Veći dio izložbe prenešen je u donje prostorije Umjetničkoga Paviljona; tu je dakle provizorno smješten Gradski Muzej, dok je u prostorijama u Kamenitim Vratima ostalo samo skladište neizloženih predmeta. Mogućnost doličnije reprezentacije ponukala je i mnoge izlagače, te su privoljeli, da uz pridržavanje svoga vlasništva izlože u Gradskom Muzeju svoje antikvitete.

Gradska općina zagrebačka mogla je s punim zadovoljstvom promotriti akciju izložbenog odbora, što ju je protežirala: 360.000 D ostalo je čista prihoda, i to inventarnih vrednota 248.770 D i 30 p., a u gotovu 51.229 D i 70 p., i taj ostatak raspodijeljen je onda prema intencijama odbora u mjesne dobrotvorne svrhe.

I sad poslije ove, sumarno uzevši, uspjele kulturno-historijske izložbe, pred akcijom podizanja spomenika kralja Tomislava na spomen milenijske proslave, sam po sebi nadaje se opet na javnu diskusiju problem jednog cjelovitog hrvatskog kulturno-historijskog muzeja u Zagrebu. Tim u vezi otvorena su pitanja, kako da se u jednom reprezentativnom postavu (ma i u kondominiju) ujedine historijske zbirke iz dvaju odjela državnog muzeja, gradskog muzeja te eventualno i samog kninskog muzeja, koji nema, kako se sad sve očitije vidi, svog pravog prosperiteta i kulturno-političke i naučne vrijednosti u nezgodnim prilikama one sjeverno-dalmatinske varošice.

Zagrebu treba jedan dostojni hrvatski kulturno-historijski muzej i Zagreb mora da ga stvori. **Dr. Josip Matasović.**

UPRAVA KAPTOLSKIH DOBARA.

Nije poznato, kako se je u najstarijim vremenima upravljalo kaptolskim posjedima, da li je bila vita communis, ili je već u najstarije doba bilo osobnih predija. Stalno je međutim, da je od XIV. stoljeća točnije od g. 1334. kanonik dekan upravljao zajedničkim kaptolskim posjedima, kako to kaptolski statuti (liber acclavatus) dokazuju.

Ime dekan je mnogo starije od kaptolskih statuta, jer se to ime spominje već g. 1200., a dodaje se najstarijemu poznatomu kanoniku Baranu. Hrvatski vojvoda Andrija poklonio mu je 15. X. 1200. zemlju Jerose, (Tkalčić, Mon. Eppatus Zagr. I. 9.). Tom se prilikom kanonik Baran naziva »zagrabiensis decanus«. Da li je riječ dekan u ono doba značila isto što u XIV. stoljeću, ne može se apsolutno tvrditi. Prema kaptolskim statutima XIV. stoljeća, mogao je dekan biti tek godinu dana upraviteljem zajedničke kaptolske imovine, a tek nakon četiri godina mogao je ponovno biti izabran dekanom. Baran se pako g. 1193. naziva arhidjakonom, a od g. 1200. do 1214. dekanom (1. c. 6.—42.). Stoga je možda moguće, da je u najstarije doba riječ dekan drugo značila nego li u XIV. stoljeću, pak do danas. Ime dekan se u nekim kaptolima, još i danas primjerice u Njemačkoj Austriji, naročito u Beču naziva secunda dignitas in Capitulo, te je upisan u bečkom šematizmu »Personalstand der Wiener Erzdiöceze 1910.« (p. 20.) kao prvi dostojanstvenik u kaptolu, Dompropst, a drugi Domdechant.

U XIV. stoljeću, kada su sastavljani kaptolski statuti, služba je dekana posebnim ustanovama opredjeljena. (1. c. II. 27.—30.) Glasom ovih ustanova bio je dekan kaptolski funkcionar, koji je prema savjetu kaptola upravljao zajedničkim posjedima, te je svake godine drugi član kaptola dekanom bio izabran.

Kako su se tekom vremena poslovi oko uprave kaptolskih zajedničkih posjeda sve više množili, to su postepeno izabirani različni službenici između gremija kanonika za vršenje nadzora zajedničkih dobara. O najstarijim vremenima ne ima o tome pouzdanih izvora. Kao najstariji kaptolski službenici, kanonici, spominju se španovi ili upravitelji kaptolskih tvrđava, Petrinje, gornjega i doljnjega Gradca kod Petrinje, početkom XVI. stoljeća. Od konca XVI stoljeća i dalje postoje Protokoli, De electione officialium, u kojima je upisano, koji su kanonici za koju godinu izabirani za raznovrsne službenike. U glavi takovoga popisa se redovito veli, da su kanonici na glas zvona sabrali se oko goda sv. Margarete, prisustvovali sv. misi, koju je najmlađi po imenovanju kanonik služio, a zatim su nakon saziva Duha svetoga pristupili izboru in sacristia interiori. U prvoj polovini XVI. stoljeća prestali su birati špane ili upravitelje tvrđava Petrinja, gornji i doljni Gradec, jer su te tvrđave stranom srušene, stranom su ih Turci osvojili.

U drugoj polovini XVI. stoljeća i u slijedeće doba, birani su ovi kaptolski službenici između kanonika:

1. Dekan.
2. Prefekt pobožnih zaklada.
3. Dva sisačka prefekta, od kojih je jedan bio arhidjakon, drugi magister; prvi je čini se bio zapovjednik tvrđave, drugi upravitelj sisačkih posjeda.
4. Prefekt Petrovine, koji je u potonje doba bio podjedno upravitelj Metlike, kada ju je kaptol novcem pobožnih zaklada kupio.
5. Prefekt Varaždinskih Toplica.
6. Prefekt zajedničkih vinograda.
7. Prefekt zajedničkih šuma.
8. Prefekt tržišta.
9. Superintendens prebendarskih altarijskih zaklada.
10. Egzaktori računa.
11. Ravnatelji tužba. (Directores causarum.), kojih je obično više bilo, prema potrebi.
12. Djelitelji prihoda. (Divisores proventuum).
13. Dubički komandant, od g. 1688. do 1758.
14. Inspektori založenih posjeda.
15. Prefekt sjemeništa.
16. Sabirači desetine i inih prihoda.
17. Popisavači prihoda.

Glede dužnosti dekana veli se u kaptolskim statutima XIV. stoljeća:

»Ad ejus pertinet officium procurare et promovere agenda et expedienda nostra et de nostro consilio si fuerint ardua ubicumque, nostrosque redditus et proventus ..... juramento super hoc prestito, peragere et etiam dispensare«.

Oko g. 1770. izabirao je kaptol gospodarske i upravne odbore za upravu kaptolskih dobara, pak su se kroz nekoliko godina pod konac XVIII. stoljeća i kaptolski zapisnici odijeljeno vodili, nu ovi odbori, zvani deputatio juridica i oeconomica, nisu se dugo održali; valjada su onako funkcionirali, kao svi odbori, da je naime sav rad ovisio tek o radinosti pojedinaca, pak kada je djelatnost ovoga popustila, tada je sav rad cijeloga odbora prestao. Toga radi je 8. VII. 1785. sastavljen i prihvaćen statut, koji ukida sistem odbora za juridičke i ekonomske poslove, a ta se promjena motivira time, što nove prilike traže nove uredbe, pak da se je i u magjarskim kaptolima pokazalo, da je koncentracija gospodarske uprave uspješnija, nego kada je podijeljena na više prefekta, prema onoj rečenici, quod communiter possidetur, communiter negligitur. Zbog toga bje zaključeno, da se, umjesto različnih gospodarskih prefekta i odbora, imenuje: Inspector, qui authoritatem omnem habeat, quam et aliorum amplissimorum Dominiorum Praefecti, quippe Provisores et alios necessarios officiales eligendi et constituendi, a quo unice et privative praedicti officiales dependeant, ita ut nemo e gremio cum eis disponendi habeat, et ab eodem commissiones accipiat, Conclusum est ut ille, qui e gremio Cpli. praeerit Provisoribus, nomen Decani retineat, ad normam Capitulorum Hungariae, qui etiam fiscus est Capituli et in omnibus causis evocari solet.

Prvim inspektorom dekanom u smislu gornjega statuta bje izabran kanonik Antun Zdenčaj, što je upisano na koncu gornjega statuta ovim riječima: »Quo superato processum est ad electionem talismodi novi Inspectoris, qualis ut initium bonum ponatur ex senioribus per conclamationem electus extiti Rssmus Dnus, actualis custos Ant. Zdenchay, qui licet gravior aetate est, pravalente tamen ejus zelo in bonum nostrum commune acceptavit«. (Act. Cap. ant. fasc. 110. pag. 94.—107.)

Unatoč ovoga statuta već je g. 1794. u kaptolskim statutima na strani 99. napisano: Ad praecavendum si fors contingerit, omnem occasionem diffidentiae, suademus Capitulo, ut deputationem Oeconomicam e gremialibus suis Canonicis deligat, quae Oeconomiae bonorum toti Capitulo communium intendat. Od g. 1794. pak sve do g. 1877. ne ima traga gospodarskom odboru u zagrebačkom kaptolu, nu po nekom zapisniku od 2. I. gornje godine vidi se da je u zagrebačkom kaptolu postojao neki gospodarski odbor, koji je toga dana neku odborsku sjednicu obdržavao pod predsjedanjem kanonika Andrije Jandrića. Nu i taj je odbor skoro prestao funkcionirati. Prema tomu se čini, da sistem odbora ne odgovara svrsi, pak je u najnovije doba opet sva vlast uprave zajedničkih kaptolskih dobara koncentrirana u rukama kaptolskog dekana.

Dr. Ljudevit Ivančan.

SLIČICE IZ ZAGREBAČKOG »HIGH LIFE« U XVIII. STOLJEĆU.

Godine 1783., u mjesecu maju, pohodio je car Josip II. Hrvatsku i Zagreb. Pratila su ga dva odlična muža njegove okoline: grof Josip Marija Colloredo od Melsa i Waldseca, i general Franjo Zechentner. U ono je vrijeme bio ban hrvatski Franjo Balaša (Balassa de Gyarmáth), po vjeri protestant, po narodnosti Magjar, no u politici vjeran sluga carev; inače čovjek vrlo žestoke i naprasite ćudi. Naprotiv je tadašnji biskup zagrebački — pored bana najodličnija ličnost u Hrvatskoj — Josip Galjuf bio tvrd katolik, vrijedan i blag pastir svoga stada, mirna i skromna karaktera, a u ono doba već teško bolestan. Trpio je od kostobolje, i ta mu je bolest mnogo smetala, da nije mogao vazda izvršavati društvene dužnosti, kako se to tražilo i smjelo tražiti od crkvenog prelata, koji nastava u otmjenoj biskupskoj rezidenciji zagrebačkoj. Kad je grof Colloredo god. 1776. prvi puta putovao Hrvatskom i došao u Zagreb, navratio se i u biskupsku rezidenciju da pozdravi biskupa i da mu se pokloni, no Galjuf, ne osjećajući se najzdraviji (premda onoga dana — kako pripovijeda savremenik njegov Vincencije Kalafatić, koji je bio tajnik biskupov i od koga doznajemo za tu zgodu — nije bio baš jako bolestan), zakrati Colloredu audijenciju, a dvorska služinčad njegova, ne poznavajući odličnoga stranca (Colloredo se bijaše istakao u sedmogodišnjem ratu, a pod Josipom je postao generalni direktor tajništva i feldmaršal), ponese se prema njemu dosta neučtivo. Colloreda ljuto povrijedi taj neprijazni doček, i on se odonda posvud javno žalio na biskupovu »inurbanitas«. Valjada i pred samim carem; zgodica, koja se desila, kako Kalafatić sam priča, za boravljenja Josipova u Zagrebu god. 1783., po svoj je prilici u uzročnoj vezi s Colloredovim dočekom u biskupskoj palači.

Car Josip bijaše odsio u gostionici, koja je bila smještena u kući Alekse Jelačića. Zato je Kalafatić i zove »diversorium Jellachichianum«, premda njome, čini se, nije upravljao vlasnik kuće, već je davao u zakup licima od zanata (god. 1780., na pr., upravljao je njome neki Juraj Czon). Sva je elita zagrebačka došla da se pokloni caru, među njima dakako i biskup, pa su u sobi pred carevom ložnicom (cubiculum) čekali da budu pripušteni u ložnicu i pred lice carevo. No evo, što se desi biskupu Galjufu: iako je car znao da ga u predsoblju čeka zagrebački biskup ništa nije mario za nj, već pustio da čeka čitav pôdrug sata; pa i onda mu nije dao da uđe u ložnicu, već, odškrinuvši vrata i turivši glavu napolje, zapita biskupa, kako mu služi zdravlje. Kad mu je biskup odgovorio, da mu baš ne služi najbolje, car mu reče: Da Vašoj Prečasnosti ne

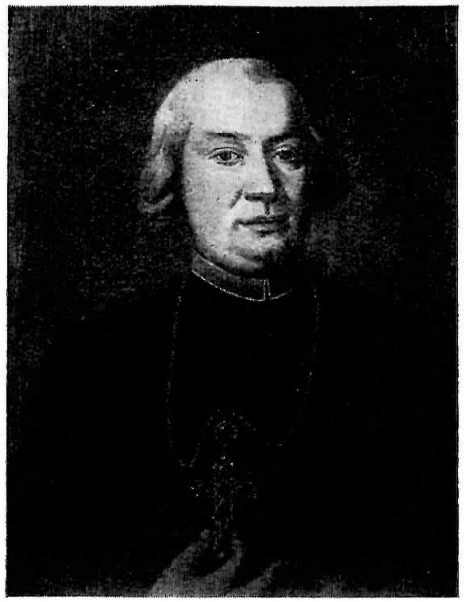

102. Josip Galjuf, biskup zagrebački (1772.—1786.). Iz zbirke Historijskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu.

bi još više pozlilo, neka izvoli otići (»Ne peius Reverentia Vestra habeat, abire possit«) — pa kimnuvši mu malo glavom zatvori vrata. Tako je Galjuf osramoćen morao otići, a sramota je bila s tim veća, što je čitavo predsoblje bilo natrpano poklonicima.

Druga se, slična, društvena neprilika dogodila Galjufu nekrivu i nedužnu god. 1785. Povod joj je dala neka umišljena uvreda bana Balaše. Ban je za 25. novembra, na Katarinino, pozvao na ručak, među drugima i biskupa Galjufa. Kako je onda vladalo vlažno jesenje vrijeme, koje je vrlo nepovoljno kostobolji, biskup se ispriča da ne može doći. Dan iza toga, 26. novembra, imao je biskup goste za svojim stolom, i to vrlo odlične goste, među kojima pripovjedač te zgode (Adam Alojzije Baričević u svom pismu Kalafatiću od 2. decembra iste godine) pominje generala (kasnije feldcajgmajstora) baruna Josipa Nikolu de Vinsa (istoga, kojemu je mlađi Reljković posvetio svoj »Kućnik«), grofice Patačić i Sermage, Ladislava Lukavskoga, notara Bedekovića i više kanonika. Baš kad je društvo sjedilo pri ručku, ujedamput se otvore vrata i u sobu uleti ban Balaša. Sav bijesan stade pred Galjufa i poče ga žestoko grditi, što je dan prije odbio njegov poziv a evo sâm ima danas goste; ujedno mu podvali, da je vazda bio neki prkoždžija, pa da je zato i s prijašnjim banom Nadaždijem živio u neprijateljstvu. Svi su gosti tim nenadanim i neugodnim prizorom toliko bili zapanjeni i zabezeknuti, da nitko nije znao što da reče; a ubogi biskup briznu u ljuti plač. Pošto se Balaša izvikao i iskalio svoj gnjev, okrenu se i odleti iz sobe ne pozdravivši nikoga. Poslije odlaska njegova odmah se gosti biskupovi sastadoše u vijeće da uglave, što se imade učinit. Pretresavši situaciju napokon odlučiše — najviše na savjet koncilijantnog »zapadnjaka« generala de Vinsa — da Lukavski i Bedeković smjesta pođu k banu i da mu jave, da će biskup sjutradan, t. j. 27. novembra, doći k njemu na ručak. Balaša, čija se srdžba bijaše utažila, primi izaslanike i prihvati biskupovu poruku; no ipak zatraži, da biskup ne smije nikako, bilo vladanjem svojim bilo riječima, pokazati, da se osjeća uvrijeđen. Stvar se svrši po dogovoru i tako bi spor izglađen.

Ali uzbuđenje zbog toga događaja kao da je još duže vremena potresavalo živce zagrebačkoga »high life«. U istom naime pismu Baričević pripovijeda prijatelju Kalafatiću, da se sličan nemio konflikt desio i 28. novembra. Za taj dan bijaše de Vins pozvao k sebi na ručak bana, biskupa i sve ostale, koji su pređašnjega dana bili banovi gosti. Budući da je biskup toga dana služio zornice, nije došao (a i nije trebao doći), već ga je zamijenio kanonik Antun Mandić, kasniji biskup đakovački. Za ručka se ujedamput porodi prepirka između Mandića i Sigismunda Komáromyja, jedne druge visoke ličnosti u zagrebačkom društvu (god. 1767. postao i »consiliarius consilii gubernalis«). Isprva su ostali gosti tu prepirku pratili šalom, no doskora prepirka prijeđe u svađu i žestoki se Magjar Komáromy tako razbjesni, da je Mandića više puta pogrdno nazvao »Pfaff« (dakle se prepirka vodila njemački). Sad je, dakako, i drugim gostima taj »recontre« postao neugodan, a najviše de Vinsu, koji je, kao domaćin, morao izmiriti protivnike. Ali krv je svađi bio Komáromy, pa Baričević dodaje, da je de Vins oštro prekorio »inhuman tatem Hungarorum«.

103. Ferencz Balassa de Gyarmath, carski komesar (umjesto bana) u Hrvatskoj 1785.—1790. (Iz zbirke Državnog Arhiva u Zagrebu.)

Kako vidimo, zagrebačko se društvo XVIII. stoljeća dobro zabavljalo, no uza to se znalo i ljuto posvađati, a da tim svađama nije kao nekad, »more patrio«, davala povod samo — domaća kapljica. Miješanje različnih narodnosti, različnih ćudi i licâ nejednake kulture u zagrebačkom društvu, potajna surevnjivost članova društva te česti sudari ambicijâ u tijesnom krugu Griča i Kaptola stvarali su od zagrebačkog društva barutanu, koja je i od neznatne iskre mogla planuti. Za to, uostalom, podavaju izobilja primjera i Krčelićeve »Annuae«.

Vladoje Dukat.

PRILOG HISTORIJI SRPANJSKIH ŽRTAVA 1845.

Našli smo na ovaj zanimljivi dokumenat, koji osvjetlava historiju kobnoga dana 29. srpnja 1845.:

Potpisani ovime činim poznato i pod prisegom ujedno posvjedočujem, da mi je 8. augusta 1845. plemić Ivan Kovačić, bravar iz Vugrovca na ulici prema mojoj kući, koja stoji u slav. županiji zagrebačkoj u Sv. Ivanu (u Gor. Zelini), u razgovoru o 28. i 29. započetoj i završenoj i 2. augusta 1845. zapriseženoj županijskoj restauraciji, a ne manje o u to vrijeme zbilom se izgredu, neizazvan i neupitan preda mnom tajno i povjerljivo među inim očitovao: da se do sad

104. Plan grada Zagreba prilikom srpanjskih žrtava g. 1845.

nije ni kojoj stranci pridružio, ali on je međutim s nekim svojim dobro mislećim susjedima pred restauracijom zaključio, da će svoj glas dati opće štovanom i učenomu gospodinu Benku pl. Lentulaju, bivšem prvom podžupanu, u svrhu, da i nadalje ostane u svojoj službi i da će pogotovo s domovinskom hrvatskom strankom glasovati.

Nu od te svoje nakane, kako je dalje pripovijedao morao je odustati, jer 27. jula t. g. kao na dan prije oglašene restauracije, stupili su u njegovo dvorište i kuću 13 oružanih plemića sa svojim kapralom i to biskupovi predialisti sa slijedećim riječima: »Ti Iliraci Ako ne ćeš sada s dobra i s našom gospodom, koja idu naprijed slijediti, već se priključiš ilirskoj stranci, — koja hoće silom Kranjcima postati i podvrći se njemačkom jarmu, to ćemo te prije u vlastitoj tvojoj kući na komade sasjeći, nego li

te ostavitil« I tako sam u tom društvu pod oružjem i djelomice nabijenim puškama odveden u Zagreb u Kazino«.

»U tom sad spomenutom kazinu nije se razgovaralo ni o izboru podžupana ni sudaca, nu mnogo više su nam plemićima tamo prisutni književnici preporučali, predočivali nepodnosiv njemački jaram, kojemu se Ilirci silom hoće podvrći, kao najpogibeljnije i nama oštro preporučivali, da se ni koji Ilirac ne pridrži u službi, i ne izabere«.

»Slijedeći dan 28. jula t. g., kad smo se svi sastali u dvorištima zemaljske kuće, koja su bila pripravljena za restauraciju, to su pl. Josipović, Pisačić i Črnolalec, koji su onuda vrzali (ponajviše Turopoljci) među sakupljenim običnim plemićima, govorili slijedeće: Braćo! Budite svi složni u izboru prvoga podžupana — samo za gosp. pl. Žuvića treba glasovati. Pazite jedan na drugoga, da nitko od nas protiv toga ne učini. U protivnom slučaju ima se takav smatrati izdajicom domovine i ima se izručiti našem bijesu u Kazinu«. I tako je uslijedilo samo silom izmamljeno glasovanje.

11. augusta 1845., kad sam se slučajno desio u kući Ivana Miletića u Sv. Ivanu (u Gor. Zelini), dođe po svom poslu k ovoj domaći plemić Grgur Antolković, koji se u mom prisuću bez povoda svrnuo razgovor o rečenoj restauraciji, te je među inim spomenuo: da nije do sad s ovom ni s onom strankom posjetio kongregaciju, ali se je nagovoren od književnika kod posljednje restauracije nalazio među Turopoljcima, i tako čuo i vidio, da je obzirom na pravo izbora slobodna volja običnoga plemstva ograničena, što je bilo razlogom velikoga nezadovoljstva.

Izdajući svjedočanstvo o rečenom, potvrđujem to s utiskom moga pečata. Sv. Ivan, 12. augusta 1845. Luka Spinderk, sl. županije zagrebačke začasni prisjednik suda. v. r. (M. P.)

Njemački original u arhivu Braće Hrv. Zmaja u Zagrebu.

E. Laszowski.

POSLJEDNJA BANSKA INSTALACIJA U ZAGREBU

U staro doba pak sve do g. 1869. banove se hrvatske svečano instaliralo s kraljevskim počastima. »Hrvatom ban je kralj« pjeva hrvatski pjesnik August Šenoa, no to nije pjesnička hiperbola. Posljednji ban, koji je svečanim načinom »ustoličen« bio je barun Levin Rauch. Kad mu uspjelo da dovrši nagodbu s Ugarskom bude, do onda namjesnikom banske časti, dne 8. decembra 1868., imenovan banom hrvatskim. Ipak je prošla gotovo čitava godina do njegove instalacije, koja se je ovršila 9. rujna 1869.[1] U ruci mi je niz službenih spisa o toj instalaciji, koju sam ja kao nejaki dječak gledao i koja mi je ostala u živoj uspomeni. Današnja generacija već je posve izgubila spomen na banske instalacije, pak će ovaj moj prikaz biti prikladan osvježiti uspomenu na stara vremena.

Hrvatski sabor u svojoj 41. sjednici dne 16. aprila 1869. odredio je, da se ban Levin Rauch od Nyéka »na uzvišenu bansku čast načinom svečanim uvede i umjesti, te je izvedbu saborom sastavljenoga programa izručio domaćoj zemaljskoj vladi, koja je opet cijeli taj posao povjerila posebnom zemaljskom odboru«. Kralj je pak otpisom od 29. marta 1869. za svečani čin umještaja imenovao povjerenikom svojim biskupa senjsko-modruškoga dra Vjenceslava Soića. U sporazumu s banom određen je rok za svečanosti 8., 9. i 10. rujna u Zagrebu i to prvi dan za svečani uvod, drugi za svečani umještaj, a treći dan za podvorbu i za druge svečanosti.

Postoji čitavi niz spisa, dražbenih i ugovornih zapisnika te računa, koji su iza te odluke ispisani, a tiču se raznih nabava za tu svečanost. Tako zapisnik o krojačkom djelu, t. j. šivanju i žnoranju 120 komada mentena i 120 komada prsluka za banderijalce, koji će o inštalaciji jašiti. Ti predmeti morali su biti gotovi do 12. augusta. Svaki tjedan imao je dostavnik najmanje 20 komada mentena i 20 kom. prsluka u županijsku kuću dostaviti. Određeno je »kada budu banderijalci mentene i prsluke za svečanost oblačili mora dostavnik sa svojemi ljudmi prisutan biti« da svakome preda njegovo. Fiskalna cijena za odijela utanačena je za krojačko djelo jednoga mentena 4 for. 50 novčića, za jedan prsluk pako 90 novčića. Sličan zapisnik stvoren je sa klobučarima za nabavu od 120 komada »posavačkih šešira za banderijalce«. Šeširi su morali biti sa »šturmbandom« bez pèra, »pantleki« su morali biti posve crni. Šeširi su morali biti u tri veličine. Cijena šeširu 1 forinta 15 novčića. Zatim je nabavljeno 2640 rifova svijetlih »žnora iz šika«, 120 komada svijetlih menteketa (iz šika) 600 komada dugovastih dugmeta (iz šika) i 120

[1] Ferdo Šišić u svom »Pregledu povijesti hrv. naroda« (Zgb. 1916.) krivo veli 7. septembra 1869. (V. str. 333.)

105. Skica za opremu učesnika u povorci Rauchove banske instalacije. Muž s posavskim šeširom 1869.

crvenih hlačnih žnora. Ti svi predmeti morali su se do 26. jula 1869. gotovo predati osim crvenih žnora, koje je trebalo do 12. kolovoza u županijsku kuću predati. Fiskalna cijena za 22 rifa žnora, 12 komada ružica, 5 dugoljastih dugmeta, jedan menteket i sa jednu žnoru za hlače t. j. sve to za jednoga momka i »polag muštre« 3 for. Za taj posao natjecali se Filip, Šimec, Dubrak, Cenkić. Dobio je posao kod »usmene ličbe« Đuro Filip kao najbolji nudilac. Tačno je bio određen način proslave posebnim napucima za vojsku, za muziku vojnu i građansku, te za seoske gajdaše. Bili su napuci za topništvo, za svečani ples, za kazalište, za jašioce koji nose insignije i barjake, te napokon za pučku svečanost.

Zemaljski odbor ustanovio je i posebni program. Svečanost se po tom programu i izvršila. U utorak 7. septembra 1869. sabor je izabrao tri »sjajne« deputacije. Prva se je otputila 8. IX. na dobro banovo u Lužnicu po bana, druga je pozdravila bana u ime naroda pod banskim šatorom u Černomercu. Tu je deputaciju vodio veliki župan zagrebački. Treća deputacija pod vodstvom saborskoga predsjednika čekala je bana pred banskim dvorom u Zagrebu. Na kolodvoru svirala je glazba, a odbor gradskog zastupstva dočekivao je goste.

8. rujna ispalila se u jutro o 5 s. tri topa, kao znak da počima budnica, a u 11 sati pucali su mužari za pučku svečanost. Posao pučke svečanosti povjeren je odboru »purgara«: Mirku Karpsu, Ivanu Antolkoviću, Tisašiju star., Cerovskom, Herdvigu i Đuranu. Jedan lijepi vol, 50 vedara vina i 2000 hljeba kruha po 5 nč. nabavilo se iz državnih sredstava. Pučka svečanost počela je svečanim vođenjem vola uz muziku iz gornje Ilice (Matošićeve kuće) kroz Jelačićev trg do u Vlašku ulicu. Pratilo je vola osam u bijelo obučenih mesarskih djetića. Sav vol bio je na rogovima i inače iskićen vrpcama i cvijećem.

Ban je stigao u Zagreb popodne, gdje su ga dočekali u Černomercu velikaši, visoko svećenstvo, deputacije, municipiji, korporacije i dr. kod banskog šatora. U samom Zagrebu smjestilo se vojništvo, cehovi, plemstvo turopoljsko, gospođice u bijelom odijelu, počasne satnije posadne i domobranske vojske. Od Černomerca do banske palače, uz gruvanje mužara i topova razvila se velika povorka kočija. Zemaljski banderij odmah iza domobranskog konjaništva otvorio je povorku. Zatim su slijedili izaslanici na kočijama, a u posljednjoj kočiji kraljev povjerenik. Iza te kočije slijedili su jašioci s municipalnima barjacima i barjakom državnim. Neposredno pred kočijom banovom jašili su nosioci banskih insignija, a za njima u četveroprežnoj kočiji ban s pratnjom, okružen banderijom grada Zagreba. Drugi odio banderija zaključivao je svečanu povorku. Na trgu kod Keglevićeve kuće pozdravio je kod slavoluka bana zagrebački načelnik s magistratom i zastupstvom. Povorka je išla donjom Ilicom, Jelačićevim trgom, Dugom, Kipnom i Pivarskom ulicom do banske palače. Pred ulazom pozdravila je bana u bijelo odjevena gospođica i predala mu kitu bijela cvijeća. U banskoj dvorani ispred deputacije i korporacija, pozdravio je bana predsjednik sabora. Počasne satnije ispalile su tri salve.

106. Skica (kolorirana) za povorku banderijalaca prigodom Rauchove banske instalacije 1869.

Na večer je šest topničkih hitaca dalo znak rasvjeti grada.

U 8 s. bila je bakljada.

Dne 9. rujna u 5 sati dvanaest topova, dalo je znak, da ide budnica. U 9 sati u jutro sabor je izabrao tri deputacije. Prva je pošla po kralj. povjerenika, druga ga je dočekala na ulazu sabornice, a treća na ulazu dvorane. Stigavši povjerenik Soić u sabornicu imenovao je opet tri slične deputacije za dolazak bana. Dok je ban dolazio iz svoga dvora u sabornicu, stojali su na Markovom trgu počasne satnije te turopoljsko plemstvo. Pred banom išli su pješke nosioci barjaka i insignija.

Biskup Soić reče među ostalim, »da je hrvatskome narodu banska čast od najstarijih vremena bila u velikoj cijeni, jer mu je u krv ušlo, da bez zakonito namještena i svetom prisegom obvezana bana ne može opstati potpuna i savršena zgrada ustavnosti«.

»Ostasmo Hrvati sve do sada, ostat ćemo Hrvati i od sele. Drugovanje s Ugarskom nije nam moglo dosada ništa pokvariti, ne će nam lje pokvariti ni otsada. Mila i sveta svakomu Hrvatu jest narodnost, ustavnost i autonomija, cjelokupnost zemljišna. Svi želimo, radimo i radit ćemo oko toga, da se naš narod hrvatski popne do onoga stupnja izobraženosti, koji mu ide. Nitko tuđin ne će nas lje od njega odbiti«.[2]

Iza toga govora izvršila se banova prisega po narodnom običaju iza koje je biskup Soić na čast i stolicu bansku u ime kraljevo umjestio bana.

Ban, zasjednuvši bansku stolicu, bude uz burno klicanje »Živio« sa svih strana, od četvorice narodnih zastupnika tri puta u zrak dignut. Na to nastane grmljavina topova . . .

Onda ban prozbori oveći govor u kojem obećaje, da će biti vijeran kralju i narodu komu je udo, komu pripadaju svi njegove krvi, s kojim ga veže jedna sreća, jedna sudbina i istovjetna budućnost. »Naši su pradjedovi banovali mačem u ruci, braneć narod i ognjište i stekli si neumrle lovorike — duh tadašnjega vijeka kretao se je u toj brazdi, oni su dično vršili dužnost svoju. Slava im! Godine minuše, duh vremena se promijenio, zahtjevi moralni i materijalni naroda udariše inim pravcem, pa upliv nauke, razvoj uma, sila izobraženosti zasjedne mjesto, na kom se njegda moralo vladati pustim oružjem: jedan od poroda novoga vijeka bijaše: »Građanski, narodu svomu odgovorni ban« i taj ban netom pred Vami, gospodo, položi prisegu, taj ban stoji na čelu naroda, komu je odgovoran, a taj ban dat će račun o svojim djelima pred pravednim sudištem ljubljenoga naroda svoga«.[3]

Kad je ban svršio svoj govor završi predsjednik saborsku sjednicu izručujući prije još banu »od strane sabora zastavu i buzdovan, kao znakove uzvišene banske časti i vlasti u ime naroda pozdravljajući ga u ime naroda kao pravoga zakonitoga i ustavnoga bana«. Još je predsjednik pozvao sabor da ode u prvostolnu crkvu na svečanu službu božju.[4]

U stolnoj crkvi je dočekalo bana visoko svećenstvo u velikom ornatu kod glavnoga ulaza, a muzikalni zbor zaorio je svečano intrade. Crkvena svečanost svršila je s Tedeumom i s tri salve. U svim crkvama i sinagogi bile su zahvalne službe božje. U 3 sata objed kod bana. Već u dva sata poslije podne nastavila se pučka svečanost. Na Zrinskom trgu, koji je još onda bio pusto sajmište pekao se vol i iz posebnog paviljona točilo se vino. Počela je pučka svečanost gruvanjem mužara. Onda se je vol dijelio u narod, hljebovi se davali, novac bacao i vino točilo. Uz to je svirala gradska glazba. Na veče bila je svečana predstava u kazalištu.

O trošku svečanosti poslao je 31. januara 1870. Maksim Šmidt »slavne županije zagrebačke glavni blagajnik kao zemaljski odbornik« svoj spisak, iz kojega vidimo, da je svečanost stojala 13.050 for. i to uvod 1497 for. 3 n. banderij 5198 for. 54 n., varaždinska gradska četa 1044 for. 59 n., pučka svečanost 1059 for. 20 n., kazalište 27 for. 50 n., svečanost u streljani 200 for., ples 2342 for. 13 n., tiskanice 769 for. 1 n., svakojaki troškovi 912 n. U troškovniku nalazi se i točka: Znamenja dostojanstva, ali bez troška, jer je hrv. slav. zemlja banu poklonila banski barjak sitno vezen sa zlatom i srebrom i svilom, a tako je poklonjen banu i buzdovan iz Zrinskova doba.

Zanimljivo je i to, što se je platilo Franji Krežmi slastičaru (ocu slavnoga virtuoza) za podvorbu na p l e s u :

1000 porcija sladoleda 160 for., 1000 kom. holipa 20 for., 2400 komada slastica 120 for., 100 oka limonade, oranzade i sl. 100 for., 200 čaša kave ala Glace 40 for., 115 funti svakakih slastica, šećera, čokolade, suvo fino voće 163 for., 600 šalica čaja s rumom i skorupom 120 for., 1000 komada peciva za čaj 40 for. Na tom plesu platilo se i Renneru, gostioničaru 116 for. 80 nov. za 7 akova piva i za jelo, koje su upotrebili samo glazbenici i podvornici.

U spisima nalazile se i slike banderijalca i posavskog šešira, koje priopćujem. U banderiju bilo je 120 jašioca i 5 oficira. Banderijalci bili su poimence popisani iz raznih kotara: kotara sveto-ivanskog, kot. suda zagrebačkog, sisačkog itd. Odijelo banderijalca trebalo je stoiati 20 for. 65 n. Naputak o njemu glasi: »U košulju treba 3 i pol rifa, duga mora biti 1 rif. U gaće 3 i pol rifa, za prsluk sedam osmina rifa. O šeširu se veli: »Šešir mora lijep biti. Gerersdorfer ga hoće skup sa perjanicom za 1 for. 40 n. najskuplje dostaviti«.

[2] D n e v n i k sabora troj. kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. 1868.—1870. Zagreb. str. 597 598.

[3] Dnevnik sabora 1868.—1871. str. 599.

[4] isto str. 600.

Karasu Mirku, građanu i mesaru za vola, koji je kod pučke svečanosti po gradu vođan i napokon ubit i spečen na ražnju javno na Zrinjevcu te dijeljen u narod platilo se 270 for

Na posebnoj kartici nalaze se opaske nekog odbornika, možda Šmidta, koje su zanimljive s kulturno-povjesnog gledišta: »Krčelić i Čižmek jesu si silovitim načinom odijelo uzeli«. — »Čižmek je svojevoljno trumbentašem odijelo dao«. »Što je sa škrinjama, u kojima je cvijeće bilo?« »Barjake su si gospoda svojevoljno odnijela«.

Toliko o posljednjoj instalaciji prema spisima, što ih je iz ostavštine svog prijatelja Maksimilijana Šmidta primio moj otac Đuro Deželić.

Dr. Velimir Deželić st.

METROPOLITANSKA KNJIŽNICA U ZAGREBU.

Zagrebačka katedralna crkva morala je od vremena svojega utemeljenja imati raznovrsne knjige, naravno u ono prvo doba takove, koje su bile potrebne za vršenje crkvene službe. Najstariji do danas sačuvani popis crkvenih knjiga nalazi se u inventaru katedralne riznice od konca XIV. stoljeća. (Tkalčić, Mon. Civ. Zagr. XI. 125.) Taj inventar ne ima napisa godine. Tkalčić drži, da je pisan prema koncu XIV. stoljeća, ja pako mislim, da potječe iz početka XV. stoljeća, a to zaključujem po tome, što je na str. 136. napisano, da je neki brevijar darovan prebendi sv. Kuzme i Damjana, per condam dominum Blasium custodem. (l. c.) Budući da je kustos Blaž živio još g. 1399., to ta riječ »condam« predpostavlja, da je inventar pisan poslije smrti kustosa Blaža, dakle poslije g. 1399. (Fejer, Cod. dipl. Tom. X. Vol. II. 693.). Nu svakako je taj inventar pisan prije g. 1425. kako to dokazuje bilješka na str. 144.

Početkom XV. stoljeća imala je katredalna crkva: 5 Antifonara, 6 Graduala, 6 lekcionara, 1 Sermocional, 13 Misala, 2 Pasionala i nekoliko inih liturgičkih knjiga, uz to 3 kapitularija, 6 psalterija, 9 brevijara, 2 biblije, knjigu zvanu »arhidjakoni«, više inih liturgičkih knjiga, znatan broj bogoslovskih i liječničkih knjiga, te više djela crkvenoga prava. Sve te knjige čuvale su se u riznici, koja se je nalazila u unutarnjoj sakristiji, a to je bio onaj prostor, gdje su se do g. 1600. obdržavale i kaptolske sjednice, te čuvalo crkveno odijelo, sveto posuđe i ostale dragocjenosti. Sve te predmete morao je čuvati kustos pod osobnom odgovornošću. U riznici prvostolne crkve imade više inventara od XVI. do XX. stoljeća, kojima kaptolski izaslanici predavaju inventar novo imenovanom kustosu, samo se u potonjima već ne izbrajaju crkvene knjige. No da su kustosi podjedno brigu vodili o crkvenim liturgičkim i ostalim knjigama, za to imade dosta dokaza u kaptolskom arkivu. Primjera radi navodim, da je kustos Ladislav g. 1453. iz katedralne riznice posudio čazmanskom kantoru Ivanu rukopisnu knjigu Bonifacijevih dekreta, pak je na koncu knjige pripisao: Venerabili Dno. Johanni Cantori et Canonico Ecclesie Chasmensis, sub spe restitutionis est accomodatus, feria secunda proxima ante festum beate Barbare virginis et martyris, Capitulo Ecclesie Chasmensis, Scripsi manu propria ego Ladislaus Custos Ecclesie Zagrabiensis, anno Dni. 1453.

U regestu posuđenih crkvenih predmeta, za kustodijata Mihalja de Colocia, je g. 1505. upisano, da je posuđena doktoru Andriji knjiga morala Grgura, zatim djelo Enea Silvija i knjiga privilegija zagrebačke crkve. (Tkal. Mon. Civ. Zagr. XI. 323).

Već je u najstarije vrijeme bio običaj, da su biskupi i kanonici svoje knjige, naročito liturgijske i teološke, nakon smrti ostavljali crkvi, pak imade ubilježeno konkretnih slučajeva o tome. Tako je primjerice Andrija Planckner, kanonik i katedralski arhidjakon početkom XVI. stoljeća ostavio cijelo svoje sv. pismo crkvi, a mnogi kanonici su prije i poslije njega svoje misale, brevijare i ostale knjige ostavljali crkvi. Još i danas postoji običaj, da se nakon smrti biskupa i kanonika, sve pokojnikove znanstvene knjige predavaju metropolitanskoj biblioteci, te kustos na službi izlučuje iz ostavine sve knjige toga sadržaja. Kanonik Baltazar Bedeković, pišući poznati životopis Krčelića, među ostalim je upisao: quemadmodum et libros contra statuta capituli, accademiae donavit. (Smičiklas »Annuae«, Uvod, LXV). U kaptolskim statutima od g. 1794. (str. 115.) je upisano »post mortem cujuslibet Canonici libros a defuncto relictos, prout jam usu receptum fuerat, pro erigenda Bibliotheca sincere asservari procuret, qua in re fides summa et Capituli post cujusvis mortem exacta vigilantia exigitur«.

Praksa na koju se pozivaju kaptolski statuti, osniva se prema nekim bilješkama u kaptolskom arkivu, na odredbi tridentinskoga koncila, a prema drugima na ustanovama trnavske provincijalne sinode.

U starije doba, dok je crkva posjedovala još manje knjiga, nije postojala posebna

zgrada za knjižnicu, već su se knjige čuvale u crkvenoj riznici (sacristia interior). U pravom smislu knjižnica spominje se tek koncem XVII. stoljeća, te kaptolski statuti g. 1794. (str. 112.) vele: Bibliothecae praesentis initium fecit Magnae Memoriae Episcopus Ignatius Mikulich, qui magno aere comparatis libris eruditi Walvasoris prima ejus fundamente posuit, operam suam et laborem in ponendo Aedificio et consignandis libris Capitulum laudabiliter adjunxit. Navodno bilo je tih knjiga, štono ih je biskup Mikulić od Walvasora kupio oko 10.000 svezaka, a platio je za te knjige, 3000 forinti. (P. von Radich, Joh. Weikhard Freiherr von Valvasor. 98, 245.).

U nadbiskupskom arkivu nalazi se pismo Alojzija s'na Valvazorovog, koji je neko vrijeme boravio u karlovačkom samostanu, pak u tom pismu fra Alojzije tvrdi, da je njegov otac svoju biblioteku biskupu Mikuliću poklonio spontanee pro perpetua memoria. To pismo pisao je fra Alojzije biskupu Martinu Brajkoviću, da ga čim prije zaredi (Barlé, »Katolički List«, 1894. 385.). Taj navod ne će biti istinit, jer se znade, da je Valvasor pod zadnje dane svoga života bio radi silnih dugova prisiljen sve svoje posjede i svoju knjižnicu prodati, te da je u Krškom u skrajnjoj biedi živio. Radich, Valvasor, 245.). Čini se, da je Pavao Ritter Vitezović posredovao prodaju te biblioteke.

Zgradu za metropolitansku biblioteku sagradio je biskup Aleksander barun Mikulić, koji je bio unuk glasovitoga protonotara, poslije kraljevskoga personala Tome baruna Mikulića, a sin poznatoga zločinca, Aleksandra, koji je pobjegao u Bosnu, te tamo ubijen. Aleksander Ignacij Mikulić, bio je zagrebački kanonik od g. 1671. do 1688., a od potonje godine do 1694. zagrebački biskup. Zgrada metropolitanske biblioteke bje sagrađena na zapadnom obrambenom zidu katedrale, a prostorije biblioteke bile su u prvom katu, i to velika dvorana tik biskupske palače, te je iz dvora bio direktan ulaz u knjižnicu. Do velike dvorane biblioteke, koja je bila duga 20 metara, a široka 5 i pol metara, bila je manja soba, iz koje se je ulazilo u Bakačevu kulu. U svim trim prostorijama bile su police za knjige. Ulaz u biblioteku bio je sa istočne strane, nasuprot glavnom ulazu u katedralu, malo prema sjeveru. Iz toga ulaza su vodile stube u prvi kat, pak se je došlo najprije u tijesnu bibliotekarovu sobu, a preko nje u knjižničke prostorije. Prostor, gdje su knjige bile smještene, bio je tako izrabljen, da je bilo tamo smješteno oko 450 kurentnih metara knjiga.

Na samoj zgradi je u visini prvoga kata bio na istočnoj strani Mikulićev grb. U ploči crnoga mramora umetcima crvenog mramora je u štitu jednorogi konj, sa napisom Alexander Ignatius Mikulich Praesul Zagrabiensis erexit: U kronografičkom napisu je sadržana g. 1692. (Tkalčić u »Katoličkom Listu« 1902. 518). Nakon porušenja zgrade, darovao je kaptol taj grb arheološko-historijskom muzeju u Zagrebu, gdje se još i sada nalazi.

Mikulićev nasljednik biskup Stjepan Želiščević (1694.—1703.), izdao je 5. VII. 1695. povelju, kojom uređuje pitanje uzdržavanja zgrade metropolitanske biblioteke, namještenje bibliotekara, ustanove o porabi knjiga itd. Ta se povelja nalazi u kaptolskim statutima g. 1794. (str. 112.). Nisam našao podatka, da li je umah nakon izdanja gornje povelje izabran bibliotekar, nu u kaptolskom arkivu nalazi se konstitucija od g. 1704. gdje se veli da je pomoćnik u ispovjedanju imenovan kanonik Grgur Paravigić, koji uz plaću 60 renskih forinti mora obavljati i bibliotekarsku službu u metrolitanskoj biblioteci, te svakoga tjedna jedan dan dva sata prije, i dva poslije podne biti u knjižnici, da se svećenici i redovnici mogu služiti knjigama, dočim je kanonicima dužan u svako doba knjižnicu otvoriti. (Act. Cap. ant. fasc. 109. pag. 20). G. 1735. spominje se kanonik Gjuro Marčelević kao bibliotekar metropolitanske knjižnice sa plaćom od 60 forinti. Poslije Marčelevića, koji je umro g. 1741. dulje se vremena ne zna ni za jednoga knjižničara, sve do vremena biskupovanja Vrhovčeva. Za biskupa Vrhovca upisao je Stjepan Ledinski izbrajajući biskupova djela u Memorijalu, 1805. a Januario usque Martium occupatio in coordinanda Bibliotheca. Veliki biskup Vrhovac, koji je na sve poslove, ne samo crkvene nego i na kulturne mislio, te za sve vremena našao, veoma je mnogo činio za metropolitansku biblioteku i biskupski arkiv. Neki Josip Nikola Kovačić (Sengviciensis), slobodnih znanosti i filosofije doktor, za biskupovanja je Vrhovčeva oko g. 1815. uređivao biskupski arkiv i metropolitansku knjižnicu. Kovačević je napisao spis pod naslovom »Memoria solemnis restaurationis Archivi Episcopatus Zagrabiensis«, te među ostalim veli u toj memoriji, da je otac biskupa Vrhovca, Aleksij Josip Vrhovac vojnički časnik, kupio biblioteku i slike (bakro- i drvoreze), od obitelji Ivana Weikharda Valvasora. Ma da je taj nazor Kovačićev skroz neispravan, to je ipak stalno, da je Vrhovac mnogo brige posvećivao metropolitanskoj biblioteci, te su svi solidno načinjeni stalci knjiga njegovo djelo. Za biskupa Vrhovca bio je bibliotekarom metropolitanske biblioteke Stjepan Ledinski, potonji zagrebački kanonik od g. 1844. do 1859., koji je veoma savjesno vršio tu službu, sastavio protokole knjiga, koji su do najnovijega vremena bili u porabi sve do g. 1906. Kada je Ledinski napustio službu bibliotekara, sastavio je statut za bibliotekara i formulu prisege, te je g. 1846. izabran bibliotekarom svećenik Gjuro Molnar, sa plaćom 400 forinti. (Kapt. zap. g. 1846. br. 59.).

Nije mi poznat potpuni redoslijed potonjih bibliotekara i vrijeme njihovog službovanja. Žalibože nije se u posljednje doba skoro ništa radilo, knjige predane metropolitanskoj biblioteci nisu smještene na police, niti upisivane u protokole, niti signirane te pečatom metrolitanske biblioteke providjene, već su ležale na podovima knjižnice, a ako se komu posuđivalo, to ih dotičnici nisu vraćali, te ima još i danas certifikata, od davno već umrlih ljudi, od kojih se naravno ne mogu posuđene knjige natrag dobiti. Znatan dio rijetkih knjiga nalazi se kod jugoslavenske akademije u svrhu sastava ademijskog rječnika.

G. 1906. za banovanja Teodora grofa Pejačevića, a načelnikovanja dr. Milana Amruša u Zagrebu, naložila je vlada i gradsko poglavarstvo, da se zgrada metropolitanske biblioteka mora srušiti, »jer da je pogibeljna za pod njom prolazeće u crkvu općinstvo«. Istina je, da je bilo nešto pukotina na zgradi biblioteke, ali tu štetu bi se sa malim troškom moglo popraviti, a sama Bakačeva kula i zapadni dijelovi biblioteke, koji su na sredovječnim zidovima bili do 2 metra debeli, mogli bi još vijekovima odolijevati zubu vremena. Pošto su nadbiskup dr. Posilović, ili bolje rečeno, njegovi doglavnici skloni bili ideji uklonjenja Bakačeve kule i zapadnoga tvrđavnoga zida crkve, to bje zaključeno sredinom g. 1906. da se zgrada biblioteke sa obrambenim zidom sa zapadne strane crkve sruši. U tu je svrhu bilo potrebno knjige iz knjižnice prenijeti u druge prostorije, a taj posao povjerio je kaptol novo imenovanom kanoniku, stenjevačkom župniku Ivančanu, koji je još prije nego li je počeo rezidirati, u kolovozu i rujnu g. 1906. iz Stenjevca svaki dan dolazio u Zagreb, te rukovodio prenos knjiga u kuriju br. 28. Prenašali su knjige kažnjenici sudbenoga stola uz pomoć stolarskih radnika, koji su stalke u biblioteci rastavljali, te u kuriji br. 28 opet namještali, da se knjige u nje mogu smjestiti. Sav prenos knjiga razlaganja te ponovno smještenje u na novo namještenje stalke, stojalo je oko 800 for., dočim je rušenje Bakačeve kule i obrambenoga zapadnoga zida stojalo također oko 800 for., a sav kamen bio je vlasništvo poduzetnika, koji je kamen prodao za utvrđivanje savske obale!

Metropolitanska biblioteka brojila je oko 50.000 svezaka, a sve te knjige smještene su u osam soba kurije br. 28, pak je privremenim bibliotekarom namješten gimnazijalni kateheta dr. Dragutin Peček, koji je pod nadzorom kanonika dr. Ljudevita Ivančana pravio od g. 1907. do 1913. popis svih knjiga metropolitanske biblioteke, tako zvani »Zettelkatalog« i inventarne protokole knjiga, a kanonik Ivančan je u nekoliko svezaka popisao i opisao slike Valvasorove zbirke, koje se prije uopće nisu nalazile ni u kojem protokolu, a nisu imale niti pečata metropolitanske biblioteke niti ikakove signature. (Valvasorova zbirka nalazi se sada u Grafičkoj Zbirci Kr. sveučilišne knjižnice u Zagrebu).

Pošto je metropolitanska knjižnica bila tek provizorno smještena u kuriji br. 28, te tamo bila izložena pogibelji požara, jer se je nalazila u blizini kaptolskog sjenika u kuriji vijećnice, pak se je u kuriji br. 28 već g. 1913. i dimnjak upalio, ali je srećom pravodobno veći požar zapriječen, a nije bilo raspoloživog novca, da se novu bibiloteku sagradi, to je kaptol u dogovoru sa nadbiskupom, a uz dozvolu sv. stolice sklopio sa kr. zem. vladom 23. V. 1914. ugovor, glasom kojega se knjige metropolitanske biblioteke i kaptolski arkiv, naročito locus credibilis i privatni kaptolski arkiv od g. 1181. do 1800., za vrijeme od 50 godina smješta u kr. sveučilišnu knjižnicu, što je g. 1916. provedeno.

Dr. Ljudevit Ivančan.

Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu. Knin-Split 1925. str. 20.

Već sedam godina nastoji uprava Hrvatskog starinarskog društva da obnovi funkcijoniranje no s malo odziva kod vlade i publike. Još se uvijek nerazmjerno previše favorizira u budgetima tuđu arheologiju, a zapostavlja izravno Knin, ali i samo općinstvo ne haje, da se organizuje u članove i podružnice kninskoga starinarskog društva. Uprava društva na ustuk tomu izdala je u povodu jubilarne proslave tisuć-godišnjice hrvatskog kraljevstva jednu

107. Roma Victrix u Čitluku.

broširu s informacijama i ilustracijama, da bi privukla pažnju i interesovanje svih hrvatskih i ostalih jugoslovjenskih društvenih slojeva.

Veoma su zanimljive reminiscencije o priznanjima, koje je za svoje intencije i za svoj stvarni rad u prijašnje vrijeme primao društveni predsjednik mnogozaslužni o. fra. Lujo Marun sa svojim drugovima. To je negdašnji i sadašnji odziv vlastita naroda, spontan, nenapraljen od bilo čije asistencije, bez fraza i prazne pompe naručenih talambasa. Mnogi prvaci nauke zauzeše se u posljednje godine za preporod društva, dajući tim samomu radu društvene uprave prvoklasno priznanje i svjedočanstvo.

A među interesantnim izborom reprodukcija bogatoga slikovnog materijala u kninskom muzeju, dakako da je namjerice i alegorijski i u ovoj knjižici izabrana i priopćena jedna »plohorezba« iz Čitluka kod Sinja, gdje je bio rimski grad Colonia Claudia Aequum. Relief predstavlja Viktoriju (Pobjedu), i to je Roma Victrix (Pobjednički Rim), i maljušnog naopako vezanog Dalmatinca, a relief je bio uzidan nad glavnim gradskim vratima kao memento. S pravom i žalošću može kninsko društvo da ukaže na rječite svoje nedaće i zapostavljanje hrvatske arheologije, koja prima samo mrvice. Društvo se ponadalo, da će milenijsko oduševljenje naroda i za nj uroditi izvjesnom korišću, pa je apelovalo na simpatije novinstva i sadašnjih studentskih naraštaja. Posljednja slika predstavlja fasadu sadašnje muzejske zgrade u Kninu (isp. u »Narodnoj Starini« II. sliku na str. 93.), koja je već ruševna, izložena pogibelji požara, no društvo je u neprilici da predusretne.

»Narodna Starina« misli prema svim dosadašnjim rezultatima, da problem kninskog muzeja treba konačno povezati sa problemom centralnog, specijalnog hrvatskog kulturno-historijskog muzeja u Zagrebu. Prema svemu se vidi, da drugog rješenja ne će biti, a za nauku od danas i ne može biti.

Jos. M-ć.

*

Dr. Viktor Novak, Franjo Račkiu govorima i raspravama, Zagreb 1925., str. 262. — Franjo Rački, naš veliki istorik i uz Štrosmajera najveći ideolog jugoslovenstva, premalo je poznat našoj širokoj publici. Krivnja zbog toga leži u naukovnoj osnovi naših škola, gdje se uvrežio rđavi i to vrlo rđavi običaj, da se učenicima kao velikani prikazuju samo pesnici, romansijeri i noveliste, a o drugim se narodnim velikanima prosto ne govori tako da naši mladići vide najveće ljude često u prostim stihotvorcima, više puta čak ljudima ispod prosečnoga ili moralno nimalo pogodnima da se u njih omladina ugleda. Tako omladinac uči biografiju kojeg malog stihotvorca, zbog koje može čak i da opetuje razred, a ne uči one svetle biografije velikih naučnika, velikih tehničara, izumitelja i portretista. A nema sumnje da su upravo ovi, a ne samo pesnici, živeli životom dostojnim nasledovanja.

Tako je i Rački kao i mnogi drugi bio osuđen, da ga mlađe generacije zaborave, da ne upoznadu njegovog velikog rada, nastojanja i pregnuća na naučnom političkom i kulturnom polju. On je radio, mnogo uspeo da postigne, i onda — bio skoro zaboravljen.

Dužan sam da istaknem da je velika zasluga Viktora Novaka, koji je našao načina da popularište Račkoga i njegove ideje, na način najzgodniji, kako se to može učiniti. On je — kao što je nedavno Dr. Milan Prelog prikazao Štrosmajera (Dr. Milan Prelog, prof. univ., Strossmayerova čitanka, Zagreb 1924., Narodna Knjižnica, sv. 100) prikazao sada Račkoga u izvatcima iz njegovih govora, članaka, pisama, rasprava i knjiga. Na taj način prikazan, izlazi pred čitaoca Rački u punom svetlu, onakav, kakova treba da ga naš narod poznaje.

Sa mnogo ukusa, a s punim poznavanjem Račkovih dela izneo je Viktor Novak ono karakteristično iz njih, što je dovoljno da nam prikaže tog našeg velikana: kao najvećeg ideologa jugoslovenstva, kao potpuno izrađenog karaktera, kao naučnika, koji ne odstupajući nikad od najčišće nauke znade da tu nauku primeni izgradnji svojih visokih ideala. Tim izvadcima dodao je Viktor Novak kratku, ali sočnu studiju o Račkome.

Prvi je članak »Životni program Račkoga u čuvenim člancima »Jugoslovjenstvo«. Treba samo citirati prve reči tih članaka, koji su izašli u »Pozoru« 1860 god., u br. 27, 28 i 29, da se vidi Račkovo naziranje. »Ovim čarobnim imenom (Jugoslovjen), — pisao je Rački, — kao što se prije nekoliko godina Ilirstvom, ushititi i uznest će se mnogi Hrvat. On će na prvi mah pomisliti na tu veliku granu naroda Slovjenskoga, — ili bolje plemena slovjenskoga, jer se dosad Slovjenstvo nikad ne pokaza u povijesti kao jedan narod, koji živi u lijepim i prostranim zemljama među Jadranskim i Crnim morem, od Soče do Marice«.

Koliko li se od ideja što ih je Rački u tim člancima izneo već dosad provelo! Neke će se postepene provesti i Račkova će želja biti ispunjena.

Drugi je članak u zbirci »Račkove jugoslovenske ideje u njegovom saborskom govoru od 22. VI. 1861.« Samo jednu rečenicu ćemo iz njih ovde navesti. »Naš ugovor (s Magjarima) — rekao je Rački — ima se navlaš na to obazrieti, da smo Jugoslovjeni, da nam je bolja budućnost samo u Jugoslovjenstvu«.

Račkovo shvaćanje narodnog jedinstva lepo se vidi iz trećeg članka »Rački objašnjava zašto nije došlo među južnim Slovenima do zajedinstva, napose u XI. stoljeću«, a onda opet u sledećem članku u Račkovoj besjedi na svečanoj sjednici Jug. Akademije od 25. VI. 1876. Tu on državu Nemanjića naziva istočna polovica našega dvoimenoga naroda.

Članak »Račkovi pogledi na duševnu zajednicu južnih Slovena kroz prizmu događaja na Balkanu sedamdesetih godina, i o zadatku zapada prema istoku« pokazuje Račkoga kao čistog Jugoslovena.

Još ćemo spomenuti članak »Kako Rački kao katolik gleda na pravoslavne Srbe pod Turcima i kave savjete daje katolicima«. »Jugoslovjeni — kaže tu Rački — prenuvši se iz dugoga sna ćute čarobnu moć ovoga novoga kretala u stroju europejskih država (narodnosti), oni napokon osjetiše solidarnost interesa u svakom pokretu, koji se tiče njihove budućnosti. Svaki top, ispaljen u Beogradu, Sarajevu ili Cetinju, na Drini, Bosni ili Morači odziva se kod Jadranskoga mora, na Vardaru, Marici, Savi i Kupi i Dravi«.

U članku »Rački o Hrvatima i Srbima u istočnom pitanju«, koji je izvadak iz Račkova članka u »Pozoru« od 18. IX. 1862. nalaze se i ove značajne reči Račkoga: »Kao Hrvat korist naroda hrvatskoga ne razdvajam od koristi naroda srpskoga, jer sam uvjeren, da što je jednomu korisno drugome ne može biti na štetu«.

Za članak »Rački o Hrvatima i Srbima kao jednom narodu sa dva imena« upotrebio je Viktor Novak pismo Račkoga St. Novakoviću od 17. III. 1877. god., članak Račkov u »Pozoru« od 18. IX. 1862. g. Račkove »Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dinastije i njegov članak u »Pozoru« od 12. VI. 1861. g. »Ja smatram — kaže o tom Rački — Hrvate i Srbe za dva plemena jednog istog naroda razdvojene samo povješću«.

Na taj način u devedeset članaka mogao je Viktor Novak da nam samim Račkim Račkoga prikaže. On je u punoj meri uspeo. To što je više puta opetovano iste Račkove reči, a u raznim člancima dobro je, jer je svaki članak posebna celina i na taj je način omogućeno čitaocu, da se o izvesnom naziranju Račkoga uputi iz pojedinog članka a da ne lista cele knjige.

Knjiga će dobro doći svakome, od učenika osnovne škole do nastavnika istorije, jer su u njoj štampani izvatci iz članaka koji su široj publici, koja žive daleko od velikih biblioteka, teško pristupačni. Ima tu izvadaka iz Račkovih članaka, govora i rasprava, koji su štampani bili u »Narodnim Novinama« još 1859. god. ili »Pozoru« 1860., 1861., 1862., 1884., pa u »Radovima« Jug. Akademije od 1867., dalje, u sisačkom »Zatočniku« iz 1870., u »Obzoru« 1881., u »Vijencu« 1877. g. i dr. To su kako spomenusmo knjige i listovi, do kojih je teško doći. Zbog toga će ova zbirka odlomaka iz Rač-

kovih djela, članaka, i govora, dobro doći svakome, ko hoće da o Račkovom naziranju nešto dozna, a u prvom redu omladini da se na Račkovim idejama ogreje.

Dr. Grga Novak.

*

Zbirka jugoslavenskih ornamenata. I. Svezak. Izdanje Etnografskog Muzeja u Zagrebu: 1925.

Mnogi stranci, koji su prolazili kroz našu zemlju, i imali prilike da dođu u dodir sa našim narodom, primetili su da se kod nas nalazi neiscrpno blago. Ono se vidi, pored ostaloga, i u našoj narodnoj tekstilnoj radinosti. Bogati smo i obilujemo raznovrsnim uzorcima vezenih košulja, marama, peškira, učkura, čaršava, divno izatkanih pregača, ćilimova, ćilimaca, torbi, bisaga, pletenih i vezenih čarapa, tkanica, različnih vezenih haljetaka kako muških tako i ženskih, raznog drvoreza i t. d. Stranci su kupovali naše narodne uzorke i odnosili ih u svoje domovine, ne samo kao uspomenu, već su ih neki korisno primenjivali u modernoj tekstilnoj industriji. Na žalost takvi uzorci nisu svetu prikazivani kao jugoslovenski, već kao orijentalski, turski ili kao moderni motivi industrijalaca. Velika Francuska litografska radionica Th. De Dillmont u Mühlhausenu (Elsas-Francuska) prikuplja ornamente iz različnih država, koje u sveskama, lepo uređenim i umetnički kolorisanim prodaje. Sveske su štampane sa malim tekstom u različnim jezicima. Tako je izrađena i jedna sveska jugoslovenskih ornamenata, a za njenu izradu služilo se uzorcima Etnografskog muzeja u Beogradu.

Sad je uprava Etnografskog muzeja u Zagrebu (u nakladi »Naklade školskih knjiga i tiskanica« u Zagrebu) dala tu nedavno 1. svezak »Zbirke jugoslavenskih ornamenata«. Svezak sadrži 4 table kvartformata sa 15 raznih kolorisanih uzoraka i to: Peča iz okolice Siska, Hercegovačkih marama, Vezovi sa ženskih košulja iz okolice Banjaluke i Bitolja. Tehnička izrada je ovoj svesci pohvalna a izbor motiva odličan i veran svojim originalima. Urednik ove edicije je muzejski upravnik g. Vladimir Tkalčić. Radi upoznavanja stranog sveta prikazanim uzorcima tekst je opisan sem na hrvatsko-srpskom još i na francuskom, engleskom, nemačkom i italijanskom jeziku. Objavljivanje ovakovih publikacija za pohvalu je, i korisne su, jer se samo na taj način mogu stranci upoznati sa našim jugoslavenskim uzorcima. Na taj način neće više biti zablude, da se jugoslavenskih ornamenti prikazuju svetu kao orijentalski, turski ili balkanski.

Nadležni će, bez sumnje, potpomoći muzeje i staviti im na raspoloženje dovoljno materijalnih sredstava, kako bi se započeti rad oko publikacije jugoslavenskih ornamenata mogao produžiti, i pored tekstilnih uzoraka prikazivati i narodni drvorez, kompletna odela, nakit, i t. d.* Pregaocu i Bog pomaže.

Nikola Zega.

*

Monumenta diplomatica I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije. Chartes de l'époque de la dynastie nationale croate. Priredio Josip Nagy. Izdao Odbor za izdavanje knjige Znameniti i Zaslužni Hrvati. Zagreb 1925. — Ovo nekoliko redaka, koje, na poziv uredništva »Narodne Starine«, namijenjujem prvom svesku svojih »Monumenta diplomatica«, nijesu nikakvo opravdanje o manjkavostima ovog mog rada, a još manje neka potpuna autokritika. Spomenut ću samo nekoje momente, koji su me potaknuli, da se latim posla oko izdanja naših isprava u faksimilima, momente, koji su mogli da nađu svoje mjesto i u predgovoru, kad bi taj predgovor bio opširniji, a koji će se možda spomenuti u zadnjem svesku, ako mi uspije, da izdam još jedno desetak ovakovih svezaka i da u zadnjem obradim potpuno našu ispravu sa gledišta paleografskog i diplomatičkog i da istaknem sve one momente, koji su potrebni za pravilnu interpretaciju ove vrste pisanih spomenika.

Najprije dvije riječi o samom naslovu. Zašto »Monumenta diplomatica« a ne »Monumenta palaeographica«? Odgovor na to dao sam, barem donekle, u jednom drugom svom radu, koji sada izlazi iz štampe, t. j. na str. 23. i 24. svog »Nacrta latinske paleografije« (Arhivalna biblioteka. Izdaje Ravnateljstvo kr. državnog arhiva u Zagrebu). Tu sam rekao: »Kako su naši radovi na polju paleografije tek u zametku, svaki napredak ove nauke treba da korača u duhu internacionalne literature. Po mom mnijenju najprije bi trebalo, po primjeru spomenutog Delisleovog Cabinet des manuscrits izraditi što moguće tačniji popis i opis rukopisa, koji se čuvaju u našim arhivima, knjižnicama i ostalim zavodima«. Ja smatram, da bi jedno izdanje ne samo diplomatičkih nego i paleografskih spomenika uopće bilo još preuranjeno, jer

* Uredništvo »Narodne Starine« žali što ravnateljstvo Etnografskog Muzeja u Zagrebu nije ustupilo našem časopisu ni jedan kliše na reprodukciju a željeli smo, da se čitatelji »Narodne Starine« zorno uvjere o značajnosti i ljepoti ovoga podhvata. Uprava muzeja nije naime vlasnica klišeja, nego Naklada školskih knjiga u Zagrebu!

danas nije lako stvoriti jedinstvenu sliku o pisanim spomenicima na slovenskom jugu i tačno odrediti, koji su spomenici po svojoj provenijenciji naši a koji tuđi. Sabirući materijal za drugu knjigu »Arhivalne biblioteke«, u kojoj bi se imao obraditi život latinskog pisma na južnoslovenskom području, uvjerio sam se, da treba svladati mnoge poteškoće. Ako budemo htjeli, da ih zaista svladamo, trebaće nam provesti u život neku barem donekle temeljitu organizaciju paleografsko-diplomatičkog rada, a to mislim ne će ići sve dotle, dok se ne započme s arhivalnom organizacijom u duhu moderne arhivistike.

S ispravama je nešto drukčije. Znamo, da se je njima već odavna poklonilo dosta pažnje i ako više sa historijskog nego sa diplomatičko-paleografskog stanovišta. Njima su se pozabavili već Ivan Lucius i Daniele Farlati. Njihova djela De regno Dalmatiae et Croatiae i Illyricum sacrum dala su prvu bazu, da se, od doba Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, mogla tako lijepo razviti naša moderna historijografija. Došao je neumorni Franjo Rački, da na uzoran način rasvijetli doba narodnih hrvatskih vladara i da izda isprave u svojim Documenta historiae chroatiae periodum antiquam illustrantia (1877.) u takovoj opremi, da zadovoljava još i danas diplomatičkim načelima. Došao je napokon i Šmičiklasov Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, prirodan nastavak Račkijevih Documenta. Imamo na drugoj strani Kukuljevićeva Acta croatica i Miklošićeva Monumenta serbica (1858.), a da ne spominjem kasnija izdanja i dopunjke na području isprava, pisanih glagolskim i ćirilskim pismom. Može se dakle lako stvoriti pregled naših isprava i dati jednu zbirku faksimila, koja će pomoći i upotrebi spomenutih velikih djela.

Kao zadnji moment, koji me je primaknuo ispravama napokon je moje zvanje arhivalnog činovnika. Rad u tuđim arhivima uputio me je na to, kako treba ne samo čuvati i restaurirati isprave nego i izdavati i na što treba naročito paziti, kad se izdavaju faksimili. Ovi ne smiju da u neku ruku potisnu u pozadinu velike zbirke, nego da pomognu njihovoj upotrebi, naročito u onim slučajevima, kad u diplomatičkim zbornicima nema priloga u faksimilima. Kod ovakovog se posla ne smije zaboraviti na pravu bit savremene diplomatike. Mjesto da o tome poduže razlažem spomenut ću samo jednu rečenicu iz knjige Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien od dra. Riharda Heubergera (A. Meister, Grundriss der Geschichtswissenschaft I/2a. 1921. str. 4.): »Heute stehen nicht nur die Fragen nach der Echtheit, wie in den Tagen Mabillons, und jene nach der Entstehung der Urkunden, wie zur Zeit Sickels und Fickers, im Vordergrund, sondern die Forschung gilt der Gesamtentwicklung des Urkundenwesens im Rahmen von Erdräumen und Zeitaltern, dem Verhältnis von Form und Inhalt der Urkunden und all den reichen Beziehungen derselben zu Recht, Schrifttum, zum geistigen und materiellen Leben ihrer Zeit«. Sva su naša ranija izdanja isprava namijenjena u prvom redu historijskim potrebama; sad dolazi i vrijeme, kad treba uvažiti i pravne i filološke i uopće kulturne. Izdanje isprava u faksimilima s izričito diplomatičkog stanovišta moći će barem donekle da tome posluži.

Mislim, da ne trebam pobliže razlagati, zašto se prvi svezak mojih Monumenta diplomatica podudara s prvim razdobljem hrvatske povijesti. Na jednoj je strani jubilarna godina 1925., koja u nama pobuđuje želju da nešto pobliže zavirimo u strukturu onih isprava, na kojima se temelje mnogi, kadšto i važni, historijski problemi. Na drugoj je pak to, što se malo poslije godine 1102., oko polovice XII. stoljeća, završuje razdoblje dalmatinsko-hrvatske isprave, da onda nadođu drugi tipovi zaokruženog oblika. U ovo najstarije doba ima kud i kamo više fluktuacije nego kasnije. Tu su veoma važne pojave — spomenimo samo tragove rimske isprave na našem području — koje mogu da ispune i jedno poglavlje općenite diplomatike. Danas, kad su se barem donekle uzdrmali temelji nazorima o rimskoj i germanskoj ispravi, kad i grčko-rimska isprava dolazi do svoje riječi, kad u općenitu diplomatiku ulazi i bizantinska, otvara se put i rimsko-slovjenskoj i bizantinsko-slovjenskoj. To je u glavnome razlog da sam svoje izdanje udesio tako, da bude pristupačno i internacionalnoj nauci, pa uvod ili bolje općenit pregled razvoja dalmatinsko-hrvatske isprave napisao ne samo na hrvatskom nego i na francuskom jeziku, i na svakoj tablici označio broj, pod kojim se dotična isprava nalazi u Račkovom izdanju, gdje ima vrlo dragocjenih opazaka. Mislim, da nije imalo smisla prenašati ove opaske i u izdanje faksimila, koje će ga svatko najbolje upotrebljavati paralelno s Račkijevim.

U prvom se svesku nalaze skoro sve isprave, koje potječu iz doba hrvatske narodne dinastije, a sačuvane su u takovoj opremi, da je ta njihova oprema ili originalna ili da je barem originalnoj vrlo blizu. Među njima su sa diplomatičkog gledišta

najzanimljivije isprave izdane u korist samostana sv. Krševana u Zadru. Kopijalna knjiga ovog samostana je jedan od najdragocjenijih diplomatičko-paleografskih spomenika našeg područja. Isprave, koje se nalaze i u ovoj kopijalnoj knjizi i u samostalnim pisanim sastavcima mogu da budu ili prve izradbe isprava, koje su kasnije, u boljoj opremi, ušle u spomenutu kopijalnu knjigu, ili prepisi samostalnih komada ili čak prepisi iz kopijalne knjige. To se vidi po ispravama na tab. IX. i XVI. Izdanje ove kopijalne knjige u faksimilima bilo bi vrlo potrebito; samo je pitanje, hoće li se moći izraditi, kad se pronose glasovi, da je ona nestala.

Hrvatski prevod isprava izrađen je po naročitoj želji izdavača, koji hoće da knjiga bude pristupačna svima onima, kojima je stalo do naših starih pisanih spomenika. Za mene je to bio vrlo nezahvalan posao, jer prevodi, uopće, rijetko kada koga zadovoljavaju, a prevodi isprava skoro nikada. Oni, koji budu ispravljali moj prevod, dat će koji prilog našoj diplomatičkoj terminologiji, a mislim, da sam i ja tome doprinio po koje zrnce.

Misao, da se latim posla oko ovakovog izdanja, sazrela je u meni u proljeću god. 1914. Ljeti te godine pošao sam najprije na mjesec dana u Veneciju, gdje sam proučavao mletačke isprave. U Zadru sam imao u rukama svaki komad, koji se javlja u ovom svesku, ali fotografije nijesam odmah dao izraditi. Nedavno mi je kod tog posla pomogao čuvar zadarskog arheološkog muzeja g. Josip Bersa, kome za tu pomoć dugujem veliku hvalu. On je dao izraditi negative, koje su sada vlasništvo kr. državnog arhiva u Zagrebu. Ravnateljstvo ovog ureda dozvolilo mi je, da se njima poslužim za ovo izdanje i stavilo na raspolaganje svoje isprave.

Ovoliko smatram da sam imao ja da rečem, a drugo prepuštam stručnoj kritici, koja zna kako treba prosuđivati ovakova izdanja.

J. Nagy.

*

Stari i novi Zagreb. Historičke i kulturno-historičke crtice o Zagrebu.

Pod tim natpisom izdaju »Braća hrvatskoga zmaja«, kao sv. XXXIX. svoje »Biblioteke«, a pod uredništvom Emilija Laszowskoga, djelo, kojim i oni prinose kamičak u spomen proslave tisuć-godišnjice hrvatskoga kraljevstva. Imade (čitamo u »Pristupu«) mnogo radnja o Zagrebu, koje su zasebno tiskane, no mnogo i mnogo toga razasuto je po različnim listovima i novinama, pa je štošta gotovo nepristupačno, a mnogo je i zaboravljeno. Da se saberu ta »disiecta membra«, izdavači su odlučili rastepene članke skupiti, popuniti i uz mnoge nove na svijetlo izdati, nastojeći da i veće znanstvene radove u izvacima u tom djelu populariziraju. Namjena je djela dakle popularna, ali uredništvo ističe, da su članci ipak kritički napisani uz naznaku vrelâ, tako da će ovo djelo biti riznica za takav rad.

Djelo je određeno da izađe u više svezaka. Pojedini svesci izdavaju se u snopićima od po dva arka u obliku 8°. Deset snopića (dvadeset araka) sačinjavaju jedan svezak. Dosad je izišlo pet snopića prvoga sveska. Kako je prirodno, djelo je ukrašeno i mnogim slikama.

Iz obilatoga i vrlo raznovrsnoga sadržaja dosad izišlih snopića, iznosimo ove neke oveće radnje:

»Plemićeva kuća u Zagrebu.« Nekrolog porušenoj kući na Dolcu br. 2. (str. 22.—32.) Napisao E. Laszowski. Članak objašnjava pet slika. Pisac, razloživši historijat kuće, gorko se tuži, da je i taj vrlo zanimljivi spomenik staroga Zagreba, usprkos velikom otporu prijatelja starine, morao biti žrtvovan »regulaciji« grada. Slike su dobro uspjele.

»Opatice sv. Klare ili Klarise u Zagrebu« (1646.—1782.). Str. 61.—65. Vrlo zanimljiv članak Vjekoslava Klaića o tom našem ženskom redu, u koji su od veće česti ulazile kćeri naših najodličnijih aristokratskih porodica, no koji je ipak vrlo brižno čuvao i gajio hrvatski govor u svome samostanu.

Zanimljiv je i jedan stariji, no sad već zaboravljeni članak Đure Deželića pod natpisom »Uspomene na Ivana Tkalčića i Novu Ves« (str. 75.—90.), koji uskrsava uspomenu na karakterističku ličnost našega vrijednoga »zagrebačkog« historika.

Lijepim je slikama popraćen člančić »Umjetnik Franjo Robba i njegova djela u crkvi sv. Katarine u Zagrebu« (str. 90.—93.) — izvadak iz jedne radnje Hoffillerove štampane u »Vjesniku hrv. arheol. društva« (XIV.). Oveći su članci još: »Sjedinjenje zagrebačkih hrvatskih kulturnih društava g. 1848.—1853.« (str. 141.—150.), koji valjada također potječe iz pera urednikova, pa članak o »Postanku Jugoslavenske akademije u Zagrebu« (str. 129.—136.) od dra. Rudolfa Horvata. Manjih članaka ima sva sila, tako da ih ne možemo sve ovdje napomenuti. Pisci su, pored već pomenutih: dr. Josip Nagy, dr. Ivan Bojničić, dr. Velimir Deželić, Antonija Kassowitz Cvijić, dr. Antun Goglia i Ivan Kukuljević, ali najviše članaka ima od marljivoga urednika. Nema sumnje, da će lektira tih članaka svakom ljubitelju Zagreba biti vrlo ugodna, no i historik će rado posezati za tom knjigom »Braće.« Ako bismo ičemu prigovorili, prigovorili bismo tome, da članci nijesu nekim stalnim radom (najbolji bi valjada bio kronološki) poređani. Ili je možda navlaš odabran takav nesustavni poredaj?

Vl. D.

*

Saznajemo iz dnevne štampe u bezbroj prikaza i recenzija, da su povodom milenijske proslave hrvatskoga kraljevstva izišla aktualna izdanja kao: Ferdo Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara; zatim: Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.—1925., nadalje mapa crteža s historijskim uvodom: Vladimir Kirin, Stari Zagreb. »Narodna Starina«, momentano jedini naš stručni časopis, bio bi se po svom programu i dužnosti osvrnuo na ova djela, da su uredništvu bila na raspoloženju sredstva za naručbu, jer auktori, urednici i nakladnici ne poslaše nam kao stručnom listu ni jedan primjerak na prikaz, koji zasad izostaje.

BILJEŠKE

* Ministar prosvjete g. Stjepan Radić zainteresovao se prema referatu g. dra. Nikole Andrića, pomoćnika ministra prosvjete, za ovaj milenijski broj »Narodne Starine« pomogavši je materijalno, te je ovako posebni, zagrebački broj »Narodne Starine« (kao 10. sv. časopisa) moglo uredništvo izdati povodom kulturno-historijske izložbe grada Zagreba na poziv njezina odbora, a naročito nastojanjem generalnog tajnika g. Ljube Babića. Odziv gradonačelnika Zagreba g. arch. Heinzela bio je također pozitivan. U njega i u drugih predstavnika grada Zagreba bilo je najpripravnije susretljivosti za materijalnu pripomoć ovomu izdanju, te je ovaj almanah prošlosti hrvatske metropole u dane milenijske proslave a povodom kulturno-historijske izložbe i sam po sebi vidan spomenik ne samo pukoga patrijotskog pijeteta, nego istančane i proćućene kulture naših sadašnjih naraštaja, kako će to za kontinuitet historije ocijeniti i sama budućnost.

* Tajnik kr. državnog arhiva u Zagrebu, g. dr. Josip Nagy napisao je u »Obzoru« (LXVI. 244) članak pod naslovom: »Tisućgodišnjica hrvatskoga kraljevstva i naši arhivi«. Prenašamo ovaj članak u cijelosti, da se u našim stručnim krugovima započne stvarna diskusija o tom problemu t. j. da se sada poslije općenitog izlaganja piščeva iznesu pravi uzroci zastoju, prave zapreke, ne samo u dotiranju sa strane vlada, već da se istaknu i razlozi zbog kojih je danas, prema potrebi, nemoguće potpuno eksploatisati domaće arhive u naučne svrhe i nečinovnicima — naučnim radnicima, i zašto u sveučilišnim centrima arhivi ne kolaboriraju s univerzitetima...

»Jedan tako važan politički momenat, kakav je preobraženje Hrvatske Kneževine u Kraljevinu, treba da odjekne ne samo u granicama onog naroda i one zemlje, gdje se to dogodilo, nego da bude i događajem od internacionalnog značenja. Kad mi dan danas slavimo hiljadu-godišnjicu postanka Hrvatskog Kraljevstva, treba da toj proslavi damo barem donekle neka obilježja, koja će odjeknuti i preko granica našeg naroda i naše države. Nekad su neki i domaći i tuđi historičari rado isticali, da je Hrvatska Kneževina bila prva, koja se na tlu habsburške monarhije pretvorila u Kraljevinu. Do tog habsburškog tla, budimo iskreni, nije nam — osim nekih iznimaka — nikada bilo mnogo stalo, a danas nije ni najmanje. Ali danas treba da nam bude stalo do toga, da naša proslava ne ostane nezapažena ni u internacionalnom životu. Sjetimo se samo milenijske proslave u Magjarskoj. Koliko se tada pisalo knjiga, brošura i članaka po novinama i časopisima skoro čitavog svijeta o Magjarima, ugarskoj zemlji, državi, povijesti, književnosti, kulturi itd. — Mnogo je toga niklo s proslavom i s njom i nestalo. Ali je koješta zadržalo svoje značenje sve do danas i postalo u neku ruku internacionalnim dobrom. Takva šta treba svakako da i mi damo. Ja ću se evo poslužiti ovom zgodom, da rečem par riječi u korist onoga, što je meni najbliže, naime našiharhiva.

Kad se je jednom u engleskom parlamentu vodila debata o nekim administrativnim pitanjima, našao se jedan zastupnik, koji je rekao, da se kod rješavanja administrativnih pitanja, ne smije preći preko arhiva, jer da su oni pitanje od eminentnog upravnog i kulturnog značenja. Arhivi su u svakoj državi nešto, što stoji u vrlo uskoj vezi s njom i sa životom naroda. Oni se ne mogu izjednačiti ni s muzejima, ni

s bibliotekama, ni sa zbirkama bilo kakve vrsti, ni s oblastima bilo koje struke. Dodira imadu i s jednima i s drugima, ali uvijek tako, da njihove osobine vrlo jako izbijaju na javu. Oni su plod života samo jednog naroda, bio to njegov nutarnji ili vanjski život; rezultanta djelovanja njegovih oblasti i na njegovom području, slika njegovih lijepih i tužnih dana. Vještački sastaviti arhive, pa bilo to i s ogromnim troškovima, nije uopće moguće. To može da učini samo smisao za život prošlih vremena i za značenje, koje imadu veze izmedju prošlosti i sadašnjosti.

Kad dakle imamo sreću, da slavimo hiljadu-godišnjicu svog kraljevstva, kad se naprežemo da doznamo što više o događajima, koji su se zbili u davno doba i kad pohlepno tražimo vijesti, koje će nam rasvijetliti bilo koju stranu života naših davnih pređa, zar nije sasvim prirodna stvar, da se poslužimo ovim rijetkim događajem, pa da poklonimo nešto više pažnje svojim arhivima, tim dragocjenim skrovištima života prošlih dana našeg naroda, nego što smo činili dosada? Budimo iskreni i recimo, da je naše arhivalno pitanje u svojoj cjelini potpuno nenačeto. Usporedimo arhivalnu organizaciju u našoj državi s arhivalnom organizacijom u drugim kulturnim državama i vidjet ćemo, koliko tu treba nadoknaditi. Ono malo, što je učinjeno, učinila je autonomna Hrvatska i naš bijeli Zagreb. Austrija, kad je počela da provadja arhivalnu reformu, nije mnogo marila za arhive u Dalmaciji. Dubrovački arhiv, najdragocjeniji, a često i jedini, izvor balkanske povijesti, nema Austriji što da zahvali. Sve to čeka na nas. Mi, kako se često spominje, imamo prečih pitanja, pitanja političkih, ekonomskih i t. d., koje treba čim prije riješiti. To je sve istina i arhivima ne pada nikada na um da to osporavaju. Ali oni znadu i to, da se neka arhivalna pitanja dadu danas riješiti, ali nije sigurno, hoće li se moći riješiti sutra. Nije ništa neobična, da kod nas propadaju i velike količine pisanog materijala, a od tog propadanja može jednom da trpi ne samo historija, nego i uprava. Arhivalni činovnici nijesu nikakvi fantaste, koji žive samo u nimbusu prošlosti, nego ljudi praktičnoga života, koji znadu, da točno poznavanje prošlih dogadjaja olakšava dobro rješenje sadanjih problema. Hiljadu-godišnjica hrvatskog kraljevstva trebala bi da bude početak provadjanja arhivalne reforme i početak temeljite arhivalne organizacije po primjeru drugih kulturnih država i zemalja. Tko bi se na to odlučio, ne bi smio da se zatvori u svoj kabinet i kuje kojekakove planove po svojoj fantaziji, nego bi trebao da zasuče rukave i da se lati teškog, ali vrlo zahvalnog posla.

Kad bismo započeli arhivalnom organizacijom, učinili dakle nešto, što bi bilo samo nama od koristi, mogli bismo odmah nastaviti, da damo nešto, što bi svakako imalo i svoje internacionalno značenje. Mislim ovdje na početak opisivanja arhiva i na izradjivanje inventara, te na njihovo objelodanjivanje. Prateći arhivalni materijal dalje u prošlost, dolazimo u doba hrvatske narodne dinastije. Ono nekoliko sačuvanih isprava, kojima je mnogo pažnje posvetio naš zaslužni Rački, a koje se ja nadam za nekoliko dana predati javnosti u faksimilima, imade svoje osobito mjesto i u općenitoj nauci o ispravama, u poznatoj diplomatici. S vremenom ima pisanog materijala uvijek više; nije još sve izdano, a i ono, što je izdano može se ponovno izdati po modernim načelima i izdanja udesiti tako, da ne budu od koristi samo nama, nego i kulturnom svijetu uopće. Dodir je izmedju svjetskih arhiva danas kud i kamo jači, nego prije rata i kr. državni arhiv u Zagrebu ima često zgode, da dade uputa mnogim drugim arhivima i primoran je da odgovara na takova pitanja, koja se prije nijesu ni postavljala. Mnogo toga, što je prije išlo privatnim putem, ide danas diplomatičkim i preko glavnih arhiva.

Državna vlast ne smije da smatra arhive za nešto sekundarno, ne smije da kod njih namješta ljude, koji se ne mogu nigdje upotrebiti. Ona mora nasuprot da u svojim arhivima vidi centralne oblasti prvoga reda i da ljudima, koji žele da se posvete njihovoj službi, pruži mogućnost temeljitog odgoja. Ne smije se nikada zaboraviti na jedno: Arhivalan činovnik treba čitavo svoje zvanje i svoju spremu da stavi u službu svog zavoda ili ureda, on mora da arhivalni materijal temeljito proučava, ali sa ciljem, da se njime ne koristi on sam, nego drugi. Kad se sve ovo ispravno procijeni, onda se može lako doći do zaključka, da arhivima i arhivalnom osoblju treba dati neko posebno mjesto, olakšavati im rad i pružiti mogućnost, da poslovi, koji se vrše u arhivima, naravski osim onih tajne prirode, budu što više pristupačni javnosti, javnosti kod kuće i javnosti u svijetu. Čim bude više arhivalnih publikacija, čim one budu temeljitije i udešene prema modernim načelima o izdavanju pisanih spomenika, tim će se bolje moći pozajmiti iz tog života ono, što može da bude dobro i danas, a ostaviti ono, što se preživjelo. Od toga će imati mnogo koristi i nauka i praktičan život.

Neobičan događaj hiljadu-godišnjice Hrvatskog Kraljevstva, nadajmo se, utrt će put boljoj budućnosti naših arhiva i prijatelja, koji će im namijeniti svoju službu ili se kod njih posvetiti ozbiljnom radu.

* Za župnu crkvu sv. Petra naručena je oltarna slika u Rimu. »Slikar joj je Leopold Weiszman. Široka je 8, a visoka preko 12 stopa. Vidivši tu sliku možemo reći, da će taj bogati dar uzoritoga gospodina kardinala biti najkrasnijim uresom iste crkve. Predstavlja onu zgodu, što ju popisa sv. Matej u 16. pogl., kako je Isus u prisutnosti ostalih učenika Petru, koj pred njim kleči, predao ključeve kraljestva nebeskoga. Dostojanstveno i božanskom mudrosti sjajuće lice Spasiteljevo, koj ljevicom pridaje ključeve, a desnicom pokazuje na nebesa, obrazi na dvije strane vješto raspoređenih i udivljeno slušajućih deset apostola; skrušeno pred meštra nice pada Petar; krasna u perspektivi okolica Cezareja Filipova, se odozgor milovidno upravo istočna modrina nebesa, sve je to tako izvrsno i značajno izraženo, da ti se čini, kao da čuješ važe one riječi: Tibi dabo claves regni coelorum. Ta slika naručena g. 1857. bila je već 7. septembra otposlana iz Rima u Zagreb. Naručio je tu sliku sam zagrebački nadbiskup kardinal Đuro Haulik Varaljski. (»Katolički List« 1858. str. 315.). *V. D.*

* Historijske razglednice grada Zagreba. U povodu proslave tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva izdao je Odbor za kulturno-historijsku izložbu grada Zagreba nastojanjem svoga generalnog tajnika g. Ljube Babića jednu kolekciju razglednica staroga Zagreba u umjetničkoj izradbi grafičkog zavoda »Tipografija«. Ta vrsta edicija u nas je skoro i nepoznata. Iznimku su činile gdje koji pojedini prigodničarski portreti i jedan Mosingerov pokušaj s razglednicama iz sedmogodišnjeg rata. Začudo je te ni u samim našim muzejima ne vidi publika ni jednu seriju razglednica iz historijske i žive narodne starine, premda bi to bilo i dobra propaganda za upoznavanje materijala a ujedno i lijep prihod i onako oskudno dotiranim kulturnim institutima. Danas je već i ilustrativna strana naše naučne publicistike dobrano pokročila a da bi organizacija toga posla nailazila na zapreku i prvoklasne izvedbe. Uostalom, takove karte poslužiće spretnim aranžmanom na kartonima i te kako još i zornoj nastavi u osnovnim i srednjim školama.

Pokušaj ove prve zagrebačke serije broji 23 komada, a predstavlja ove objekte: Južni portal crkve sv. Marka; Najstarija slika zagrebačke katedrale oko g. 1528.; Stari portal zagrebačke katedrale (prije potresa, a danas je u ropotarnici preostale kule na Kaptolu tik uz Sjemenište; fragmenti su pokupljeni ponešto i za ovu izložbu); Dom Zrinjskih u Kapucinskoj ul.; Slika Zagreba iz Valvasorova djela »Die Ehre des Herzogthums Krain« g. 1689.; Stara kaptolska vijećnica. Uzorgradnja XVII. stoljeća, srušena 1876.; Kamenita vrata u Zagrebu; Unutrašnjost crkve sv. Katarine. Prva polovina XVIIII. st.; Grič 1792. po jednom domaćem akvarelu (sada u Gradskom Muzeju); Tekst opisa grada Zagreba g. 1804. iz djela Pavla Solarića »Novo građdansko zemlje opisanie«; Pogled na Zagreb s juga g. 1827.(?) Shematski crtež iz Szemanove mape zagrebačke biskupije g. 1822.; Slika Zagreba sa starog meštarskog lista oko g. 1830.; Stara Bakačeva ulica sa kućom porodice Kovačić-Rober. (Arhitekt B. Felbinger 1830.); Zaselak biskupa Alagovića u Novoj Vesi. (Arhitekt B. Felbinger 1827.); Instalacija bana Hallera 18. listopada 1842. Grof Nugent sa svojim slobodnjacima na Harmici (današnjem Jelačićevom trgu); Ulaz u perivoj Jurjaves (Maksimir), iz prve polovine XIX. st.; Ustoličenje nadbiskupa Haulika u katedrali 8. svibnja 1853.; Trg Harmica 1860.; Zagrebačka katedrala oko 1860.; Pogled na stara Bakačeva vrata sa Harmice 1860.; Zagreb u šezdesetim godinama XIX. st. po Zascheovoj litografiji; Zagreb oko 1860.

* O Zascheu piše »Katolički List« 1858. (str. 363.): Vidjesmo ovih dana dvije nove licem i načinom svetom mjestu sasvim dolikujuće svete slike, nabavljene trudom i brigom preč. g. Franje Gašparića, sv. oca dvorskoga kapelana, nj. uzoritosti kardinala-nadbiskupa zagrebačkoga tajnika i obrednika, duh. stola prisjednika i bilježnika te župnika vugrovačkoga, za pobočne oltare svoje župne crkve u Vugrovcu. Predstavljaju te lijepe slike sv. Josipa i Bogorodicu sa spavajućim djetetom Isusom u majčinom krilu. Ovu posljednju milovidnu sliku isplatio je znatnim novčanim darom preč. g. zagrebački kanonik Martin Pécoy, bivši prije vugrovački župnik, a trošak za prvu namiren je iz prinosaka pomenutoga gori gosp. sadanjega župnika i njegovih nekih prijatelja, namjenivši ih u slavu božju.

Kod slike, osobito dobre slike naravno se rađa pitanje o slikaru; pa da i u ovoj znaličnosti svojih čitatelja zadovoljimo, kažemo im, da je to g. Janko Zasche, koj već od duže vremena u Zagrebu obitava, te je svoju vještinu u više struka svoje umjetnosti već kod nas lijepo posviedočio. Što se po imenu tiče crkvenog slikarstva, to je on već u više dijela svoju

vrsnuću pokazao i na tom polju. Izvan gori napomenutih dviju, slike: Porođenja blaž. Djevice Marije, sv. Josipa, sv. S. Kralja, sv. Ivana Krstitelja u župnoj crkvi stenjevačkoj; sv. Antuna i pohođenja Marije u novoj kapelici župe brekovljanske; svadba u Kani galilejskoj u crkvi na Prozorju; sv. Trojstva u Lovrečini; sv. Vida na Pošći; sv. Ivana Nepomuka, kao ispovjednika u kapeli milosrdne braće u Zagrebu — sve su to djela uma i ruke njegove, koje sada dotičnim crkvama zbilja na diku služe.

V. D.

* O raspravi g. dr. Nikole Radojčića »Jos. Konstantin Jireček«, koja je izišla u »Narodnoj Starini« (6., 193.-216), napisao je g. Jaroslav Bidlo u »Jugoslavenskoj Njivi« (1925., I., 322-4) »Nekoliko napomena o ličnosti Joseta Konstantina Jirečeka«. U njima je g. Bidlo branio svoju hipotezu o romantičarskom karakteru Jirečekova rada i želio dokazati, kako je Jireček epigon čeških romantičara. Usput je oštro napao shvatanje Vatroslava Jagića i g. Radojčića, da je Jireček bio trezven naučenjak bez romantičarskih svrha i metoda u svom naučnom radu. Svoje napomene je g. Bidlo završio s tvrdnjom, da je Jagić tako mislio, jer »nije mogao da oprosti Jirečeku, što ga nije upućivao u svoje privatne poslove«. U Jugoslavenskoj Njivi (1925, I, 399—400) odgovorio je g. Radojčić na napomene g. Bidla braneći Jagićevo i svoje shvatanje Jirečekova naučna rada. Tvrdnja g. Bidla o motivima Jagićevih nazora energično je odbio kao ničim ne dokazanu.

Na ovaj upad g. Bidla osvrnuo se i g. dr. M. Rešetar u »Obzoru« 1. IX. 1925., te naveo m. o. ovo: »U tu glavnu stvar ne ću ulaziti, jer je prof. Radojčić u 11. br. »Jugoslavenske Njive« od 1. lipnja temeljito odbranio svoje i Jagićevo stajalište, pa mislim, da će se poslije toga jedva ko naći što je dobro poznavao Jirečeka, a uzimlje riječ »romantičar« u običnom smislu te riječi, ko bi pristao na shvatanje prof. Bidla. Nego ne mogu da mukom prepustim posljednje riječi Bidlove: ».... Jagić, koji nije mogao da oprosti Jirečeku što ga nije upućivao u svoje privatne poslove (str. 324. J. Nj.) Ja sam — nastavlja g. dr. M. Rešetar — Bidlov članak dobio nešto kasnije u ruke, pa čim sam pročitao te riječi, jako sam se začudio, jer sam gotovo 30 godina živio u neposrednoj blizini pok. V. Jagića i imao tako dovoljno prilike da vidim kako se Jagić nije nikada i nimalo miješao u privatne poslove ljudi, koji su mu i najbliži stajali, pa sam stoga pisao prof. Bidlu moleći ga, da mi reče na kojemu je osnovu on to o Jagiću ustvrdio. Dugo nije bilo od njega odgovora, tako da sam ga po prijatelju u Pragu morao podsjetiti da mi odgovori. Napokon je to učinio te kazao, da se ta njegova tvrdnja osniva na tome, što je sam Jagić kazivao prof. Goll-u a ovaj njemu, a da je tomu našao potvrdu u onome, što je Jagić pisao o Jirečeku u »Savremeniku«. Tim posljednjim riječima prof. Bidlo je mislio na onaj članak, što ga je prigodom Jirečekove smrti Jagić s toliko topline, simpatije i poštovanja napisao u »Savremeniku« od g. 1918., i u kojemu se doista nalaze i riječi: »....i opet nigda nisam čuo ni obaznao od njega nijedne nijedne povjerljive riječi ili stvari, nijedne njegove duševne tajne (str 121.)«, ali to je objektivna konstatacija, iz koje se nikako ne može izvoditi da je Jagić tražio da ga Jireček upućuje u njegove privatne poslove, a još manje da mu »nije mogao da oprosti« zato što ga nije upućivao. Obratio sam se pak i na g. prof. Goll-a u Pragu i pitao ga što je on baš u ovoj stvari govorio prof. Bidlu. Vrlo mi je pripravno odgovorio, da se ne sjeća dobro što je s prof. Bidlom govorio, ali da se dobro sjeća što je govorio sa samim Jagićem o Jirečeku, naime, da su se obojica (Goll i Jagić) slagali u tome, da imaju dojam da Jireček ne želi, da među njim i kojim njegovim kolegom (a u tome slučaju radilo se o Jagiću) bude kakav intimniji odnos«. Ako se prof. Goll još sada dobro sjeća, što je govorio s Jagićem o Jirečeku, onda se je zacijelo još bolje toga sjećao, kad je to ranije pričao prof. Bidlu, nije dakle ni prof. Goll mogao kazati prof. Bidlu ono, što ovaj tvrdi, da je od njega čuo. Ni riječi Jagićeve u »Savremeniku«, ni pričanje Goll-ovo nije dakle davalo prof. Bidlu pravo, da tako lakomisleno i bez historičke akribije baci u svijet tvrdnju, koja prikazuje pok. Jagića kao sićušna i zlobna čovjeka«. — Isti ovaj članak g. dr. Radojčića dopunio je sada još novim bibliografijskim podacima g. B. Havranek u praškoj »Slaviji« (IV. 420.).

* 1841. Neumornim trudom Matije Pallaina znatno se je grad Zagreb poljepšao. G. 1840. pojavila se je među Zagrepčanima želja, da se pusti brežuljak pred nekadanjima opatičkima vratima i pod Kameralskom kućom pretvori u javno šetalište i tako onaj dio grada poljepša. Putem dragovoljnih prinosa pretvorio se zapušteni onaj prostor u lijepo uređeno šetalište, koje dobi ime »varoško sjeverno šetalište. Kako je uz cestu čvrsto podzidano, učinjene su prostrane staze na brdu, posađeno je svuda mlado drveće, posijana trava.

To djelo popraćeno je s više stvari: Podignuta je lijepa nova školska zgrada, razorena su opatička vrata, gdje su prije u gornjem katu gradske normalne škole bile, te nijesu bile niti najmanje lijepe«. »Ilirske Narodne Novine« 1841. sv. 5.)

Prvi put je na tom šetalištu svirala 2. maja 1841. muzika 48. pješačke regimente baruna Gollnera, u pet sati na večer, tačno je ovo šetalište otvoreno.

V. D.

* Narodni univerzitet u Beogradu pod predsjedništvom dr. Nikole Vulića održao je u g. 1925. ova predavanja iz oblasti opće i narodne starine:

— dr. Viktor Novak, Franjo Rački najveći Jugosloven;

— dr. Nikola Vulić, Senzaciona arheološka otkrića (Misir);

— dr. Tihomir R. Gjorgjević, O ljudožderstvu;

— dr. Ksenija Atanasijević, Misirska carica Kleopatra;

— dr. Veselin Čajkanović, Srpski svadbeni običaji;

— dr. Vladimir Ćorović, O roblju u starom Dubrovniku u srednjem veku;

— dr. Todor Taranovski, O zakoniku cara Dušana;

— dr. Grgur Jakšić, Odnosi Francuske i Srbije;

— dr. Todor Taranovski, Ruski car Petar Veliki i južni Sloveni;

— Aleksandar Solovjov, Rusi u Dalmaciji u vreme Petra Velikoga;

— dr. Vladimir Ćorović, Postanak Karagjorgjevog ustanka;

— dr. Nikola Vulić, Žena u rimsko doba;

— dr. Vladan Gjorgjević, Borba za skopsku mitropoliju;

— dr. Ksenija Atanasijević, Julijan Apostata;

— dr. Dragutin Anastasijević, Vizantija i Bugari;

— dr. Živko Pavlović, Opsada Skadra 1912.—13.;

— dr. Vasilj Popović, Nacijonalno načelo u istoriji I. II.;

— dr. Vladimir Ćorović, Počeci turske vlasti na Balkanu;

— Svet. Voj. Vulović, Kako se sudilo pre pisanih zakona u Karagjorđevoj i Miloševoj Srbiji;

— dr. Viktor Novak, Stogodišnjica hrvatskoga kraljevstva;

— dr. Aleksije Jelačić, Rusija pre 100 godina (prilikom stogodišnjice dekabrističke bune 1825.).

* Godine 1911. napisao je g. Gj. Szabó, današnji predsjednik Povjerenstva za očuvanje historijskih i umjetničkih spomenika u Zagrebu, ove preznačajne riječi u »Vjesniku kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« (XIII. 238., 239.):

»U regulatornoj osnovi grada Zagreba određeno je, da se uredi Dolac i Pod zidom i u tu tvrhu da će se izvlastiti tamošnji skup kukavnih kućica, a osim tih i nekadašnji cistercitski samostan do crkve sv. Marije... Izgleda kao da se hoće sistematski uništiti baš sve, što je još stara i historijski vrijedna ostalo. Zagreb nije imao valjda nikad profanih gradjevina, koje bi se mogle takmiti sa onima starih njemačkih gradova. Kakvog izrazito zagrebačkog sloga nije nikad bilo, ali je bilo dosta za stari Zagreb karakterističnih zgrada. Medju ovako karakterističnе zgrade spada još i stari cistercitski samostan, pa i taj dakle da dodje pod kramp!«

I sad u vremenu, kad se ove 1925. godine slavi tisućgodišnjica hrvatskog kraljevstva a grad Zagreb tim povodom priredio svoju lokalnu kulturnohistorijsku izložbu službeno što se može službenije, i na očigled Povjerenstva za čuvanje historijskih spomenika, koje nije ukinuto, sad su organi gradskog poglavarstva u Zagrebu (koje je pomoglo evo i »Narodnu Starinu«) porušili do temelja u dva tri maha ali sve što je ostalo blizu Jelačićeva trga i Kaptola staro i lijepo: Plemićevu kuću (prije zvani cistercitski samostan), ograđeno dvorište i konačno kulu (isp. u ovom broju slike 9. i 18. na str. 32. i 40.).

Družba Braće Hrvatskog Zmaja pokušala je još u jesen 1924. javnu kampanju protiv rušitelja historijske starine u Zagrebu, ali ono par člančića u novinama nije naišlo na odziv, šta više, vijećnici gradskog zastupstva nijesu zbog toga pravili ni najsitniju krizu bar tako, da se podrma pozicijom rušiteljske gospode. Družba je htjela, da u Plemićevoj kuriji adaptira Gradski Muzej, usred onog malog sačuvanog starinskog dijela grada, koji bi izvjesnom regulacijom znalački i s toliko pijeteta koliko ga ima i u najmanjem zakutku danas svagdje po kulturnom svijetu, dobio još ljepši i slikovitiji izgled...

Pa evo povodom sveopće indiferentnosti, u nedostatku presijecanja takvih rušenja, kao što je očajno razaranje historijskog karaktera zagrebačkog Dolca, kad se svi zvani kao preplašeni i zamoreni, iz nama nepoznatih razloga pomiriše s akcijom gg. iz gradskog poglavarstva zagrebačkog, danas vrijedi ponoviti riječi g. Gj. Szabó-a, iz g. 1911., a koje glase:

»Prolazeći ponovno svima dijelovima samostana, pregledavajuć pažljivo cijelu zgra-

du, naročito podzemne prostorije nije se moglo ništa zamjetiti, što bi trebalo smjesta porušiti. Doista imade mnogo nečistoće, ima svašta zapuštena i zanemarena, nu niti brojni i težki zagrebački potresi nijesu mogli te stare zgrade porušiti. To si je postavilo zadaćom sadašnje pokoljenje, koje nije baš ničim dokazalo, da može tu šta bolje učiniti«.

PRIVATNI PROMICATELJI ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU

Hrv. Etnografskom muzeju u Zagrebu darovali su:

Jula Plavec, Torčec — srablivec, barilec.

Roža Nažar, Drnje — srablivec.

Barbara Dombaj, Drnje — 5 tanjura od ocakljene kamenine.

Marta Benotić, Drnje — 2 tanjura.

Jela Ciganek, Drnje — 3 tanjura, svečnjak.

Marija Kraljić, Drnje — srablivec.

Dora Hegedušić, Drnje — srablivec.

Matija Benotić, Drnje — 2 srablivca, uljenka, više komada pećnjaka.

Mara Hajdukovič, Torčec — srablivec, svečnjak.

Pavao Sataić, Torčec — 2 srablivca.

Pavao Somoči, Torčec — 2 srablivca.

Luka Barberić, Drnje — baril.

Magdadena Ivančec, Drnje — 2 putre.

Josip Mikulan, Botovo — »putrica«.

Mijo Kovač, Torčec — putra.

Bara Kraljić, Drnje — 4 čupe za mlijeko.

Bara Jakupek, Torčec — »motelnica« za pravljenje maslaca.

Andro Ciganek, Botovo — »putra«.

Roza Međimorec, Drnje — 4 zdjele.

Katarina Mraz, Drnje — »pokrivača« za pečenje kruha, više komada pećnjaka.

Bolto Kolesar, Torčec — svečnjak.

Pavao Markušić, Torčec — svečnjak.

Tomo Ban, Drnje — svečnjak.

Ignac Petrović, Drnje — »leščrba« (starinska svjetiljka).

Vilim Filipašić, inspektor drž. željeznica, muz. povjerenik, Zagreb: drveni seljački stol iz Drnja.

Posredstvom gdica Dragice, Zite i Mercedes Lessel i Vilme Hofmann, učiteljica i muzejskih povjerenica u Draganićima darovale su:

Franca Mikan, Draganički Vrh — obašvice za rukave i zastor, »kozice« za ramenice, »krpa«.

Ana Bujan, Draganički Vrh — »iglice« ukrasne (3 komada).

Ljuba Siktar, Izimlje — pojas za snahe.

Jela Biličić, Mrzljaki — »parta«.

Tereza Jurčić, Lazina — »kraglin«.

Franjo Jurčić, Lazina — kutija za žigice.

Bara Kušeček, Vrbanci — »sirnjak«.

Tinka Gaspić, Lazina — »up'itki« za snahu.

Franca Palaković, Draganički Goljak — »pečica«.

Ana Misir, Draganički Budrovci — »iglica na zvezdu«.

Miko Misir, Draganički Budrovci — šalica drvena.

Kata Misir, Draganički Budrovci — »posnašak«, »pasica« i »podmitaljak«, pečica.

Mara Bencetić, Bencetići — obašvica za rukave, pečica, otirač, poculica za mlade snahe.

Roza Bencetić, Bencetići — »kolarde«, obašvica za zastor, poculica za stare žene, rukavci, rubac za glavu.

Jela Bencetić, Bencetići — »kraglec«, obašvica za zastor, lutka.

Ana Barković, Barkovići — poculica za stare žene.

Ženka Frangeš — Vrč zemljani (iz Petrovine, kot. Jaska), služio kao »bilikum«.

Leander Brozović, veterinar, Zagreb: čutura presvučena nestrojenom kožom, »Muka Isusova« rezbarija u staklenki, pletene i perlicama ukrašene narukvice (Županja).

»NARODNA STARINA« sv. 10., IV. knj., 1. br.

U ZAGREBU, 25. XI. 1925.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ.

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB.

Uprava jednog šaljivog zagrebačkog lista uvela je nedavno jednu posve ozbiljnu rubriku, koja bi bila potrebna i ovom našem časopisu. Taj list opominje, naime, posebnim spiskom ostale uprave listova na čislo svojih komisijonara i »povjerenika«, koji ne odgovaraju svojim obvezama te se uporno oglušuju na sve urgencije. Poredane su adrese (i navedena svota duga!) glasovitih i solidnih naših knjižara i papirnica u pokrajini i u Zagrebu: oni koji hoće primiti listove i knjige na raspačavanje, ali nikada ne isplaćuju računa. Sudski parbeni troškovi danas su tako ogromni, da je za uprave naših domaćih listova »neisplativo« ovakovo »nagađanje« s tim gentlemanima te se sve nastojanje, da ih se učini neškodljivim, spalo na altruističko upozoravanje ostalih uprava, da im se ne bi nasjelo. Već pred četiri godine počeli su takovi »interesenti« i slični slično postupati i s »Narodnom Starinom«. Prije svega, zamjeran broj se primjeraka svakog sveska »izgubio već putem«, navodno nestajao kod različnih ureda, koji posreduju poštu narodnim osnovnim (pučkim) školama. U drugu kategoriju spadaju zatim oni naši dični »povjerenici«, pa onda knjižari, koji su primali, dok smo im slali do petog i šestog sveska pošiljke lista, no koji nas ostaviše bez i jednog obračuna niti su nam vraćali pakete. Teške hiljade deficita, zbog kojih trpi egzistencija lista, zahvaljujemo tim poštenjacima, koje do sada nije moglo ganuti ništa na svijetu, da nam vrate, što su dužni. Teško, da bi ih se, doduše, dojmio i shematički »imenoslavnik«, e da bi ostala naša publika razabrala, zašto još (pored malog broja predplatnika!) ne može »Narodna Starina« još uvijek nikako čvrsto napred. Ipak je, međutim, potrebno, da i ovo osobito naglasimo svima prijateljima našeg časopisa, a da zahvalimo s druge strane onim povjerenicima, predplatnicima i predbrojnicima, koji su udovoljavali obvezama i tako promicali »Narodnu Starinu« te ona uopće još egzistira.

„Knjige poslane uredništvu Narodne Starine"

— Salih Ljubunčić, Vidovićeva škola kao kulturno-etički i socijalno-pedagoški pokret. Sarajevo 1925.

— Miljenko Vidović, Društvena dekadenca. (Nakladna Biblioteka »Uzgajatelja« knjiga III. Sarajevo, 1925.

— Ing. Emil Ženaty, Šedesat let činnosti spolku československých inženýrů 1865.—1925. V Praze 1925.

— Љујо Војковић, Дубровачке елегије. Друго издање. (Дубровачка Библиотека. Књига VIII. Издање Књижаре Ј. Тошовића, Дубровник 1924.)

SPECIJALNA TRGOVINA
ANTIKVITETI
BOGATO SKLADIŠTE
S. TAUBER
ZAGREB, Marovska ul. 19
Telefon 26-37.
Kupuje i prodaje
antikvitete, zlato, srebro i dragulje.

Molimo prijatelje
„Narodne Starine"
da traže nove pretplatnike!

FINI SAPUNI
za njegu lica, što se pjene
i miriše do zadnjeg listića
PRODAJE NA MALO I VELIKO
NOBILIOR
7 ZAGREB, Ilica 34.

PRIRODA
popularni časopis Hrvatskoga
Prirodoslovnoga Društva.
Izlazi svaki mjesec osim
srpnja i kolovoza. — Pretplata 15 dinara godišnje.
9 Uredništvo i uprava:
Zagreb, Demetrova ul. br. 1.

Kod naše uprave mogu
se dobiti posebni otisci
iz „Narodne Starine":

— Dnevnik Dragutina Rakovca. Priopćili: E. Laszowski i dr. V. Deželić st. (Ilustrirano.) Cijena D 20·—
— Dr. Josip Matasović: Slikarije Stjepana Marjanovića. (Ilustrirano.) Cijena . . . . . D 15·—

Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu

Postoji od godine 1895.

Uplaćeni dionički kapital 20 milijuna Din. — Oficijelne rezerve preko 12 milijuna Din.

Najstariji domaći zavod u ovim pokrajinama

Centrala u Sarajevu

Filijale: Banjaluka, Bijeljina, Brčko, Mostar i Tuzla. — **Ispostave:** Bihać, Derventa, Doboj, Bos. Gradiška, Livno, Bos. Novi, Bos. Šamac, Travnik, Višegrad, Zenica i Zvornik. — **Odjelenje za zemaljske proizvode u Brčkom.**

Po ugovoru sa Monopolskom Upravom prodaja duhana u 48 mjesta Bosne i Hercegovine.

Ravi se svim bankovnim poslovima, vrši uplate i naplate u Kraljevini S. H. S i inostranstvu.

Prima uloge na štednju na knjižice i po tekućem računu. Ukamaćuje uloge uz povoljne uvjete, koji odgovaraju današnjim novčanim prilikama.

Kao glavno zastupstvo za Bosnu i Hercegovinu „SAVE" općeg osiguravajućeg dioničkog društva u Zagrebu (prije Assicurazioni Generali i Prvo sveopće osiguravajuće društvo protiv nezgoda i šteta) — vrši sve vrste osiguranja.

Dr. Josip Matasović:

Die Briefe des Grafen Sermage.

Glasovi štampe:

»Jugoslovenska Njiva« (VIII. 2. br. 9.): »... Die Briefe des Grafen Sermage« dr. Matasovića po bogatstvu materijala, što ga donose, po svom instruktivnom uvodu, koji je napisan vanredno čitko, reprezentiraju se u svakom pogledu kao jedan odličan prilog našoj kulturnoj istoriji. Knjiga dr. Matasovića nije namijenjena samo stručnjacima. Za njom valja da posegne svatko, kojemu je stalo do valjane i interesantne istorijske lektire. Knjiga je i veoma lijepo ilustrovana s objektima iz doba, o kojemu se govori«.

»Prager Presse« (V. 202.): »...Die Briefe, die der auf Freiersfüssen gehende (Sermage) an die Angebetete und die später der Gatte aus dem Feldlager des Siebenjährigen Krieges an seine »hertzallerliebste Kleine« schrieb, hat Dr. Josip Matasović ein auch sonst um die Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts in Kroatien verdienter Schriftsteller, mit ausführlichem verbindenden Text, vielen Anmerkungen und einer Fülle von Bildern als stattlichen Band herausgegeben... Von der breiten Bauernmasse, auf deren Rücken sich die ganze feudale Herrlichkeit erhob, ist nur selten die Rede; diese Lücke ergänzt Matasović in seiner Darstellung...«

»Neues Wiener Journal« (XXXIII. 11.124.): »Unter den zahlreichen Familien, die im Laufe des 17. und 18. Jahrhunderts besonders aus Frankreich nach Kroatien gewandert sind, ragt die der Grafen Sermage, über deren Geschlecht Dr. Josip Matasović' Buch im Verlag »Narodna Starina« erzählt, hervor. Wie so oft, hat die Geschichte auch im diesem Falle eines Mannes Stirne mit dem Charakteristischen einer ganzen Zeitepoche gezeichnet und so diesem Manne gewissermassen die Vertretung seiner Epoche der Nachwelt gegenüber übertragen...«

»Slobodna Tribuna« (IV. 560.) »Ova knjiga uglednog kulturnog historičara daje važan prilog kulturnom životu u Hrvatskoj onog vremena«.

»Jutarnji List«, Zagreb (XIV. 4669.): ».. Pisma Sermageova i uvod u njih od dra Matasovića prilog su i to lijep prilog našoj kulturnoj povijesti osamnaestoga stoljeća. Djelo je pisano toplo, s ljubavlju, a priloženo mu je preko stotinu stranica najzanimljivijih bilježaka i historijskih podataka i sva sila ilustracija«.

»Ilustrovani List«, Beograd (VII. 2.): »... šta je taj narod dobijao odozgo i kako je izgledao, možete videti iz divne rasprave g. dr. Josipa Matasovića, urednika zagrebačke »Narodne Starine«: Pisma grafa Sermagea. To je, u stvari, opis prilika u Hrvatskoj za vreme Sedmogodišnjeg rata, i ta rasprava razvija pred nama, kao na platnu, naravi i vaskoliki život, kojim je morao živeti i Reljković...«

»Grazer Tagespost« (1925. Nr. 128.): »Das mit vielen hochinteressanten kulturgeschichtlichen Bildern ausgestattete Werk des kroatischen Gelehrten Dr. Josip Matasović ist in deutscher Sprache abgefasst und wendet sich dadurch auch an westlich und nördlich von Kroatien wohnende Leserwelt... Die Briefe des Grafen Sermage, aus dem empfindsamen und galanten Briefsäkulum bieten ausserordentlich interessante Streiflichter auf die Kultur der damaligen Welt und besonders Kroatiens, intime Einblicke in das Seelenleben der Gesellschaft des 18. Jahrhunderts und fesselnde Bemerkungen zu den zeitgeschichtlichen Ereignissen. In der Einleitung und den Begleitworten gibt Dr. Matasović ein abgerundetes Bild des sozialen und geistigen Kroatien der vergangenen Epochen und verdiente sich damit den Dank nicht nur der slawischen, sondern auch der deutschen und deutsch-verstehenden Wissbegierigen, denen dass begabte Grenzervolk im Südosten mit seiner blutigen Geschichte, seinen Aufständen und Befreiungsversuchen, dem eigenartig entwickelten Kulturleben leider vielfach noch gänzlich unbekannt ist«.

Riječ (V. 249.) »Ova je knjiga mladoga kulturnoga historičara zanimljiv prilog našoj istoriji XVIII. vijeka uopće, a poznavanju galantnih pustolovina napose. Pisac objavljuje 20 pisama Petra Troyllusa grofa Sermagea iz sedmogodišnjega rata. Sermageova se porodica doselila ovamo iz inozemstva, kao što je kasnije u XIX. vijeku i nestala iz naših strana opet u inozemstvo. Kako je poznato, familija Sermage igrala je kod nas znatnu ulogu pa će čitava stvar čitaoce stoga još više zanimati. U historijskim romanima Josipa Eugena Tomića ta se familija spominje vrlo često... Autor se potrudio da nas, vrlo čitkim uvodom, uvede u kulturnu historiju onoga vremena, da iznese pred nas mnogo sugestivnih detalja i memoarskih pojedinosti, tako da se ova knjiga, iako naučno egzaktna, čita kao zanimljivi roman dvaju srdaca davno upokojenih«.

»Hrvat« (VI. 1393.) »U nakladi »Narodne Starine« izašla je knjiga koja prikazuje hrvatsku historiju obzirom na doseljene strane porodice u Hrvatsku, a koje u kulturnoj povijesti Hrvatske imaju posebno značenje. Knjiga je popraćena mnogim historijskim ilustracijonim prilozima a pisana je u njemačkom jeziku. Ovo izdanje priredjeno po g. dr. Josipu Matasoviću imade svoju naročitu kulturno-historijsku vrijednost«.

»Летопис Матице Српске« (Knj. 303, str. 73.): »... Pred pismima je Matasović napisao opširan uvod, u kom je ocrtao sredinu, da bi ih se lakše moglo razumeti, i iza njih je dao učen, veoma dobar komentar, gde je pored obaveštenja o licima i stvarima, koje se spominju i lep niz važnih dokumenata (n. pr. testament popa iz Brdovca i popis magnatskog mobilijara u Oroslavlju) i vrlo savesna bibliografija. On se trudio da prikaže tadašnji hrvatski život onakav kakav je bio, ne samo s množinom karakterističnih detalja, nego i sa celom njegovom komplikovanošću i nekonzekvencijom u radu prikazanih ličnosti. Običnom umetničkom davanju višeg smisla svim prikazanim događajima, što je uvek skopčano s prećutkivanjem i retuširanjem, M. nije gotovo ništa žrtvovao. Očevidno je hteo dati sasvim verne slike iz života. Na to su ga posticali ovi intimni dokumenti, na koje je naišao, a i dosadašnje zanemarivanje hrvatske kulturne istorije na račun političke, koja je radi politiziranja favorizirana i prema tome i udešavana. Političkih elemenata, međutim, u radu hrvatskog plemstva terezijanskog doba i onoga za njim je veoma malo. Glavne su mu brige bile mnogo piti, do ludila se zabavljati i daviti se u ogovaranju. Političke tadašnje akcije bile su samo završetci započetih ranijih serija političkih napora, koje su se redovno u ništa rasplinjavale. Plemstvo je rado robovalo bečkom ukusu, a malo teže bečkim zapovestima, ali ih je vršilo. Najteže je još ispunjavalo naredbe o zaštiti seljaka, koje su vlasti čuvale da plemstvo, radi svoga rasipanja, ne upropasti potpuno seljačku snagu za davanje poreza. Građanstvo i sveštenstvo je mnogo zavisilo od raskošnog plemstva, kome se divilo i ulagivalo a u potaji mu pakostilo, lakomog na uživanja te prema tome i na novac. M. je osobito brižljivo istraživao ekonomske razloge u odlučivanju kod plemtva. To je prijatan izuzetak kod istraživača baroknog doba, koji obično padaju u afektirani zanos i prikazuju svoje junake u njihovoj javnoj, izveštačenoj pozi. M. te fabule o galantnom dobu nisu zbunile, on je tačno uhvatio prvu misao otmene plemkinje pri seljačkoj revolti: biće profita od reparacija! Bogate i ukusno odabrane ilustracije u M. knjizi olakšavaju razumevanje doba u njoj prikazanog«.

JUGOSLAVENSKA NJIVA

Časopis za umjetnost, nauku, narodnu prosvjetu, politiku, socijalna pitanja i privredu.

Urednik: **Juraj Demetrović.**

Izlazi dva puta mjesečno.

Pretplata za cijelu godinu D 160, a pojedini broj stoji samo 8 Din.

Adresa uprave lista:

ZAGREB, Marovska ulica br. 30.

3

„Vijenac"

List za zabavu i pouku

Uređuje

Dr. Ferdo Nikolić

Izlazi svakog 2. i 16. u mjesecu.
Cijena mjesečno . . Din 15·—
Pojedini broj . . . „ 10·—
Uredništvo i uprava „Vijenca"
Zagreb - Medulićeva ulica 30.

21

Tražimo sabirače oglasa!

Naklada i trgovina umjetničkih slika

Petar Nikolić, Zagreb

Ilica 36, I. kat.

Bogato skladište narodnih historičkih slika od naših prvih umjetnika. — Prekrasni i ukusni okviri četverouglasti, okrugli i ovalni sviju veličina. — Veliki izbor madona i ikona na skladištu. — Prikladni darovi za svaku priliku. —

Preporučamo naročito:

„Smrt Petra Svačića"
„Smrt Matije Gupca"

4 **Tražite prospekte!**

„Omladina"

List za zabavu i pouku srednješkolske mladeži.

Izdaje na svijet

„Društvo hrvatskih srednjoškolshih profesora" u Zagrebu.

Uređuje. Dr. Ferdo Nikolić.

Godišnja pretplata 36·— Din.

Uprava: Zagreb, Medulićeva ul. 36.

19

FRANJO RUDOLF

BROD n/S

TRGOVINA TEKSTILNE ROBE, PAMUKA I GOTOVIH ODIJELA

5

„Argus"

Universalni

Posredničko-Informacioni Biro

Beograd

Kralja Milana ulica 14.

Telefon 625. - Pošt. pretinac 130.
Telegram »Argus« Beograd.

17

„MLADOST"

list za zabavu i pouku srednjoškolske mladeži

Izdaje

Profesorsko Društvo, sekcija Zagreb.

Pretplata god. 40 Dinara upravu (g. R. Krušnjak)

Zagreb, Palmotićeva ul. 17A II.

20

Upisujte se u „Jugoslavensku Maticu"

Dr. Josip Matasović

Die Briefe

des Grafen Sermage

44 ilustracije. 323 strane.

Cijena 70 Din.

Naručuje se kod uprave „N. S."
(Zagreb 6, poštanski pretinac 14)
ili u knjižarama koje raspačavaju
„Narodnu Starinu".

Glasovi štampe

»Der Morgen« (Zagreb, II. 548.): »... Eine Kroatische Kulturgeschichte wird in ihrem ganzem Umfange nicht so bald geschrieben werden, weil man zuerst eine Unmasse von einzelnen Fragen bearbeiten muss. Man muss also zuerst mit Detailforschungen beginnen. Einer Detailfrage widmet auch Matasović in seinem Buche »Die Briefe des Grafen Sermage« seine Aufmerksamkeit... Matasović' Buch ist eine fleissige Quellenforschung über Fragen, die gewöhnlich viel Interesse erwecken. Nicht nur Forscher und Spezialisten, sondern auch das gebildete Publikum im allgemeinen, kann es mit Interesse lesen. Sein Inhalt kann auch die Aufmerksamkeit des Auslandes auf kroatische kulturelle Fragen lenken«.

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB.